नं० ४६०-घ

कादम्बरी

पत्राणि २०८

आख्यायिका (काव्यम्)

पत्राणि २०८

कर्ता बाणभट्टः पुलिनभट्टश्च

नं० ४६० - घ

कादम्बरी
आख्यायिका (काव्यम्)

पत्राणि २०८

कर्त्ता बाणभट्टः - पुलिनभट्टश्च

नं० ४५०४

संख्या तं ६०००

१॥

पत्रे
२०४

६००

का० ट० १

ॐ स्वस्ति श्रीविघ्नहर्त्रे नमः ॥ ॐ रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे अजाय सर्गस्थि-
तिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः । जयन्ति बाणासुरमौलिलालिता दशास्यचूडामणिचक्रचुम्बिनः
सुरासुराधीशशिखान्तशायिनो भवच्छिदस्त्र्यम्बकपादपांसवः । जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो बिभित्सया यः
क्षणलब्धलक्ष्यया दृशैव कोपारुणया रिपोरुरः स्वयं भयाद्भिन्नमिवास्रपाटलम् । नमामि भर्व्वोश्चरणाम्बुजद्व-
यं सशेखरैर्मौखरिभिः कृतार्चनं समस्तसामन्तकिरीटवेदिकाविटंकपीठोल्लुलितारुणाङ्गुलिः । अकारणा-
विष्कृतकोपदारुणात्खलाद्भयं कस्य न नाम जायते विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं सन्निहितं सदा
मुखे । कटुक्वणन्तो मलदायकाः खलास्तुदन्त्यलं बन्धनशृङ्खला इव मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति
सन्तो मणिनूपुरा इव । सुभाषितं हारि विशत्यधो गलान्न दुर्जनस्यार्करिपोरिवामृतं तदेव धत्ते हृदयेन स-
ज्जनो हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलं । स्फुरत्कलालापविलासकोमला करोति रागं हृदि कौतुकाधिकं र-
सेन शय्यां स्वयमभ्युपागता कथा जनस्याभिनवा वधूरिव । हरन्ति कं नोज्ज्वलदीपकोपमैर्नवैः पदार्थैरु-
पपादिताः कथाः निरन्तरश्लेषघनाः सुजातयो महास्रजश्चम्पककुड्मलैरिव । बभूव वात्स्यायनवंश-
संभवो द्विजो जगद्गीतगुणोऽग्रणीः सतां अनेकगुप्तार्चितपादपङ्कजः कुबेरनामांश इव स्वयंभुवः ।
उवास यस्य श्रुतिशान्तकल्मषे सदा पुरोडाशपवित्रिताधरे सरस्वती सोमकषायितोदरे समस्तशास्त्रस्मृ-
तिबन्धुरे मुखे । जगुर्गृहेऽभ्यस्तसमस्तवाङ्मयैः ससारिकैः पञ्जरवर्तिभिः शुकैः निगृह्यमाणा बटवः प-

ॐ १

दे पदे यजूंषि सामानि च यस्य शंकिताः । हिरण्यगर्भो भुवनाण्डकादिव क्षपाकरः क्षीरमहार्णवादिव अ-
भूत्सुपर्णो विनतोदरादिव द्विजन्मनामर्थपतिः पतिस्ततः । विवृण्वतो यस्य विसारि वाङ्मयं दिने दिने शि-
ष्यगणा नवा नवाः उषःसु लग्नाः श्रवणेऽधिकां श्रियं प्रचक्रिरे चंदनपल्लवा इव । विधानसंपादितदानशो-
भितैः स्फुरन्महावीरसनाथमूर्तिभिः मखैरसंख्यैरजयत्सुरालयं सुखेन यो यूपकरैर्गजैरिव । स चित्रभा-
नुं तनयं महात्मनां सुतोत्तमानां श्रुतशास्त्रशालिनां अवाप मध्ये स्फटिकोपलामले क्रमेण कैलासमिवे-
क्ष्माभृतां । कृतात्मनो यस्य सुहृद्विनिर्गताः कलंकमुक्तेन्दुकलामलत्विषः द्विषन्मनः प्राविविशुः कृता-
न्तरा गुणा नृसिंहरूपनखांकुरा इव । दिशामलीकालकभंगितां गतस्त्रयीवधूकर्णतमालपल्लवः चकार
यस्याध्वरधूमसंचयो मलीमसः शुक्लतरं निजं यशः । सरस्वतीपाणिसरोजसंपुटप्रसुप्तहंसांसमसीक-
रांभसः यशोंशुशुक्लीकृतसप्तविष्टपस्ततः सुतो बाण इति विज्ञायत । द्विजेन तेनाक्षतकंठकुंठया म-
हामनोमोहमलीमसांधया अलब्धवैदग्ध्यविलासमुग्धया धिया निबद्धेयमतिद्वयी कथा ॥ आसीद-
शेषनरपतिशिरःसमभ्यर्चितशासनः पाकशासन इवापरः चतुरुदधिमालामेखलायाः क्षितेर्भर्ता प्र-
तापानुरागोपनतसामंतचक्रवर्तिलक्षणोपेतः चक्रधर इव करकमलोपलक्ष्यमाणशंखचक्रलांछनो
हर इव जितमन्मथः गुह इवाप्रतिहतशक्तिः कमलयोनिरिव विमानीकृतराजहंसमंडलो जलनिधि-
रिव लक्ष्मीप्रसूतिः गंगाप्रवाह इव भगीरथपथप्रवृत्तः रविरिव प्रतिदिवसोपजायमानोदयः मेरुरिव

का॰ टी॰ २

सकलभुवनोपजीव्यमानपादच्छायः दिग्गज इव अनवरतप्रवृत्तदानार्द्रीकृतकरः कर्ता महाश्चर्याणां आह-
र्ता क्रतूनां आदर्शः सर्वशास्त्राणां उत्पत्तिः कलानां कुलभवनं गुणानां आगमः काव्यामृतरसानां उदयशैलो
मित्रमण्डलस्य उत्पातकेतुरहितजनस्य प्रवर्तयिता गोष्ठीबन्धानां आश्रयो रसिकानां प्रत्यादेशो धनुष्मतां
धौरेयः साहसिकानां अग्रणीर्विदग्धानां वैनतेय इव विनतानन्दजननो वैन्य इव चापकोटिसमुत्सारितसकला-
रातिकुलाचलो राजा शूद्रको नाम । नाम्नैव यो निर्भिन्नारातिकुलहृदयो विरचितनरसिंहरूपाडम्बरमे-
कविक्रमाक्रान्तभुवनतलो विक्रमत्रयायासितात्मानं जहासेव वासुदेवं । अतिचिरकाललग्नमतिक्रान्तकु-
नृपतिसहस्रसंपर्ककलङ्कमिव क्षालयन्ती यस्य विमले कृपाणधाराजले चिरमुवास राजलक्ष्मीः । यस्य
मनसि धर्मेण कोपे यमेन प्रसादे धनदेन प्रतापे वह्निना भुजे वसुधया दृशि श्रिया वाचा सरस्वत्या मु-
खे शशिना बले मरुता प्रज्ञायां सुरगुरुणा रूपे मनसिजेन तेजसि सवित्रा च वसता सर्वदेवमयस्य प्रकटित-
विश्वाकृतेरनुचकार भगवतो नारायणस्य । यस्य च मदकलकरिकुम्भपीठपाटनमाचरता लग्नस्थूलमुक्ता-
फलेन दृढमुष्टिनिपीडननिष्ठ्यूतधाराजलबिन्दुदन्तुरेणेव कृपाणेनाकृष्यमाणा सुभटोरःकवाटतटघटि-
तकवचसहस्रान्धकारमध्यवर्तिनी करिकटगलितमदजलसारदुर्दिनाभिसारिका समरनिशासु समी-
पमसकृदाजगाम राजलक्ष्मीः । यस्य च हृदयस्थितानपि पतीन्दिधक्षुरिव ज्वलत्प्रतापानलो विधवाना-
मपि रिपुसुन्दरीणामनवरतमहो दिवानिशं जज्वाल । यस्मिंश्च राजनि जितजगति परिपालयति महीं

गे॰ ४

चित्रकर्मसु वर्णसंकराः रतेषु केशग्रहाः काव्येषु दृढबंधाः शास्त्रेषु चिंता स्वप्नेषु विप्रलंभाः छत्रेषु कनकदं
डाः ध्वजेषु प्रकंपाः गीतेषु रागविलसितानि करिषु मदविकाराः चापेषु गुणछेदाः गवाक्षेषु जालमार्गाः
शशिकृपाणकवचेषु कलंकाः रतिकलहेषु दूतसंप्रेषणानि प्रजानामासन् । यस्य च परलोकाद्भयं अं
तःपुरिकाःलकेषु भंगाः नूपुरेषु मुखरता विवाहेषु करग्रहणं अनवरतमखाग्निधूमेनाश्रुपातः तुरगे
षु कशाभिघातः मकरध्वजे चापध्वनिरभूत् । यस्य च राज्ञः कलिकालभयपुंजीकृतकृतयुगानुकारिणी
त्रिभुवनप्रसवभूमिरिव विस्तीर्णा मज्जन्मालवविलासिनीकुचतटास्फालनजर्जरितोर्मिमालया जलाव
गाहनागतजयकुंजरकुंभसिंदूरधूलिसंध्यायमानसलिलया उन्मदकलहंससंकुलकलकलमुखरित
कूलया सरिता वेत्रवत्या परिगता विदिशानामनगरी राजधान्यासीत् । स तस्यामवजिताशेषभुव
नमंडलतया विगतराज्यचिंताभारनिर्वृतो द्वीपांतरागतानेकभूमिपालमौलिमालालालितचरणयु
गलो वलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्वहन्नमरगुरुमपि प्रज्ञया प्रहसद्भिरनेककुलक्रमागतैरस
कृदालोचितनीतिशास्त्रनिर्मलवचोभिरलुब्धैः स्निग्धैः प्रबुद्धैश्चामात्यैः परिवृतः समानवयोभिर्विद्या
लंकारैः अनेकमूर्धाभिषिक्तपार्थिवकुलोद्गतैः अखिलकलाकलापालोचनकठोरमतिभिः अतिप्रग
ल्भैः कालविद्भिः प्रेमानुरक्तैः ग्राम्यपरिहासकथाकुशलैरिंगिताकारवेदिभिर्वेटकाख्यायिका
ख्यानकालेख्यनाटकव्याख्यानादिकक्रियानिपुणैः अतिकठिनपीवरस्कंधोरुबाहुभिः असकृदवद

लितसमदगजगमनाबंधैः केसरिकिशोरकैरिव विक्रमैकरसैरपि विनयव्यवहारिभिरात्मनः प्रतिबिंबैरिव
राजपुत्रैः सह रममाणः । प्रथमेवयसि सुखमुवास । तस्य च अतिविजिगीषुतया महासत्वतया च तृण
मिव लघुस्त्रैणमाकलयतः प्रथमेवयसि वर्तमानस्यापि रतसुखस्योपरि द्वेषइवासीत् । सत्यपि रू
पविलासावहसितरतिविभ्रमे लावण्यवति विनयवति अन्वयवति हृदयहारिणि च अवरोधजने कदा
चिदनवरतदोलायमानमणिवलयः चर्चरिकास्फालनप्रकंपरणरणायमानमणिकर्णपूरः स्व
यमारब्धमृदंगवाद्यसंगीतकसंगेन कदाचिदविरलविमुक्तशरासारशून्यीकृतकाननो मृगयाव्या
पारेण कदाचिदाबद्धविदग्धमंडलः काव्यप्रबंधरचनेन कदाचिच्छास्त्रालापेन कदाचिदाख्यानका
यिकेतिहासपुराणाकर्णनेन कदाचिदालेख्यविनोदेन कदाचिद्वीणया कदाचिद्दर्शनागतमुनिगण
चरणशुश्रूषया कदाचिदक्षरच्युतकमात्राच्युतकबिंदुमती गूढचतुर्थप्रहेलिकाप्रदानादिभिः
वनितासंभोगसुखपराङ्मुखः सुहृत्परिवृतो दिवसमनयत् । यथैव च दिवसमेवं अवाप्तविविधक्री
डापरिहासचतुरैः सुहृद्भिरुपेतः निशामप्यनैषीत् । एकदा तु नातिदूरोदिते नवनलिनदलसं
पुटभिदि किंचिदामुक्तपाटलिम्नि भगवति मरीचिमालिनि राजानमास्थानमंडपगतं अंगनाजनवि
रुद्धेन वामपार्श्वावलंबिना कौक्षेयकेण सन्निहितविषधरेव चंदनलता भीषणरमणीयाकृतिः अविरल
चंदनानुलेपधवलितस्तनतटा उन्मज्जदैरावतकुंभमंडलेव मंदाकिनी चूडामणिप्रतिबिंबछलेन

राजाज्ञेवमूर्तिमती राजभिः शिरोभिरुह्यमाना शरदिवकलहंसधवलांबरा जामदग्न्यपरशुधारेववशी
कृतराजमंडला विंध्यवनभूमिरिववेत्रलतावती राज्याधिदेवतेवविग्रहिणीप्रतीहारीसमुपसृत्यक्षितित
लविनिहितजानुकरकमलासविनयमब्रवीत् । देव द्वारिस्थिता सुरलोकमारोहतस्त्रिशंकोरिव कुपितश
तमखहुंकारनिपातितालक्ष्मीः दक्षिणापथादागताचंडालकन्यका पंजरस्थंशुकमादाय देवंविज्ञाप
यति सकलभुवनतले सकलरत्नानामुदधिरिवैकभाजनंदेवः विहंगमश्चायमाश्चर्यभूतः सकलभुव
नतलरत्नमिति कृत्वादेवपादमूलमुपादायैनमागताहं इच्छामि देवपाददर्शनसुखमनुभवितुमिति
तदेतद्देवःप्रमाणमित्युक्त्वाविरराम । उपजातकुतूहलस्तु राजा समीपवर्तिनां राज्ञामालोक्यमुखानि
कोदोषःप्रवेश्यतामित्यादिदेश । अथप्रतीहारीनरपतिवचनानंतरमुत्थाय तांमातंगकुमारींप्रावेशय
त् प्रविश्यचसा राजानमद्राक्षीदितिसंबंधः नरपतिसहस्रमध्यवर्तिनमशनिभयपुंजीभूतकुलशैल
मध्यगतमिवकनकशिखरिणं अनेकरत्नाभरणकिरणजालकांतर्हितावयवमिंद्रायुधसहस्रसंछा
दितमिवजलधरसमये प्रलंबितस्थूलमुक्ताकलापस्य कनकशृंखलानियमितम
णिदंडिकाचतुष्टयस्य गगनसिंधुफेनपटलपांडुरस्यनातिमहतो दुकूलवितानस्याधस्तादिंदुकांतम
णिपर्यंकिकानिषण्णं उद्धूयमानकनकदंडचामरकलापं उन्मयूखसुवर्णकांतिविजयपराभवमणीतशशि

नीवस्फाटिके पादपीठे न्यस्तवामपादं इंद्रनीलमणिकुट्टिमप्रभासंपर्कश्यामायमानैः प्रणतरिपुनिः
श्वासमलिनीकृतैरिव चरणनखमयूखजालकैरुपशोभमानं आसन्नोल्लसितपद्मरागकिरणपाटली
कृतेन सद्यःदलितमधुकैटभरुधिरारुणेन हरिमिवोरुयुगलेन विराजमानं अमृतफेनधवले गोरोचना
लिखितहंसमिथुनसनाथपर्यंते चामरपवननर्तितदशे दुकूले वसानं अतिसुरभिचंदनानुलेपधव
लितोरःस्थलमुपरिविन्यस्तकुंकुमस्थासकमंतरांतरा निपतितबालातपच्छेदमिव कैलासगिरिं अपर
शशिशंकया नक्षत्रमालयेव हारवलनया कृतमुखपरिवेषं अतिचपलराजलक्ष्मीबंधननिगडकट
कमिवाकाण्डजननयनानन्दकेयूरस्फुरगलककुंडलेन मलयजरसगंधलुब्धेन भुजंगमद्वयेनेव वेष्टितबाहु
शिखरमीषद्दोलायितकर्णोत्पलं उन्नतघोणं उत्फुल्लपुंडरीकलोचनं अमलकलधौतपट्टायितमष्ट
मीचंद्रशकलाकारमशेषभुवनराज्याभिषेकसलिलपूतमूर्णासनाथं ललाटप्रदेशमुद्वहन्तं। आमोदि
मालतीकुसुमशेखरमुषसि शिखरपर्यस्ततारकापुंजमिव पश्चिमाचलं आभरणप्रभापिशांगितांगतया
लग्नहरकोपानलमिव मकरध्वजं आसन्नवर्तिनीभिः सेवासंगताभिर्दिग्वधूभिः वारविलासिनीभिः
परिवृतं अमलमणिकुट्टिमसंक्रान्तदेहप्रतिबिंबतया प्रतिप्रेम्णा वसुंधरा हृदयेनेवोह्यमानं अप्रोषज्ज
नभोग्यतामुपनीतया सर्वैः साधारणया राजलक्ष्म्या समालिंगितं अपरिमितपरिवारं अप्यद्वितीयं अ

नेतनेङ्गेतुरगसाधनमपि व्याप्तभुवनतलं आसनगतमपि धनुर्षि विनिषण्णं उत्सारिताशेषद्विषदिंधन
मपि ज्वलत्प्रतापानलं आयतलोचनमपि सूक्ष्मदर्शनं महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानं कुप-
तिमपि कलत्रवल्लभमविरतप्रवृत्तदानमप्यमदं विशुद्धस्वभावमपि कृष्णमकरमपि हस्तस्थितस
कलभुवनतलं राजानमद्राक्षीत् आलोक्य सा दूरस्थितैव प्रचुररत्नवलयेन रक्तकुवलयदलको
मलेन पाणिना जर्जरितमुखभागां वेणुलतामादाय नरपतिप्रबोधनार्थं सकृत्सभाकुट्टिममाज
घान । येन तत्सकलमेव राजकमेकपदे वनकरियूथमिव तालशब्देन तेन वेणुनाघातपदावलि
नवदनमवनिपालमुखात्कृष्टचक्षुः तदभिमुखमासीत् अवनिपतिस्तु दूरादालोकयसीत्यभिधाय प्र
तीहार्या निर्दिश्यमानां तां वयःपरिणामपांडुरशिरसा रक्तराजीवावलितेक्षणापांगेन नवनरवहृतवा
यमतयापि यौवनापगमेप्यशिथिलशरीरसंधिना सत्त्वापि मातंगत्वेनातिनृशंसाकृतिना शुद्धीनार्यवे
षेण धवलवाससा पुरुषेणाधिष्ठिताम् आकुलाकुलकाकपक्षधारिणा कनकशलाकाविनिर्मितमप्यं
तर्गतशुकप्रभाश्यामायमानं मरकतमयमिव पंजरमुद्वहता चंडालदारकेणानुगम्यमानाम् असुरगृ
हीतामृतापहरणकृतकपटविलासिनीवेषस्य श्यामतया भगवतः श्रीहरेरिवानुकुर्वतीं संचा
रिणीमिवेन्द्रनीलमणिपुत्रिकामागुल्फावलम्बिना रक्तांशुककंचुकेनावच्छन्नशरीराम् उपरि रक्तांशुक

का॰ दं॰ ५

विरचितावगुंठनां नीलोत्पलस्थलीमिव निपतितसंध्यातपां एककर्णावसक्तदंतपत्रप्रभाधवलितकपो
लमंडलां उद्यदिंदुकिरणछुरितमुखीमिव विभावरीं आकपिलरोचनारचिततिलकतृतीयलोचना
मीशानरचितानुरचितकिरातवेषामिव भवानीं उरःस्थलनिवाससततसंघटितनारायणप्रभाश्यामलि
तामिव श्रियं त्रिनयननयनानलदह्यमानमदनधूममलिनीकृतामिव रतिं उन्मदहलिहलाकर्ष
णभयप्रपलायितामिव यमुनां अतिबहलपिंडालक्तकपल्लवितपादपंकजामचिरमृदितमहिषा
सुररुधिररक्तचरणामिव श्रीकात्यायनीं आलोहितांगुलिप्रभापाटलितनखमयूखामनतिकठिन
मणिकुट्टिमस्पर्शमसहमानां क्षितितलपल्लवभंगानिव निधाय चरंतीं आपिंजरेणोत्सर्पिणा नूपुर
मणीनां प्रभाजालेनानुरंजितशरीरतया पावकेनेव भगवता रूपपक्षपातिना प्रजापतिमप्रमाणी
कुर्वता जातिसंशोधनधूमालिंगितशरीरां अनंगवारणशिरोनक्षत्रमालायमानेन रोमराजिलता
लवालकेन मेखलादाम्ना परिगतजघनस्थलां अतिस्थूलमुक्ताफलघटितेन शुचिना हारेण श्रीगं
गास्रोतसेव कालिंदीशंकया कृतकंठग्रहां शरदमिव विकसितपुंडरीकलोचनां प्रावृषमिव घनके
शजालां मलयमेखलामिव चंदनपल्लवावतंसां नक्षत्रमालामिव चित्रश्रवणाभरणभूषितां श्रिय
मिव हस्तस्थितकमलशोभां मनोहरां अरण्यभूमिमिव रूपसंपन्नां दिव्ययोषितमिवाकुलीनां निद्रामिव लोचन

गौं॰ ५

ग्राहिणीं अरण्यकमलिनीमिव मातंगकुलदूषितां अमूर्तामिव स्पर्शवर्जितां आलेख्यगतामिव दर्शनमात्र॰
फलां मधुमासकुसुमसमृद्धिमिव जातिहीनां अनंगकुसुमचापलेखामिव मुष्टिग्राह्यमध्यां यक्षाधिपल॰
क्ष्मीमिवालकोद्भासिनीमचिरोपारूढयौवनामतिशयरूपाकृतिमनिमिषलोचनो ददर्श । समुपजात
विस्मयस्य चाभून्मनसि महीपतेः अहो विधातुरस्थाने रूपनिष्पादनयत्नः । तथा हि । यदि नामेयमात्मरूपो
पहसिताशेषरूपसमुत्पादिता तत्किमर्थमपगतस्पर्शसंभोगसुखे कृतं कुले अस्या जन्म मन्ये च मातंगजा॰
तिस्पर्शदोषभयादस्पृशतेयमुत्पादिता मनसैव प्रजापतिना अन्यथा कथमियमक्लिष्टतालावण्यस्य न
हि करतलस्पर्शक्लेशितानामवयवानामीदृशी कान्तिः सर्वथा धिग्विधातारमसदृशसंयोगकारिणं अति॰
मनोहराकृतिरपि क्रूरजातितयायेनेयमःस्मरस्त्रीरिव भीषणारमणीयाप्सुहीजयन्तीत्येवमादि चिन्तयन्त
मेव राजानमीषदाकालितकर्णपल्लवा साप्रगल्भवनितेव कन्यका प्रणनाम । कृतप्रणामायां तस्यां म
णिकुट्टिमोपविष्टायां स पुरुषस्तं विहंगमादाय पंजरगतमेव किंचिदुपसृत्य राज्ञे न्यवेदयत् अब्रवीच्च
देव विदितसकलशास्त्रार्थो राजनीतिप्रयोगकुशलः पुराणेतिहासकथालापनिपुणो वेत्ता गीतश्रुती
नां काव्यनाटकाख्यायिकाख्यानप्रभृतीनामपरिमितानां सुभाषितानामध्येता स्वयं च कर्ता परिहासा
लापपेशलो वीणावेणुमुरजप्रभृतीनां विद्याविशेषाणामसमः श्रोता नृत्तप्रयोगदर्शननिपुणश्चित्रक

का॰ दं॰ ९

मिणि प्रवीणो द्यूतव्यापारप्रगल्भः प्रणयकलहकुपितकामिनीप्रसादनोपायचतुरो गजतुरगपुरुषस्त्रीलक्ष
णाभिज्ञः सकलभुवनतलरत्नभूतोयं वैशंपायनो नाम शुकः सर्वरत्नानामुदधिरिव एको देवो भाजनमिति कृ
त्वा एनमादायास्मत्स्वामिदुहित्रा देवपादमूलमायाता तदयमात्मीक्रियतामित्युक्त्वा नरपतेः पुरो नि
धाय पंजरमसावपससार । अपसृते च तस्मिन्स विहगराजो राजाभिमुखो भूत्वा समुन्नमय्य दक्षिणं चरणम
तिस्पष्टवर्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयशब्दो राजानमुद्दिश्यार्यामिमां पपाठ । स्तनयुगमश्रुस्नातं स
मीपतरवर्तिहृदयशोकाग्नेः चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणां । राजा तु तच्छ्रुत्वा संजातवि
स्मयः सहर्षमासन्नवर्तिनमतिमहार्हे हेमासने उपविष्टममरगुरुमिवाशेषनीतिशास्त्रपारगमतिपरिणत
वयसमग्रजन्मानमखिलमंत्रिमंडले प्रधानममात्यं कुमारपालितनामानमब्रवीत् । श्रुता भवद्भिरस्य
विहंगमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे स्वरे च मधुरता । प्रथमं तावदिदमेव महदाश्चर्यं असंकीर्णवर्णप्रविभागा
मभिव्यक्तमात्रानुस्वारस्वरसंयोगां यदयमिति परिस्फुटां गिरमुदीरयति । तत्र पुनरपरमभिमतविषये म
नुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः तथा ह्यनेन समुत्क्षिप्तदक्षिणचरणेनोच्चार्य जयशब्दमियं आर्या मा
मुद्दिश्यातिपरिस्फुटाक्षरं गीता प्रायेण हि पक्षिणः पशवश्च भयाहारमैथुननिद्रामात्रवेदिनो भवंति
इदं तु महच्चित्रं इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किंचित्स्मितमुखो भूत्वा नृपमवादीत् । देव किमत्र

गं॰ ९

चित्रं यदेते हि शुकशारिकाप्रभृतयो विहंगविशेषा यथाश्रुतं वाचमुच्चारयंति इत्यधिगतमेव देवेन न
त्वन्यजन्मजनितोपात्तेन संस्कारानुबंधेन वा प्रकृष्टप्रयत्नेन वा संस्कारातिशयः उपजायत इति नाति ।
चित्रं अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिपरिस्फुटालापानां शुकानामुपजाता करिणां जिह्वापरि
वृत्तिरित्येवमुच्चारयत्येव तस्मिन्नंशुशिशिरकिरणमंबरतलमध्यमारूढमावेदयन्नालिकाच्छेदप्रहत
पटुपटहनादानुसारी मध्याह्नशंखध्वनिरुदतिष्ठत् । आकर्ण्य तमासन्नस्नानसमये विसर्जितराज
लोकः क्षितिपतिरास्थानमंडपादुत्तस्थौ । अथ चलिते महीपतावन्योन्यमतिरभससंचलनच
लितांगदपत्रमकरकोटिपाटितांशुकपटानामाक्षेपदोलायमानकंठदाम्नामंसस्थलोल्लसितकुंकु
मवासपिंजरितदिशामालोलकुसुमशेखरोत्पतदलिकदंबकानामर्धावलंबिभिः कर्णोत्पलैः
चुंब्यमानगंडस्थलानां गमनप्रणामलालसानामहमहमिकया वक्षःस्थलप्रेंखोलितहारलतानामु
त्थितानामासीदतिमहान्संभ्रमो महीपतीनां । इतस्ततश्च निष्पतंतीनां स्कंधदेशावसक्तचामराणां चा
मरग्राहिणीनां कमलमधुपानमत्तकलहंसनादजर्जरेण पदेपदे रणितमणीनां रमणीनां नू
पुरनिनादेन वारविलासिनीजनस्य संचरतो जघनतलास्फालनरणितरत्नमालानां मेखलानां
मनोहारिणा रवेण नूपुररवाकृष्टानां च धवलितास्थानमंडपसोपानफलकानां भवनदीर्घिका

का॰
द॰
१

कलहंसानांकोलाहलेन रशनारसितोत्सुकानांचतारतरविराविणाउल्लिख्यमानकांस्यक्रेंकारदीर्घेण
गृहसारसानांकूजितेन सरभसप्रचलितसामंतशतचरणतुलाभिहतस्यचास्थानमंडपस्य नितां
निर्घोषगंभीरेणकंपयतीववसुमतींध्वनिना । प्रतीहाराणांचपुरःसंभ्रमउत्सारितजानपदानां
दंडिनांसमयाबंधहेलप्रवृत्तैस्तन्मारयतामालोकयालोकयेति ताररतरदीर्घेणभवनप्रासादकुंजेषुद्धा
दितप्रतिशब्दनगाढीकृततरेणाप्रयातेनालोकशब्देन । राज्ञांचसंभ्रमावर्जितमौलिलोलचूडामणी
नांप्रणामतामामलमणिशिलाकादंतुराभिः किरीटकोटिभिरुल्लिख्यमानस्यमणिकुट्टिमस्यनिःस्व
नेन प्रणामपर्यस्तानामतिकठिनमणिकुट्टिमस्यनिपतनरणरणायितानां मणिकर्णपूराणांनिना
देन मंगलपाठकानांचपुरोयायिनां जय जीवेति मधुरवचनानुयातेनपठतांदिगंतरव्यापिनाकल
कलेन प्रचलितजनचरणस्थानसंक्षोभभयादपहायकुसुमप्रकरमुत्पततांचमधुलिहांझंकृतेन सं
क्षोभाढलितत्वलितप्रहतैः अवनिपतितभिः केयूरकोटिताडितानांक्वणितमुखरवरत्नदाम्नांमणिस्तंभानां
चरणितेन सर्वतःक्षुभितमिवतदास्थानमभवत् । अथविसर्जितराजलोकोविश्रम्यतामिति स्वय
मेवाभिधायतांचंडालकन्यकांवैशंपायनः प्रवेश्यतामभ्यंतरमिति तांबूलकरंकवाहिनीमादिश्य
कतिपयाप्तराजपुत्रपरिवृतोनरपतिरभ्यंतरंप्राविशत् । अपनीताशेषभूषणश्चदिवसकरचंद्रतारका

रा॰
१

समुत्सृष्टशून्यमिव गगनाभोगः सकलमाहूतसमुचितव्यायामोपकरणं व्यायामभूमिमयासीत्। तत्र च
समानवयोभिः सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः श्रमवशादुन्मिषंतीभिः कपोलयोरीषद्विगलि
तसितसिंदुवारकुसुममंजरीविभ्रमाभिरुरसि निर्दयश्रमच्छिन्नहारविगलितमुक्ताफलनिकरानुका
रिणीभिर्ललाटपट्टकाष्टमीचंद्रशकलतललोलसंदानितबिंदुविडंबिनीभिः स्वेदजलकणिकासंत
तिभिरलंक्रियमाणमूर्तिः उत्तस्थौ ततः स्नानोपकरणसंपादनतत्परेण सत्वरं प्रधावता परिजनेनानुग
म्यमानः तत्कालविरलजनेपि राजकुले समुत्सारणाधिकारसमुचितमाचरद्भिः दंडिभिरुपदिश्य
मानमार्गः विततसितवितानामनेकचारणगणबध्यमानमंडलां गंधोदकपूर्णकनकमयजलद्रोणी
सनाथमध्यामुपस्थापितस्फाटिकस्नानपीठामेकांतविनिहितैरतिसुरभिगंधसलिलपूर्णैः परिम
लावकृष्टमधुकरकुलांधकारितमुखैरातपभयान्नीलकर्पटावगुंठितैरिव स्नानकलशैरुपशोभि
तां स्नानभूमिमगच्छत्। अवतीर्णस्य च जलद्रोणीं वारविलासिनीकरमृदितसुगंधामलकोपलि
प्तशिरसो राज्ञः समंतात्समुपतस्थुरंशुकनिविडनिबद्धस्तनपरिकराः दूरसमुत्सारितवलयबाहु
लताः समुत्क्षिप्तकर्णाभरणाः कर्णोत्संगोत्सारितालकाः गृहीतजलकलशाः स्नानार्थमभिषेक
देवता इव वारयोषितः। ताभिश्च समुन्नतकुचकुंभमंडलाभिर्वारिमध्यप्रविष्टः करिणीभिरिव वन

करीपरिवृतस्तल्लतांश्च राजराजा । जलद्रोणीं सलिलाभ्यन्तरप्रविष्टश्च स्नानपीठममलस्फटिकधवलं वरुण
इव राजहंसमारुरोह । ततस्तं काश्चिन्मरकतकलशप्रभाश्यामायमाना नलिन्य इव मूर्तिमत्यः पत्र
पुटैः काश्चिद्रजतकलशहस्ता रजन्य इव पूर्णचन्द्रमंडलविनिर्गतेन ज्योत्स्नाप्रवाहेन काश्चित्कल
शोत्क्षेपश्रमस्वेदार्द्रशरीरा जलदेवता इव स्फाटिकैः कलशैस्तीर्थजलेन काश्चिन्मलयसरित इव
चंदनरससंमिश्रेण सलिलेन काश्चिदुत्क्षिप्तकलशाः पार्श्वविन्यस्तहस्तपल्लवाः प्रकीर्यमाणनखम
यूखजालकाः प्रत्यंगुलिविवरविनिर्गतजललवाः सलिलयंत्रदेवता इव काश्चिज्जाड्यमपनीतमाति
मवालातपेनेव कनककलशहस्ताः कुंकुमजलेन वरांगनाः क्रमेण राजानमभिषिषिचुः । अनं
तरमुपपादितस्फोटयन्निव श्रुतिपथमनेकमंगलपटहझल्लरीमृदंगवेणुवीणागीतनिनादा
नुगम्यमानो बंदिवृंदकोलाहलाकुलो भुवनविवरव्यापी स्नानशंखानामापूर्यमाणानामतिसुखविबोधा
निः । एवं च क्रमेण निर्वर्तिताभिषेको विषधरनिर्मोकपरिलघुधवले परिधाय धौते वाससी शार
दे बैकदेश इव जलक्षालनविमलतनुरतिधवलेन जलधरच्छेदशुचिना दुकूलपटपल्लवेन तुहि
नगिरिरिव गगनसरित्स्रोतसा कृतशिरोवेष्टनः संपादितपितृजलक्रियो मंत्रपूतेन तोयांजलिना दि
वसकरमभिप्रणम्य देवगृहमगमत् । उपरचितपशुपतिपूजश्च निष्क्रम्य निर्वर्तिताग्निकार्यो भूमौ

मनोहरकर्णकाविभिरलिकदंबकैः प्रबध्यमानपरिमलेन मृगमदकर्पूरकुंकुमवाससुरभिणा चंदने
नानुलिप्तसर्वांगो विरचितमालतीकुसुमशेखरः कृतांबरपरिवर्तो रत्नकर्णपूरमात्राभरणः स
मुचितभोजनैः सह भूमिपतिभिराहारमभिमतरसास्वादजातप्रीतिरवनिपो निर्वर्तयामास । परिपी
तधूमवर्तिरुपस्पृश्य च गृहीततांबूलः तस्मात्प्रमृष्टमणिकुट्टिमात्प्रदेशादुत्थाय नातिदूरवर्तिन्या स
संभ्रमप्रधावितया प्रतीहार्योपसारितमवलंब्यानवरतवेत्रलताग्रहणप्रसंगादनुनितांतकठिनकिसलया
नुकारिणा करतलेनाभ्यंतरसंचारसमुचितेन परिजनेनानुगम्यमानः धवलांशुकजवनिकापरि
गतपर्यंततया स्फाटिकमणिमयभित्तिबंधनमिवोपलक्ष्यमाणमतिसुरभिमृगनाभिपरिमलेनामो
दिना चंदनवारिणा सिक्तशिशिरमणिभूमिमविरतविप्रकीर्णेन विमलमणिकुट्टिमगगनतलतारागा
णेनेव कुसुमोपहारेण निरंतरनिचितमुत्कीर्णसालभंजिकानिवहेन सन्निहितगृहदेवतेनेव गंधस
लिलक्षालितेन कलधौतमयेन स्तंभसंचयेन विराजमानमतिबहलधूपपरिमलाविलामविल
विगलितजलनिवहधवलजलधरमालानुकारिणा कुसुमामोदवासितप्रच्छदपटेन पट्टोपधाना
ध्यासितशिरोभागेन मणिमयप्रतिपादकप्रतिष्ठितपर्यंकेन पार्श्वस्थरत्नपादपीठेन हिमगिरिशिला
तलसदृशेन शयनेन सनाथीकृतवेदिकं भुक्तास्थानमंडपमयासीत् । तत्र च शयनतलनिष

स्मः क्षितितलोपविष्टया शनैः शनैरुत्संगनिहितासिलतया खड्गवाहिन्या नवनलिनदलकोमलेन क
रसंपुटेन संवाह्यमानचरणस्तत्कालोचितदर्शनैश्चावनिपतिभिरमात्यैर्मित्रैश्च सह तास्ताः कथाः कुर्वन्मु
हूर्तमिवासांचक्रे । ततो नातिदूरवर्तिनीमेतः प्रवाहे वैशंपायनमादायाऽऽगच्छेति समुपजातान्तर्हृदान्त
प्रश्नकौतूहलो राजा प्रतीहारीमादिदेश । सा क्षितितलविनिहितजानुकरतला राजाज्ञं यथाज्ञापय
ति यथाज्ञापयति देव इति शिरसि कृत्वा आज्ञां यथादिष्टमकरोत् । अथ मुहूर्तादेव वैशंपायनः प्रती
हार्या गृहीतपंजरः कनकवेत्रदंडावलंबिना किंचिदवनतपूर्वकायेन सितकंचुकावच्छन्नवपुषा जरा
धवलमौलिना किंचिदवनताङ्गदस्वरेण मंदमंदसंचारिणा विहगजातिप्रत्याजरा कलहंसेनैव कंचुकि
नानुगम्यमानो राज्ञोन्तिकमाजगाम । क्षितितलविनिहितकरतलस्तु कंचुकी राजानं व्यज्ञापयत्
देव देव्यो विज्ञापयन्ति देवादेशादेष वैशंपायनः कृतस्नानः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्या नी
तइत्यभिधाय गते तस्मिन् राजा वैशंपायनमपृच्छत् कच्चिदभिमतमास्वादितमभ्यन्तरे भवता किंचि
दशनमिति स तं प्रत्युवाच । देव किं वा नास्वादितं मत्तकोकिललोचनच्छविनीलपाटलः कषायम
धुरः प्राकाममापीतो जंबूफलरसः हरिभिन्नमत्तमातङ्गकुम्भमुक्तारक्ताद्रमुक्ताफलत्विषि खंडितानि
दाडिमीबीजानि नवनलिनीदलहरिन्ति दलितानि स्वेच्छया प्राचीनामलकानि किं वा देव प्रलपितेन ब

ना सर्वमेव देवीभिः स्वयं करतलोपनीयमानममृतायते इत्येवंवादिनि वचनमाकर्ण्य नरपति
रब्रवीत् । आस्तां तावत्सर्वमेवेदं अपनयतु नः कुतूहलमावेदयतु भवानादितः कथं वेदाना
मागमः कथं शास्त्राणां कुतः कालात्समासादिताः किं जन्मान्तरस्मरणं उत वरप्रदानमथवा विह
गवेषधारी किश्चिच्छन्नो निवससि क्व वा पूर्वमुषितं कियद्वा वयः कथं वा पञ्जरबंधः कथं चंडाल
हस्तगमनमिति वैशंपायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमानमवनिपतिना पृष्टो मुहूर्त
मिव ध्यात्वा सादरमब्रवीत् । देव यदि कौतूहलं तदाकर्ण्यतां अस्ति पूर्वापरजलधिवेलालग्ना
मध्यदेशालंकारभूता मेखलेव भुवो वनकरिकुलकुंभमदजलसेकसंवर्धितैरतिविकचधवल
कुसुमनिकरमुत्कटतया तारागणामिव शाखरदेशलग्नमुद्वहद्भिः पादपैरुपशोभिता मदकलकुर
रदश्यमानमरिचपल्लवा करिकलभमृदिततमालकिसलयामोदिनी मधुमदोपरक्तकेरली
कपोलकोमलच्छविना संचरद्वनदेवताचरणालक्तकरसरंजितेनेव पल्लवप्रचयेन संछादिता
शुककुलदलितदाडिमीफलद्रवार्द्रीकृततलैरतिचपलकपिकुलकंपितकक्कोलच्युतपल्ल
वफलशबलैरनवरतनिपतितकुसुमरेणुपांसुलैः पथिकजनरचितलवंगपल्लवप्रस्तरैःक
ठोरनारिकेलकेतकीकरीरकेसरपरिगतप्रान्तैस्तांबूलीलतावनद्धपूगखंडमंडितैर्वनलक्ष्मीवा

समभवनैरिव विराजिता मंडपैः उन्मदमातंगकुलकपोलस्थलप्रस्रवणसिक्तेनेव निरंतरमेलालतावने
न मदगंधेनांधकारिता खरनखरलग्नेभकुंभमुक्ताफललवैः शबरसेनापतिभिरभिहन्यमानकेसरि
शाता प्रेतनगरीव सदासन्निहितमृत्युभीषणा महिषाधिष्ठिता च  समरोद्यतेव बाणासनारोपितशिली
मुखा विमुक्तसिंहनादा च  कात्यायनीव प्रचलितखड्गभीषणा रक्तचंदनालंकृता च  कर्णीसुत
कथेव सन्निहितविपुलाचलाशशोपगता च  प्रदोषसंध्येव प्रवृत्तनीलकंठा पल्लवारुणा च  अमृ
तमथनवेलेव श्रीमत्तरुमोपशोभिता वारुणीपरिगता च  प्रावृडिव घनश्यामला शतह्रदोपशो
भिता च  चंद्रमूर्तिरिव सततमृक्षसार्थानुगता हरिणाध्यासिता च  राजस्थितिरिव चमरव्यालव्य
जनोपशोभिता समदगजघटापरिपालिता च  गिरितनयेव स्थाणुसंगता मृगपतिसेविता च  जान
कीव प्रसूतकुशलवा निशाचरपरिगृहीता च  कामिनीव चंदनमृगमदपरिमलवाहिनी रुचिरा
हंसागुरुतिलकभूषिता च सोत्कंठेव विविधपल्लवानिलवीजिता समदना च  बालेव व्याघ्रनख
पंक्तिमंडिता गंडकाभरणा च  पानभूमिरिव प्रकटितमधुकोशशाला प्रकीर्णविविधकुसुमा च
क्वचित्प्रलयवेलेव महावराहदंष्ट्रासमुत्खातधरणिमंडला  क्वचिद्दशमुखनगरीव चटुलवानर
वृंदभज्यमानतुंगशालाकुला  क्वचिदचिरनिवृत्तविवाहवेलेव हरितसमित्कुशकुसुमशमीप

लाशाशोभिता क्वचिद्दृप्तमृगपतिनिनादभीतेव कंटकिता क्वचिन्मत्तेव कोकिलकलप्रलापि
नी क्वचिदुन्मत्तेव वायुवेगकृततालशब्दा क्वचिद्विधवेवोन्मुक्ततालपत्रा क्वचित्समरभूमि
रिव शरशतनिकरनिचिता क्वचिदमरपतितनुरिव नेत्रसहस्रसंकुला क्वचिन्नारायणमूर्तिरि
व तमालनीला क्वचित्पार्थरथपताकेव वानराक्रांता क्वचिदवनिपतिद्वारभूमिरिव वेत्रलतापृ
ष्ठवेष्टा क्वचिद्विराटनगरीव कीचकशताहता क्वचिदंबरश्रीरिव व्याधानुगम्यमानतरलतार
कामृगा क्वचिद्गृहीतव्रतेव दर्भचीरजटावल्कलधारिणी अपरिमितबहलपत्रसंचयाऽ
पि सप्तपर्णोपशोभिता क्रूरसत्त्वापि मुनिजनसेविता पुष्पवत्यपि पवित्रा विंध्याटवी नाम । तस्यां
च दंडकारण्यांतःपाति सकलभुवनख्यातमगस्त्यच्छिद्रेत्रमिव भगवतोऽगस्त्यस्य सुरपतिप्रार्थना
पीतसकलसागरसलिलस्य मेरुमत्सरादंबरतलप्रसारित विकटशिखरसहस्रेण दिवसक
ररथगमनपथमपेतमभ्यर्थनेनागणितसकलसुरसमूहवचसा विंध्यगिरिणाप्यनुल्लंघिताज्ञ
स्य जठरानलेन जीर्णवातापिदानवस्य सुरासुरमुकुटमणिमकरपत्रभंगकोटिचुंबितचरण
रजसः दक्षिणाशामुखविशेषकस्य सुरलोकादेकहुंकारनिपातितनहुषप्रकटप्रभावस्य ।

का॰ पू॰ ९

भगवतो महामुनेरगस्त्यस्य लोपामुद्रया स्वयमारचितालवालकैः करपुटसलिलसेकसंवर्धितैः सुत
निर्विशेषैरुपशोभितं पादपैः तत्पुत्रेण च गृहीतव्रतेनाषाढिना पवित्रभस्मविरचितत्रिपुण्ड्रकाभरणेन
कुशचीरवाससा मौञ्जमेखलया कलितमध्येन गृहीतहरितपर्णपुटेन प्रत्युटजमटता भिक्षां दृढस्यु
नापवित्रीकृततमतिप्रभूतेध्माहरिणास्त्रेध्मवाहनाम्ना । दिशि दिशि शुककहरितैस्तु कदलीवनैः श्या
मलीकृतपरिसरं सरितास्त्र कलशयोनिपरिपीतसागरानुगतयेव बद्धवेणिकया कावेर्या परिगत
माश्रमपदमासीत् । यत्र च दशरथवचनमनुपालयन्नुत्सृष्टराज्यो दशवदनलक्ष्मीविभ्रमविरामो रामो
महामुनिमगस्त्यमनुसरन्सह सीतया लक्ष्मणोपरचितरुचिरपर्णशालः पंचवट्यां कंचित्कालमुवा
स । चिरशून्येष्वपि यत्र शाखानिलीननिभृतपाण्डुकपोतपंक्तयोऽलग्नतापसाग्निहोत्रधूमराजय इव
लक्ष्यन्ते तरवः । बलिकर्मकुसुमान्युद्धरन्त्याः सीतायाः करतलादिव संक्रान्तो यत्र रागः स्फुरति लता
किसलयेषु । यत्र च पीतोज्जीर्णजलनिधिजलमिव मुनिना निखिलमाश्रमोपान्तवर्तिषु विभक्तं महा
ह्रदेषु । यत्र च दशरथसुतनिशातशरनिकरनिपातननिहतरजनीचरबहलरुधिरसंसिक्तमद्यापि नवरागा
ग्रकाण्डनिर्गतपलाशमिवाभाति नवकिसलयमरण्यम् । अधुनापि यत्र जलधरसमये गंभीरमभि
नवजलधरनिवहनिनादमाकर्ण्य भगवतः श्रीराघवस्य त्रिभुवनविवरव्यापिनश्चापघोषस्य स्मरन्तो॰

गो॰ ९

नवपल्लवं निशाकरकपवलमज्जद्धवलवदन्तुरजललवलुलितदीनदृष्टयो वीक्ष्य शून्या दिशो राघवानुजशरविशा
लकोटरयो जानकीसंवर्धिता जीर्णमृगाः। यस्मिन्ननवरतमृगयानिहताशेषवनहरिणप्रोत्साहि
त इव हृतसीताविप्रलंभः कनकमृगो राघवमतिदूरमाजहार। यत्र च मैथिलीवियोगदुःखिनौ
दशवदनविनाशपिशुनौ चंद्रसूर्याविव कबंधग्रस्तौ समं रामलक्ष्मणौ त्रिभुवनभयमतिमहदक्रु।
तः अन्यायतनस्य यस्मिन्दशरथसुतनिपातितो योजनबाहोर्बाहुरगस्त्यप्रसादनागतनहुषाजगर
कायशंकामकरोदृषिजनस्य। जनकतनयया च भर्तुर्विरहविनोदनार्थमुटजाभ्यन्तरलिखिता य
त्र श्रीरामनिवासदर्शनोत्कण्ठा पुनरिव धरणीतलाङ्कलसंतीवनचरैरद्याप्यालोक्यन्ते। तस्य चैवं
विधस्य संप्रत्यपि प्रकटोपलक्ष्यमाणपूर्ववृत्तान्तस्य अगस्त्याश्रमस्य नातिदूरे जलनिधिपानप्रकुपि
तवरुणोत्साहितेनागस्त्यमत्सरादुदाश्रमसमीपवर्तिपर इव वेधसा महाजलनिधिकृत्यादितः
प्रलयकालविघटितादिग्विभागसंधिबंधं गगनतलमिव भुवि निपतितं आदिवराहसमुद्धृतधराम
ण्डलस्थानमिव सलिलपूरितं अनवरतमज्जदुन्मदशबरकामिनीकुचकलशालुलितं उत्फुल्लकुमु
दकुवलयकल्हारं उन्निद्रारविंदमकरंदबिंदुनिष्यंदबद्धचंद्रकं अलिकुलपटलांधकारितसौगं
धिकं आरसितसमदसारसं अंबुरुहमधुपानमत्तकलहंसकामिनीकृतकोलाहलं अनेकजल

चरन्मातंगशतसंचलनचलितवाचालवीचिमालं अनिलोल्लासितकल्लोलशिखरशीकरासारदुर्दिनं
अभिषिक्तावतीर्णाभिरंभःक्रीडारागिणीभिः स्नानसमयेवनदेवताभिः केशपाशकुसुमैः सुरभीकृतं प्रकटे
णावतीर्णऋषिजनापूर्यमाणकमंडलुकलकलध्वनिमनोहरं उन्मिषितोत्पलवनमध्यचारिभिः सुवर्ण
तयावासिताश्रमेघैः कादंबकदंबकैरासेवितं अभिषेकावतीर्णपुलिंदराजसुंदरीकुचचंदनधूलिध
वलिततरंगं उपांतजातकेतकीरजःपटलबद्धकूलपुलिनं आसन्नाश्रमागततापससंक्षालितार्द्र
वल्कलकषायपाटलितजलं अविरलतमालवीथिकांधकारिताभिर्वालिनिवासितेन संचरताप्रति
दिनमृष्यमूकवासिना सुग्रीवेणावलंबफलपरिलघुकलनाभिमतदेवासनापसानांदेवतार्चनोपयुक्तं ।
कुसुमाभिमत्तजलचरपतगकुलपक्षपुटविगलितजलबिंदुसेकसुकुमारकिसलयाभिर्लता
मंडपलतस्थितशिलाविश्रिमंडलारब्धतांडवाभिरनेककुसुमपरिमलवाहिनीभिः वनदेवतानिःश्वास
वासितनाभिर्वनराजिभिरुपरुद्धतीरं । अपरसागरशंकिभिः सलिलमादातुमवतीर्णैर्जलधरैरिव ।
बहलपंकमलिनैर्वनकरिभिरनवरतमापीयमानमगाधमनंतरमप्रतिष्ठमपांनिधानं पंपाभिधानं
सरः । यत्रविकचकुवलयदलप्रभाश्यामायमानपत्रपुटान्यद्यापिमूर्तिमज्जामशापग्लानीवम
ध्यचारिणामालोकयंतेचक्रनाम्नांमिथुनानि । तस्यचैवंविधस्य पंपासरसः पश्चिमेतीरे श्रीरामशर

महारज्जर्जरितस्य जीर्णनालवंशस्य समीपे दिग्गजकरदंडानुकारिणा जरदजगरेण सततमावेष्टित
मूलतयाबद्धमहालवालक इव दिक्चक्रवालपरिणाहमिव ग्रहीतुं भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शा
खासंचयेन प्रलयकालताण्डवप्रसारितभुजसहस्र इव उडुपतिमाकलयन्निव विडंबयितुमभ्युद्य
तः पुराणतया पतनभयादिव पवनस्कंधदेशलग्नः निखिलशरीरव्यापिनीभिरतिदूरोन्नताभिर्जरति
जीर्णतया सिराभिरिव व्रततिभिः जरातिलकबिंदुभिरिव वचनिजकंटकैराचितनिरन्तरः इतस्ततः परि
पीतसागरसलिलैर्गगनागतैः पत्ररथैरिव शाखान्तरेषु निलीयमानैः क्षणमंबुवाहैरार्द्रीकृतप
ल्लवैर्जलधरपटलैरपहृतमिव शिखरदेशः तुंगतया च नंदनवनश्रियमिवावलोकयितुमभ्युद्गतः
समीपवर्तिनामुपरिसंचरतामेव गगनगमनखेदायासितानां रविरथतुरंगमाणां मुखकुहरविसृतैः फे
नपल्लवैः संदेहिततूलराशिभिः शबलीकृतशाखः वनगजकपोलकंडूयनलग्नमदसलिलमलि
नेन निलीनमत्तमधुकरमालेन लोहशृंखलाबंधनिश्चलेनैव कल्पस्थायिना मूलेन समुपे
तः कोटराभ्यन्तरनिविष्टैः स्फुरद्भिः सजीव इव मधुकरपटलैः कर्णायोधनदुर्योधन इवोपलक्षितशकुनिप
क्षपातः नलिननाभ इव वनमालोपगूढः नवजलधरव्यूह इव नभसि दर्शितोन्नतिः अखिलभुवना
वलोकनप्रासाद इव वनदेवतानां अधिपतिरिव दंडकारण्यस्य नायक इव वनस्पतीनां सखेव वि

का॰
टी॰
त्र
13

ग्रस्य शाखाबाहुभिरुपगूह्येव विंध्याटवीमवस्थितो महान्जीर्णशाल्मलिवृक्षः । तत्र शाखाग्रेषु कोट
रोदरेषु पल्लवांतरेषु स्कंधसंधिषु जीर्णवल्कलविवरेषु च महावकाशतया विस्रब्धविरचितकुलायस
हस्राणि दुरारोहतया विगतविनाशातङ्कयानि नानादेशसमागतानि शुककुलानि प्रतिवसंति । यैः परि
णामविरलदलसंहतिरपि स वनस्पतिरविरलदलनिचयश्यामल इवोपलक्ष्यते दिवानिशं निली
नैः । ते च तस्मिन्वनस्पतावतिवाह्यातिवाह्य रजनीमात्मनीडेषु प्रतिदिनमुत्थायाऽऽहारान्वेषणाय
नभसि विरचितपंक्तयः मदकलहलधरहलमुखोल्लेखविप्रकीर्णबहुस्रोतसमंबरे कलिंदकन्या
मिव दर्शयंतः सुरगजेंद्रदलितविगलदाकाशनलिनीशंकामुपजनयंतः दिवसकररथतुरगप्रभा
वलिमिव गगनतलमुपपादयंतः संचारिणीमिव मरकतस्थलीं विडंबयंतः शैवालपल्लवाव
लीमिव प्रसारयंतः गमनवितानैः पक्षपुटैः कदलीदलैरिव दिनकरकरपरिखेदितान्याशामुखा
निर्जीवयंतः वियति विसारिणीं शाद्वलवीथीमिव रचयंतः सेंद्रायुधमिवांतरिक्षं विदधाना विरचंति
शुकशकुनयः कृताहाराश्च पुनः प्रतिनिवृत्य कुलायावस्थितेभ्यः शावकेभ्यो विविधान्फलरसान्क
लमविकाशांस्तु हरिणरुधिराश्रोलनखकोटिपाटलेन चंचुपुटेन दत्वा दत्वा तस्मिन्नेव वत्सपोतपा
यंति । एकस्मिंस्तु तत्र जीर्णकोटरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयसि वर्तमानस्य कथमपि पितु

गं॰
त्र

र्हमेवैको विधिवशात्तनूजोऽभवं । अतिप्रबलया चानन्तरभूतयैव प्रसववेदनया जननी मे लोकान्तरम
गमत् । अभिमतजायाविनाशदुःखितोपि च तातः सुतस्नेहादंतर्निरुध्य प्रसरमपि शोकावेग
मेकाकी मत्संवर्धनपर एवाभवत् । अतिपरिणततया च वयसा वीराङ्गकारिणीमल्पावशिष्टशीर्णपिञ्छ
जालजर्जरांसस्रस्तांसदेशशिथिलो अपगतोत्पतनसंस्कारोऽपक्षसंहतिस्तिष्ठन्नहमुपाहृत्य कंपतया
च संतापकारिणीमङ्गलग्नां जरामिव विधुन्वन् अकठोरशेफालिकाकुसुमनालपिंजरेण कलमम
ञ्जरीदलनमसृणितदलीर्णोपान्तलेखेन स्फुटिताग्रकोटिना चञ्चुपुटेन परनीडनिपतिताभ्यः शालि
वल्लरीभ्यस्तण्डुलकणानादायादाय तरुमूलनिपतितानि चञ्चुककुलार्धदलितानि फलशकलानि
समाहृत्य परिभ्रमितुमशक्तो मह्यमदात् । अनुदिनमात्मना च मदुपभुक्तशेषमकरोदशनं । एकदा
तु प्रभातसंध्यारागलोहिते गगनकमलिनीमधुरक्तपक्षसंपुटे वृद्धहंस इव मंदाकिनीपुलिनादपरज
लनिधितटमवतरति चन्द्रमसि । परिणतरङ्कुरोमपाण्डुनि व्रजति विशालतामाशाचक्रवाले गजरु
धिररक्तहरिसटालोमलोहिनीभिरातमलाक्षातन्तुपाटलाभिरायामिनीभिः शिशिरकिरणदीधिति
भिः पद्मरागशलाकासम्मार्जनीभिरिव समुत्सार्यमाणे गगनमणिकुट्टिमकुसुमप्रकरे तारागणे
। संध्योपासनप्रवृत्तवारणावलीविनिमानससरस्तीरमिवावतितीर्षति सप्तर्षिमण्डले तटगतविघटि

का॰ दं॰ ख
14

तशुक्तिसंपुटविप्रकीर्णामलमृणालकारेणेव विगलितनक्षत्रगणमिव मुक्ताफलनिकरमुद्वहति धवलितपुलि
नतलमुद्वहत्यति पूर्वार्णवे । तुषारबिन्दुवर्षिणि विबुद्धशिखिविरुतकुले विजृम्भमाणकेसरिणि करिणीकदम्ब
कप्रबोध्यमानसमदकरिणि तुषारजलजडकेसरं कुसुमनिकरमुदयगिरिशिखरस्थिते सवितारमिवो
द्दिश्य पल्लवाञ्जलिभिरुत्सृजति कानने । रासभरोमधूसरासु वनदेवताप्रसादानां तन्तूणां शिखरेषु पा
दपवनमालायमानासु धर्मपताकास्विव सप्तर्षिसंघीतेषु तपोवनाग्निहोत्रधूमलेखासु । अवश्यायशी
करिणि उल्ललितकमलवने रतिखिन्नशबरसीमन्तिनीस्वेदकणिकापहारिणि वनमहिषरोमन्थफेना
बिन्दुवाहिनि चलितपल्लवलतालास्योपदेशव्यसनिनि विघटमानकमलखण्डमधुशीकराकर्षिणि कु
सुमामोदतर्पितालिजाले निशावसानजातजडिमनि मन्दमन्दसंचारिणि प्रवाति प्राभातिके मातरिश्वनि
कमलवनप्रबोधमङ्गलपाठकानामिभगण्डडिण्डिमानां मधुलिहां कुमुदकोटरेषु संघटमानदलपुटनि
रुद्धलीनानामुच्चरत्सु झंकारेषु । प्राभातिकशिशिरमारुताहननसुन्नमज्जत्तरसाविलग्नं पक्ष्ममालमिव स
शेषनिद्राजिह्मिततारं चक्षुरुन्मीलयत्सु शनैः शनैरूषरप्रायधूसरक्रोडरोमराजिषु वनमृगेषु इत
स्ततः संचरत्सु वनचरेषु । विजृम्भमाने श्रोत्रहारिणि पम्पासरःकलहंसकोलाहले समुल्लसति नर्ति
तशिखण्डिनि मनोहरे वनगजकर्णतालशब्दे । क्रमेण च गगनमार्गमवतरतो दिवसकरगणस्याव

गं॰ ख

तूलचामरकलापद्भवोपलक्ष्यमाणे संध्यारागलोहिनि किरणजाले । शनैः शनैश्च दिने भगवति सवि
तरि पंपासरःपर्यन्ततरुशिखरसंचारिणि प्रकाशितगिरिशिखरे दिवसकरजन्मनि हूततनारे पुनरिव कपि
स्थैरेवनमभिपतति बालातपे । स्फुटेप्रत्युषसि नचिरादिव साष्टभागभाजि स्पष्टभासि भगवति भास्व
ति जाते गतेषु यथाभिमतानि दिगंतराणि शुककुलेषु कुलायनिलीननिभृतशावकसनाथेष्वपि निःश
ब्दतया शून्यकल्पे तस्मिन्वनस्पतौ स्वनीडावस्थितएवताते मयि च शैशवादसंजातबले समुत्पिद्यमानप
क्षपुटे तातसमीपवर्तिनि कोटरगते सहसैव तस्मिन्महावने संत्रासितसकलवनचरः सरभसमुत्थ
तत्रपतत्रिपक्षसंततिः भीतकरिकपोतफूत्कारपीवरः प्रचलितलताकुलितमत्तालिकुलविरुतमांस
लः परिभ्रमद्रुद्धोणवनवराहरवघर्घरो गिरिगुहाप्रसुप्तप्रबोधसिंहनादोपबृंहितः कंपयन्निव तरून्भ
गीरथीवनार्यमाणगंगातरंगकलकलबहुलो भीरुवनदेवताकर्णितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदच
रत् । आकर्ण्यच महमस्त्रस्त सर्वेमुपजातवेपथुरर्भकतया जर्जरितकर्णविवरो भयविक्लवः समीप
वर्तिनः पितुः प्रतीकारवेद्यं जराशिथिलपक्षपुटांतरमविशं । अनंतरं च सरभसमितः कुरभयूथपतिल
लितकमलिनीपरिमलः इतः क्रोडकुलदष्टप्रस्तानभद्रमुस्तरसामोदः इतः करिकलभभज्यमान
मल्लकीकषायगंधः इतो निपतितशुष्कपत्रमर्मरध्वनिः इतो महिषकुलविषाणजालिखाकोद्यभि

का॰
दं॰
१५

15

ध्यमानवाल्मीकमूलैः इतो मृगकदंबकं इतो वनगजकुलं इतो वराहयूथं इतो वनमहिषवृंदं इतः शिखं
डिविरुतं इतः कपिंजलकूजितं इतः क्रौंचकुलक्वणितं इतो मृगपतिनखपंजरविद्यमानकुंभकुंजर
रसितं इयमार्द्रपंकमलिना वराहपदपद्धतिः इयमभिनवशष्पकवलरसश्यामला हरिणरोमन्था
फेनसंहतिः अयमुन्मदगंधगजगंडकंडूयनपरिमलालीनमुखरमधुकरनिकरस्तरुः एषा निप
तितरुधिरबिंदुशबला शुष्कपत्रपटलपाट लारुरुपदवी चरणमृदितविटपिपल्लवप्रस्तरमेतद्वनकुं
जकुलक्रीडितं एष नखकोटिलिखितविकटपत्रलेखो रुधिरपाटलः करिमौक्तिकदलदंतुरो मृगप
तिमार्गः एषा प्रत्यग्रप्रसूतवनमृगीगर्भरुधिरलोहिता भूमिः इयमटवीवेणिकाकारिणी वनद्वि
रदस्य यूथपतेर्मदजलमलिना संचारवीथी चमरपंक्तिरियमनुगम्यतां उद्धुष्कमृगकरीषपांसुला व
विततरमध्यास्यतामियं वनस्थली तरुशिखरमारुह्यतां आलोक्यतां दिगियं आकर्ण्यतामयं शब्दः इ
ह्यतां धनुः अवहितैः स्थीयतां मुच्यंतां श्वानः इत्यन्योन्यमभिवदतो मृगयाप्रसक्तस्य महतो जनसमू
हस्य तरुगहनान्तरितविग्रहस्य क्षोभितकानने कोलाहलमशृणवं । अथ नातिचिरादिवाकुलेपना
ङ्गमृदंगाधानधीरेण गिरिविवरविजृंभितप्रतिनादगंभीरेण निशितशरताडितानां केसरिणां निनादेन
मत्तस्य यूथभ्रष्टानामेकाकिनां च संचरतामनवरतकरास्फोटमिश्रेण जलधररसितानुकारिणा गजयूथ

गें॰
१५

पत्नीनां कंठगर्जितेन सरभससारमेयविलुप्यमानावयवानामालोलकातरतारकाणामेणकानां
चकरुणकूजितेन निहितयूथपतीनां वियोगिनीनामनुगतकलभकानां स्थित्वास्थित्वासमाकर्ण्य
कलकलमुत्कर्णपल्लवानामितस्ततः परिभ्रमंतीनां प्रत्यग्रपतिविनाशशोकदीर्घेण करिणीनां बृंहि
तेन कतिपयदिवसप्रसूतानां विक्लवधेनुकानां त्रासपरिभ्रष्टपोतान्वेषिणीनामितः करुणमारसंती
नामाक्रंदितेन नभोमार्गविरसमुत्पतितानां पतत्रिणां च कोलाहलेन नूपातसारमयाविलानां च मृग
यूथानां खुरपदनिरभसपातरूपानाभिहताया भुवः कंपमिव जनयता जरठवयसाहूतेन कर्णतालाहृष्टग
णजन्मना च मदकलकुंजरकामिनीकंठकूजितकलेन शारवर्षिणां धनुषां च निनादेन पवनाहतिक्ष
णिनर्थितानामसीनां चातिकठिनमहिषस्कंधपीठपातितानां रणितेन अवांच सरभसविसृज्यद्येर
ध्वनीनां वनानां रक्षापिनाधानेन सर्वतः प्रचलितमिव तदरण्यमभवत् । अचिराच्च प्रशांते तस्मिन्
मृगयाकलकले निःशब्दमूकजलधरवृंदानुकारिणि मथनावसानोपशांतवारिणि सागरइव
स्तिमिततामुपगते कानने मंदीकृतभयो ह्युपजातकुतूहलः पितुरुत्संगादीषदिव निष्क्रम्य कोटर
स्थएव शिरोधरां प्रसार्य संत्रासतरलतारकः शैशवात्किमिदमिति समुपजातदिदृक्षस्तां दिशं प्रति
भयेन चक्षुः प्राहिणवं । अभिमुखमापतच्च तस्माद्वनादर्जुनभुजदंडसहस्रविप्रकीर्णमिव नर्मदा

प्रवाहे अनिलचलितमिव तमालकानने एकीभूतमिव कालरात्रीणां यामसंघाते अञ्जनशिलास्तम्भसं
भारमिव क्षितिकम्पविचूर्णितं अंधकारपुरमिव रविकिरणाकुलितं अन्तकपरिवारमिव संचरन्तं अवथा
वितरसातलोद्गतमिव दानवलोकं अशुभकर्मसमूहमिवैकत्र समागतं अशेषदण्डकारण्यनिवासिमु
निजनशापसामर्थ्यमिव संचरन्तं अनवरतनिपातितशरनिकरवर्षितामनिहतवरहरिणबलनिवहं
मिव पिशाचतामुपगतं कलिकालबन्धुवर्गमिव संगतं अवगाढप्रस्थितमिव वनमहिषयूथं अच
लशिखरस्थसिंहकराकृष्टपतनभयशीर्णमिव कालमेघपटलं अखिललोकविनाशाय धूमकेतुजाल
मिव समुद्भूतं अन्धकारितकाननमेकत्र संख्यमतिभयजननमुत्पातवेतालवृन्दमिव शबरजनम
द्राक्षं । मध्ये च तस्यातिमहतः शबरसैन्यस्य प्रथमे वयसि वर्तमानं अतिकर्कशत्वादायसमिव नि
र्मितं एकलव्यमिव जन्मान्तरागतमुद्भिद्यमानश्मश्रुलेखतया प्रथममदलेखामण्ड्यमानगण्डभित्ति
मिव गजयूथपतिं क्रमारमसितकुवलयश्यामेन देहप्रभाप्रवाहेन कालिन्दीजलेनेव स्नपयन्तमरण्य
माकुटिलाग्रेण स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केसरिणमिव गजमदमलिनीकृतेन केसरकलापे
नोपेतं आयतललाटतटमतितुङ्गघोरघोणं उपनीतस्य कर्णाभरणतां भुजगफणामणेर्वा पाट
लैरंशुभिरालोहितीकृतेन प्रणाशयाभ्यासमालग्नपल्लवरागेणेव वामपार्श्वेन विराजमानं अचिराहत

गजकपोलसंक्रान्तेन सप्तच्छदपरिमलवाहिनाङ्कस्थागुरुपंकेनेव सुरभिना मदेन कृताङ्गरागां
उपरिनिलीनपरिमलान्धेन परिभ्रमता मायूरच्छत्त्रानुकारिणा मधुकरजालेन तमालपल्लवेनेव निवा
रितातपां आलोलकर्णपल्लवव्याजेन भुजबलविनिर्जितया भयप्रकम्पमानया विंध्याटव्येव कृत
लेनापमृज्यमानगण्डस्थलस्वेदलवां आपाटलयाह्निरिणजलत्वयवधूपदायमानया शोणा
नाम्नयेव दृष्ट्या रञ्जयेन मांसपाविभागे आज्ञानुविलेपिनावनकुंजरकदम्बमाणमिव गृहीत्वा
निर्मितेन चण्डिकारुधिरदानार्थं समस्तत्रिभुवनस्थितोल्लेखविविधमितशिवरेणुभुजगयरुगालेनो
पशोभितां ग्रन्थान्तरालग्राश्यानस्त्रिरुणरुधिरबिन्दुना स्वेदजलकणनिचितेन गुंजाफलवि
मिश्रैः करिकुंभमुक्ताफलैर्विरचिताभरणेन विंध्यशिखाविशालेन वक्षःस्थलेनोद्भासमान
प्रत्यग्रमविरलश्रमाभ्यासकृष्टशिलितोदरमिभमदमलिनमालानसंलग्नगलशृंखलं सन्तमिवोत्कटदंष्ट्र
येन लाक्षाक्षोलितकौशेयपरिधानं अकारणेपिक्रूरजातितयाबद्धत्रिपताकोग्रभ्रुकुटिकरालल
लाटपट्टे प्रबलभक्त्याराधितया सत्यरिग्रहोयमित्यकात्यायन्या त्रिशूलेनेवाङ्कितं उपजातपरिच
यैरनुगच्छद्भिः श्रमवशात्नूरस्त्विनिर्गताभिः स्वभावपाटलतयाश्रुकाभिरपि हरिणशोणितमिवव
मन्तीभिः जिह्वाभिरावेद्यमानखेटैर्विहितमृगवनतया स्पष्टदंष्ट्राशून्यदन्तान्तरालग्रकेसरिसटानिवह

कृभागानुठहहासैः स्थूलवराटकमालिकापरिकलितकंठैर्महावराहदंष्ट्राप्रायाभरणैः अल्पकायैरपिम
हासाहसिकत्वात् अनुपजातकेसरैरिव केसरिकिशोरैर्मृगयावधूवैरिवथवथानद्धैरनेकवर्णैः अमितप्रमाणै
भिस्त्रकेसरिणाभयप्रधानायाचनार्थमुपागताभिः सिंहीभिरिव कौलीयककुडुंबिनीभिरनुगम्यमानं
आगृहीतचमरवालगजदंतभारैः कैश्चित् अच्छिन्नपर्णपुटबद्धमधुपटलैः कैश्चित् मृगपतिभिरिव
गजकुंभमुक्ताफलनिकरसनाथपाणिभिः कैश्चित् यातुधानैरिव गृहीतपिशितभारैः कैश्चित् प्रम
थैरिव केसरिचर्मधारिभिः कैश्चित् शिशुभिरिव काकपक्षधरैः जलदागमदिवसैरिव जलधरच्छाया
मलिनैरनेकसहस्रसंख्यैः शबरवृन्दैः परिवृतं अरण्यमिव सावष्टणधेनुकं अभिनवजलधरव्यूहमिव गृही
तनैकचक्रं अर्जुनमिवोद्धूतानेकनागदमनं भीष्ममिव शिखंडिशत्रुं निदाघदिवसमिव सततमावि
र्भूतमृगतृष्णं विद्याधरमिव मानसवेगं पराशरमिव योजनगंधानुसारिणं घटोत्कचमिव भीमरूप
धारिणं अचलकन्यकाकेशपाशमिव नीलकंठचंद्रिकाभरणं हिरण्याक्षमिव महावराहदं
ष्ट्राविभिन्नवक्षःस्थलं रावणमिव कृतसीतामदारपरिग्रहं पिशिताशनमिव बहलकलंबुकं गीतमिव
निषादानुगतं अंबिकात्रिशूलमिव महिषरुधिरार्द्रकायं अभिनवयौवनमिव तापितबहुवयसं
फलमूलाशिनमपि सदा सारमेयसंग्रहं कलममध्यमदर्शनं स्वच्छंदप्रसरमपि दुर्गैकशरणं क्षिति

अन्यादृशपात्रवर्तिनमपि राजसेवानभिज्ञं अपत्यमिव विंध्यस्य अंशावतारमिव कृतान्तस्य सहोदरमिव पापस्य
सारमिव कलिकालस्य भीषणमपि महासत्वतया गंभीरमिवोपलक्ष्यमाणमनभिभवनीयाकृतिं मा
तंगकं नाम सर्वशबरसेनापतिमपश्यं । अभिधानं च पश्चादस्याहमश्रौषं आसीच्च मे मनसि अहो मे जी
वितं मोहप्रायमेषां साधुजनविगर्हितं च चरितं तथा हि पुरुषोपहारे धर्मबुद्धिः आहारः साधुजनविग
र्हितो मधुमांसादिः श्रमो मृगया शास्त्रं शिवारुतं उपदेष्टारः सदसतोः कौशिकाः प्रज्ञा शकुनज्ञाने
परिचिताः श्वानः राज्यं शून्यास्वटवीषु आपानकमुत्सवः मित्राणि क्रूरकर्मसाधनानि धनूंषि सहा
या विषदिग्धमुखा भुजंगा इव सायकाः गीतमुन्मादकारि मुग्धमृगाणां कलत्राणि बंदिगृहीताः
परयोषितः क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवासः पशुरुधिरेण देवार्चनं मांसेन बलिकर्म चौर्येण जी।
वनं भूषणानि भुजंगमणयः यस्मिन्नेव कानने वसंति तदेवोत्खातमूलमशेषतः कुर्वंति । इति चिं
तयत्येव मयि शबरसेनापतिरटवीपरिभ्रमणसमुद्भवं श्रममपनिनीषुरागत्य तस्यैव शाल्मलितरोर
धश्छायायामवतारितकोदंडः परिजनोपनीते पल्लवासने समुपाविशत् । अन्यतरस्तु शबरयुवा सस
म्भ्रममवतीर्य तस्मात्करयुगलपरिस्रुताम्भसः सरसो वैडूर्यद्रवानुकारि मलयदिवसकरकिरणा।
संतापादंबरैकदेशमिव विलीनं इंदुमंडलादिव प्रस्यंदितं द्रुतमिव मुक्तानिकरमत्यच्छतया स्पर्शानुमे

गृहीतमज्जनाश्चगणमरविंदकोशरजःकषायमंभःकमलिनीपत्रपुटेन प्रत्यग्रोद्धृतांश्चधौतपङ्कनिर्मला मृणा
लिकाः समुपाहरन् । आपीतसलिलश्च सेनापतिस्ता मृणालिकाः शशिकला इव सैंहिकेयः क्रमेण
दशन् । अपगतश्रमश्चोत्थायापरिपीतांभसा सकलेन शबरसैन्येनानुगम्यमानः शनैः शनैरभिमतं
दिगंतरमयासीत् । एकस्तु जरच्छबरस्तस्मात्पुलिंदवृंदादनासादितहरिणपिशितः पिशिताशन
इवातिविकृतदर्शनः पिशितार्थी तस्मिन्नेव तरुतले मुहूर्तमिव व्यलंबत । अंतरिते च तस्मिन् शबर
सेनापतौ स जीर्णशबरः पिबन्निवास्माकमायूंषि क्षतधिरबिंदुपटलपाटलितया कपिलभ्रूलताकाप
रिवेषभूषणया दृष्ट्या गणयन्निव शुककुलकुलायस्थानानि श्येन इव विहगामिषास्वादलालसः
शिखरमारुरुक्षुस्तं वनस्पतिमामूलादपश्यत् । उत्क्रान्तमिव तस्मिन् क्षणेन तदालोकनभीतानामस्मा
कमसुभिः किमिवाहो दुष्करमकरुणानाम् यतः स तमनेकतालतुंगमभ्रंकषशिखरमपि सोपानैरि
वायत्नेनैव पादपमारुह्य अजातपक्षोत्पतनशक्तीन्कांश्चिदल्पदिवसजातानाभच्छविपटलानुशाल्म
लिकुसुमशंकामुपजनयतः कांश्चिदुद्भिद्यमानपक्षतया नलिनीसंवर्तिकानुकारिणः कांश्चिदर्क
फलसदृशान्कांश्चिल्लोहितायमानचंचुकोटीनीषद्विघटितदलपुटपाटलमुखानां कमलमुकुलानां
श्रियमुद्वहतः कांश्चिदनवरतशिरःकम्पव्याजेन निवारयतः इव प्रतीकारासमर्थानेकैकिकयाफलं

तोवनस्यवनस्पतेः शाखांतरेभ्यः शुकशावकानग्रहीत् । अपगतासूंश्चकृत्वाक्षितावपातयत् ।
तातस्तुतंमहांतमकांड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुपनतमालोक्यद्विगुणतरोपजातवेपथु
र्मरणभयादुद्भ्रांततरलतारको विषादशून्यामस्त्रजलप्लुतांदृशमितस्ततोदिक्षु विक्षिपन्नुच्छुष्कता
लुरात्मप्रतीकाराक्षमस्त्रासस्रस्तसंधिशिथिलेनपक्षपुटेनाच्छाद्य तत्कालोचितंप्रतीकारमनन्य
मानः स्नेहपरवशोमद्रक्षणाकुलः किंकर्तव्यतामूढः क्रोडभागेनमामवष्टभ्यतस्थौ । असावपि
क्रमेणशाखांतरैः संचरमाणः कोटरद्वारमागत्यजीर्णामिव भुजंगाभीषणंप्रसार्यविविधवनवरा
हवसाविस्रगंधिकरतलमनवरतकोदंडगुणाकर्षणव्रणांकितप्रकोष्ठमंतकदंडाकारिणंवाम
बाहुमतिनृशंसोभुजंगइवदंदशूकश्चंचुमाह्वारप्रल्हूजंतमाकृष्यतातमपगतासुमकरोत् । मांतुस्वल्प
त्वाद्भयसंपिंडितांगत्वात्मावशेषत्वाच्चायुषः कथमपितत्पक्षसंपुटांतर्गतंनालक्षयत् । उपरतं
चतमवनितलेशिथिलशिरोधरमधोमुखममुंचत् । अहमपितच्चरणांतरालप्रवेशितशिरोधरोनि
भृतमंकदेशनिलीनस्तेनैवसहापतं । अवशिष्टपुण्यतयातुपवनवशात्संपुंजितस्य महतः शुष्कपत्ररा
शेरुपरिपतितमात्मानमपश्यं अंगानिमेयेननव्यशीर्यंत । यावच्चासौनतस्मात्तरुशिखरादवतरति
तावदहमवशीर्णपर्णसवर्णत्वादस्फुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः पितरमुपरतमुत्सृज्यनृशंसइवमाण।

पितृत्यागयोग्योपि कालेन बालतया कालांतरभुवः स्नेहस्यानभिज्ञः जन्मसहभुवा भयेनैव केवलमभिद्रू-
यमानः किंचिदुपजाताभ्यां पक्षाभ्यामीषत्कृतागमनावष्टंभो लुठन्नितस्ततः कृतांतमुखकुहरादिव विनि-
र्गतमात्मानं मन्यमानो नातिदूरवर्तिनः शावरसुंदरीकर्णपूररचनोपयुक्तपल्लवस्य सेकघनपटनी-
लतया दलसंपदा बहुमसृणस्य गगनाथरच्छवि श्रहैः कालिंदीजलखंडैरिव विरचितच्छदस्य नवकरि-
मदसलिलैरिवोपसिक्तकिसलयस्य विंध्याटवीकेशपाशश्रियमिवोढुमिति दिवांधकारितशाखा-
न्तरस्याप्रविष्टसूर्यकिरणमतिगहनमपरिस्येव पितृकृतसंगमतिमहतस्तमालविटपस्य मूलदेश-
मविशं । स चैतेन समयेन क्षितितलविप्रकीर्णान्संहृत्य तानन्याञ्शुकशावकानेकलतापाशसंयत-
माहृत्य पर्णपुटमतित्वरितगमनः शावराधिपतिगतेनैव वर्त्मना तामेव दिशमागमत् । मां तु लब्ध-
जीवितांशं प्रत्यग्रपितृमरणशोकशुष्कहृदयमतिदूरप्रपातादायासितशरीरं संत्रासजाता सर्वांगो-
पतापिनी बलवती पिपासा परवशमकरोत् । अनया च कालकलया सुदूरमतिक्रांतः स पापकृ-
दिति परिकलय्य किंचिदुन्नमितकंधरो भयचकिततया दृशा दिशोवलोक्य तृणेपि चलिति पुनः प्रति-
निवृत्तमिव तमेव पदे पदे पापकारिणमुत्प्रेक्षमाणो निष्क्रम्य तस्मात्तमालतलात्सलिलसमीपमुप-
गंतुं प्रयत्नमकरवम् । अजातपक्षतया च नातिस्थिरचरणसंचारस्य मुहुर्मुहुर्मुखेन पततो मुहुः

तिर्यग्विपतंतमात्मानमेकयापक्षपाल्यासंधारयनः क्षितितलसमर्पणश्रमात्तरस्यानाभ्यासव
शाद्देकमपिदातुंपदमशक्नुवानवरतमङ्कावस्य स्थूलस्थूलेस्वमन्तोऽपलिखन्सरसं समर्पितो ।
ममात्मानमसि । अतिकाष्ठास्ववस्थासु जीवितनिरपेक्षा न भवन्ति खलु जगति सर्वप्राणि
नां प्रवृत्तयः नास्तिजीवितादन्यदभिमततरं किंचिज्जगतिजन्तूनां एवमुपरतेपि सुगृहीतना
म्नि ताते यदहमविकलेन्द्रियः अरेव प्राणिमि धिङ्मामकरुणमतिनिष्ठुरं अहोसोढपितृमर
णशोकदारुणं मयाजीव्यते कृतमपिनापेक्षते खलु खलहृदयं अहं हि लोकान्तरगताया ।
नायामंबायां नियम्य शोकावेगमाप्रसवदिवसात्प्रभृति तेन वयसा मातातातेनेन यत्परिपालितस्त
त्सर्वमेकपदे विस्मृतं अतिकृपणाः खल्वमी मम प्राणा यदुपकारिणमपि तातमद्यापि ये
तेनानुगच्छन्ति । सर्वथा न कंचिन्न खलीकरोति जीविततृष्णा यदीदृशामवस्थामपि मामयमा ।
यासयति जलाभिलाषः मन्ये चास्य नापि पितृमरणशोकस्य निर्घृणतैव केवलमियं मम स
लिलपानबुद्धिः अद्यापि दूरत एव सरः तथाहि जलदेवतानूपुररवानुकारि दूरेऽपि कल
हंसविरुतमेतत् अस्फुटान्यमूनि च श्रूयन्ते सारसरसितानि अयं चातिविप्रकर्षादाशास्व
विसर्पी विरलः संचरति नलिनषंडपरिमलः दिवसस्य चैयमतिकष्टादशावर्तते रविरम्बर

का॰
हे॰
१०
90

तलमथवनीस्फुरंतमनवरतमनलस्फुलिंगनिकरमिवविकिरन्निकरैरधिकामुपजनयतितृष्णं आतप
स्पर्शोऽसंतमसपोह्यपटलजुगीमाचभूमिः अतिप्रबलपिपासावसन्नानि गतेनमल्पमपि मे न वहन्त्यं
गानि अप्रभुरस्म्यात्मनः सीदति मे हृदयं अंधकारतामुपैति चक्षुः अपि नाम विधिरनिच्छतोपि
मे मरणमद्यैव संपादयेदित्येवं चिंतयत्येव मयि तस्मात्सरसो नातिदूरवर्तिनि तपोवने जाबालि
र्नाम महामुनिः प्रतिवसति । तस्य तनयस्तु हारीतनामा तापसकुमारकः सनत्कुमार इव सर्वे
विद्यावदातचेताः सवयोभिरपरैः तपोधनकुमारैरनुगम्यमानस्तेन पथा द्वितीय इव भगवान्वि
भावसुरतितेजस्वितया दुर्निरीक्ष्यमूर्तिरुद्यतो दिवसकरमंडलादिवोत्कीर्णस्तडिद्भिरिव विरचि
तावयवस्तप्तकनकद्रवेणेव बहिरुपलिप्तमूर्तिः आपिंगावदातया देहप्रभया स्फुरंत्या सबालात
पमिव सदावानलमिव दावनमुपदर्शयन्नुन्नतमल्लोहलोहिनीनामनेकतीर्थाभिषेकपूतानामंस
स्थलावलंबिनीनां जटानां निकरेणोपेतः स्तंभितशिखाकलापः खांडवदिधक्षया कृतकपटवटु
वेष इव भगवान्पावकः तपोवनदेवतानूपुरानुकारिणा धर्मशासनकटकेनेव स्फाटिकेनाक्षवल
येन दक्षिणश्रवणावलंबिना विराजमानः सकलविषयोपभोगनिवृत्त्यर्थमुपपादितेन ललाट
पट्टे त्रिःसत्येनेव भस्मत्रिपुंड्रकेनालंकृतः गगनगमनोन्मुखबलाकानुकारिणा स्वर्गमार्गमिव

गं॰
१०

दर्शयता सततप्रग्रीवेण स्फटिकमणिकमंडलुनाध्यासितवामकरतलः स्कंददेशावलंबिना कृष्णा
जिनेन नीलपांडुरभासा तपस्तृष्णानिपीतेनान्तर्निष्पतता धूमपटलेनेव परिवृत्तमूर्तिः अभिनव
बिसतन्तुनिर्मितेनेव परिलक्ष्यतया पवनलोलेन निर्मांसविरलपर्शुकापञ्जरमिव गणयता अंसावलं
बिना यज्ञोपवीतेनोपशोभमानः देवतार्चनार्थमागृहीतवनलताकुसुमसंपूर्णपर्णपुटसनाथशिखरे
णाषाढदंडेनालंकृतसव्येतरपाणिः विषाणपल्लवोत्खातानामुद्धृतानां स्नानमृत्कणप्रजातपवित्र
येन नीवारमुष्टिसंवर्धितेन कुशाकुसुममलताजालायमानदृष्टिना तपोवनमृगेणानुयातः वि
टपइव कोमलवल्कलाच्छादितशरीरः गिरिरिव समेखलः राहुरिवासकृदास्वादितसोमः पद्मइव
दिवसकरमरीचिपः नदीतटतरुरिव सततजलक्षालनविरलजटः करिकलभइव विकचकुटज
शकलसितदशनः द्रोणिरिव कृपानुगतः नक्षत्रराशिरिव चित्रमृगाकृत्तिकाश्लेषोपशोभि
तः घर्मकालदिवसइव क्षपितदोषः जलधरसमयइव प्रशमितरजःप्रसरः वरुणइव कृतोदवा
सः श्रीहरिरिवापनीतनरकभयः प्रदोषारंभइव संध्यापिंगलतारकः प्रभातसमयइव बालात
पकपिलः रविरथइव हृतिनियमिताक्षचक्रः स्वराजेव निगूढमंत्रसाधनक्षपितविग्रहः जल
धिरिव करालशैलमंडलावर्तगर्भः भगीरथइव दृष्टगंगावतारः मधुकरइवासदनुभूतपुष्कर

का०
टं०
१
21

ववासः वनचरोपिकृतमहालयप्रवेशः संयतोपिमोक्षार्थी सामप्रयोगपरोपिसततावलंबितदंडः
प्रसुप्तोपिप्रबुद्धः सन्निहितनेत्रद्वयोपिपरित्यक्तवामलोचनः तदेवकमलसरस्मिन्स्नातुमुपागमत् ।
प्रायेणाकारणमित्राण्यतिकरुणार्द्राणि सदा खलु भवंति सतांचेतांसि यतः समांतदवस्थमालोक्यसमु
पजातदयः समीपवर्तिनमृषिकुमारकमब्रवीत् । अयंकथमप्यकशिशुरसंजातपक्षपुटएवतरुशा
खरादस्मात्परिच्युतः श्येनमुखपरिभ्रष्टेनवानेनभवितव्यं तथाह्यतिदवीयस्तयाप्रपातस्याल्पाव
शेषजीवितोयमामीलितलोचनोमुहुर्मुहुरतितरलंश्वसिति मुहुश्चंचुपुटंविवृणोतिनशक्नोति
शिरोधरांधारयितुमिहेति यावदेवायमसुभिर्नवियुज्यते तावदेवगृहाणैनमवतारयसलिलस
मीपमित्यभिधायतेनमांसरस्तीरमनाययत् । उपसृत्यचजलसमीपमेकदेशनिहितदंडकमंड
लुरादाय मांस्वयमुत्क्रान्तप्रयत्नमुत्तानितमुखमंगुल्याकतिचित्सलिलबिंदूनपाययत् । अंभःकणोद
कृतसेकंचसमुपजातप्राणमुपनतवेपथुंनवनलिनीपलाशस्यजलशिशिरायांछायायांनिधायस
मुचितमकरोत्स्नानविधिं । अभिषेकावसानेचानेकप्राणायामपूतोजपन्पवित्राण्यघमर्षणादी
निप्रत्यग्रमग्रैरुत्क्षिप्तोत्क्षारबिंदुभिर्नलिनीपत्रपुटेन भगवतेसवित्रेदत्त्वार्घमुदतिष्ठत् । आत्तधौतधौ
तधवलवल्कलस्सजोतत्तरुवसंध्यातपः करतलविधूननविशदजटः कमंडलुमादायस्यमुचितासरो

३ं०
१

वरवारिणीप्रत्यग्रस्नानार्द्रजटेन सकलेन तेन मुनिकुमारकदंबकेनानुगम्यमानो मां गृहीत्वा तपोवना
भिमुखं शनैः शनैरुपागच्छत् । अनतिदूरमिव गत्वा दिशि दिशि सदा सन्निहितकुसुमफलैस्तालति
लकतालीतमालहिंतालबकुलबहुलैरेलालताकलितनारिकेलीकलापैरालोललोध्रलवलील
वंगलतापल्लवैरुल्लसच्चूतरेणुपल्लवपटलैरलिकुलझंकारमुखरसहकारैरुन्मदमदकलकोकिल
कुलकलालापकोलाहलिभिरुत्फुल्लकेतकीमंजरीरजःपुंजपिंजरैः पूगीलतादोलाधिरूढवनदेव
तैस्तारकावर्षमिवाधर्मेऽपि विनापि पवनं कुसुममनिकरमनिलचलितमनवरतमतिधवलमुत्सृजद्भिः
समसंकपादपैः काननमुपगूढमविचकितप्रचलितकुसुमसारमानसावलाभिरुत्फुल्लकमलिनीलोहि
नीभिः मारीचिमायामृगावलूनतृणवीरुत्सहलिनाभिः दाशरथचापकोटिक्षतकंदमंतर्विशीर्णमितस्तत
लाभिर्दंडकारण्यस्थलीभिरुपशोभितप्रांतमागृहीतसमित्कुशकुसुममहद्भिर्विकैरध्ययनमुखरशिष्या
नुगतैः सर्वतः प्रविशद्भिर्मुनिभिरशून्योपकंठमुत्कंठितशिखिमंडलश्रूयमाणजलकलशापूरणध्वा
नमनवरताज्याहुतिप्राज्यैश्चित्रभानुभिः समारीवामिव मुनिजनममरलोकं निनीषुभिरुह्यमानधूम
लेखव्याजेनाबध्यमानसमस्तस्वर्गसाधनगमनसोपानसेतुमिवोपलक्ष्यमाणमासन्नवर्तिनीभिस्तपो
धनसंपर्कादिवापगतकालुष्याभिस्तरंगपरंपरासंक्रांतरविबिंबपंक्तिभिस्तापसंदर्शनागतसप्तर्षिमा

का॰ टी॰ २२

लाविगाह्यमानाभिरिवातिविकचकुमुदवनमृषिजनमुपासितुमवतीर्णं ग्रहगणमिव निशासु दृष्टं हंसीभि

र्दीर्घिकाभिः परिवृतमनिलवशविनमितशिखाभिः प्रणम्यमानमिव लताभिरनवरतमुकुलकुसुमैरभ्यर्च्य

मानमिव पादपैराबद्धपल्लवाञ्जलिभिः विक्षिप्यमानमिवोटजाजिरविप्रकीर्णशुष्यच्छ्यामा

कमुपसंगृहीतामलकीलवलीकर्कन्धुकदलीलकुचचूतपनसतालफलमध्ययनमुखरवटुजनमन

वरतश्रवणगृहीतवषट्कारवाचालशुककुलमनेकशारिकोद्गम्यमानवैश्वदेवपिंडमासन्नवापीक

लहंससूनभुज्यमाननीवारबलिमेणीजिह्वापल्लवोल्लिह्यमानमुनिबालकमग्निकार्यार्थमुपसमि

त्समायमानसमित्कुशकुसुममुपभग्ननारिकेलरसस्निग्धशिलातलमचिरनववल्कलरसपाट

लभूतलरक्तचंदनापालिमाऽऽदित्यमण्डलोपनिहितकरवीरकुसुममंसिमानानिर्दिग्धभस्मरेखाकृतत्रि

निजनभोजनभूमिपरिहारं शालामृगकराकृष्टनिष्क्राम्यमानप्रवेश्यमानजरदंधतापसमिभका

लभार्धोपभुक्तपतितैः सरस्वतीभुजलतावियलितैः शालावलयैरिव मृणालशकलैः कल्माषित

मृषिजनार्थमेणकैर्विषाणशिखरोत्खन्यमानविविधकंदमूलमम्बुपूर्णपुष्करपुटैर्वनकरिभिराप्यू

माणाविटपालवालकमृषिकुमारकाकृष्यमाणावनवराहदंष्ट्रान्तरालग्नशालूककंदमुपजातप

रिचयैः कलापिभिः पक्षपटपवनसंधुक्ष्यमाणमुनिहोमहुताशनमारब्धामृतचारुगंधमर्धपक्वाप

ग्रं॰ २२

रोड्गणशाखाणयपरमलामोदितमविछिन्नाज्यधाराहुतिजातभृङ्कारमुखरितमुपचर्यमाणाति
थिवर्गंपूज्यमानपितृदेवतमर्च्यमानहरिहरपितामहमुपदिश्यमानश्राद्धकल्पंव्याख्यायमान
यज्ञविद्यमालोच्यमानधर्मशास्त्रंवाच्यमानविविधपुस्तकंविचार्यमाणसकलशास्त्रार्थमार
भ्यमानपर्णशालमुपलिप्यमानाजिरमुपमृज्यमाणोटजाभ्यंतरं आबध्यमानध्यानमंत्रार्थ
मभ्यस्यमानयोगमुपक्रियमाणवनदेवताबलिंनिर्वर्त्यमानमौंजमेखलंक्षाल्यमानवल्कल
मुपक्रियमाणगवेधुकंशोष्यमाणपुष्करबीजंग्रथ्यमानाक्षमालंन्यस्यमानत्रिदंडमदृष्ट
पूर्वंकलिकालेनापरिचितमनृतेनस्याश्रुतपूर्वंमनंगस्याज्ञयोनिमिवत्रिभुवनवंदितं सुरासुरसि
वप्रकटितहरिवराहरूपं सांख्यमिवकपिलाधिष्ठितंमथवनोपमिवबलाबलीढदर्पितधेनुक
मुदयनमिव आनंदितवत्सकुलंकिंपुरुषाधिराज्यमिव पुण्यजनगृहीतकलशाभिषिच्यमानद्रु
मं जलधरसमयमिववनगहनंचीरनीरनिधिमिवमध्यस्थवसुमहाविंहसूदनमिवपलाशक
लप्रहारसमूलितनाहात्राख्यिसंचयं खांडवविनाशोच्छितार्जुनमिवप्रारब्धाग्निकार्येस्वरभिविलेप
नधरमपिसततनाविर्भूताज्यगंधं मातंगकुलाध्यासितमपिपवित्रमासादितधूमकेतुशनमपि।
प्रांतोपहृंवपरिसर्पाहिजपतिसदामत्रिहितनतरुगहनांधकारमतिरमणीयमपरमिवब्रह्मलोक

का॰
हे॰
ग

२३

साश्रममपश्यम् ॥ यत्र मलिनता हविर्धूमेषु न चरितेषु मुखरागः शुकेषु न कोपेषु तीक्ष्णता
कुशाग्रेषु न स्वभावेषु चंचलता कदलीदलेषु न मानसेषु चक्षूरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु
कंठग्रहः कमंडलुषु न सुरतव्यापारेषु मेखलाबंधो व्रतेषु नेर्ष्याकलहेषु स्तनस्पर्शो होमधेनु
षु न कामिनीकुचेषु पक्षपातः कृकवाकुषु न विद्याविवादेषु भ्रान्तिरनलप्रदक्षिणेषु न शा
स्त्रेषु वसुसंकीर्तनं दिव्यकथासु न तृष्णायां गणना रुद्राक्षवलयेषु न शरीरेषु मुनिबालनाशः
क्रतुदीक्षायां न मृत्युना रामानुरागो रामायणेन न यौवनेन मुखभंगविकारो जरया न धनाभिमानेन
यत्र च महाभारते शकुनिवधः पुराणे वायुप्रलपितं वयःपरिणामे द्विजपतनं उपवनचंदनेषु
जाड्यमग्नीनां भूतिमत्त्वं हरिणानां गीतव्यसनं शिखंडिनां नृत्यपक्षपातः भुजंगानां भोगः
कपीनां श्रीफलाभिलाषः मूलानामधोगतिः तस्य चैवंविधस्य मध्यभागमलंकुर्वाणस्य समा
हैकलोद्भिन्नलोलपल्लवस्य मुनिजनालंबितवल्कलाजिनजलकरकसनाथशाखस्य तापस
कुमारिकाभिर्मूलभागादनुपीनविक्षिप्तचाञ्जलस्य हरिणशिशुभिः परिपीयमानालवालजल
स्य मुनिकुमारकबद्धकृष्णाचीरदाम्नो नीलकृतेन गोमयोपलिप्तविविक्ततलस्य नातिमहतः प
त्रिमंडलतया विस्तीर्णावकाशस्य रक्ताशोकतरोरधश्छायायामुपविष्टमुग्रतपोभिर्भुवन

गे॰
ग

मिव सागरैः कनकगिरिमिव ज्वलनपर्वतैः आक्रान्तमिव वैतानवह्निभिः कल्पान्तदिवसमिव रविभिः काल
मिव कल्पैः समन्तान्महर्षिभिः परिवृतम् ग्रहणभीतयेव कंपिना देहयात्राप्रणयिन्येवाविहितकेश
ग्रहया आकुलयेव गलितभ्रूभंगया मत्तयेवास्खलितगमनया प्रसाधिकयेव प्रकटिततिलकया गृहीतव्र
तयेव भस्मधवलया जरया धवलीकृतविग्रहं मायामिनीभिः पलितपाण्डुराभिस्तपसा विजित्य प्रति
ज्ञानमाविलं धर्मपताकाभिरिवोद्गताभिः स्वर्गलोकमारोढुं पुण्यरज्जुभिरिव शिरोपसंगृहीताभिरुपा
र्जिताभिरतिहृदयमहृद्यस्यतपःपल्लवैः कुसुममञ्जरीभिरिवोद्गताभिर्जटाभिरुपशोभमानं ॥ उपचि
तभस्मत्रिपुण्ड्रकेण तिर्यक्प्रवृत्तेन त्रिपथगास्रोतस्त्रितयेन हिमगिरिशिलातलेनेव ललाटफलके
नोपेतं । प्रथोग्रवचन्द्रकलाकराभ्यामवलंबितवलिशिथिलाभ्यां भ्रूलताभ्यामवष्टभ्यमान
दृष्टिं । अनवरतमन्त्राक्षराभ्यासविवृताधरपुटतया निष्पतद्भिरतिशुचिभिः सत्यप्ररोहैरिव सा
मभिरिव स्वच्छेन्द्रियवृत्तिभिरिव विद्यागुणैरिव करुणारसैरिव धर्मप्रवाहैरिव दशनमयूखैर्ध
वलीकृतपुरोभागं । उद्वमदमलगंगाप्रवाहमिव जह्नुम् । अविरतसोमोद्गारवहगंधिश्वासाव
कृष्टैः मूर्तिमद्भिः प्राणापानैरिव समवाप्तविभागसन्निहितैः परिस्फुरद्भिरलिभिरिव विहितं ॥
अतिकृशतया निम्नतरगण्डगर्तप्रवृत्ततन्त्रयोणमाकारालनावकमवसीर्णयाण विरलनयनपक्ष्म

मालम्बमानदीर्घरोमकद्रस्रवणविवरमानाभिलंबकूर्चमञ्जुकलापमाननेन दधानं । अतिचपला
नामिंद्रियाश्वानामंतःसंयमनरज्जुभिर्निर्वाननाभिः कंठनाडीभिर्निरंतरसमद्धकंधरमुन्नतविरा
लास्थिपंजरमंसावलंबिनधवलयज्ञोपवीतमनिलवशावलिततनुतरंगाभंगमुह्यमानमिव मह॰
णालमिव मंदाकिनीप्रवाहमकल्पमंगमुद्वहंतं अमलस्फटिकशकलघटितमक्षवलय
मुज्ज्वलस्थूलमुक्ताफलग्रथितं भक्तवलयमुज्ज्वलं सरस्वतीहारमिव चलंगुलिविवरगतमाव
र्तयंतं अनवरतभ्रममिव तारकमपरमिव ध्रुवं । उन्नमितसिराजालकेनरजाकल्पतरुमिव परिण
तलतासमयेन निरंतरनिचितममलैरंशुकैरिव अमृतफलैर्विसभगुणासेनानंतेनाभिरि
व निर्मितेन मानससरोजलक्षालनशुचिनाङ्कूलवल्कलेन द्वितीयेनेव जराजालकेन संछादितं
मासन्नवर्तिना मंदाकिनीसलिलपूर्णेन त्रिदंडोपविष्टेन स्फटिककमंडलुना विकचपुंडरीकरा
शिमिव राजहंसेनोपशोभमानं अचनैःस्थैर्येण गांभीर्येण सागराणां तेजसा सवितुः प्रशासेन तु
षाराचलस्य निर्मलतया स्वरस्य सं विभागमिव कुर्वाणं । वैनतेयमिव स्वप्रभावोपात्तसकलखिलातिथप
तं । कमलासनमिवाश्रमोपगतं जरच्चंदनतरुमिव भुजंगनिर्मोकधवलजटाकुलं प्रशांतवारणमिवप्र
लंबकर्णपालिं वृहस्पतिमिव जन्मवर्धितकचं दिवसमिवोद्यतार्कबिंबभास्वरप्रभं शरत्कालमिव ।

क्षीणवंशं शांतनवमिव प्रियदेवव्रतं मंदाकिनीकूलमिव रुद्राक्षवलयग्रहणनिपुणं शिशिरसमयसूर्यमि
वहुतलोकाश्रयं गामौर्वानलमिव सततपयोभक्षं शून्यनगरमिव दीनानाथविपन्नशरणं पशुपतिमिव भ
स्मपांडुरमांसस्थलशरीरं भगवंतं जाबालिमपश्यम् ॥ अवलोक्य तं चाहमचिंतयं अहो प्रभावस्तप
सामियमस्य शांतापि मूर्तिरुत्तप्तकनकावदाता परिस्फुरंती सौदामिनीव चक्षुः प्रतिहंति तेजसा
सततमुदासीनोपि महाप्रभावतया भयमिवोपजनयति । प्रथममापततस्तु शुष्कनलकाशकुसुमनि
पातिनानलचटुलवृत्तिर्नित्यमसंहिष्णुतपस्विनां मतं तु तपसामपि तेजःप्रकृत्या भवति । किमुत
सकलभुवनवंदितचरणानामनवरततपःक्षपितमलानां करतलामलकवदखिलं जगदालोक
यतां दिव्येन चक्षुषा भगवतामेवंविधानामघक्षयकारिणि निपुणानि हि नाम ग्रहणान्यपि महामु
नीनां । किं पुनर्दर्शनानि । धन्यमिदमाश्रमपदं अयमपि पतिर्यस्याथवा भुवनतलमेव धन्यमखि
लमनेनाधिष्ठितमवनितलकमलयोनिना । पुण्यभाजः खल्वमी मुनयो यदहर्निशमेनमपरमि
व नलिनासनमपगतान्यव्यापाराः प्रत्यालोकननिश्चलदृष्टयः पुण्याः कथाः शृण्वंतः पर्युपासते
सरस्वत्यपि धन्या यास्य सततमतिप्रसन्नैकरुणारसनिष्यंदिदिग्गाधेगांभीर्ये रुचिरद्विजपरिवारा
मुखकमलसंपर्कसुखमनुभवंती निवसति हंसीव मानसे । चतुर्मुखमुखकमलवनवासिभिः

का॰ पू॰ २५

25

चतुर्भिर्वेदैः सुचिरं द्वितीयमिदं अपरमुचितमासादितं स्थानं एतस्मात्सद्यःशरत्कालमिव कलिकाल जलदसमयकलुषिताः प्रसादमुपगताः पुनरपि जगति सरित इव सर्वविद्याः । नियतमिह सर्वा त्मना कृतावस्थितिना भगवता पराभूतकलिकाल विलसितेन धर्मेण न स्मर्यते कृतयुगस्य धव लितलमनेनाधिष्ठितमालोक्य न वहति नूनमिदानीं सप्तर्षिमालानिवासाभिमानमम्बरतले । महासत्त्वेयं जरा यास्य प्रलयरविरश्मिनिकरदुर्निरीक्ष्ये शिशिरकिरणपाण्डुरशिरोरुहग्रहणज टाभारे फेनपुञ्जधवला गङ्गेव पशुपतेः ह्रीदाकृतिरिव शिखाकलापे विभावसोर्निष्पतन्ती विभा त्यनवानवेत्राग्निज्जाततललफलाज्यधूमपटलमलिनीकृताश्रमस्य भगवतः प्रभावाद्भीतमिव रविकिर णजालमतिदूरतः परिहरति तपोवनं । एते च पवनलोलपुञ्जितशिखाकलापोपरचिताञ्जलयस्त्व वात्र मन्त्रपूतानि हवींषि परिगृह्णन्त्येतस्याग्रदक्षिणायः । तरलितनताकरुकूलवल्कलोयं चास्य मलयानिलसमसुरभिपरिमलो मन्दमन्दसञ्चारी सशङ्क इवास्य समीपमुपसर्पति गन्धवाहः । प्रायो म हाभूतानामपि दुरभिभवानि भवन्त्यस्य तेजांसि । सर्वतेजस्विनामपि अग्रणीर्हि सूर्यमिव चाभाति ज गदेनाधिष्ठितं महात्मना निष्कम्पेवहितिरेतदन्वक्षमाद्देयमवाहः कारणमस्य सन्तरणसेतुः संसारसि न्धोरगाधेः आधारः क्षमाम्भसां पशुराममालतागहनस्य सागरः सन्तोषामृतस्य उपदेष्टा सिद्धिमार्गस्य

रां॰ २५

रक्तगिरिरसकृद्द्रुहस्य मूलस्तपसमनन्तरोः नाभिः प्रज्ञाचक्रस्य स्थितिबंधो धर्मध्वजस्य तीर्थं सर्वविद्यावता-
राणां वाडवानलो लोभार्णवस्य निकषोपलः शास्त्ररत्नानां दावानलो रागपल्लवस्य महामंत्रः क्रो-
धभुजंगस्य दिवसकरो महांधकारस्यार्गलाबंधो नरकद्वाराणां कुलभवनमाचाराणामायतनं
मंगलानां अभूमिर्मदविकाराणां दर्शकः सत्पथानां आदर्शः सर्वविद्यानां उत्पत्तिः साधुताया ने-
मिरुत्साहचक्रस्याश्रयः सत्वस्य प्रतिपक्षः कलिकालस्य कोशः तपसः सखा सत्यस्य क्षेत्रमार्ज-
वस्य प्रभावः पुण्यसंचयस्यादत्तावकाशो मत्सरस्यागतिर्विपत्तेः अस्थानं परिभूतेरननुकूलोभिमा-
नस्यासंमतो दैन्यस्यायत्तो रोषस्याविषयो विषयाणामनभिमुखः सुखानां ॥ अस्य भगवतः प्रभा-
वादेन दृष्टिप्रशांतवैरमपगतमत्सरं तपोवनमहो प्रभावो महात्मनां । अत्र हि शाश्वतिकं विरोधमप-
हाय शांतात्मानस्तिर्यंचोपि तपोवनवसतिसुखमनुभवंति । तथा ह्येष विकचोत्पलरवनानु-
कारिणमुत्पतत्स्वाकचंद्रकशतं हरिणालोचनद्युतिशवलमभिनवशाद्वलमिवाधिवसति शिखिनः
कलापमातपहतो निःशंकमहिः । अयमुत्सृज्य मातरमजातकेसरैः केसरिशिशुभिः सहोप-
जातपरिचयः प्रक्षरत्क्षीरधारामापिबति कुरंगशावकः सिंहीस्तनं । एष मृणालकलापाशंकि-
भिः शशिकरधवलं सटाभारमामीलितलोचनो बहुमन्यते द्विरदकलभैराकृष्यमाणां मृगपतिः

हृदमिह कपिकुलमपगतचापलमुपनयति मुनिकुमारकेभ्यः स्नातेभ्यः फलानि एते च न निवार्यं
ते मदान्धा अपि गंडस्थलीभाजिमदजलपाननिश्चलनिश्चलानि मधुकरकुलानि जातदयैः कर्ण
तालैः करिणः किंबहुना तापसाग्निहोत्रधूमलेखाभिरुत्पन्नाभिरनिशमुपपादितकृष्णाजिनोत्त
रासंगा इव शोभा वल्कलिनो निश्चलेननास्तरवोपि सनियमा इव लक्ष्यन्ते अस्य भगवतः । किंपुनः सचेत
नाः प्राणिन इत्येवं चिंतयन्तं मां तस्यामेवाशोकतरोरधश्छायायामेकदेशे स्थापयित्वा हारीतः पादा
वुपसंगृह्य कृताभिवादनः पितुरनतिसमीपवर्तिनि कुशासने समुपाविशत् । आलोक्य मां ते सर्वे एव
मुनयः कुतोयमासादितः शुकशिशुरिति तमासीनमपृच्छन् । असौ तु तानब्रवीत् । अयं मया स्नातु
मितो गतेन कमलिनीसरस्तीरतरुनीडनिपतितः शुकशिशुरातपजनितक्लान्तिरुत्तप्तपांसुपटलमध्य
गतो दूरनिपातनविह्वलतनुरल्पावशेषायुरासादितः तपस्विजनदुरारोहतया च तस्य वनस्पतेः स्वनी
डमारोपयितुमिति जातदयेनानीतः तद्यावदयमप्ररूढपक्षतिरवलम्बो न विहर्तुमुत्पतति तावदत्रैव क
स्मिंश्चिदाश्रमतरुकोटरे मुनिकुमारकैरस्माभिरुपनीतेन नीवारकणनिकरेण फलरसेन वा संवो
ध्यमानो धारयतु जीवितं । अनाथपरिपालनं हि धर्मोस्मद्विधानाम् उद्भिन्नपक्षतिस्तु गगनतलसंचरण
समर्थो यास्यति यत्रास्मै रोचिष्यते । इहैवोपजातपरिचयः स्थास्यतीत्येवमादिकमस्मत्संबद्धमाला

पमाकर्ण्य किंचिदुपजातकुतूहलो भगवान्जाबालिरीषदावलितकंधरः पुण्यजलैः प्रक्षालयन्निव
मामभिप्रशांतया दृष्ट्या सुचिरमुपजातप्रत्यभिज्ञान इव पुनः पुनर्विलोक्य स्वस्यैवाविनयस्य फल
मनेनानुभूयत इत्यवोचत् । स हि भगवान्कालत्रयदर्शी तपःप्रभावाद्दिव्येन चक्षुषा सर्वमेव क
रतलगतमिव जगदवलोकयति वेत्ति जन्मांतराण्यतीतानि कथयत्यागामिनमर्थमीक्षणगोचर
गतानां च प्राणिनामायुषः प्रमाणमावेदयति यतः सर्वैव सा तापसपरिषच्छ्रुत्वा किमर्थं वा कृतः जन्मांत
रे कोयमासीदिति कुतूहलिन्यभूत् । उपनाथितवती च तं भगवंतं । आवेदय प्रसीद भगवन् कीदृ
शस्याविनयस्य फलमनेनानुभूयते कश्चायमासीज्जन्मांतरे विहगजातौ कथमस्य संभवः संगमः कि
मभिधानो वायं । अपनय तन्नः कुतूहलं आश्चर्याणां हि सर्वेषां भगवान्प्रभव इत्येवमुपयाच्यमानस्त
तपोधनपरिषदा स महामुनिः प्रत्यवादीत् । अतिमहदिदमाश्चर्यमाख्यानकं अल्पश्चायमह्नः प्र
त्यासीदिति च नः स्नानसमयः भवतामप्यतिक्रामति देवार्चनविधिवेला तदुत्तिष्ठंतु भवंतः सर्वं पूर्व
वदाचरंतु यथोचितं दिवसव्यापारमपराह्णसमये भवतां पुनः कृतमूलफलाशनानां विस्रब्धोपविष्टानां
आदितः प्रभृति सर्वमावेदयिष्यामि यश्चानेन प्रकृतमपरस्मिन्जन्मनि इह च लोके यथास्य संभूतिः
अयं च तावदपगतक्लमः क्रियतां आहारेण नियतमप्ययमात्मनो जन्मांतरोदंतं स्वप्नोपलब्धमिव मयि क

का॰ टं॰ २७

27

घयति सर्वमशोषतः स्मरिष्यतीति अभिदधत्येव तस्मिन्सहमुनिभिः स्नानादिकमुचितं दिवसव्यापारमक
रोत्। अनेन च समयेन परिणतो दिवसः स्नानोत्थितेन मुनिजनेनार्घविधिमुपपादयता यः क्षितितले
दत्तस्तमंबरतलगतः साक्षादिव रक्तचंदनाङ्गरागं रविरुदवहत्। ऊर्ध्वमुखैरर्कबिंबविनिहितदृ
ष्टिभिरूष्मपैः तपोधनैरिव परिपीयमानतेजःप्रसरो विरलातपो दिवसस्तनिमानमभजत्। उद्यत्स
प्तर्षिसार्थस्पर्शपरिजिहीर्षयेव संहृतपादः पारावतचरणपाटलरागो रविरंबरतलादवालंबत।
आलोहितताराः तज्जालं जलशायिनगगनस्य मधुभिदो विगलन्मधुधारमिव नाभिनलिनमिव प्रतिमागतं
नमपरार्णवे सूर्यमंडलममलद्यत। विहाय धरणिमुन्मुच्य कमलिनीवनानि शकुनय इव दि
वसावसाने तरुशिखरेषु पर्वताग्रेषु च रविकिरणाः स्थितिमकुर्वन्। आलंबरक्तातपच्छेदा मुनि
भिरालंबिनालोहितवल्कला इवाश्रमतरवः क्षणमशोभन्त। अस्तमुपगते च भगवति सहस्रदी
धितौ अपरार्णवतटाल्लुलंती विद्रुमलतेव पाटला संध्या समदृश्यत यस्यामाबध्यमानध्यानमेक
देशोपदुह्यमानहोमधेनुदुह्यमानपयोधाराध्वनिमनोहरमग्निहोत्रवेदीविप्रकीर्यमाणहरितकुशमृषिकुमारि
काभिरितस्ततो निक्षिप्यमाणदिग्देवतार्चनबलिसिक्तमाश्रमपदमभवत्। क्वापि विहृत्य दिवसा
वसानलोलतारकातपोवनधेन्वेव कपिला परिवर्तमाना संध्याभ्युदितैस्तपोधनैरदृश्यत। विर

गं॰ २७

प्रोषिते च सवितरि शोकविधुरा कमलमुकुलकमण्डलुधारिणी हंससितदुकूलपरिधाना मृणालध
वलयज्ञोपवीता मधुकरमण्डलाक्षवलयमुद्वहन्ती नलिनी रविसमागमव्रतमिवाचरत्। अपरसा
गराम्भसि पतिते दिवसकरे उत्पतनवेगोत्थितमम्भःशीकरनिकरमिव तारागणमम्बरतलमधारय
त्। अचिरप्रवृत्तसिद्धकन्यकाविक्षिप्तसंध्यार्चनकुसुमशबलमिव तारकितं वियदराजत। क्षणेन
चोन्मुखेन मुनिजनेनोर्ध्वविप्रकीर्णैः प्रणामाञ्जलिसलिलैः क्षाल्यमान इवागलदखिलः संध्या
रागः। क्षयमुपगतायां च संध्यायां तद्विनाशदुःखिता कृष्णाजिनमिव विभावरी तिमिरोद्गममभि
नवमवहत्। अपहाय मुनिजनहृदयानि सर्वमन्यदन्धकारतां तिमिरमनयत्। क्रमेण च रवि
रस्तमुपयात इत्युपलभ्य सञ्जातवैराग्य इव धौतदुकूलवल्कलधरः सताराक्षसूत्रः पर्यन्तस्थितनक्ष
त्रतिमिरतमालवनलेखं सप्तर्षिमण्डलाध्युषितमरुन्धतीसंचरणपवित्रितमुपहिताषाढमालक्ष्यमा
णमूलमेकान्तस्थितचारुतारकमृगममरलोकाश्रममिव गगनतलममृतदीधितिरध्यतिष्ठत्। चं
द्राभरणभूतरत्नाकरकाशितकपालशकलालंकृतादम्बरतलात्र्यम्बकोत्तमाङ्गादिव गंगास्रोतसा सारवाद्दा
स्रवन्ती हंसधवला धरणिमपतज्ज्योत्स्ना। हिमकरसरसि विकचपुण्डरीकसिते चन्द्रिकाजलपा
नलोभादवतीर्णो निश्चलमूर्तिरमृतपङ्कलग्न इवादृश्यत हरिणः। तिमिरजलधरसमयापगमदा

नंतरमभिनवसिंदूरवारिकृतस्नानमपांडुरैरंगनानागनैरुपागंतहंसैरिवकण्ठदरसरोसिचंद्रपादैः विगलितस
कलोदयारागं रजनिकरबिंबमंबरापगावगाहधौतसिंदूरमैरावणकुंभस्थलमिव तत्क्षणमलक्ष्य
त । शनैः शनैश्च दूरोदिते भगवति हिमकरे हिमसलिलनिकरधौतधूलिनेव धवलीकृतेन चंद्रातपेन जगा
ति । श्रवश्यायजलबिंदुपतनमंदगतिषु विघटमानकुमुदषंडकषायपरिमलेषु समुपोढनि
द्राभरालसतारकैरन्योन्यग्रथितपक्ष्मपुटैरारब्धरोमंथरसैर्वनगैर्मन्थरगैरभिनंदितागमनेषु प्रवात्सु
निशासमीरणेषु अर्धयाममात्रावशेषितायां विभावर्यां हारीतः कृताहारं समादाय सर्वैस्तैः सह मु
निभिः उपसृत्य चंद्रातपोद्भासिनि वनैकदेशे वेत्रासने सुखोपविष्टमनतिदूरवर्तिना जालपादेना
नाशिष्येण पवित्रपाणिना मंदं मंदमुपवीज्यमानं पितरमवोचत् । तात सकलेयमस्मच्छ्रवणकु
तूहलाकुलितहृदया समुपस्थिता तापसपरिषदाबद्धमंडला प्रतीक्षते अपगतश्रमश्चायं कृतः पत्रि
पोतः तदावेद्यतां यदनेन कृतं किंचिदपरस्मिन्जन्मनि कोयमभूद्भविष्यति वा । इत्येवमुक्तस्तु म
हामुनिरग्रतः स्थितं मामालोक्य तांश्च सर्वानेकाग्रान् श्रवणतत्परान् मुनीन्बुद्ध्वा शनैरब्रवीत् । श्रूय
तां यदि कौतूहलमस्ति । त्रिभुवनललामभूता प्रसवभूमिरिव कृतयुगस्य जन्मनिवासोचिता भ
गवता महाकालाभिधानेन भुवनत्रयसर्गस्थितिसंहारकारिणा प्रमथनाथेनापरेव पृथिवी समुत्पा

ष्टिता । द्वितीयपृथिवीशंकयाच जलनिधिनेव रसातलगंभीरेण जलपरिखावलयेनपरिवृता । पशु
पतिनिवासप्रीत्याच गगनतलोल्लेखिशिखरमालिना कैलासगिरिणेव सुधासितेन प्राकारमंडले
नपरिगता प्रकटशंखशुक्तिमुक्ताप्रवालमरकतमणिराशिभिश्चामीकरचूर्णवालुकानिकरनिचि
तैरायामिभिरगस्त्यपरिपीतसकलसलिलैः सागरैरिव महाविपणिपथैरुपशोभिता । सुरासुर
सिद्धगंधर्वविद्याधरोरगाध्यासिताभिश्चित्रशालाभिरवलोकनकुतूहलादवतीर्णाभिर्दि
व्यविमानपंक्तिभिरिवालंकृता । मथनफलत्रस्यसिंधुधवलमन्दरद्युतिभिः कनकमयामलसार
कशोभैरनिलदोलायमानसितध्वजैरुपरिपतत्त्रभाभ्रगङ्गैरिव तुषारगिरिशिखरैरमरमन्दिरै
र्विराजितशृङ्गाटका । सुधावेदिकोपशोभितोदपानैर्नवपवनचलितजलघटीयन्त्रसिच्यमानह
रितोपवनान्धकारैः केतकीधूलिधूसरैरुपशल्यकैर्विभूषिता मदमुखरमधुकरपटलान्धका
रितनिष्कुटा स्फुरदुपवनलतापरिमलसुरभिसमीरणावाणितवर्णैरालोहितताम्रकपताकैः
श्वासबद्धरक्तचामरैः विद्रुममयैः प्रतिभवनप्रतिष्ठितैर्मकराङ्कैः मदनयष्टिकेतुभिः प्रकाशितमक
रध्वजपूजा सततप्रवृत्ताध्ययनध्वनिधौतकल्मषा । स्तिमितमुरजरवगम्भीरगर्जितेषु स
लिलशीकरासारवर्षिषु विविधकुसुमसारसवलवकरचितसुरचापचारुषु धारागृहेषु मत्तम

का॰
हं॰
१९
29

यूरमण्डलैरामण्डलीकृतशिखण्डैस्ताण्डवव्यसनिभिराबध्यमानकेकाकोलाहला विकच
कुवलयकान्तैरुत्फुल्लकुमुदधवलोदरैः अनिमिषदर्शनरमणीयैराखण्डललोचनैरिव सहस्र
स्रसंख्यैरुद्भासिता सरोभिः । अविरलकदलीवनकलिताभिरमृतफेनपुञ्जपाण्डुरिताभि
र्दिशिदिशि ग्रहग्रणानां आचार्यआचाराणां धाताधर्माणां शेषाहिरिव महीभारधरणक्षमः
सलिलनिधिरिव महासत्त्वः जरासन्धइवप्रकटितसन्धिविग्रहः त्र्यम्बकइवप्रसादितदु
र्गः युधिष्ठिरइवधर्मप्रभवः सकलवेदवेदाङ्ग·विदशेषमङ्ग·लैकसारो बृहस्पतिरिव शुनासी
रस्य कविरिव वृषपर्वणः वसिष्ठइव दशरथस्य धौम्यइवाजातशत्रोः दमनइवनलस्य सर्वे
कार्येष्विव हितमतिरमात्यब्राह्मणः शुकनासोनामासीत् । योनरकासुरशास्त्रप्रहारभूषणे
भ्रमन्मन्दरानितम्बानिर्दय निष्पिष्टकठिनांसपीठे श्रीनारायणवक्षःस्थलेपिस्थितामङ्कव
लाभाममन्यत प्रज्ञाबलेन लक्ष्मी । यंचसमासाद्यदर्शिनराज्यफलालनेवमहापादपमने
कप्रतानगहना विस्तारञ्चपयप्योमज्ञा यस्यचानेकचारप्रकृष्टसहस्रसञ्चारविदिते चतुरु
दधिवलयपरिक्षेपप्रमाणे धरणीतलेभवनइवाविधितमहरहस्तद्धासितमपि किञ्चिन्नासी
त् ॥ सराज्ञाबालएवसमरतरुजरकरपीवरेण राजलक्ष्मीलीलोपधानेन सकलजगदभयप्र

गे॰
१९

दानयज्ञदीक्षायूपेन स्फुरदसिलतामरीचिजालजटिलेन निखिलारातिकुलप्रलयधूमकेतुना द
ण्डेन बाहुना विजित्य सप्तद्वीपवलयां वसुन्धरां तस्मिंश्चैकनामनाम्नि मित्रे शुक्रहृदीव रा
ज्यभारमारोप्य सुस्थिताः प्रजाः कृत्वा कर्तव्यशेषमपरमपश्यन् । प्रशमिताशेषविपक्षतया
विगतशङ्कः शिथिलितपृथ्वीव्यापारः प्रायो यौवनसुखान्यनुबभूव । तथाहि । कदाचिदु
ल्लसत्कठोरकपोलफलकजर्जरितकर्णपल्लवानां मानिनीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव स्मित
सुधाच्छविभिरभिषिच्यमानः कर्णोत्पलैरिव लोचननालैरभिताड्यमानः कुङ्कुमवासधू
लिभिरिवाभरणप्रभाभिराकुलीक्रियमाणलोचनः धवलांशुकैरिव करनखमयूखजाल
कैराच्छाद्यमानः चम्पककुसुमदलमालिकाभिरिव भुजलताभिराबद्ध्यमानः दष्टाधरधुत
करतलचर्मणि वलयचर्मणि वलयकलरववरमणीयमणितैरिव रभसदलितदन्तपत्रदलद
न्तविनिपातनत्रासितमचरणानलगलदलक्तकारक्तशोणैरे रभसकचग्रहहर्षितानमाणिक्यकर्ण
पूरप्रहसितजघनचक्रसमाग्रस्पर्शपङ्कःप्रचलनाङ्कितपद्मदमग्नकुङ्कुमजलकर्णिकाचलितरोचना
तिलकपत्रलङ्कुःमनङ्कुःपरवशाः स्फुरतमानननान । कदाचिन्मकरकेतनकनकनटाचपरम्प
राभिरिव कामिनीकरस्फटाविनिर्गताभिः कुङ्कुमजलधाराभिः पिञ्जरीक्रियमाणकायो ला १

का॰
दं॰
३॰
30

त्ताजलच्छटामञ्जरपाटलीकृतदुकूलः मृगमदजलबिन्दुशबलचन्दनश्यामलः कनकशृङ्ग
कोशोस्थितैरंचिक्रीड । कदाचित्कुचचन्दनचूर्णधवलोर्मिमालि चटुलितलताकोटिवाचालच
रणालक्तकसिक्तकलहंसमिथुनं श्रवणनिपतितकुसुमशरं प्लवमानकर्णोत्पलवलयद
लं उन्नमितनम्बसञ्चोभजर्जरिततरङ्गः मृदूलितनालपर्यस्तनलिननिपतितधूलिपटलम
नवरतकरास्फालनेस्फुरत्फेनबिन्दुचन्द्राङ्कितमवरोधजनेन सह जलक्रीडया गृहदीर्घिका
णामभ्यस्वकार । कदाचित्सङ्केतवञ्चिताभिः प्रणयिनीभिरवबद्धभ्रुकुटिभिरावर्ण
नमाणिमालिहार्यमुखरभुजलताभिः बकुलकुसुमावलीसंयतचरणैर्नखकिरणविमिश्रैः
कुसुमदामभिः कृतापराधो दिवसमनायत ॥ कदाचिद्बकुलतरुरिव कामिनीगण्डूषशी
धुरासवास्वादप्रदिनो विकासमभजत । कदाचिदशोक इव पवनाञ्चितचरणनलप्रहारसङ्क्रान्त्राल
नैको रागमुद्वाह । कदाचिन्मलयाचल इव चन्दनधवलः कण्ठावसक्तलोलकुसुममालः
पानमसेवत कदाचिद्वन्यगज इव मदरक्तकपोलदोलायमानकर्णपल्लवो मदकलः काननं
विकचवनलताविलयसुरभिपरिमलं जगाहे । कदाचित्काञ्चनमणिनूपुररवनिनादानन्दितमा
नसो हंस इव कमलवनेषु रेमे । कदाचिन्मृगपतिरिव स्कन्धावलम्बिनकेसरमालः क्रीडा

गं॰
३०

पर्वतकेषु विजहार । कदाचिन्मधुकर इव विजृम्भमाणकुसुमगुल्मलतान्तरेषु ललनासहस्रेषु बभ्र-
म । कदाचिन्नीलपटरचितावगुण्ठनो बहुलनिशाप्रदोषोद्गतसमुत्कण्ठिताः सुन्दरीरभिससार । क-
दाचिच्च विघटितकनककुम्भवाटप्रकटवातायनेषु । अनवरतदह्यमानकालागुरुधूमवल्लीभिरवि-
रतावितैरध्यासितविटङ्केषु महाप्रासादकुक्षिषु कतिपयाप्तस्त्रीहस्तविहितो वीणावेणुरवज-
मनोहरमन्तःपुरसङ्गीतकं ददर्श । किं बहुना । यद्यदतिरमणीयमभिमतमविकलमायत्तं
तदात्वे च तत्तदनाद्विग्नचेताः परिसमाप्तत्वादन्येषां पृथिवीव्यापाराणां सिषेवे तद्व्यसनि-
तया । सुदिनप्रजस्य हि परिसमाप्तसकलप्रयोजनस्य नरपतेर्विषयोपभोगलीला भूषणम्
इतरस्य तु विडम्बना प्रजानुरागहेतोश्चानुरागाद्दर्शनं ददौ । सिंहासनं च निमित्तेष्वारोह-
च्छुकनासोऽपि तं महान्तमपि भारमनायासेनैव प्रज्ञाबलेन बभार । यथा च राजा सर्वकार्याण्य-
कार्षीत् तद्वदसावपि द्विगुणीकृतप्रजानुरागश्चक्रे । तमपि चालितचूडामणिमणिमरीचि-
मञ्जरीमालाभिः मौलिभिरावर्जितकुसुममौलेरवनतमथाश्रीकरसिक्तसभं हरावनतिमे-
हितमणिकुण्डलकोटिसंघट्टिताङ्कुं दे राजकमानताम । तस्मिन्नपि चालिते चलितवङ्कल-
हि र कुं बलप्रावरवबधिरीकृतभुवनाः बलभयप्रचलवसुधातलदोलायमानगिरयः ।

का॰ दे॰ ३१

गलन्मदान्धगन्धगजघटान्धकारिताः संसर्पत्त्रिबहलधूलिपटलधूसरितसिन्धवः प्रबलपदाति
बलकलकलरवस्फोटितश्रवणाः सरभसोद्घुष्यमाणजयशब्दनिर्भराः सोद्धूयमानधवलचामर
सहस्रसंछादिताः प्रज्ज्वलितनरेन्द्रवृन्दक नकदण्डातपत्रसङ्कटनष्टदिवसातपादशादिशो
बभूवुः । एवं च तस्य राज्ञो मन्त्रिविनिवेशितराज्यभारस्य यौवनसुखमनुभवतः कालो जगाम
भूयसा च कालेनान्येषामपि जीवलोकसुखानामर्थिः सर्वेषामन्तयर्यो एकं तु सुतदर्शनसुखं
न लेभे । तथा संभोज्यमानमपि निष्फलशृङ्गारदर्शनं शारदृतनावनमिवान्तःपुरमभूत् । यथा
यथा च यौवनमतिचक्राम तथा तथा विफलमनोरथस्यानपत्यताजन्मा महानवर्धत संतापः
विषयोपभोगसुखेभ्यश्च मनो विजगर्हे । नरपतिसहस्रपरिवृतमप्यसहायमिव चक्षुष्मन्त
मप्यन्धमिव भुवनालम्बनमपि निरालम्बमिवात्मानमत्यन्तमन्यत । अथास्य चन्द्रलेखेव
हरजटाकलापस्य कौस्तुभप्रभेव कैटभारातिवक्षःस्थलस्य वनमालेव मुसलायुधस्य वेला
व सागरस्य मदलेखेव दिग्गजस्य लतेव पादपस्य कुसुमोद्गतिरिव सुरभिमासस्य चन्द्रिकेव
चन्द्रमसः कमलिनीव सरसः तारापङ्क्तिरिव नभसः हंसमालेव मानसस्य चन्दनवनराजिरिव
मलयाचलस्य फणामणिशिखेव शेष स्य भूषणमभूत् त्रिभुवनस्य विस्मयजननी जननीव वनि

ग्रे॰ ३१

ताविभ्रमाणां सकलान्तःपुरप्रधानभूता महिषी विलासवती नाम। एकदा च तदावासमुपगतस्तां
चिन्तास्तिमितदृष्टिना शोकमूकेन परिजनेन परिवृतां मौनादवस्थितैश्च ध्यानामीलितलोचनैः
कञ्चुकिभिरुपास्यमानामनतिदूरवर्तिनीभिश्चान्तःपुरवृद्धाभिराश्वास्यमानां चाविरलास्रबिन्दु
पातार्द्रीकृतदुकूलामनलङ्कृतां वामकरतलविनिहितमुखकमलामसंयतालकां
निविडपर्यङ्कोपविष्टां तां रुदतीं ददर्श। कृतप्रत्युत्थानां तां तस्यामेव पर्यङ्किकायामु
पवेश्य स्वयं चोपविश्याविज्ञातबाष्पकारणो भीतभीत इव करतलेन बाष्पाम्भःकणोज्ज्वलौ क
पोलौ भूमिपालस्तामवादीत्। देवि किमर्थमिदमनुद्गतगुरुशोकभारमन्थरमशब्दं रुद्यते
ग्रथितमुक्तामुक्ताफलजालकमिव बाष्पबिन्दुनिकरमनारतमवबध्नन्ति पक्ष्मपङ्क्तयः किमिति त्वमत्र
किमर्थं च कृशोदरि नालङ्कृतासि बालातपरक्तारविन्दकोशयोः किमिति न मानिनि
चरणयोरलक्तकरसः। उन्मदसारसः कलहंसकौ कस्मात्पादपङ्कजस्पर्शेनानुगृही
तौ मणिनूपुरौ। किंनिमित्तमयमपगतमेखलाकलापमूको मध्यभागः। किमिति च हरि
णाङ्क इव हरिणलाञ्छने न लिखितः कस्तूरिकापत्रभङ्गः पयोधरभारे। केन कारणेन तन्वी
यं हरजटाजूटचन्द्रलेखेव गङ्गास्रोतसा न भूषिता हारेणावरोपितपयोधरा किमुत्थावहसि शि

का॰ दे॰ ३२

32

लासिनि स्रवदस्रुजललवधौतकुङ्कुमपत्रलताङ्कं कपोलफलकं । इदं च कोमलाङ्गुलिदलं
रक्तोत्पलमिव करतले केन ते कर्णपूरत्वमारोपितं इमां च केन हेतुना मानिनि धारयस्यनुपरचितो
रचनाबिन्दुतिलका मलकिनी ललाटिकालेखां । अयं बहुलपक्षप्रदोष इव चन्द्रलेखाविरहितः
करोति मे हृदि खेदं बहलतिमिरपटलान्धकारः केशपाशः प्रसीद निवेदय देवि दुःखनिमित्तं ।
इदं हि पल्लवमिव सरागं मे हृदयमाकम्पयन्ति तरलीकृतस्तनांशुकास्तवायताः श्वाससमारुताः कच्चि
न्मयापराद्धं अन्येन वा केनचिदस्मदुपजीविना परिजनेन । अतिनिपुणमपि चिन्तयन्न पश्यामि ख
लु स्खलितमल्पमप्यात्मनस्त्वद्विषये त्वदायत्तं हि मे जीवितं राज्यं च कथ्यतां सुन्दरि शुचः कारणं
इत्येवमभिधीयमानापि यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रतिपदे विलासवती तदा विहाय बाष्पहेतुमस्याः
परिजनमपृच्छत् । अथैनमस्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनी सततमत्यासन्ना मकरिका राजानमुवाच ।
देव कुतो देवादल्पमपि स्खलितं अभिमुखे च देवे का शक्तिः परिजनस्यान्यस्य वा कस्यचिदपराद्धुं
महाग्रहग्रस्तेव विफलनरेन्द्रसमागमास्मीत्ययमस्या देव्याः सन्तापः । सुमहांश्च कालः सन्ताप्य
मानायाः प्रथममपि स्वामिनी दानवश्रीरिव सततनिन्दितमन्वरता शयनस्नानभोजनभूषणपरि
ग्रहादिषु समुचितेष्वपि दिवसव्यापारेषु कथं कथमपि परिजनेन प्रयत्नादनुवर्त्यमाना सशोकेव

दे॰ ३२

सीत् देवहृदयपीडापरिजिहीर्षया दर्शितनवतीनविकारं अद्यतु श्रीभगवन्तं महाकालमर्चयि
तुं इतोगतेनयात्रमहाभारते वाच्यमाने श्रुतमपुत्राणां किलनसन्ति लोकाः शुभाः पुन्नामनर
कात्त्रायते इतिपुत्रः इत्येतच्छ्रुत्वाभवनमागत्य परिजनेनसादरं प्रणाममभ्यर्थ्यमानापि ना
हारमभिनन्दति नभूषणपरिग्रहमाचरति नोत्तरंप्रतिपद्यते केवलमविरलबाष्पबिन्दुनान्ध
कारितमुखी रोदितीत्येतदाकर्ण्यदेवःप्रमाणम् इत्यभिधायविरराम। विरतवचनायान्तस्यांभू
मिपालस्तूष्णींमुहूर्तंस्थित्वा दीर्घमुष्णंच निःश्वस्यनिजगाद देविकिमत्रक्रियतां दैवायत्ते व
स्तुनि अतिमात्रमलंरुदितेन नवयमनुग्राह्याः प्रायोदेवतानां आत्मजपरिष्वङ्गसुखास्वादस्य
त्वमप्यभाजनमस्माकंहृदयं अस्मिञ्जन्मनिनकृतमनवदातंकर्म जन्मान्तरविहितं हि फलमु
पनमतिपुरुषस्येहजन्मनि नशक्यंदैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि यावन्मानुष्यके शक्यमु
पपादयितुं तावत्सर्वमुपपाद्यतां अधिकांकुरुदेविगुरुषुभक्तिं द्विगुणमुपपादयदेवतापूजां
ऋषिजनसपर्यासुचदर्शितादराभव परंहिदैवतमृषयः यत्नेनाराधिता यथासमीहितफला
नामतिदुर्लभानामपिवराणांदातारोभवन्ति श्रूयतेच चण्डकौशिकप्रभावान्मगधेषुबृहद्रथो
नामराजाजनार्दनस्यप्रतिमल्लंभुजबलमप्रतिरथंजरासन्धंनामतनयंलेभे। दशरथश्चराजा

का॰ दं॰ ग्र

33

परिणतवया विभाण्डकमहामुनिसुतस्य प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रतिहतशक्तीनुदधीनिवाक्षोभ्या
नवाप चतुरः पुत्रान् । अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य तनयदर्शनामृतास्वादसुखभाजो बभूवुः
अमोघफला हि महामुनिसेवा । ममापि खलु देवि कदा समुपारूढगर्भभरालसामापाण्डुरमुखी
मासन्नपूर्णचन्द्रोदयामिव पौर्णमासीनिशां देवीं द्रक्ष्यामि कदा मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो
हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः कदा हारिद्रवसनधारिणी सुतसनाथोत्सङ्गा द्यौरिवोदितरविमण्ड
ला सबालातपा मामानन्दयिष्यति देवी कदा सर्वौषधिपिञ्जरजटिलकेशो निहितरक्षाघृतबिन्दुनि
तालुनि विन्यस्तगौरसर्षपो भिमृष्टभस्मतिलकः गोरोचनालिखितचित्रकण्ठसूत्रग्रन्थिरुत्तानशा
योद्यानस्तन्यः स्मिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादं कदा गोरोचनाकपिलद्युतिरन्तः
पुरिकाकरतल परम्परया सञ्चार्यमाणमूर्तिरशेषजनाभिनन्दितो मङ्गलप्रदीप इव मे शोकान्ध
कारमुन्मीलयिष्यति चक्षुः । कदा क्षितितलरेणुधूसरो मण्डयिष्यति मम हृदयेन हर्षं च स
ह्रपविभ्रमन्नवराङ्गनं कदा केसरिकिशोरकमिव गात्रचङ्क्रमणावस्थः सञ्चरिष्यतीतस्ततः
स्फटिकमणिभित्तिप्रतिबिम्बितान्भवनमृगगणानवकाङ्क्षिपुत्रकः । कदान्तःपुरिकानूपुरनिनादसङ्गता
न्गृहकलहंसकाननुसरन्नव्याजाम्बरमधावितः कनकमेखलाघण्टिकारवानुसारिणीमायासयि

गं॰ ग्र

ष्यति धात्री । कदा स्नानगृहपङ्कलिलिखितपत्रलेखो मणिकुट्टिमतलेष्वस्खलो ऽस्य विदिण्डिमध्वनितजनित
प्रीतिरूर्ध्वकरविप्रकीर्णचन्दनधूलिराङ्गणचितानुकूलिशिखिवराङ्कुशाकर्षणेन विधुननशिरःकरि
ष्यति मत्तगजलीलाक्रीडां कदा मातृस्वरणायकगलरागोपयुक्तः शोभेण पिण्डालक्तकरसेन वृ
द्धकाञ्चुकिनां विडम्बयिष्यति मुखानि कदाञ्जनतूलचञ्चललोचनो मणाङ्कहिमेषधोमुखेह
ष्टिरन्तर्मतिष्यति स्वलङ्कृतिरात्मनः प्रतिबिम्बकानि कदा नरेन्द्रसहस्रप्रसारितभुजयुगलाभि
नन्द्यमानागमनो भूषणभूमिमणिमयूखलेखाकुलीक्रियमाणलोलदृष्टिरास्थानस्थितस्य मेऽङ्क
ऽन्तःपर्यटिष्यति सभाङ्गणेषु । इत्येतान्यन्यानि च मनोरथशतानि चिन्तयन्त्योऽन्तः मन्त्राप्यमानस्य मेऽर्थ
त्रिरजन्यः । मामपि दहत्यवायमुद्धन्निशामनपत्यतासमुद्भवः शोकः शून्यमिव मम भाति जग
द्दीवलं अफलमिव पश्यामि राज्यं अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि । तदुच्यतामयं देवि शो
कानुबन्धः आधीयतां धर्मे धैर्ये च धीः धर्मपराणां सदा समीपसञ्चारिण्यः कल्याणसम्पदो भवन्ति
इत्येवमभिधाय स्वयं करतलेनाभिनवपल्लवकोमलेन विकचकमलोपमानमाननं तस्याः साश्रु
लेखममार्ज । पुनः पुनश्च प्रियशतमधुराभिः शोकापनोदननिपुणाभिर्धर्मोपदेशगर्भाभिर्वाग्भि
रास्वास्य सुचिरं स्थित्वा नरेन्द्रो निर्जगाम । निर्गते च तस्मिन्मन्दीभूतशोकावेगा विलासवती यथा

का॰
दं॰
त्रय
34

क्रियमाणमाभवनात्परिग्रहादिति समुपविष्टवानासद्व्यापारमन्वतिष्ठत् । ततः प्रभृति च सुतरां देवताराध
नेषु ब्राह्मणपूजासु गुरुजनपरिचर्यासु चाधिकमादरवती बभूव यच्च यतः किञ्चित्कुतश्चिच्छुश्राव त
त्तद्गर्भकामतया सर्वं चकार । सुमहान्तमपि क्लेशं नागणयत् अनवरतदह्यमानगुग्गुलुबहल
धूमान्धकारितेषु चण्डिकामन्दिरेषु धवलाम्बरा शुचिर्विमुक्तिरुपोषिता हरितकुशोपच्छदेषु पल्ल
वशयनेषु सुष्वाप । पूर्णसलिलपरिपूर्णैर्विविधकुसुमफलोपेतैः क्षीरतरुपल्लवलाञ्छनैः
सर्वरत्नगर्भैः शातकौम्भकुम्भैर्गोकुलेषु वृद्धगोपवनिताहृतमङ्गलालङ्कृतानां लक्षणसम्पन्नानां गवामधः
सस्नौ । प्रतिदिवसमुत्थायोत्थाय सर्वरत्नोपेतानि हैमानि तिलपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ । महा
नरेन्द्रलिखितमण्डलमध्यवर्तिनी विविधबलिदानानन्दितदिग्देवतानि बहुलपक्षचतुर्दशीनि
शासु चत्वरेषु स्नपनमङ्गलानि भेजे । सिद्धायतनानि कृतविविधदेवतोपयाचितकानि सिषे
वे । दर्शितप्रत्यादेशानि सन्निहितमातृभवनानि जगाम प्रसिद्धेषु नागह्रदेषु ममज्ज अश्वत्थप्र
भृतीनुपपादितपूजान्महावनस्पतीन्कृतप्रदक्षिणा ववन्दे । दोलायमानधवलमणिवलयेन
पाणिकमलेन स्नात्वा स्वयमेवाऽऽर्द्रसिनासिक्तसम्पादितं रजतपात्रपरिगृहीतं वयसेभ्यो दधिब
लिमदात् । अपरिमितकुसुमधूपधूपलम्पायससबलिजालकलिलामहरहर्जेपे दुर्गादेवी

गे॰
त्रय

सपर्य्यामानतान् स्वयंप्रयाह्नतपिण्डपाताभक्तिप्रवणेन मनसा सिद्धादेशान् क्षपणकान्पप्रच्छ
निमित्तिकादेशोवचनानि बहुमेने निमित्तज्ञानुपचचार शाकुनज्ञानविदामादरमदर्शयत् । अ
नेकवृद्धपरम्परागतागमानि रहस्यानि चकार । दर्शनागतं द्विजजनं नमात्मजन्मदर्शनोत्क
कावेदीपश्रुतीरकारयत् । अनवरतवाच्यमानाः पुण्याः कथाः शुश्राव गोरोचनालिखितभू
र्जपत्रगर्भान्मन्त्रगण्डकान् बाहू रक्षाप्रतिसरोपेतान्योषधिसूत्राणि बबन्ध । परिजनोपि चा
स्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जगाम वाग्निमित्तानि च जग्राह शिवाभ्यो मातृभ्यो बलिपिण्डमन्वाद
नेनिषुप्रत्यसृजं स्वप्नदर्शनानि यथा एव चचक्ष चत्वरेषु शिवबलिमुपजहार च । एवं गच्छति
काले कदाचिद्राजा क्षीणभूयिष्ठायां रजन्यामल्पावशिष्टपाण्डुरतारके जरत्पारावतपक्ष
धूम्रे नभसि स्वप्ने सितप्रासादशिखरस्थिताया विलासवत्याः करिण्या इव बिसपल्लवमा
ननं सकलकलाकलापपरिपूर्णमण्डलं शशिनं विशन्तमद्राक्षीत् । सप्रबुद्धश्चोत्थाय हर्ष
विकासस्फारितनयनतारकेण चक्षुषा धवलीकृतवासभवनः तस्मिन्नेव क्षणे समाहूय
शुकनासाय तं स्वप्नमकथयत् । स च समुपजातहर्षः समुवाच देव सम्पन्नाः सुचिराद
स्माकं प्रजानां च मनोरथाः कतिपयैरेवाहोभिरसंशयमनुभवति स्वामी सुतमुखकमला

का॰
द॰
३५

35

वलोकनं सखे। अद्य खलु मयापि निशि स्वप्ने धौतधवलवाससा प्रशान्तमूर्तिना दिव्याकृतिना
द्विजेन विकचचन्द्रकलावदातदलशालिनमालोलकेसरसहस्रजटालं मकरन्दमधुशीकरवर्षि
पुण्डरीकमुत्सङ्गे विनिहितं दृष्टं। आवेदयन्ति हि प्रत्यासन्नमानन्दमग्रपातीनि शुभानि निमित्ता-
नि। किं वान्यत्प्रियं नरमयपरमानन्दकारणमतो भविष्यत्यवितथफलाश्च प्रायेण निशावसानस-
मये दृष्टा भवन्ति स्वप्नाः। सर्वथा नचिरेण मान्धातारमिव धौरेयं सर्वराजर्षीणां भुवनानन्दहे-
तुमात्मजं जनयिष्यति देवी शरत्कमलिनीवाभिनवकमलोद्गमेन गन्धगजमाह्लादयिष्य-
ति। देव येन दिग्गजमदलेखेवोच्छिन्नसन्तानाहितनिभारधारणोचिता भविष्यति कुलसन्ततिः
स्वामिनः इत्येवमभिदधानमेव तं करे गृहीत्वा नरेन्द्रः प्रविश्यान्तःपुरमुभाभ्यामेताभ्यां स्वप्नाभ्यां
विलासवतीमानन्दयांचकार। कतिपयदिवसापगमे च देवताप्रसादात्सरसीमिव प्रतिमा-
शशी विवेश गर्भो विलासवतीम्। येन नन्दनवनराजिरिव पारिजातेन मधुसूदनवक्षःस्थ-
लीव कौस्तुभमणिना नितरामराजत। दर्पणश्रीरिव गर्भच्छलेन सङ्क्रान्तमवनिपालप्रतिबि-
म्बमुद्वाहसा। शनैः शनैश्च प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भा निर्भरापि पीतसागरसलिलभर-
मन्थरेव मेघमाला मन्दमन्दं सञ्चचार। अजस्रजृम्भारम्भजृम्भिकमाजिह्मितलोचनं सालसं।

गो॰
३५

निश्वासा । तथावस्थां च तामहरहः स्वयमनेकवस्तुवाञ्छितपानभोजनां आहर्षमिव प्रणामाय
मानपयोधरमुखीं केतकीमिव गर्भपाण्डुतामालोक्येङ्गितज्ञशालः परिजनो विज्ञातवान् । अथ
तस्याः सर्वपरिजनप्रधानभूता सदा राजकुलसंवासचतुरा सदा च राजसमीपवर्तिनी कार्यप्रगल्भा सर्वम
ङ्गलकुशला कुलवर्धमाना नाम महत्तरिकासीत् । सा प्रसङ्गात्तद्दिवसे प्रदोषवेलायामभ्यन्तरमास्था
नमण्डपगतं गन्धतैलावसेकज्वलितदीपिकासहस्रपरिवारमुडुनिकरमध्यवर्तिनमिव पौर्णमासी
भोगिनं उरगराजफणामणिसहस्रान्तरालस्थितमिव श्रीनारायणं मूर्धाभिषिक्तैः प्रधाननरेन्द्रै
स्वापरिमितैः परिवृतमनतिदूरावस्थितपरिजनमनन्तरमुत्सृज्य वेत्रासनोपविष्टेन धौतधवलाम्ब
रपरिधानेनाकल्पवेषेण जलनिधिनेवागाधगाम्भीर्येण समयापादितविश्रम्भनिर्भरास्ताः कथाः
शुकनासेन सह कुर्वाणं भूमिपालमुपसृत्य रहः कर्णमूले विदितविलासवतीगर्भवृत्तान्तमकार्षी
त् । तेन तत्तस्या वचनेनाश्रुतपूर्वेणासम्भावितेनामृतरसेनेव सिक्तसर्वाङ्गस्य सद्यः प्ररूढरोमा
ङ्कुरनिकरकण्टकिततनोरानन्दरसेन निर्भरीक्रियमाणस्य स्मितविकासितकपोलस्थलस्य प
रिस्फुरितहृदयातिरिक्तं हर्षमिव दशनांशुवितानच्छलेन विकिरतो राज्ञः शुकनासमुखे लोलता
रकमानन्दजलबिन्दुक्लिन्नपक्ष्ममालं तत्क्षणं पपात चक्षुः । अनालोचनसर्वस्वं तं हर्षमसमीक्ष्य

का॰
टे॰
३६
36

कुवलयवर्धनां च स्मितविकसितश्रवणमागतां दृष्ट्वा तस्याश्चाथ स्वप्नमनन्तरं मनसि परिवर्तमानत्वादविदि
तवृत्तान्तोऽपि तत्कालोचितमपरमपि महतो हर्षस्य कारणमपश्यच्छुकनासः स्वयमप्येतस्म
न्नर्पितमानसः समीपतरमुपसृत्य नातिप्रकाशमाबभाषे । देव किमस्ति किंचिदस्मिन्स्वप्नदर्शने
सारं उत्फुल्ललोचनाह्नि कुवलयवर्धनाह्वयपत्ने देवस्यापीदं प्रियवचनश्रवणकुतूहलादिव श्रव
णमूलमुपसर्पद्भिरुपरचयतीव नीलकुवलयकर्णपूरशोभामानन्दजलपरिप्लुतितरलतारके
विकसदावेदयति महत्त्वहर्षकारणमीक्षणयुगले उपाहृतमङ्गलोत्सवश्रवणकौतुकसुहृत्को
त्हकं लाम्यति मे मनः तदावेदयतु देवः किमिदं इत्युक्तवति तस्मिन्राजा विहस्याह यदि सत्यम
नया कथितं तत्तथा सर्वमवितथं स्वप्नदर्शनं श्रद्दधेऽहं तत्र न श्रद्दधे जनोऽस्माकमियती भाग्यसम्पत् अ
भाजनं महत्त्वमयमीदृशानां प्रियवचनश्रवणानां अवितथवादिनीमपि कुवलयवर्धनामेवंविधानां क
ल्याणानामसम्भावितमात्मानं च मन्यमानो विपरीतमिवात्मानं पश्यामि तदुत्तिष्ठ स्वयमेव गत्वा कि
मत्रमन्यामिति देवीं दृष्ट्वा ज्ञास्याम इत्यभिधाय विसर्ज्य सकलं नरेन्द्रलोकमुन्मुच्य च स्वाङ्गेभ्यो भू
षणानि कुवलयवर्धनायै दत्त्वा तया च प्रसादानन्तरमवनितललग्नविलललाटलेखया शिरःप्रणामे
नाभ्यर्चितः सह शुकनासेनोत्थाय पवनचलितनीलकुवलयदललीलाविडम्बकेन दक्षिणेनाक्ष्णा

गें॰
३६

स्कन्धेनाभिनन्द्यमानः तत्कालमेवासमग्रचिन्तेन विरलविरलेन परिजनेनानुगम्यमानः प्रवः से

न्दपिरीणीनामनिललोलस्थूलशिखानां प्रदीपिकामालोकेन समुत्सार्यमाणकल्याणान्तरनिमि

त्संहतिरवद्रः प्रमयासीत् । तत्र च स्वहस्तरचितासे विधानेन वस्त्रधौतलेपधवलिते मञ्चालि

तमङ्गलसुवर्णकलशाधिष्ठितद्वारपक्षके सत्यग्रलिखितमङ्गलालेख्योज्ज्वलभित्तिभागे मनो

हारिणि उपरिविततविताने वितानपर्यन्तावसक्तमुक्तागुणे मणिप्रदीपप्रतिहततिमिरे

वासभवने भूमिविलिखितमङ्गलनयापरिक्षेपं शिरोभागविन्यस्तधवलनिद्राकलशमाबद्ध

विविधौषधिमन्त्रमवस्थापितरक्षासाक्षिवलयमितस्ततो विप्रकीर्णगौरसर्षपमवलम्बिबा

लयोङ्ग्रथितलोहपिप्पलदलमासन्नहरितारिष्टपल्लवमुत्तुङ्गः पादपीठप्रतिष्ठितमित्र

दीधिति धवलमच्छदपटमचलराजशिलातलविशालगर्भीकृतं शयनतलमधिशयानां

कनकपात्रपरिगृहीतैरविच्छिन्नविरलावस्थितदधिलवैर्जलतरङ्गैः नवलसितशालिसिक्तैर्नि

कैरग्रथितकुसुमाञ्जलिसनाथैः स्वर्णभाण्डकैरावेष्टितामममृत्स्यपलेश्च सत्यग्रपिष्टर

पिण्डमिश्रैरविच्छिन्नसलिलधारानुगम्यमानमार्गैः पटलकमञ्चलिनेस्थूलशीतलप्रदीपैः

गौरसर्षपैः सलिलाञ्जलिमिश्रै ग्राचवाऊमालेनान्नः प्रवर्जनेन क्रियमाणावतारणकम

ङ्गलो । धवलाम्बरविविक्तवेषेण प्रमुदितेन प्रस्तुतमङ्गलप्रायालापेन परिजनेनो·
पास्यमाना उपारूढगर्भतयान्तर्गतजलझोलामिव वाहिनीं सलिलमध्यैरावणामिव मन्दाकिनी
गुहागतसिंहामिव गिरिमाला जलधरपटलान्तरितदिनकरामिव दिवं उदयगिरितिरोहित
शशिमण्डलामिव विभावरीं अभ्यर्णवर्तिब्रह्मकमलनिर्गमामिव श्रीनारायणनाभिं आसन्नाग
स्त्योदयामिव दक्षिणाशां फेनावृतामृतकलशामिव क्षीरोदवेलां गोरोचनाविचित्रितदशामः
उपहसनमतिधवले दुकूलयुगलं वसाना विलासवतीं ददर्श ॥ ससम्भ्रमपरिजनप्रसारितक
रतलावलम्बनावष्टम्भेन वामजानुविन्यस्तहस्तपल्लवा प्रचलितभूषणमणिरवमुखरमुत्तिष्ठ
न्ती विलासवती अलमलमत्यादरेण देवि नास्यात्तत्त्वमित्यभिधाय सहैव तया तस्मिन्नेव शयनी
ये पार्थिवः समुपाविशत् । सम्पृष्टचामीकरचारुपादे धवलोपच्छदे वासने शायनान्ते शुकनासो
न्यषीदत् । अथ तामुपारूढगर्भामालोक्य हर्षभरमन्थरेण मनसा प्रस्तुतपरिहासो राजा देवि
शुकनासः पृच्छति यदाह कुलवर्धनात्ता किं तथैवेत्युवाच अव्यक्तस्मितस्फुरितकपोलाधरलो
चनात्तलज्जया दर्शनांसे शुकेनैव देहमाच्छादयन्ती विलासवती नत्वाननमधोमुखी तस्थौ । अ
नः पुनश्चानुबध्यमाना देव किं मामतिमात्रं त्रपापरवशां करोषि नाहं किञ्चिदपि वेद्मीति अ

अभिदधाना तिर्यक्कलितनतारेण चक्षुषावनतमुखी राजानं साभिसूयमिवापश्यत् । अपरिस्फुट
हासज्योत्स्नाविशदेन अवभाषिणा भूभुजां पतिरेनामभ्यूयो बभाषे । सुतनु यदि मदीयेन वचसा
न वत्रपा वितन्यते तदयमहं स्थितो निभृतं । अस्यास्तु किं प्रतिविधास्यसि विघटमानदलकोशवि
शदचम्पककान्तेः सर्वाङ्गीणतया परिम्लानिमीयमानत्वङ्माङ्गरागस्य पाण्डुतामापाद्यमानस्य
वर्णस्य । अनयोश्च गर्भसंभवान्मुखमेकनिर्वाप्यमानहृदयशोकानलप्रभवं धूममिवोद्वमतोः
तमालपल्लवलाञ्छितमुखयोरिव कनककलशयोः मरकतादिवालिखितकृष्णागुरुपङ्कप
त्रलतयोः श्यामायमानचूचुकयोः पयोधरयोः । अस्य वा प्रतिदिनमतिगाढतामापद्यमाने
नु काञ्चीकलापेन सूच्यमानस्य नष्टप्रायत्रिवलिलेखावलयस्याक्रम्यमाणमङ्गतो मध्यभागस्य इ
त्येवं ब्रुवाणमवनिपालमन्तर्निगूढहासः शुकनासः देव किमायासयसि देवी इयमनयाक
थयापि लज्जते त्यज कुलवर्धना कथितवार्तासम्बद्धमालापमस्मितमब्रवीत् । एवंविधाभिः
चानन्दप्रायाभिः कथाभिः सुचिरं स्थित्वा शुकनासः स्वभवनमयासीत् नरेन्द्रोपि तस्मिन्नेव वा
सगृहे तया सह तां निशामत्यवाहयत् । ततः क्रमेण यथासमीहितगर्भदोहदसम्पादनेन
प्रसूतिदिनासन्नप्रसवसमये प्रशस्तेहनि अनवरतगलज्जालिकाकलितकालकलैराहितनया ।

स्तनयोश्च पयोधरयोः किं प्रतिविधास्यसीति सम्बन्धः एवमग्रेपि

येणैकैः सहोनैः लग्नेषु प्रशस्तायां वेलायां मिव स्पष्टमिव जलधरमाला सकललोकहृदयानन्द-
कारिणं विलासवती सुतमसूत । यस्मिञ्जाते सम्भ्रमाभिपतता प्रधावितस्य परिजनस्य चर-
णशतसहस्रसंक्षोभितचलितनलिनितलः भूपालाभिषेकप्रहतस्वलङ्कृतिविकलकञ्चुकि-
सहस्रः जनसम्मर्दनिष्पिष्यमाणपतितकुब्जवामनगणः विघूर्णमानाङ्गःस्रस्तजनाभरणझ-
ङ्कारमनोहरः सर्वपात्रहरणविलुप्यमानवसनभूषणः संक्षोभितनगरो राजकुले हृदिह-
र्षसंभ्रमो महानभूत् । अनन्तरं च मन्दरमथ्यमानजलधिघोषगम्भीरदुन्दुभिध्वानपुरःसरेण
प्रहतमृदङ्गमृदङ्गशङ्खकाहललानकनिवहनिर्भरेण मङ्गलपटुपटहरवसंवर्धितेनानेकज-
नसहस्रकलकलबहुलेन त्रिभुवनमाप्यायन्नोत्सवकोलाहलघोषेण । समन्ततः सान्तःपुरः
सप्रकृतयः सराजलोकाः सवेशाधकवनयः सबालकवृद्धानन्दनृत्यरागोपालसुमत्ताह्नहर्ष-
निर्भराः प्रजाः । प्रतिदिनमवर्धत चन्द्रोदयेनेव जलनिधिः कलकलसुक्लेव राजसूनोर्जन्म-
महोत्सवः पार्थिवस्तु तनयाननदर्शनोत्सुकहृदयोऽपि दिवसावसाने मौहूर्तिकगणोपनी-
ते प्रशस्ते मुहूर्ते निवारितनिखिलपरिजनः शुकनासद्वितीयः मणिमयमङ्गलकलशोत्कग-
लास्वस्त्येन ग्रामस्रकबद्धप्रविष्टकालनताप्रतानेन विविधवनपल्लवनिवहनिरन्तरं निचितेन सन्निहि-

तकनकमयहलप्रहलकफलकेन अविरलग्रथितसितकुसुममिश्रदूर्वाप्रवालमालालङ्कृ-
तेन अविलम्बिताविकलव्याघ्रचर्मणा वन्दनमालान्तरालघटितेन घण्टागणेनालम्बितलोहितपि
प्पलदामसनाथेन द्वारदेशेन विराजमाने । उभयतस्तद्वारपत्रकयोर्मर्यादानिर्मणेन गोमय
मयीभिः स्नानविनिहितवराटकप्रकारदन्तुराभिरन्तरान्तराबहुविधवर्णरागरुचिकार्याच कु
ङ्कुमलेशलाञ्छिताभिः कुसुम्भकेसरलवाश्लेषलोहिताभिः लेखाभिरालिखितस्वस्ति
कजालमुपरचयता हरिद्राद्रवक्षरणपरिस्तरणपरिपिञ्जराम्बरधारिणीभगवती षष्ठी-
देवीकुर्वताविकचपत्रपुटशिखाशिखण्डमण्डलाधिरूढमालोललोहितपटचिह्नितपताक
मुल्लसितशक्तिदण्डं कार्तिकेयमर्चयता विन्यस्तालक्तकपटलपाटलमध्यभागो सूर्याच
न्द्रमसो अवधूतकुङ्कुमपङ्कपिञ्जरीकृताम्मूर्ध्नोनकनकमययवनिकारकाण्डकिनीम् ।
अविरललग्नगौरसिद्धार्थप्रकरतया काञ्चनरसलवखचितामिव । मृण्मयगण्डकक
टम्बकमालां विन्यस्यता चन्दनजलधवलितेषु भित्तिशिखरभागेषु पञ्चरत्नविरचि
तचीरकलापचिह्नाम् ॥ आपीनपिष्टपहाङ्कितां वर्धमानकपरम्परामन्यानि च प्रसव

गृहमङ्गलमण्डनानि समादधता प्रबन्धिवर्गेण समधिष्ठितम् ॥ उपहारसंयतविविध
गन्धकुसुममालालङ्कृतजरच्छागम् अविरलव्रीहिमध्यावस्थितनार्यवृद्धाध्यासितशयन
शिरोभागं । अनवरतदह्यमानाज्यमिश्रभुजगनिर्मोकमेषविषाणक्षोदम् अनलरक्ष
क्ष्यमाणपल्लवम् उल्लसितचन्दनधूपगन्धम् अध्ययनप्रवृत्तद्विजविकीर्यमाणशान्त्यु
दकलवं अभिनवालिखितमातृपटपूजाव्यग्रधात्रीजननम् अनेकवृद्धाङ्गनारब्ध
स्थितिमङ्गलगीतिमनोहरम् । उत्पाद्यमानस्वस्त्ययनं क्रियमाणशिशुरक्षाबलि
विधानं । आसाद्यमानधवलकुसुमदामकमानमाञ्छिन्नपठ्यमानश्रीनारायणनाम
सहस्रम् अमलहाटकयष्टिप्रतिष्ठापितैरन्तःप्रभानीवनिश्चलशिखैर्ध्यायद्भिर्मङ्गल
प्रदीपैरुद्भासितं उत्तानासितलतामनाथ्यमाणाभिः सर्वतो रक्षाप्रकर्षैः परिवृतं सू
तिकागृहमपश्यत् ॥ ॥ अम्भः पावकं च स्पृष्ट्वा । प्रविवेश ॥ ॥

ॐ

प्रविश्य च प्रसवपरिक्षाममूर्त्तेः शयनगताया विलासवत्याः स्वप्रभासमुद्योतितगर्भगृहप्रदीप
प्रभमव्यङ्गरागात्वादुदयपरिपाटलमंडलमिव सवितारमपरसंध्यालोहितबिंबमिव चन्द्र
मसमनुपजातकालिम्यमिव कल्पतरुपल्लवमरुणकलरक्तारविन्दराशिमवनिमेषेणावतीर्ण
मिव लोहिताङ्गं विद्रुमकिसलयैर्दलैरिव घ्रातपद्मैरिव पद्मरागराशिभिरिव विरचिताव
यवमनभिव्यक्तश्रवणपंचकमिव महासेनं सुरवनिताकरस्पृष्टमिव अमरपतिकुमारकमुत्तम
कल्याणकान्तिस्वभास्वरया स्वदेहप्रभयापूरयन्तमिव वासभवनमुद्भासमानैः सहजमसूच
णैरिव महापुरुषलक्षणैरुपेतमागामिकालपालनप्रहृष्टया श्रिया समालिंगितमाह्लाद
हेतुमात्मजं ददर्श ॥ विगतनिमेषनिश्चलपक्ष्मणा च सुचिरं चक्षुः प्रहृष्टसंघटितानन्दवा
ष्पपटलाभ्यन्तरतारकेण हर्षविस्फारितेन स्निग्धेन चक्षुषा पिबन्निवालक्ष्यन्निव स्पृशन्निव मनो
रथसहस्रप्राप्तदर्शनं सस्पृहमीक्षमाणस्तनयाननमुद्दे ॥ कृतकृत्यमिवात्मानमेने समु
त्पन्नमनोरथः शुकनासस्तु शनैः शनैरङ्गप्रत्यङ्गान्यस्य निरूपयन्प्रीतिविस्फारितलोचनो मही
पालमवादीत् ॥ देव पश्य पश्यास्य कुमारस्य गर्भसंपीडनवशादपरिस्फुटावयवशोभ

का॰ टी॰ ध॰
५०

पिमाहात्म्यमाविर्भावयंति चक्रवर्तिचिह्नानि तथा ह्यस्य संध्यांशुरक्तबालशशिकलाकारे ललाट
पटे नवनलिननालभङ्गतन्तुतनीयसूर्णा परिस्फुरति । एतद्धि कचपुण्डरीककर्णायतंशु
क्लस्निग्धैर्धवलयतीव वासभवनमरालपक्ष्मलोचनयुगलं विजृम्भमाणकमलमनोह
रमियमस्य सहजमानना मोदमाजिघ्रतीव वृहदायतं कनकलेखेव नासिका रक्तोत्पलकलिकें
कार सुहृद्दृतीत्येवास्याधररुचकं रक्तोत्पलकलिकालोहिततलो भगवतो विष्णुरिव सद्ध
शंखचक्रचिह्नौ प्रशस्तलेखालांछितौ करावभिनवकल्पतरुपल्लवकोमले लेखामयैः
ध्वजरथतुरगातपत्रकमलैरलंकृतं अनेकनरेन्द्रसहस्रचूडामणिचक्रचुम्बनोचितं चरण
युगलं ॥ एवं च वदत्येव भैरिवा नितंबीतः स्वरयोगास्पन्दनः शृण्वतस्त्येवैकपथयतिनासि
न्ससंभ्रमप्रहृष्टेन राजलोकेन द्वारिस्थितेन दत्तमार्गस्त्वरितगतिः सहर्षरोमाञ्चपुलकिततनुः
स्फारीकृतलोचनो मङ्गलकनामा प्रहृष्टवदनः प्रहृष्टः पादयोः प्रणम्य व्यजिज्ञपत् ॥ देवदि
ष्ट्या वर्धसे प्रतिहताः शत्रवः चिरंजीव जयच पृथिवीं त्वत्प्रसादादद्य भवतः शुकनासस्या
पि ज्येष्ठायां ब्राह्मण्यां मनोरमाभिधायां रामस्येव रेणुकायां तनयो जातः । श्रुत्वा देवः प्रण
मामिति प्रथमं स्पर्शैः अमृतवृष्टिनिमग्नाकारेण तद्वचनं प्रीतिविस्मारितचरमो

टी॰
पं॰

चनंकेसरिकिशोरकमिव पंजरगतंकृत्वा प्रतिषिद्धनिर्गममाचार्यकुलपुत्रप्रायपरिजनपरिवार
मपनीताशेषशिशुक्रीडनव्यासंगमनन्यरसमखिलविद्योपादानार्थमाचार्येभ्यश्चन्द्रापीडंशोभ
नेदिवसे वैशंपायनद्वितीयमर्पयांबभूव ॥ प्रतिदिनंचोत्थायोत्थायसहविलासवत्या वि
रलपरिजनस्तत्रैवगत्वैनमालोकयामासराजा । चन्द्रापीडोप्यनन्यहृदयतया तथानियं
त्रितो राज्ञाप्यचिरेणैवकालेनयथास्वमात्मकौशलंप्रकटयद्भिः पात्रवशादुपजातोत्साहैः
राचार्यैरुपदिश्यमानाः सर्वाविद्याजग्राह ॥ मणिदर्पणइवातिविमलेतस्मिन्संचक्रामसक
लः कलाकलापः । तथाहिपदेवाक्येप्रमाणेधर्मशास्त्रेराजनीतिषुव्यायामविद्यासुचापच
क्रचर्मकृपाणशक्तितोमरपरशुगदाप्रभृतिषु सर्वेष्वायुधविशेषेषु रथचर्यासु गजपृष्ठेषु तुरं
गमेषु वीणावेणुमुरजकांस्यतालदर्दुरपुटप्रभृतिषुवाद्येषुभरतादिप्रणीतेषु नृत्तशास्त्रेषु
नारदीयप्रभृतिषु गान्धर्ववेदविशेषेषु हस्तिशिक्षायां तुरगवयोज्ञानेपुरुषलक्षणेषु चित्र
कर्मणिपत्रच्छेद्येषु पुस्तकव्यापारेलेख्यकर्मणि सर्वासुद्यूतकलासु गान्धर्वशास्त्रेषु शकु
निरुतज्ञानेग्रहगणितेरत्नपरीक्षासु दारुकर्मणिदंतव्यापारे वास्तुविद्यास्वायुर्वेदे यंत्रप्रयो
गे विषापहरणे सुरंगोपभेदे तरणेलंघनेप्लुतिषु आरोहणे रतितंत्रेषु इन्द्रजालकथासु ना

का॰
दं॰
५

टंकेष्वाख्यायिकासु काव्येषु महाभारतेतिहासरामायणेषु सर्वदेशभाषासु सर्वसंज्ञासु सर्वशिल्पेषु छं
दःस्वन्येष्वपि कलाविशेषेषु परं कौशलमवाप ॥ सहजा चास्य श्रममभ्यसतो वृकोदरस्येव शैशा
व एवाविर्बभूव सर्वलोकविस्मयजननी महाप्राणता । यदृच्छया क्रीडता यनेन करतलालम्बित
कर्णपल्लवावनताङ्गाः सिंहकिशोरेणैक क्रमाक्रान्ता इव गजकलभकाश्चलितुमपि न शेकुः ॥ ए
कैकेन कृपाणप्रहारेण बाल इव नालनतृन्मृणालदण्डानिव लुलाव । सकलराजन्यवंशदावा
नलस्य परशुरामस्येवास्य नाराचाः शैलशिलातलभिदो बभूवुः । दशपुरुषसंवाह्येन योग्येन चा
योदण्डेन श्रममकरोत् ऋते च महाप्राणतायाः सर्वविद्याभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार नवैशंपा
यनः चन्द्रापीडस्य तु सकलकलाकलापपरिचयबद्धमानेन शुकनासगौरवेण सहपांसुक्रीडन
तया सहसंवृद्धतया च सर्वविस्रम्भस्थानं द्वितीयमिव हृदयं वैशम्पायनः परं मित्रमासीत् ॥ निमेषम
पि तेन विना स्थातुमेकाकी न शशाक वैशम्पायनोऽपि न मल्लकरमिव वासरोऽनुगच्छन् क्षणमपि न
विरहयांचकार । एवं तस्य सर्वविद्यापरिचयमाचरतोः चन्द्रापीडस्य त्रिभुवनविलोभनीयोऽमृतर
मइव सागरस्य सकललोकहृदयानन्दजननश्चन्द्रोदय इव प्रदोषस्य बहुविधरागविकारभङ्गुरः सु
रधनुःकलाप इव जलधरसमयस्य मकरध्वजायतनस्तनः कुसुमसमय इव कल्पपादपस्याभिव्यज्य।

गें॰

ग्रहोकल्याणपरम्परा सत्योऽयंजनप्रवादः यद्विपद्विपदंसम्पत्सम्पदमनुबध्नातीति सर्वथासमा
नन्दःस्वप्नस्वप्नोदर्शयता विधिना भवतैवचयमनुवर्तिना इत्यभिधायप्रीतिविकसितमुखः ससंभ्रमस
मालिङ्ग्य स्वयमेवशुकनासस्योत्तरीयं पूर्णपात्रंजहार ॥ तस्मैचप्रीतमनाः प्रियवचनश्रवण
तुष्टःपेशलसखायापरिमितंपारितोषिकमादिदेश ॥ उत्थायचनर्तितेनेवतेनचरणविक्षेपक्वणित
नूपुरमहंसस्वप्रबोधितदिगन्तरेण सरभसोत्क्षेपवलयितेनमणिवलयावलीवाचालितभुजलते
नाधीकृतैरुद्यानतालैःकरपुटैरनिलल्लुण्ठनामाकाशकमलिनीमिवदर्शयता पर्यस्तस्रस्ते
नकर्णपल्लवेन परस्पराङ्गदकोटिसंघट्टदष्टपाटितोत्तरीयांशुकेन श्रमजलधौतनाङ्गरागराजि
तसर्वाङ्गवाससा किञ्चिदवशिष्टतमालपत्रेणविलासिनीहसितेकृतिचिह्नकेवररचनाप्रकारेप्र
श्रुयतासरभसबलादसवलन्हलोलहारलतास्फालितकुचस्थलेन सिन्दूरतिलकलाञ्छितालक
लेखेन विप्रकीर्णपिष्टातकपांसुपिञ्जपिञ्जरितकेशपाशेन प्रनृत्यन्महाकञ्चुकिनवामनवधि
रजडजनप्रवरः सरेणोत्तरीयांशुकग्रीवाबद्धावकृष्टविडम्बितजरत्कञ्चुकिकदम्बकेन कलमधु
रगुञ्जायता हर्षनिर्भरतया मत्तेनेवायरहृष्टगृहीतेनकाव्यगानवाच्यावाच्याविवेकेन नृत्तक्रीडाप्रसक्ते
नान्तःपुरिकाजनेन प्रचलमणिकुण्डलाहतकपोलभित्तिनाचविह्वलमानकर्णोत्पलेनाधोविगलि

का॰
दं॰

नविलोलशेखरेण दोलायमानवैकक्षिककुसुममालेन निर्दयप्रहतगंभीरमृदंगमंगलपटह
निनादानुगतकाहलशंखरवजनितरसेन चरणसंनिपातैर्दार्यमाणेव वसुधां राजपरिजनेन प्रनृ
त्तेनच चारणगणेन विविधस्तुतिवाद्यकृतकोलाहलेन पठता गायता वल्गता चानुगम्यमानः
शुकनासभवनं गत्वा द्विगुणतरमुत्सवमकारयत् ॥ अतिक्रान्ते च षष्ठीजागरे प्राप्ते दशमेऽहनि
पुण्ये मुहूर्ते गाः सुवर्णं च कोटिशो ब्राह्मणसात्कृत्वा मातुरस्य मया परिपूर्णमण्डलश्चन्द्रः स्वप्ने
मुखकमलमाविशन् दृष्ट इति स्वप्नानुरूपमेव सूनोश्चन्द्रापीड इति नाम चकार ॥ अपरेद्युः
शुकनासोऽपि कृत्वा ब्राह्मणोचिताः सकलाः क्रियाः राजानुमतमात्मजस्य विप्रजनोचितं वैशम्पाय
न इति नाम चक्रे ॥ क्रमेण कृतचूडाकरणादिबालक्रियाकलापस्य शैशवमतिचक्राम चन्द्रा
पीडस्य तारापीडः ॥ क्रीडाप्रसंगविघातार्थं बहिर्नगरादनुसिप्रं प्राकारमण्डलेन परिक्षिप्तमनुप्राका
रमाहितेन महता परिखावलयेन परिवेष्टितमतिदृढकवाटसंपुटसंघाटितैकद्वारप्रवेशमेका
न्तोपरचिततुरगवाह्यालीविभागमवकोशमात्रायाममतिमहतान्तर्हिमगिरिशिखरमालानुका
रिणा सुधाधवलेन चन्द्रशालावलयेन विलसितमधःकल्पितव्यायामशालममरागाराकारं
विद्यागृहमकारयत् ॥ सर्वविद्याचार्याणां च संग्रहे यत्नमतिमहान्तमतिष्ठत् ॥ तत्रस्थ

ग्रं॰

मानरागरमणीयः सूर्योदयइव कमलवनस्यविविधविलासयोग्यः कलापइव शिखंडिनोयौ
वनारंभः प्रादुर्भावरमणीयस्यापिद्विगुणंरमणीयतांपुपोष ॥ लब्धावसरोनवसेवकइव नि
कटीबभूवास्यमन्मथः लक्ष्म्यासहविस्तारवक्षःस्थलं बंधुजनमनोरथैः सहासूर्येनोनदण्ड
ह्रयमरिजनेनसहतनिमानमभजतमध्यभागः त्यागेनसहप्रथमानमाननानानितम्बभागः
प्रतापेनसहारूरोहरोमराजिः प्रहितकलत्रालकलत्ताभिः सहप्रलंबनामुपययौभुजयुग
ले । रचितेनसहधवलतामभजतलोचनयुगलं आज्ञयासहगुरुर्बभूवभुजशिखरदेशः
स्वरेणसहगंभीरतामाजगामहृदयं । एवंचक्रमेणसमारूढयौवनारम्भं परिसमाप्तसकलक
लाविज्ञानमधीताशेषविद्यंचावगम्यानुमोदितमाचार्यैश्चंद्रापीडमानेतुंराजाबलाधिकृतंब
लाहकानामानमाहूय बहुतुरगबलपदातिपरिवृतमतिमयासेनहनिप्राहिणोत् ॥ सगत्वा
विद्यागृहं द्वास्थैःसमावेदितःप्रविश्य क्षितितललम्बितचूडामणिना शिरसाप्रणम्यसविनयमि
समुचिते राजसमीपइव सविनयमासने राजपुत्रोन्यषीदत् ॥ स्थित्वाचमुहूर्तमात्रंबलाहृ
कश्चंद्रापीडमुपसृत्यदर्शितविनयोव्यजिज्ञपत् कुमारोविद्यानन्ददर्शनसुखाभिलाषी महा
राजः समाज्ञापयति पूर्णानोमनोरथाः निर्गमायविद्यागृहात्सर्वाचार्यैरनुगृहीतोसि संगन्त्व

का०
दृ०
५३

वेगंगजकुमारकमिववारिबंधाद्विनिर्गतं अभिगतसकलकलाकलापंपौर्णमासीशशिनमिवोद्गतं
उपपन्नत्वाच्चव्रजेत सफलतामानीयचिरदर्शनोत्कण्ठितानि लोकलोचनानिदर्शनमुखानि तेसमग्रान्तः
कान्यतीवान्तःपुरजनानि अयमत्रभवतोदशमोवत्सरोविद्यागृहमधिवसतः प्रविष्टोपिषष्ठमत्र
भवन्वर्षमेवंसर्वापिण्डितेनामषोडशेनप्रवर्धसे ॥ तदस्मात्प्रभृतिनिर्गत्यदर्शनोत्सुकाभ्योदत्त्वाद
र्शनमखिलाभ्योमातृभ्यः अभिवाद्यचगुरूनपगतनियंत्रणोयथासुखमत्रभवराज्यसुखानि
नवयौवनललितानिच संमानयराजलोकंपूजयद्विजातीन् परिपालयप्रजाः आनन्दयबन्धु
वर्गं अयंचतेत्रिभुवनैकरत्नमनिलगरुडसमजवइन्द्रायुधनामातुरङ्गमः प्रेषितोमहाराजेन
हारिनिहति पषवलदेवस्यपारसीकाधिपतिना त्रिभुवनाश्चर्यमितिकृत्वा जलधिजलादुत्थित
मयोनिजमिदमश्वरत्नंसमासादितं मयामहाराजाधिरोहणयोग्यमिदमितिमन्दिरप्रप्रहितो ह
स्त्यानिवेदितंचलक्षणविद्भिः । देवयान्युच्चैःश्रवसःश्रूयंतेलक्षणानितैरप्योपेतेनभूतोभावीवा
तुरङ्गमइति तदयमनुगृहीतामधिरोहणेन इदंचमूर्धाभिषिक्तपार्थिवकुलप्रसूतानांविनयो
पपन्नानांशूराणामभिरूपाणांकलावतांचकुलक्रमागतानां राजपुत्राणांसहस्रंपरिचार्यंजना
र्थमत्रप्रेषितंतुरङ्गमाधिरूढं द्वारिप्रणाममलालासंप्रतिपालयनीत्याभिधाय विरतवचसिबला

गे०

त्युक्ते चन्द्रापीडः पितुराज्ञां शिरसि कृत्वा नवजलधरध्वानगम्भीरया गिरा प्रवेशयेन्द्रा
युधमिति निर्जिगमिषुरादिदेश ॥ अथ वचनानन्तरमेव प्रवेशितमुभयतः खलीनकनक
कटकवलनाभ्यां पुरुषाभ्यामाकृष्यमाणमतिप्रमाणमूर्ध्वकरपुरुषप्राप्यपृष्ठभागमापिबन्त
मिव संमुखागतमखिलमाकाशमतिनिष्ठुरेण मुहुर्मुहुः प्रकम्पितोदररन्ध्रेण हेषार
वेण पूरितभुवनोदरविवरेण निर्भर्त्सयन्तमिवालीकवेगगर्वितं गरुत्मन्तमतिदूरमव
नमता प्रतिक्षणमतिह्रस्वमुन्नमता जवनिरोधस्फीतरोषक्रकरायमाणघोरघोणेन शिरो
भागेन निजजवदर्पवशादुल्लङ्घनार्थमाकलयन्तमिव त्रिभुवनमसितपीतहरितपाटला
भिराखण्डलचापानुकारिणीभिः लेखाभिः कल्माषितशरीरमास्तीर्णविचित्रवर्णक
म्बलमिव कुञ्जरकलभं कैलासतटाघातधातुधूलिपाटलमिव हरवृषभमसुररुधिरप
ङ्कलेखालोहितसटमिव पार्वतीसिंहं रंहःसंघातमिव मूर्तिमन्तमनवरतपरिस्फुरत्प्रो
थपुटोन्मुक्तसीत्कारेणोद्वमन्तमिव स्खलितमुखखलीनखरशिखरक्षोभजन्मनो ला
लाजलभुवः फेनपल्लवानुदधिनिवासमैत्रीपीतामृतरसगण्डूषानिवोद्गिरन्तमत्यायतम
तिनिर्मांसतया समुत्कीर्णमिव वदनमुद्वहन्तमाननमण्डले निहितारुणमणिसमुत्कृते

का· टी·

रेश्रुकलापेस्वरूपेणेनाव सञ्जारञ्जचामरेणेव निश्चलशिखरेण कर्णिकारगलेन विराजमानमुक्त्व
लकनकशृङ्खलारचितरश्मिकलापकलितयालालाटालोहितलम्बलोलमटासेनानर्घ
जलनिधिसंचरणालीनविद्रुमपल्लवयेवशिरोधरयेवोपविशितमतिकुटिलकनकपत्रल
ताविताननभङ्गुरेण पदेपदेरणितरत्नरत्नमालेन स्थूलमुक्ताफलमायेणतारागणेनेव
सन्ध्यारागेणेवं ख्यालंकारेणालंकृतन ॥ मुक्तालंकारनिहितमरकतरत्नप्रभाश्यामाय
मानदेहतयागगनतलनिपतितदिवसकररथतुरङ्गः शङ्कामिव जनयन्तमतितेजस्विनया
जलनिरोधरोषवशाल्यनिरोमकूपोद्गतानि सागरपरिचयलग्नानि मुक्ताफलमणिपादपीठ
मुकारिभिः मज्जनशिलाघटितैरिवानवरतपवनोत्पतनजनितैर्विषमश्रमवरवैः मु
क्षुभिः स्तुवकप्रदैर्जर्जरितनवमन्थरैर्मुक्तजवाद्यमिवाभ्यस्यन्तमुत्कीर्णमिव जंघासुविस्तारितमि
व रोमिमास्तरणीकृतमिव मुखेप्रसारितमिव कन्धरायामुल्लिखितमिव पार्श्वयोर्विगुणीकृ
तमिव जघनभागेजवमतिपन्नमिव गरुत्मतस्त्रैलोक्यसंहरणसहायमिव मारुतस्याशा
वतारमिवोच्चैःश्रवसोवेगसब्रह्मचारिणमिव मनसोहृदिचरणमिव सकलवसुन्धरोल्ल
ङ्घनक्षमेवर्कणाङ्गसामिव मानसप्रचारमथमासादितसमिव विकसिताशोकपटलेप्रान्त

गे·

नमिव भस्मासिन त्रिपुरदाहकान्तिं नमसंकमलवनमिव मधुपङ्कपिङ्गकेसरं ग्रीष्मदिवसमिव महा
याममुग्रतेजसं भुजङ्गमिनं महावेगमत्यभिप्रायं स्मरदर्पप्रतिमिव शाखमालिकाभरणभीतमिव रत्न
त्नकर्णौ विद्याधरराज्यमिव चक्रवर्तिनरवाहनोचितं सूर्योदयमिव सकलभुवनाद्याहरमसमानिशा
घमिन्द्रायुधमद्राक्षीत् ।। दृष्ट्वा च तमहमहप्रवंममानुषलोकोचिताकारमखिलत्रिभुवन
राज्योचितमशेषलक्षणोपपन्नमश्वरत्नमतिमायमतिधीरप्रकृतेरपि चन्द्रापीडस्यापस्पर्शोविस्म
यो हृदये ।। आसीच्चास्य मनसि सुरभसविवर्तनचलितवासुकिभ्रमितमन्दरेण मथ्नता जल
निधिजलमिदमश्वरत्नमुद्धृतं सुरासुरलोकेन पुनरारोहणाय मेरुशिलातलविशालमस्य पृष्ठ
माखण्डलेन किमासादितं त्रैलोक्यराज्यफलमुच्चैःश्रवसा विस्मितहृदयो वञ्चितः खल्वजल
धिना मथनमखः । मन्ये च भगवतः श्रीनारायणस्य चक्षुर्गोचरमियता कालेन नायमुपगतो येन
द्यापि गरुडपृष्ठमहिमानेन न परित्यजति अहो खल्वतिशायिनी त्रिदशराजसम्पद्धिरियं नातस्य राज्य
लक्ष्मीः यदेवंविधान्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि रत्नानि उपकरणतामागच्छन्ति ।। अति
तेजस्विनया महाप्राणतया च सदैवतेयमस्याकृतिः यत्सत्यमारोहणशङ्कामिव मे जनयति ।
न हि सामान्यवाजिनामामानुषलोकोचिताः सकलत्रिभुवनविस्मयजनन्य ईदृश्यो भवन्त्याकृ

का॰ दं॰ 45

नयः । देवतान्यपि हि ऋषिनिशापवशादुज्झितनिजशरीरकाणि शापवचनोपनीतानि शरीरान्तरा
ण्यध्यासितवन्त्येव । श्रूयते हि पुरा स्थूलशिरा नाम महातपा मुनिरखिलत्रिभुवनललामभूताम
प्सरसं रम्भाभिधानां शशाप । सा हि स्वर्लोकमपहाय मम हृदये निवेशयात्मानं मम हृदयेति व्या
ताविद्धा मृत्तिकावत्यां शतधन्वानं नाम राजानमुपसेवमाना मर्त्यलोके महान्तं कालमुवास ॥
अन्ये च महात्मानो मुनिजनशापपरिपीतप्रभावा नराकारा भूत्वा बभ्रमुरिमं लोकं । अस्मादयम
नेनापि महात्मना केनापि शापभाजा भवितव्यं आवेदयतीव मदन्तःकरणमस्य दिव्यतामिति विचिन्त
यन्नेव चारुह्य तुरगासनादुदतिष्ठत् मनसा चतुरगमुपहृत्य महात्मन्नन्योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते
सर्वथा मर्षणीयोऽयमतिक्रमोऽस्माकमपरिगतानि दैवतानि प्रच्छन्नानि परिभवमाज्जि भवन्तीत्यामन्त्र
याम्बभूव । विदिताभिप्राय इव स तमिन्द्रायुधस्तु कुलशिखरः केसरसटाहतिकेसरतारकेण तिर्यक्च
क्षुषा विलोक्य पुरःस्फुरः नाऽयनादितितलमुन्नतवानश्चलिभूमसारितनक्रोडरोमराजिना दक्षिणखु
रेणारोहणायाङ्कयन्निव स्फुरितनासापुटविवरघर्घरध्वनिमिश्रं मथरमपरुषमञ्जुहुंकारपरं परागुबद्ध
मतिमनोहरं हेषारवमकरोत् ॥ अथानेन मथरहेषितेन दत्तारोहणाभ्यनुज्ञ इव इन्द्रायुधमा गे॰
रुरोह चन्द्रापीडः समासाद्य तं प्रादेशमात्रमिव त्रैलोक्यमखिलं मन्यमानो निर्गत्य प्रलयजलध

रविमुक्तोपलासारयत्रघोषेण जयनेवसमानलमनिनिष्ठुरेणाखुरप्रहतानां रवेणाखुरदत्तोनिरुद्धा
णाघोरघोषेण चर्ह्णीषितेन बाधिरीकृतसकलभुवनविवरमशिशिरकिरणदीधितिपरामर्शास्फु
रितविमलकेनोर्ध्वीकृतेन कुंदलतावनेनोज्ज्वालनीलोत्पलकलिकावनगाहनेन सवङ्खवरागन
तलमलंकुर्वाणेन तहृणमाहूतानपत्रसहस्रान्धकारितान्दिग्मुखेनयास्फुरितप्रतानमनु
चापकलापकल्माषमिव जलधरवृन्दमुद्धमन्त्येन प्रज्ञाधवलिनमुखेन यानवरेन वलनच
कलितयाचप्रलयसागरजलकल्लोलसंघातमिव समुत्कृत्तमहदुष्पर्यन्तमसमसैन्यमपश्यत ॥
ततश्च सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीडनिर्गमेन सकलमेव संचचालास्वीये । प्रहृतमह
त्मिकयाच प्रणामलालसाः सदभसापनीतातपत्रशून्याशिरसः परस्परोत्पीडनकुपितततरगानि
वारणायासिताः ते राजपुत्रा सपर्यावारयन्त एकैकस्य प्रतिनामग्रहणमावेदयमाना बलाहृकेन
विप्रचलितमुकुटपद्मरागकिरणोत्कर्मच्छलेनानुरागमिवोद्वमद्भिः संघटितमेवाञ्जलिमुकुल
तयापोषराज्याभिषेककलशावर्जितसलिललग्नकमलैरिव हृदावनतैः शिरोभिः प्रणेमुः ॥
चन्द्रापीडस्तु तान्सर्वान्संमानयित्वा यथोचितमननरत्तुरंगमाधिरूढेन वैशम्पायनेनानुगम्यमानः
राज्यलक्ष्मीनिवासपुण्डरीकाक्रान्तिनामसकलराजन्यकुलकुमुदखण्डचन्द्रमण्डलेनेवनवरक्त

का॰
टी॰

46

मेणामरप्रवंसी प्रलिनायमानेनक्षीरोदफेनधवलितवासुकिफणामण्डलच्छविनास्थूलमुक्ता
कलापजालकाहृतेनोपरिविन्यस्तेनकेसरिणामुद्गच्छन्तातिमहताकान्तस्वर्णदण्डेनातपत्रेणानि
वर्णातिवायिनः उभयतः समुद्धूयमानचामरकलापनर्तितकर्णपल्लवः पुरःप्रधावतानेक
णवीरमुकुटसहस्रेणानीकसहस्रसंख्येन पदातिपरिजनेन जयजीवेति च मधुरवचसामङ्ग
लप्रायमनवरतमुच्चैःपठता वन्दिजनेन स्तूयमानो नगराभिमुखः प्रतस्थे । क्रमेण च तं स
मासादितनवयौवनमनङ्गमिवावतीर्णं नगरमार्गमुपयान्तमवलोक्य सर्व एव परित्यक्तसकल
व्यापारो रजनिकरोदयप्रतिबुध्यमानकुमुदवनानुकारी जनः समजनि ॥ सत्यमस्मिन्समय
ति मुखे कमलाविडम्बनाविहृताकृतिः कार्त्तिकेयो विडम्बयति कुमारभावम् । धन्या वयम
तिपुण्यभाजो यदिमाममानुषीमस्याकृतिमन्तः समारूढप्रीतिरसनिष्पन्दविस्तारितेन कु
तूहलोत्तानितेन लोचनयुगलेनानिवारितेनाः पश्यामः सफलानो जातानि जन्मवन्ना। सर्व
थानमोऽस्मै नृपो नरधारिणे चन्द्रापीडच्छद्मने पुण्डरीकेक्षणायेति वदन्नारचितप्रमाणाञ्जलि
नगरलोकः प्रणनाम । सर्वतश्च समुद्घाटितकवाटपुटप्रकटवनायनसहस्रतया चन्द्रापी
डदर्शनकुतूहलान्नगरमपि समुन्मीलितलोचननिवहमिवाभूत् ॥ अनेन च समास

गें॰

सकलविद्यो विद्यागृहान्निर्गतोयमागच्छति चन्द्रापीड इति समाकर्ण्यालोकनज्ञातहृल्लिन्यः
सर्वस्मिन्नेव नगरे संभ्रमभ्रान्तहस्तावधारितसमासप्रसाधनव्यापाराः काश्चिद्धामकरतलग्नदर्पणाः
स्फुरितसकलरजनिकरमण्डला इव पौर्णमासीरजन्यः काश्चिदार्द्रालक्तकरसपाटलितच
रणाग्राः कमलपरिपीतबालातपपल्लविन्यः काश्चित्सम्भ्रमस्खलनविगलितमेखलाकला
पाकुलितचरणकिसलयाः स्खलितलास्यानमन्दमन्दसञ्चारिण्य इव करिण्यः काश्चिज्जलध
रसमयदिवसश्रिय इवेन्द्रायुधरागरञ्जिताम्बरधारिण्यः काश्चिदुल्लसितधवलनखमयूखाः
कृतस्पृहकलहंसकानिव चरणपदान्नृहन्त्यः काश्चित्करतललम्बितस्थूलहारयष्टयो रति
मिव मदनविनाशशोकगृहीतस्फटिकाक्षवलयां विडम्बयन्त्यः काश्चित्पयोधरालग्नगलितमुक्ता
लताः स्तनविमलस्रोतजलोन्नतिनचक्रवाकमिथुना इव प्रदोषश्रियः काश्चिन्नूपुरमणिरस
त्रस्तैः कन्धरया परिचयान्नगनारहस्यमयूरिका इवाविराजन्त्यः काश्चिदर्धपीतोज्झितमणि
चषकाः स्फुरितरागैः मधुरसमिवाधरपल्लवैः द्रवन्त्यो हर्म्यतलानि ललनाः समागत्य
ऽन्याश्च मकरकेतनवातायनविवरविनिर्गतमुखमण्डलकोशाः प्रदाम्बरतलसंचारिणीं कम
लिनीमिव दर्शयन्त्यो दृष्ट्वाः । उदयादिचरमहासामरभसंचलनजन्मा मधुरसारणस्फा

का॰ लितवीणानवकोलाहलबहलो रसनारवाहूतनृत्यमासित ॰॰ चित्रः सवलितचरणतलताडितो
दं॰ सोपानजानगम्भीरध्वनिमहृष्टानामवरोधशिखण्डिनां केकारवानुगम्यमानो नवजलधररवभ
यचकितकलहंसकोलाहलकोमलमकरध्वजविजयघोषणानुकारी परस्परविघट्टनारणि
ततारतरहारमणीनां श्रोत्रहारी हर्म्यकुक्षिप्रतिरवनिर्ह्रादी भूषणनिनादः मुहूर्तमिव च
कितजननिरंतरतया नारीमया इव प्रसादाः सालक्तकपदकमलविन्यासैः पल्लवमयमिव क्षि
तितलमङ्गनांगप्रभावेन प्रवाहेण लावण्यमिव नगरमाननमण्डलनिवहेन चन्द्रमयमिव विश्वं ग
गनतलमातपनिवारणायोन्नमितकरतलजालकेन कमलवनमयमिव दिक्चक्रवालमाभरण
प्रभालोकेनेन्द्रायुधमय इवातपः लोचनमयूखालेख्वासितेनानेन नीलोत्पलदलमय इव दिव
सो बभूव ॥ कौतुकप्रसारितनिश्चललोचनानां तासामादर्शमयानीव सलिलमयानीव स्फटिक
मयानीव हृदयानि विवेश चन्द्रापीडाकृतिः ॥ आविर्भूतमदनरसानां चान्योन्यतः सपरिहा
साः सविभ्रमाः ससम्भ्रमाः सेर्ष्याः सोत्प्रासाः साभ्यसूयाः सविलासाः समदाः सस्पृहाश्च नतन्त्र
णामितरमणीयाः प्रसस्रुरालापाः ॥ अन्यग्याहितविनिगमने मामपि प्रतिपालय दर्शितोन्म  गं॰
त्तेष्टहासेनोत्तरीये उल्लासयालकानीव लसन्निनीमूर्णां सकलतामाननेनावलम्बिनी मूर्णां चंचले

त्वाश्रयाद्दर ऊरुस्तम्भसर्वलितचरणापतसि ... मदनान्धेमदनिस्तेनने केशपाशो उल्लिपचन्द्रा
पीड दर्शनव्यसनिनि कांचीदामकं उन्नयपयपायेकपोलदोलायितेकर्णपल्लवं कवहृदयेग्र
ह्राणानियमितेदन्तपत्रे यौवनोन्मज्ञे विलोकयसे जनेन स्थगयपयोधरभारं अपगतलज्जेशिथि
लीभूतमाकलङ्कस्थूलमलीक अयथेष्ठ नरसागमयतां ऊरुस्तम्भिनिदेहिदर्शनानन्तरं असत्तुष्टे
किंयदालोकयसे नवलहृदयेपरिजनमपेक्षस्व पिशाचगोलिनोज्ज्वरीयाहसयसे जनं अनेक
भंगविकारसूर्णेष्व ... मकारणायासितहृदयाजीवसिमिथ्याविनीते किंव्यपदेशवीतिनेर्विहर
त्रमालोकयसि यौवनशालिनिकिंपीड्यसि पयोधरभारेण अनिकोपनेप्रवनोभवमत्तसिविणि
किमेकाकिनी क्षणात्स्विवानायेन मनंगपरवशा मदीयमज्जरीयाश्वकश्चज्वरीयन्तानयसि तासभम
त्त्रे निवारयात्मानं उज्झितधैर्ये किंधावसि गुरुजनसमक्षमुल्लसत्स्वभावे किमेवमाकुलीभव
सि मुग्धे निगृहस्व मदनज्वरजनितपुलकजालकमस्वाधावरेण किमेवमुत्ताम्यसिबङ्गावि
कारे विविधाङ्गभङ्गवलनायासितमध्यभागाद्दृष्यावियमे शून्यहृदये स्वभावान्निर्गतमपिना
त्मानमवगच्छसि कोतुकाविष्टविसृजनासिनिःश्वसितमनःसंकल्परचितरनसमागमसुखव
सनिमीलितलोचने समुन्मीलितलोचनयुगलमतिक्रामत्ययमनङ्गशरप्रसङ्गः स्खलितेरविर

कां॰
सू॰
५८

किरणनिवारणायउत्तरीयांशुकपल्लवमयि तनोव्रतश्हृद्हीने इष्ट्वामपश्यन्तीवञ्चय
सि लोचनयुगलमथवन्येह्नतासि पश्चाद्दर्शनपरिहारयत्नेन प्रसीदेति विहस्य मपश्य रातिविहि
तं माहात्म्यादिवभगवतमकरध्वजे अयमस्य सितातपत्रेणालिङ्गलनीलधारासि तिमिरशंकानि पति
तेइव मालतीकुसुमशेखरोभिलक्ष्यते ॥ एतदस्य मरकतप्रभाश्यामायितमुपरचितविकचशि
रीषकुसुमकर्णपूरमिव कपोलतलमाभाति । अयमस्यहारान्तनिविष्टारुणमणिकिरणकला
पच्छलेन हृदयं विवृत्य रागभिन्नयौवनरागइव बहिः परिस्फुरति एतदनेन चामरकलापान्तरोदि
तिएववीक्षिते । एतत्किमपि वैशम्पायनेन सहसामोच्चदर्शनमयूखावधवलीकृतदिङ्मण्डलान्त
हसितं एषोस्य अभ्यपत्नतिहृदितरागेणोत्तरीयांशुकप्रान्तेन बलाइकाबरगात्रवलनजन्मानेमं
लाग्रकेशोश्ववेणस्तुपहरति ॥ अयमनेनलक्ष्मीकरकमलकोमलतलः सम्प्रान्तिपतितिर्यक्तू वङ्ग
मस्कन्धनेनिविमसुवर्णपल्लवः सलीलमयमनेन च तातापूलयाचनार्थमुन्नानिततलोदीर्घाङ्गु १
लिमानामुषुष्करकोशोभीगजेनेव शैवालकवलमसलालसः प्रसारितः करः । धन्यासायो १
लक्ष्मीरिव निर्जितकमलं करतलमस्य वक्षस्थरासपत्नीयहीष्यति धन्या च देवी विलासवती
कमलमहीमण्डलभारधरणक्षमः कुम्भादिगजइव गर्भेणचयया व्यूढः इत्येवंविधानिचा

गें॰

न्यानिवदन्तीनां नासापीयमानइव लोचनपटैराहूयमानइव भूषणरवैरनुगम्यमानइव हृ
दयैर्निबध्यमानइवाभरणरत्नरश्मिरज्जुभिरुपाह्रियमाणइव नवयौवनबलिभिः शिथिलभुज
लताविगलितधवलवलयनिकरैः पदेपदे विवाहानलइव कुसुमामिश्रैर्लाजाञ्जलिभिरिव
कीर्यमाणश्चन्द्रापीडो राजकुलसमीपमाससाद । क्रमेण च धामवद्भ्याभिरनवरतकरस्थलग
लितमदमषीःपङ्ककरीभिरञ्जनगिरिमालामलिनाभिः उन्नतरथाभिरन्धकारितदिङ्मुखेन
घा जलधरादिव वर्षीयमाणे नेहपण्डरथवलातपत्रसहस्रसंकटमनेकद्वीपान्तरागतनृपानसमं
कुलं राजभवनमासाद्य तुरंगमादवततार ॥ प्रवर्तीर्य च करतलेन करेणैव वैशम्पायनमवलम्ब्य
पुनः सविस्मयं प्रस्थितेन बलाहकेनोपदिश्यमानमार्गस्त्रिभुवनमिव पुञ्जीभूतमष्टहीनक
नकवेत्रलतैः सितोष्णीषैः सितवेषपरिग्रहेनयाश्रीनद्वीपसप्रज्ञवैरिव कृतनयगप्रहरैरिव म
ह्याप्रमाणैर्दिवानिशमालिखितैरिवोत्कीर्णैस्तोरणस्तम्भनिषण्णैः चन्द्रशालिकाविटङ्कवेदिका
सकटशालावैरभङ्कुःपैकपह्नाप्तिनकैलासशोभैरमलसुधावदातैः सप्रालेयशैलमिव महाप्रसा
दैरनेकवनायनविवरविनिर्गतफ्रवतिभूषणकर्णाभरणसहस्रनया कनकशाङ्कःलाजालके
नोपरिवितानेन विराजमानमन्तर्गनाकथनिवाह्नाभिराशीविषमङ्कुलाभिःपाना वलग्रहाभि

का॰
टू॰

49

दिवातिगम्भीराभिरायक्रथ्यमानाभिरुपेतेन सबलाचरणालङ्कारसक्रमणिशकलैः शिखरनिली
नशिखिवरञ्जलकृतकलकेकाकलकलैः क्रीडापर्वतकैरुपशोभितमुज्ज्वलवल्कलकम्बलावगुण्ठि
तकनकपर्णाभिः प्रलम्बचामरकलापभ्रामिभिश्चलकर्णपल्लवाभिर्दिग्भिरिवोपाहृतशोभा
विनर्थानिर्भूतनाभिर्ग्रामकरेणुकाभिरशून्यकक्षान्तरमालानस्तम्भनिषण्णसेनचनवजलधरघोषग
म्भीरमन्त्रगानवीणावेणुरवरम्यमास्फालितघर्घरिकाघर्घरमनवरतसङ्गीतमृदङ्गध्वनिमामि
तलोचनत्रिभागेन निश्चलकर्णतालनाकर्णयतावामदशनकोटिनिषण्णहस्तेन सलीलमुभय
पार्श्वावलम्बिवर्णकम्बलतया विन्ध्यगिरिणेवाविष्कृतधातुविचित्रितपक्षसम्पुटेनाधोरणगीता
नन्दकृतमन्दकण्ठगर्जितेन मदजलशकलमाङ्कुशशोभितश्रवणपुटेन रजनिकरबिम्बभ्रमिवि
तसंवर्तकाम्बुदवृन्दविडम्बिनेन कर्णान्तलम्बिना काञ्चनमयेन कृतकदन्तमूलमिवाङ्कुशे
नमुखमुद्रयन्नामदजलमलिनेन द्वितीयेन कर्णचामरेण कपोलतलदोलायमानेन म ध
करञ्जलेनालङ्क्रियमाणेनात्मगतया पूर्वकायस्य प्रतिवामनतयाच जघनभागस्यपाताला
दिवोन्निष्पतनाति ग्रामसमयेन परिस्फुरत्साचन्द्रनक्षत्रमालेन शरदारम्भेणेव प्रकटिताकारणचा
रुपृष्ठकेरणवामनरूपेणेव कृतत्रिपदीविलासेन स्फाटिकगिरितटेनेवलग्नसिंहमुखप्रतिमेन

गं॰

प्रसाधितेनेवालोलकर्णपल्लवाहननसुखेन गन्धमादननाम्ना गन्धहस्तिना सनाथीकृतैक
देशमुज्ज्वलपटकदम्बप्रचारिभिरेभिःस्वरसितमधुकरसंघटिकारवमुखरकर्णैर्निषण्णलोहि
तस्कन्धकेसरबालपल्लवैर्वनगजरुधिरपाटलसटैरविकेसरिभिः प्रशोभितयवसवाधि
ष्ठितेवरोपविष्टमन्दुरापालैरारब्धमङ्गलगीतध्वनिदत्तकर्णैः प्रवृत्तैःकपोलालापिनमधुरसस
रसल्लासितलाजकवलैः भूपालवल्लभैर्मन्दुरागतैस्तुरगैरध्यासितं अधिकरणमण्डपगतैः
चार्यवेषैरत्युच्चवेत्रासनोपविष्टैः कर्ममयैरिव धर्माधिकारिभिर्महाप्रकरणैरधिष्ठितं अधिगत
सकलग्रामनगरनामभिरेकभवनमिव जगदखिलमालोकयद्भिरालिखितसकलभुवन
व्यापारतया धर्मराजनगरव्यतिकरं दर्शयद्भिः अधिकरणलेखकैरालिख्यमानशासनसह
स्रमनन्तरावस्थितनरपतिनिर्गमप्रतीक्षमाणपरिवारेण स्थानस्थानेषु बद्धमण्डलेन कनकमया
र्धचन्द्रनाराचगणाशानशाकलैःस्वर्णफलकैर्निर्माणमयमिव दर्शयता स्फुरितनिशितकरवालक
रमरोहकरालितातपेन प्रकटवर्णप्रच्छादितधवलदन्तपत्रेणोर्ध्वबद्धमौलिकलापेन धवल
चन्दनस्थासकखचितभुजोरुदण्डेन बद्धासिधेनुकेनाईद्रविडसिंहलप्रायेण सेवकजनेनाध्या
नमण्डपगतेन यथोचितासनोपविष्टेन प्रसाधयता रोदरक्रोडमभ्यस्यता सप्तपदव्यापारमास्फा

का॰
दं॰

50

लयता पवित्रवादिनीमालिखता चित्रफलके भूमिपालप्रतिबिम्बमाबध्नता काव्यगोष्ठीमातन्वता परि
हासकथा विन्दता बिन्दुमतीं चिन्तयता प्रहेलिकां भावयता नरपतिकृतकाव्यसुभाषितानि पठता छि
पदीशब्दता काव्यगुणान् उत्किरता भङ्गानालापयता वारविलासिनीजनमाकर्णयता वैतालि
कगीतमनेकसहस्रसंख्येन धवलोष्णीषपटाश्लिष्टविकटकिरीटसंकटशिखरमाणिक्यरश्मिशिख
ण्डावलम्बबालातपमण्डलेनेव उल्लसद्वनचक्रवालेनेव महार्थाभिषिक्तेन सामन्तलोकेनाधिष्ठि
ते । आस्थानोत्थितभूमिपालसंवर्तितानाचक्रथानवल्गामनानां चरणाभिरनेकवर्णैर्विन्द्राक
धम्रैरिव विराजितसभापर्यन्तममलमणिभूमिसंक्रान्तसर्वावनिबद्धप्रतिबिम्बतया विकचक
मलपुष्पप्रकरमिव संपादयता गतिवशचरणानूपुररवविहार्यरवमाना स्वनश्रवणेन स्कन्धावस
क्तकनकदण्डचामरेण निर्गच्छता प्रविशता चानवरतं वारविलासिनीनां जनेनानुवर्तितमेकदे
शनिषण्णचामीकरस्तम्भोल्लासफलस्वगणमिनस्तनः प्राचलितासितकरनूहिकाञ्चरङ्गपरिमल
वासितदिग्मुखमनेककुब्जकिरातबधिरवामनमूकसंकुलमप्याहूतकिन्नरमिथुनमानीत
वनमानुषं मातङ्गमेषकुक्कुटकुरङ्कपिञ्जलनावकवर्तिकायक्षशुकहरिजितचकोरकादम्ब ।
हारीतकोकिलमालप्यमानस्तकशारिकामिभयानमदयारमलामप्रेक्षस्मिनेश्रुनिकुञ्जक्षि

गे॰

शिखरिणां जीवितैरिव गिरिगह्वरनिवासिभिर्गृहीतैः पञ्जरकेसरिभिरुद्भास्यमानस्त्रस्यमा
नैः काञ्चनभवनजनितदावानलशङ्कैः लोलतारकैर्भ्रमद्भिर्भवनहरिणकदम्बकैर्लोचनप्र
भयाशबलीकृतदिगन्तरं उद्दामकेकारवानुमीयमानमरकतकुट्टिमस्थितशाखिशिखण्डिमण्ड
लमतिशिशिरचन्दनविटपिच्छायानिषण्णनिद्रायमाणहंससमूहं प्रेरितबालिकाजन
प्रस्तुतकार्मुकपाञ्चालिकाक्रीडनेनानवरतमवास्यमानदोलाशिखरहरिणीतचण्डदण्डा
रसूत्रविनाशाशङ्केन भुजगनिर्मोकशङ्किनमयूरनृत्यमानाहारवेण सौधशिखरावतीर्णप्रच
लितपारावतकुलनयास्थलोत्पलिनीवनशोभितेनाङ्गनाः प्रतिकाञ्चनप्रस्तुतनरपतिचित्र
विडम्बनक्रीडेनाश्वमन्दुरापरिभ्रष्टागतैरवल्लभभवनदाडिमीफलैरखण्डितानाङ्गनसहका
रपल्लवैरभिभूतकुब्जवामनकिरातकवनलाञ्छितानि भूषणानि विकरद्भिः कपिभिराकुली
कृतेन स्त्रकशारिकाप्रकाशितसुरतविस्रम्भालापजनितावबोधजनेन प्रमादसमारोहण
चलितैरबलानां चरणावसक्तैर्मणिमयैर्विभूषणैः पदेपदे रणद्भिस्तुलाकोटिवलयैर्हिंग्र
णीकृतकूजितमन्ताभिः भवनकलहंसमालाभिर्धवलितानाङ्गनेन धौतधवलदुकूलो
त्तरीयैः कलधौतदण्डावलम्बिभिः पलितपाकपाण्डुरमौलिभिः प्राचारमयैर्मेधावा

का॰
पू॰
५१

मर्यादेव विनयमर्यादेव गम्भीराकृतिभिः स्वभावधीरैरम्भोधिभिरिवेयः परिजनेनापि जरत्सिंहैरिवा
परित्यक्तसर्वाङ्गावष्टम्भैः कञ्चुकिभिरधिष्ठितेन सम्प्रचित्राभ्यन्तरं जलधरमनाथमिव हस्त्यग्र
कुसुमपटलैः सनीहारामिव ग्राममञ्जनरत्नघटामथकरपीकरैः सनिशामिव तमालवीथिकान्ध
कारैः सबालातपमिव रक्ताशोकैः सभारागामिव ब्रह्माकलापैः सवर्षासमयमिव धारागृहैः
सतडिल्लतामयमिव हेममयीभिः शालभञ्जिकाभिः शिवभवनमिव द्वारावस्थितदण्डपाणिप्रती।
हारगणाश्रयं लोहितकविराजमिव विविधवर्णश्रेणिप्रतिपद्यमानानेकाभिनवार्थसञ्चयमस
रोगणमिव प्रकटमनोरमाङ्गं दिवसमकरोदयमिव विलसत्पद्माकरकमलामोदसुरभिकिर
णमिव निजलक्ष्मीहृतकमलोपकारं नाटकमिव प्रकटपताकाङ्कशोभितं शोणितप्रदमिव
बाणयोगयावास्तोपेतं पुराणमिव यथाविभागावस्थापितसकलभुवनकोशं सम्पूर्णचन्द्रोद
यमिव मृगाङ्कसहस्रसंवर्धितरत्नालयं दिग्गजमिवाविच्छिन्नमहादानसन्तानं ब्रह्माण्डमि
व सकलजीवलोकाधिवासहारकारणोत्पन्नं हिरण्यगर्भमीशानबाहुवनमिव महाभोगिभोग
मण्डलसहस्राधिष्ठितकोष्ठं महाभारतमिवानन्तगीताकर्णनानन्दितनरं यदुवंशमिव उ
लङ्घमागतशूरभीमसुरूपोन्नमसुरूपविभवलयपरिपालितं व्याकरणमिव प्रथममध्यमोत्तम

गे॰

प्रकृष्टविभक्तिस्थितानेकदेशाकारकाख्यानसम्प्रदानक्रियाव्ययप्रपंचं स्वस्थितशब्ददीधिमिव
भयान्तःप्रविष्टसपत्नभूमिभृत्सहस्रसङ्कुलं नर्थानिकृष्टसमागममिव चित्रलेखादर्शि
तविचित्रसकलत्रिभुवनाकारं बलियज्ञमिव प्रमाणप्रकृष्टवामनाधिष्ठिताभ्यन्तरं शुक्ला
पक्षप्रदोषमिव वितनशशिकिरणकलापधवलाम्बरवितानं नरवाहनदत्तचरितमिवा
नः संवर्धितप्रियदर्शनराजदारिकाकूरसचर्वणदत्तोत्कण्ठं महातीर्थमिव नानाश्रवया
त्रसंकुलनिशासमयमिवानेकनक्षत्रमण्डलालङ्कृतं सभानसमयमिव सर्वदिग्भागरागात्र
मेयमिश्रोदयं गान्धिकभवनमिव स्नानधूपवि लेपनवर्णकोज्ज्वलं ताम्बूलिकभवनमि
व हृतलवलीलवङ्गैलाककोलपत्रसञ्चयं प्रथमवयसासमागममिवाविदितहृदयाभि
प्रायचेष्टाविकारं कामुकजनमिव बहुचाटुसंलापसुभाषितरसास्वाददत्तलालसाद्भुतम
ण्डलमिव दीयमानशतसहस्रालङ्करणाङ्कितलेख्यपत्रसञ्चयं धर्मारम्भमिवाशेषजनमनः
प्रह्लादनं महावनमिव विविधश्वापदद्विजोपकृष्टं रामायणमिव कपिकथासमाकुलमार्गं
कुलमिव नकुलालङ्कृतं सङ्गीतभवनमिव अनेकस्थानावस्थापितमृदङ्गं रथकुलमिव भर
तगणानन्दितं ज्योतिषामिव ग्रहमोक्षकलाभागनिपुणं नारदीयमिव माकर्ण्यमानराजध

का॰
दू॰

मेयं ग्राममिव विविधशाहूरसलज्ञास्वादं म्हङ्काव्यमिवानन्यचिन्तितस्वभावाभिप्रायावेदकं महान
दीप्रवाहमिव सर्वङ्गतिनापहूरथनमिव कस्यचिन्नाकाङ्क्षनीयं सन्ध्यासमयमिव हश्यमानचन्द्रोद
येनारायणवक्षःस्थलमिव श्रीरत्नप्रभाभासितदिग न्तरं बलभद्रमिव कादम्बरीरसोविशेष
वर्णेनाकुलमनिब्राह्मणमिव पद्मासनोपदेशात्दर्शितभूमण्डलं स्कन्दमिव शिखिक्रीडारम्भच
ञ्चलं कुलाङ्गनाप्रचारमिव सर्वदोषज्ञानशङ्कं वेश्याजनमिवोपचारचतुरं दुर्जनमिवापगतप
रलोकभयं मर्त्यजनमिवागम्यविषयाभिलाषिणं यगम्याविषयासक्तमिव प्रसंसनीयं योगिन
मिवाभ्यस्तापरप्रकृष्टप्रवेशं सत्रकभटगणमिव ह्तानाह्तनमहूनविचारं सुचरितमिवादिमध्या
वसानकल्याणकारं रामरारम्भमिव परिस्फुरत्प्रवरागारूणीक्रियमाणनिशान्तं दिव्यमुनिगण
मिवकलापिस्तनाथ्यस्तेनकेतूपशोभितं भारतसमरमिवहूतवर्मशालीसुखचक्रसम्भारभीषणं
पातालमिव महाकञ्चुकिसहस्राध्यासितं वर्षपर्वतसमूहमिवान्तःस्थितनापरिमाणसुक्ष्मिः हे
मकूटं महाद्वारमपि दुष्प्रवेशं अवन्तिविषयगतमपि मागधजनाधिष्ठितं स्फीतमपि भ्रमन्त्र
ग्रलोकं राजकुलं विवेश ॥ ससम्भ्रमोपगतैश्च हतनप्रणामैः प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमा
नमार्गः सर्वतः प्रचलितेन चलनावस्थानेन हूरपर्यस्तमौलिशिथिलितहस्तमणिचुम्बितव

गें
५८

हस्तातलेन राजलोकं प्रत्येकशः प्रतीहारनिवेद्यमानेन सादरं प्रणम्यमानः पदेपदे भवनविनिर्ग
ताभिराचारचतुराभिरन्तःपुरवृद्धाभिः क्रियमाणावतारणकमङ्गलः भुवनान्तराणीव विविधप्रा
णिसहस्रसङ्कुलानि सप्तकक्षान्तराण्यतिक्रम्य अभ्यन्तरावस्थितमनवरतशस्त्रग्रहणश्यामिकाका
लीभवत्करतलैः करचरणलोचनवर्जमासितलोहजालावृतशरीरैरालानस्तम्भैरिव गजमदप
रिमललोभनिरन्तरनिलीनमधुकरपटलजटिलैः क्रमागतैरदोषान्वयैरनुरक्तैः महाप्राणैरत
यानिकर्कशैरयाचदानवैरिवाकारसम्भाव्यमानपराक्रमैः सर्वतः शरीररक्षाकारनियुक्तैः पुरु
षैः परिवृतं उभयतो वारविलासिनीभिरनवरतमाधूयमानचामरं अमलशयनतलशोभिनि मु
रञ्जरामिव मन्दाकिनीवारिणि हंसधवले शयनीयतले निषण्णमपि पितरमपश्यत् । आलोकये
त्येव प्रतीहारवचनानन्तरमतिदूरावनतेन चलितचूडामणिना शिरसा कृतप्रणामं एह्येहीत्या
दैव प्रसारितभुजयुगलः शयनीयतलादीषदुच्छ्वसितमूर्तिरानन्दजलापूर्यमाणलोचनः स
मुद्गतपुलकतया सीव्यन्निवैकीकुर्वन्निव पिबन्निव तं पिता विनयावनतमालिलिङ्ग । आलिङ्गि
तश्चापितचरणपीठसमीपे पिण्डीकृतमुत्तरीयमात्मनः ताम्बूलकरङ्कवाहिना सत्वरमासनी
कृतमपनयेति पाणिना वदन्नेव चरणेन सपुत्रस्ताम्रचूडापीडः क्षितितल एव निषसाद अनन्तरं निहि

का· दं· पत्र

53

नैवासने राज्ञा सह निर्विशेषमुपविष्टो वैशम्पायनोऽप्युपविष्टः । मुहूर्तमिव विश्रम्य च चामरोत्क्षेप
निश्चलानां वरकामिनीनां साभिलाषैरनिलचलितकुवलयदलदामदीर्घैरजिह्मितनवलनादकटा
क्षैरवलोक्यमानश्च दृष्टिपातैः स्थित्वा गाढवत्सं पुत्रवत्सलां मातरमभिवाद्य दर्शनलालसया यथाक्रमं
सर्वाजननीरानन्दयोनिविसर्जितः पित्रा सविनयमुत्थाय निवारितपरिजनो वैशम्पायनद्वितीयोऽन्तः
पुरप्रवेशाय योग्येन राजपरिजनेनोपदिश्यमानवर्त्मा शुद्धान्तमुपययौ । तत्र च धवलकञ्चुका
वच्छन्नशरीरैरनेकशतसङ्ख्यैः श्रियामिव क्षीरोदकल्लोलैः समन्तादुद्भ्रान्तैर्वार्षिकैः परिहृतामि
ति सर्वतश्चाकाराभिः शुक्लाम्बरधारिणीभिः सन्ध्याभिरिव सकलजनवन्द्याभिः प्रलम्बश्रवणपा
शाभिर्विदितानेककथावृत्तान्ताभिर्भूतपूर्वाः कथाः कथयन्तीभिरितिहासान् वाचयन्तीभिः पुस्त
कान्दधतीभिः धर्मोपदेशानावेदयन्तीभिः पुण्याः कथाः कथयन्तीभिर्जरत्प्रव्राजिकाभिर्विनो-
द्यमानानां उपरचितस्त्रीवेशभाषेण षण्ढेन विकटप्रसाधनेन वर्षवरजनेन संसेव्यमाना मनव
रतविक्षिप्यमानवालव्यजनकलापा मुक्तान्तःपुरजनेनेव वसनाभरणकुसुमपटलताम्बूलनाल
हृद्याङ्गरागगन्धद्रव्यधारिणा मण्डलोपविष्टेनोपास्यमाना पयोधरान्तरावलम्बितमुक्ताग्रगणामव

गें·

लहयमध्यप्रवृत्तगङ्गाप्रवाहामिव मेदिनीमासन्नवायनदर्पणपातितमुखप्रतिबिम्बामर्कबिम्ब

प्रविश्याभिमण्डलामिव दिवं सम्प्रपस्थूयमानं तेन ननाम ॥ सा तु तं ससम्भ्रममभ्युत्थाय सत्वरपाश्र्वा
सम्पादनदत्तेषु पार्श्ववर्तिनि परिजने स्वयमेव कृतावतरणका प्रस्नुतपयोधरदत्तवत्सयोधिबिन्दुच्छ
लेन द्रवीभूयस्नेहाञ्जलेन निर्गच्छतेव हृदयेनान्तः प्रभवता तानि धारयन्ती सुचिरमुपाघ्राय तनयं गाढं
तमालिलिङ्ग । अनन्तरमाश्लिष्टं वैशम्पायनं च विनयादवनितले ससम्भ्रमविषाद्गमाकृष्य बलादः
निच्छन्तमपि चन्द्रापीडमुत्सङ्गे समारोपितवती । ससम्भ्रममपरिजनोपनीतायामासन्द्यामुप
विष्टे च वैशम्पायनेऽपि पुनः पुनरालिङ्ग्य ललाटदेशे वक्षसि भुजशिखरयोश्च स्पृशन्ती करतले
न पराम्रष्टपृष्ठीनमवादीत् । वत्स कठिनहृदयस्ते पिता येनेयमाकृतिरीदृशी त्रिभुवनलालनी
यां क्लेशमतिमहान्तमियन्तं काललम्बिता । कथमसि सोढवाननतिदीर्घां गुरुजनयन्त्रणां
अहो बालस्यापि सतः कठोरस्येव ते महद्धैर्यं । अहो विगतशिशुजनक्रीडाकौतुकलाघवमर्भक
त्वेऽपि हृदयं अहो गुरुजनस्योपरि तेऽभक्तिरसाधारणा सर्वथा यथा पितुः प्रसादात्समस्ताभिम
तेनोविद्याभिरालोकितोऽसि एवमचिरेणानुरूपाभिर्वधूभिरुपेतमालोकयिष्यामीत्यभिधाय
चलज्ज्योत्स्निनावनतमात्मस्फटिकप्रतिबिम्बगर्भे विकचकमलकृतकर्णावतंस इव कपोले पर्यु
चुम्बदेनं । एवं च तत्रापि नातिचिरमवस्थित्वा क्रमेण सर्वान्तःपुराणि दर्शनेनानन्दयामास ।

का॰ टं॰ ५४

54

निर्गम्य च राजकुलाद्द्वारावस्थितं इन्द्रायुधमारुह्य तथैव तेन राजपुत्रलोकेनानुगम्यमानः शुकनासं
गृहमयासीत्। ग्रामावस्थितविविधगजघटासङ्कटमनेकतुरगसहस्रसम्बाधमपरिमितजनसह
स्रसंमर्दसङ्कुलमेकदेशोपविष्टैः सहस्रशो निबद्धचक्रवालैरनेककार्यागतैर्दर्शनोत्सुकैः सम
न्ततो रक्षपदैः पाशुपतैर्द्विजैश्च दिवानिशमासेव्यमानमभ्यन्तरप्रविष्टानां च सामन्तानां जघनो
पविष्टप्रकोष्ठोत्सङ्गावस्थितद्विगुणकुथाभिरतिचिरावस्थाननिर्वेधमसहमाधोरणाभिरपर्याण
भिः सपर्याणाभिश्च निश्चलावस्थानमचलायिताभिः यानशःकरिणीभिराकीर्णं शुकनासस्य गृह
मासाद्य सत्वरमधावितैः प्रतीहारप्रकोष्ठैरनिर्वार्यमाणोऽपि राजकुलेरिव राजपुत्रो बाह्याङ्गनप
र्यन्तरगादवततार। द्वारदेशावस्थितमपि तुरङ्गमस्त्वेषामाप्यायनमवलम्ब्य पुरः प्रधावितैः
समुत्सारितपरिजनैस्तथैव प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमार्गस्तथैव चलितमुकुटकोटिभिर्नरेन्द्र
वृन्दैः सेवासमवस्थितैरुत्थायोत्थाय प्रणम्यमानस्तथैव च प्रचण्डप्रतीहारहुङ्कारभयमूकीभ
वत्परिजनानि प्रचलितनवग्रामसचकितसामन्तचक्रचरणशातचलितनवमहन्धवराणि कक्ष्यान्तरा
णि वीक्षमाणस्तथैव नवसुधावदानप्रासादसहस्रनिरन्तरं द्वितीयमिव राजकुलं शुकनासभव
नं प्रविवेश। प्रविश्यमानेकनरेन्द्रमध्योपविष्टमपरमिव पितरमुपदर्शितविनयो दूरादवनतेन

गें॰ ५४

मौलिना शुकनासं ववन्दे । तं शुकनासः ससंभ्रममुत्थाय सममुत्थितराजलोकः सादरमभिमु
खदत्ताविरलपदः प्रहर्षविस्फारितलोचनागलितानन्दजलः सहैव वैशम्पायनेन प्रेम्णा गाढ
मालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च सादरोपनीतमपहाय रत्नासनमनन्तरमेव राजपुत्रः सप्रश्रया
विशत् अनन्तरं चितेनैव वैशम्पायनः समुपविष्टे च राजपुत्रे च राजपुत्रे शुकनासवर्जमन्यः समस्तमखि
लमवनिपालचक्रमुज्झितनिजासनमवनितलमभजत । स्थित्वा तूष्णीं शुकनासः समुद्ग
तपुलकैरङ्गैरावेद्यमानहृदयप्रहर्षस्तमब्रवीत् तात चन्द्रापीड अद्य खलु देवस्य ता
रापीडस्य समासादितविद्यमुपारूढयौवनमालोक्य भवन्तं सुचिराद्भुवनराज्यफलप्राप्तिरुपजाता
अद्य संवृत्ताः सर्वाशिषः अद्य फलितमनेकजन्मान्तरोपार्जितमवदातं कर्म अद्य प्रसन्नाः कु
लदेवताः न ह्यपुण्यभाजामेवंविधाः सकलत्रिभुवनविस्मयहेतवः पुत्रतां प्रतिपद्यन्ते क्व
वयः क्व चेयममानुषी शक्तिः क्व चेदमशेषविद्याग्रहणसामर्थ्यं अहो धन्याः प्रजाः या
साभवता भागीरथप्रतिमो भवानुत्पन्नः पालयिता किं खलु कृतमवदातं कर्म वसुन्धरया
यया सि भर्ता समासादितः हरिवक्षःस्थलनिवासासक्तहृदया सतिनि निर्हृता खलु लक्ष्मीर्या
विग्रहवती भवन्तं नोपसर्पति सर्वथा कल्पकोटीर्महावराह इव दंष्ट्रावलयेन वहतु बहुना

का॰
पू॰
५५

55

वसुन्धराभारं सहस्रमित्रैर्विन्यस्याभिधाय च स्वयमाभरणवसनकुसुमाङ्गरागादिभिरभ्यर्च्य विसर्जयांचका
र । विसर्जितस्तया तयान्तःप्रविश्य दृष्ट्वा वैशम्पायनमातरं मनोरमां निर्गम्य समागतस्नेहाकृष्टः पित्रा
पूर्वकल्पितं प्रतिच्छन्दमिव राजकुलस्य द्वारावस्थितपूर्वकलशमाबद्धहरितपल्लववन्दनमालमु
ल्लासितपताकासहस्रमभ्याहतमङ्गलतूर्यरवपरिपूरितमुपरचितविकचकमलकुसुमप्रकार
मविरहिताग्निकार्यपवित्रमुज्ज्वलविविक्तपरिजनमुपपादिताशेषगृहप्रवेशमङ्गलं कुमारभवने
जगाम ॥ गत्वा च श्रीमण्डपावस्थिते शयने मुहूर्तमुपविश्य सहागतेन राजपुत्रलोकेनाभिषेका
दिकमशनावसानमशेषमकरोद्दिवसविधिम् । अभ्यन्तरे च स्वशयनीयगृहे वैशम्पायनस्यावस्था
नमकल्पयत् एवंप्रायेण चास्योदन्तेन तदहः परिणतिमुपययौ । गगनतलादवतरन्त्या दिवस
श्रियः पद्मरागनूपुरमिव स्वप्रभापिहितरन्ध्रं रविमण्डलमुत्तुङ्गपादपपात सलिलप्रवाहमि
व रथचक्रमार्गानुसारेण दिवसकरस्य वासरालोकः प्रतीचीं ककुभमगमत् । अभिनवपल्लवलो
हिततलेन करेणेवाधोमुखप्रसृतेन दिवसकरबिम्बेन वासरः कमलरागमशेषममार्ज्ज । कम
लिनीपरिचयपरिमलागतालिमालाकलितकण्ठकालपाशैरिव चक्रवाकमिथुनमाकृष्यमा
णं विजघटे । करपुटैर्दिवसान्तमापीनमरविन्दमधुरसमिव रक्तातपच्छलेन दिवसकरबिम्बे

पू॰
५५

ववाम । क्रमेणच प्रतीचीकर्णोत्पले लोकान्तरमुपगते भगवति गभस्तिमालिनि समुत्फुल्ला
सितनायामम्बरतलतडागकमलिन्यां सन्ध्यायां हंसाग्रहपङ्क्तिपत्रलतास्विव तिमिरलेखासु सु
रत्नीषु दिशां मुखेषु अलिकुलमलिनेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे तिमिरनिकरेणोत्सार्य
माणे सन्ध्यारागे । कमलिनीनिमीलितमानपमुन्मूलयितु मन्धकारकरपल्लवेष्विव विशत्सु
रक्तकमलोदराणि मधुकरकुलेषु । शनैः शनैश्च निशाविलासिनीश्रवणावतंसपल्लवे गलित स
न्ध्यारागे दिव्यनिवेशेषु सन्ध्यादेवतार्चनबलिपिण्डेषु शिविरदेवालयनिमिराम्बुनाढ्यमयू
राम्बायि मयूराधिष्ठितास्विव मयूरवासयष्टिषु गवाक्षविवरनिलीनेषु प्रासादलक्ष्मीकर्णोत्पले
षु पारावतेषु । विगतविलासिनीसंवाहननिश्चलकाञ्चनपीठासु स्तम्भीभूतनृत्यशालास्वनास्व
न्तःपुरदोलासु भवनसङ्ककारणाखावलम्बितपञ्जरेषु विगतालापेषु शुकसारिकानिवहेषु
सङ्गीतविरामविश्रान्तवासलसायमानासु वीणासु फवतिनूपुररवमोहात्पशमनिभृतेषु भवन
कलहंसेषु अपनीयमानकर्णशंखचामरनक्षत्रमालामण्डनेषु मधुकरकुलमलिनकपोलभि
त्तिषु स्तम्भवारणेषु । प्रदीयमानेषु राजवल्लभतुरङ्गमसन्दुरादीपेषु प्रविशत्सु प्रथमयामकु
ञ्जरघटासु कृतराजस्वस्त्ययनेषु निष्क्रामत्सु पुरोहितेषु विसर्जितराजलोकविरलपरिजने

का॰
दं॰
५६

56

ष्व विस्तारितेष्विव राजकुलकल्याणरेषु प्रज्वालितदीपिकासहस्रप्रतिबिम्बचुम्बितेषु कृतविकच
चम्पकदलोपहारेष्विव मणिभूमिकुट्टिमेषु निपतितदीपालोकास्वविविरद्वारान्तनलिनीविनोद
नागतबालातपास्विव भवनदीपिकासु निश्चलमेष्विव पिञ्जरकेसरिषु समारोपितकार्मुकेष्व
हीनसायकेयामिकद्वाराः ष्व प्रविष्टेमकरकेतौ वनेसपल्लवेष्विव सरागेषु कर्णीक्रियमाणेषु
स्मरतन्त्रीवचनेषु हृदयेमणिभङ्ग इव सङ्क्रान्तानलेषुज्वलत्सु मानिनीनां शोकविधुरेषु हृदयेषु
प्रवृत्ते प्रदोषसमये । चन्द्रापीडः प्रज्वालितदीपिकाचक्रपरिवारः स्फुरणाभ्यामेव राजकुलं गत्वा
पितुः समीपे मुहूर्तं स्थित्वा दृष्ट्वा च विलासवतीमागत्य स्वभवनमनेकरत्नप्रभाभावलम्बरगारा
जफणामण्डलमिव हृषीकेशः शयनतलमधिशिश्ये प्रभातायां च निशायामुत्थायसम
भ्युत्थानः पितुरभिनवमृगयाकौतुकाकृष्यमाणहृदयो भगवत्प्रसादेन एवमहस्त्ररश्मौ प्राप
स्मेन्द्रायुधमयन्तो वालेयप्रमाणेनाकर्षद्भिश्चामीकरशृङ्खलाभिः कौलेयकान् जवनबाद्यचर्म
शावलवसनकञ्चुकधारिभिरनेकवर्णपट्टचीरिकोष्णीषैः निबिडकच्छैः अनवरतश्रमोपचि
तोरुपिण्डकैः कोणहस्तैः श्वपोषकैरनवरतकृतकोलाहलैः प्रधावद्भिरहिर्गणीकृतगम
नोत्साहः बहुगजतुरगपदातिपरिवृतो वनं ययौ ॥ तत्र च कर्णेनावकृष्टश्रुङ्के विकचकु

गं॰
५६

वलयनीलपलाशकान्तिभिर्भल्लैः मदकलेभकुम्भभित्तिभिर्दीर्घैश्च नाराचैः चापटङ्काररवभ
यचकितवनदेवतोन्मुखवीक्षितो वनवराहान्केसरिणः शरभांश्चमरान्कुरङ्गांश्च जघान ।
अन्यांश्च जीवत एव क्रीडनतया स्फुरतो जग्राह समारूढे च मध्याह्नः सवितरि वनस्थानोत्थि
तेनैव श्रमसलिलबिन्दुवर्षमनवरतमुत्सृजता मुञ्जद्दशनविघट्टनखणखणायितखली
नेन श्रमशिथिलमुखविगलितफेनिलरुधिरलवेन पर्याणपट्टकान्तमारोपितफेनराजिना
कर्णावतंसीकृतमुत्फुल्लकुसुमशबलमलिपटलझाङ्कारमुखरं वनगमनचिह्नं पल्लव
स्तवकमुद्वहतेन्द्रायुधेनोह्यमानः । समुत्पन्नस्वेदतयान्तरान्तरावीहृतमण्डलेन द्विगुण
तरमुपजनितकान्तिः अनेकद्रुमपात्रमारसंभ्रमपरिभ्रष्टच्छत्रधारतया छत्रीकृतेन नवपल्ल
वेन निवार्यमाणातपः वनविविधवनलताकुसुमरेणुधूसरो वसन्त इव विग्रहवानः स्वेदर
जोमलिनललाटाभिव्यक्तावदातस्वेदलेखः दूरविच्छिन्नेन पदातिजनेन शून्यीकृतपार्श्वभा
गः मज्जवितरगाधिरूढैरल्पावशिष्टैः सहराजपुत्रैः एवं वराहः एवं वनमहिषः एवं
शरभः एवं हरिण इति तमेव मृगयावृत्तान्तमुच्चारयन्भवनमाजगाम । अवतीर्य च स
संभ्रमप्रधावितपरिजनोपनीते समुपविश्यासने वारबाणमवतार्य अपनीय चाशेषं तुरङ्ग

का· दं· ५८

57

धिरोहणोचितं वेषपरिग्रहमितस्ततः प्रचलिततालवृन्तपवनापनीयमानश्रमः मुहूर्तं विशश्राम
विश्रम्य च मणिरजतकनककलशसनाथामन्नविन्यस्तकाञ्चनपीठां स्नानभूमिमगात् । निर्वर्ति
ताभिषेकव्यापारस्य च परिविक्तवसनपरिमृष्टवपुषः स्वच्छदुकूलपल्लवाकलितमौलेः गृहीत
धौतवाससः कृतदेवार्चनस्याङ्गरागभूमावुपविष्टस्य राज्ञा विसर्जिता महाप्रतीहाराधिष्ठिता रा
जपरिचारकाः कुलवर्धनासनाथाश्च विलासवतीदास्यः सर्वान्तःपुरप्रेषिताश्चान्तःपुरचारिकाः
पटलकविनिहितानि विविधान्याभरणानि माल्याङ्गरागान्वासांसि चादाय पुरतः तस्योपत
तस्थुः कृपानिस्तृश्च । यथाक्रममादाय च तेभ्यः प्रथमं स्वयमुपलिप्य वैशम्पायनमुपचारवि
ताङ्गरागं कृत्वा दत्त्वा च समीपवर्तिभ्यो यथार्हमाभरणवसनाङ्गरागकुसुमानि विविधमणिभा
जनसहस्रसारमम्बरतलमिव स्फुरिततारागणमाहारमण्डपमुपगच्छत् । तत्र च त्रि
गुणीनकुथासनोपविष्टः समीपोपविष्टेन वैशम्पायनेन यथार्हभूमिभागोपवेशितेन च
राजकुलेन इदमस्मै दीयतामिति प्रसादविशेषदर्शनसंवर्धितसेवारसेन महाहारविधि
मकरोत् । उपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मिन्मुहूर्तं स्थित्वेन्द्रायुधसमीपमगमत् तत्र चा
नुपविष्ट एव तद्गुणोपवर्णनप्रायालापाः कथाः कृत्वा सत्त्वायत्ताप्रतीक्षणोन्मुखे पार्श्ववर्तिनि

दं· ५८

परिजनेनाग्रहृतहृदयः स्वयमेवेन्द्रायुधस्य पृष्ठादवतीर्य निर्गत्य च राजकुलमयासीत्
तेनैव च क्रमेणावलोक्य राजानमागत्य निजभवनमनैषीत् । अपरेद्युरुषस्येव प्रभात एव सर्वाङ्गः प्रबोधि
तमवनिपतेः परमसम्मतमन्त्रिमार्गागतया प्रथमे वयसि वर्तमानया राजकुलसंवासप्रगल्भ
यापत्राङ्कितधैर्यया किञ्चिदुपारूढयौवनया प्राक्कोपकालोहितरागेणाश्लेषेण रविणाव
गाढनया सबालातपयेव पूर्वया ककुभा मत्ययग्दलितमनःशिलाहृतवर्णेनाङ्गरागलावण्य
प्रभाप्रवाहेणास्नतरसनदीप्रवेशेणेव भवनमापूरयन्त्या । ज्योत्स्नयेव राज्ञ्यग्रहग्रासभयादपहृ
य रजनिकरमण्डलमवनिमवतीर्णया राजकुलगृहदेवतयामूर्तिमत्या क्वणितमणिनूपुर
कलितचरणयुगलतया कूजत्कलहंसकलितकमलयेव कमलिन्या महार्हमेखलाकला
पाल्कलितजघनस्थलया नातिनिर्भरोद्भिन्नपयोधरया मन्दमन्दभुजलतान्दोलनप्रेङ्खितनखम
यूखेक्ष्क्लेन धाराभिरिव लावण्यमनवरतं स्रवन्त्या दिक्षु वेविसर्पिणा हारलताना नारश्मि
जालेनिमग्नशरीरया क्षीरसागरोन्मग्नवदनयेव लक्ष्म्या बहलताम्बूलकृष्णिकान्धकारितना॰
धरलेखया समसमुन्नताङ्गनासिकया विकसितपुण्डरीकधवललोचनया मणिमकरपत्र
भङ्गकोटिकिरणातपाहतकपोलतया सकर्णपल्लवामिव श्रवणस्रस्तहस्त्याः पक्षपातिताधूसरच

का॰ टी॰ ५५

58

न्दनरसतिलकालङ्कृतललाटया मुक्ताफलप्रायालङ्कारया राधेयराजलक्ष्म्येवोपपादिताङ्गराग
या नववनलेखयेव कोमलतनुलतया त्रय्येव स्मृतिनियमितचरणया मेखलयेव वेदिमध्य
या मेरुवनलतयेव कनकपत्रालङ्कृतया महाप्रभावाकारया कन्यकयानुगम्यमानं कैला
सनामानं काञ्चुकिनमायान्तमप श्यत् ॥ स कृतप्रणामः समुपसृत्य क्षितितलनिहितद
क्षिणकरो विज्ञापयामास कुमार महादेवी विलासवती समाज्ञापयति इयं खलु कन्यका महा
राजेन कुलूतराजधानीमवजित्य कुलूतेश्वरदुहिता पत्रलेखाभिधाना बन्दिजनेन महादेव्या
न्तःपुरपरिचारिकामध्यमुपानीता मयाविगतनाथा दुःखिनेति समुपजातस्नेहया दुहितृनि
र्विशेषमियन्तं कालमुपलालिता संवर्धिता च । तदिदानीमुचिता भवतस्ताम्बूलकरङ्कवाहि
नीति कृत्वा मया प्रेषिता न चास्यामायुष्मता परिजनसामान्यदृष्टिना भवितव्यं बालेव लालनी
या स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवारणीया शिष्येव द्रष्टव्या सुहृदिव सर्वविस्रम्भेष्वभ्यन्त
रीकर्तव्या । दीर्घकालसंवर्धितस्नेहः स्वसुतायामिव हृदयस्यास्ति मे बलवानस्याहङ्कि पा
तः महाभिजनराजवंशप्रसूता चार्हतीयमेवंविधा नियतं च स्वयमेवेयमिति विनीततया क
तिपयैरेव दिवसैः कुमारमाराधयिष्यति केवलमतिचिरकालोपचिता मे प्रेमवृत्तिः अस्या मा

गो॰ ५५

माहनशीलस्य स्यात्कुमार इति सन्दिश्यते सर्वथातथा कल्याणिना प्रयतितव्यं यथेयमति
चिरमपरिचिततया परिचारकान्ते भवतीत्यभिधाय विरतवचसि कैलासे कृताभिज्ञानप्रणामः पत्र
लेखामनिमिषलोचनः सुचिरमालोक्य चन्द्रापीडः यथाज्ञापयत्यम्बा इत्युक्त्वा कञ्चुकिनं
प्रेषयामास । पत्रलेखा तु ततः प्रभृति दर्शनेनैव समुपजातसेवारसा न दिवा न रात्रौ न स्वपतो
न आसीनस्य नोत्थितस्य न भ्रमतो न राजकुलगतस्य छायेव राजसूनोः पार्श्वं मुमोच । चन्द्रापीड
स्यापि तस्यां दर्शनादारभ्य प्रतिक्षणमुपचीयमाना महती प्रीतिरासीत् अभ्यधिकं च प्रतिदि
वसमस्याः प्रसादमकरोत् । आत्महृदयादव्यतिरिक्तामिव चैनां सर्वविश्रम्भेष्वमन्यत । ए
वं च समतिक्रामत्सु केषुचिद्दिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिकीर्षुः प्रतीहारा
नुपचितसम्भारसङ्ग्रहार्थमादिदेश । समुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिद्दर्शनार्थमाग
तमारूढविनयमपि विनीततरमिच्छन् शुकनासः सविस्तरमुवाच । तात विदितवेदितव्यस्या
धीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति केवलं च निसर्गत एव अभानुभेद्यमरत्नालोको
च्छेद्यमप्रदीपप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवं अपरिणामोपशमो दारुणो लक्ष्मीमदः
कष्टमनञ्जनवर्तिसाध्यमपरमैश्वर्यतिमिरान्धत्वं अशिशिरोपचारहार्यो ऽतितीव्रो दर्पदाहज्वरो

का० दे० ५९

59

षमा सततममूलमंत्रगम्यो विषमो विषयविषास्वादमोहः नित्यमस्नानशौचबाध्यो बलवान्रा
गमलोपलेपः । अजस्रमक्षपावसानप्रबोधा घोरा च राज्यसुखसन्निपातनिद्रा भवतीत्यतो वि
स्तरेणाभिधीयसे गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वमप्रतिरूपत्वममानुषशक्तित्वं चेति महती खल्व
नर्थपरम्परा । सर्वाविनयानामेकैकमप्यलमेनेषामायतनं किमुत समवायः यौवनारम्भे च ।
प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति । अनुज्झितधवलतापि सरागैव भवति
यूनां दृष्टिः अपहरति च वात्येव शुष्कपर्णं समुद्भूतरजोभ्रान्तिरतिदूरमात्मेच्छया यौवनसमये पुरु
षं प्रकृतिः इन्द्रियहरिणहारिणी च सततमतिदुरन्तेयमुपभोगमृगतृष्णिका नवयौवनकषा
यितात्मनश्च सलिलानीव तान्येव विषयस्वरूपाण्यास्वाद्यमानानि मधुरतराण्यापतन्ति मनसः ।
नाशयति च दिग्मोह इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु । भवादृशा एव भाजनमुप
देशानां अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखमुपदेशगु
णाः । गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्य इतर
स्य तु करिण इव शङ्खाभरणमाननशोभासमुदयमधिकतरमुपजनयति हरति सकलमति
मलिनमपि दोषजातं गुरूपदेशः प्रशमहेतुः परिणाम इव पलितरूपेण शिरसिजजालममलिनं ।

गे० ५९

कुर्वन्गुणरूपेण तदेव परिणमयति अयमेव च अनास्वादितविषयरसस्य ते काल उपदेशस्य कुसुम
शरप्रहारजर्जरिते हि हृदये जलमिव गलत्युपदिष्टम् अकारणं च भवति दुष्प्रकृतेरन्वयः श्रुतं वा
विनयस्य चन्दनप्रभवो न दहति किमनलः किं वा प्रशमहेतुनापि न प्रचण्डतरी भवति वडवान
लो वारिणा गुरूपदेशश्च नाम पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षममजलं स्नानं अनुपजातप
लितादिवैरूप्यमजरं वृद्धत्वं अनारोपितमेदोदोषं गुरुकरणं असुवर्णविरचनमग्राम्यं कर्णाभ
रणं अतीतज्योतिरालोकः अनुद्वेगकरः प्रजागरः विशेषेण तु राज्ञां विरला हि तेषामुपदेष्टा
रः प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुकरोति जनो भयात् । उद्दामदर्पश्वयथुस्थगितश्रवणविवरा
श्चोपदिश्यमानमपि ते न शृण्वन्ति शृण्वन्तोऽपि गजनिमीलितेन बधिरीभवन्तः खेदयन्ति हितो
पदेशदायिनो गुरून् अहङ्कारदाहज्वरमूर्छान्धकारिता विह्वला हि राजप्रकृतिः अलीकाभि
मानोन्मादकारीणि धनानि राज्यविषविकारतन्द्रीप्रदा लक्ष्मीः आलोकयतु तावत्कल्या
णाभिनिवेशी लक्ष्मीमेव प्रथमं । इयं हि सुभटखड्गमण्डलोत्पलवनविभ्रमभ्रमरी लक्ष्मीः
क्षीरसागरात्पारिजातपल्लवेभ्यो रागमिन्दुशकलादेकान्तवक्रतां उच्चैःश्रवसश्चञ्चलतां
कालकूटान्मोहनशक्तिं मदिराया मदं कौस्तुभमणेरतिनैष्ठुर्यं इत्येतानि सहवासपरिचयवशा

का॰ दं॰ ३॰

60

स्थिरत्वविनोदनचिह्नानि गृहीत्वेवोद्गता न ह्येवंविधमपरमपरिचितमिह जगति किञ्चिदस्ति यथेयमनार्या लब्धापि खलु दुःखेन परिपाल्यते दृढगुणपाशसन्दाननिस्पन्दीकृतापि नश्यति उद्दामदर्पभटसहस्रोल्लासितासिलतापञ्जरविधृताप्यपक्रामति । मदजलदुर्दिनान्धकारगजघटितघनघटापरिपालितापि पलायते न परिचयं रक्षति नाभिजनमीक्षते न रूपमालोकयति न कुलक्रममनुवर्तते न शीलं पश्यति न वैदग्ध्यं गणयति न श्रुतमाकलयति न धर्ममनुरुध्यते न त्यागमाद्रियते न विशेषज्ञतां विचारयति नाचारं पालयति न सत्यमनुबुध्यते न लक्षणं प्रमाणीकरोति गन्धर्वनगरलेखेव पश्यत एव नश्यति अद्याप्यारूढमन्दरपरिवर्तावर्तभ्रान्तिसंस्कारेव परिभ्रमति । कमलिनीसञ्चरणव्यतिकरलग्ननलिननालकण्टकेव न क्वचिन्निर्भरमाबध्नाति पदं अतिप्रयत्नविधृतापि परमेश्वरगृहेषु विविधगन्धगजगण्डमदमधुपानमत्तेव परिस्खलति । पारुष्यमिवोपशिक्षितुमसिधारासु निवसति । विश्वरूपत्वमिव ग्रहीतुमाश्रिता श्रीनारायणमूर्तिं अप्रत्ययबहुला च दिवसान्तकमलमिव समुपचितमूलदण्डकोशमण्डलमपि मुञ्चति लतेव विटपकानध्यारोहति गङ्गेव वसुजनन्यपि तरङ्गबुद्बुदचञ्चला दिवसकरगतिरिव प्रकटितविविधसङ्क्रान्तिः पातालगुहेव तमोबहुला हिडिम्बेव भीमसा

शो॰ ६॰

हृमेकहार्यैकहृदया प्रावृडिवाचिरद्युतिकारिणी दुष्टपिशाचीव दर्शितानेकपुरुषोच्छ्रायाल्पस
त्त्वमुन्मत्तीकरोति सरस्वतीपरिगृहीतमीर्ष्ययेव नालिङ्गति गुणवन्तमपवित्रमिव न स्पृशति उदार
सत्त्वममङ्गलमिव न बहु मन्यते सुजनमनिमित्तमिव न पश्यति अभिजातमहिमिव लङ्घयति
शूरं कण्टकमिव परिहरति दातारं दुःस्वप्नमिव न स्मरति विनीतं पातकिनमिव नोपसर्पति ।
मनस्विनमुन्मत्तमिवोपहसति परस्परविरुद्धं चेन्द्रजालमिव दर्शयन्ती प्रकटयति जगति निज
चरितं तथा हि सततमूष्माणमारोपयन्त्यपि जाड्यमुपजनयति उन्नतिमादधानापि नीचस्व
भावतामाविष्करोति तोयराशिसंभवापि तृष्णां वर्धयति ईश्वरतां दधानाप्यशिवतामातनोति
बलोपचयमावहन्त्यपि लघिमानमापादयति अमृतसहोदरापि कटुकविपाका विग्रहव
त्यपि अप्रत्यक्षदर्शना पुरुषोत्तमरतापि खलजनप्रिया रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरो
ति । यथा यथेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्व
मति तथा हि इयं संवर्धनवारिधारा तृष्णाविषवल्लीनां व्याधगीतिरिन्द्रियमृगाणां परमधू
मलेखा सच्चरितचित्राणां विभ्रमशय्या मोहदीर्घनिद्राणां निवासजीर्णवलभी धनमदपिशा
चिकानां तिमिरोद्गतिः शास्त्रदृष्टीनां पुरःसरपताका सर्वाविनयानां उत्पत्तिनिम्नगा क्रोधवेगग्राहा

णां आपानभूमिर्विषयमधूनां सङ्गीतशालेन्द्रियविकारनाट्यानां आवासदरी दोषाशीविषाणां उत्सार
णवेत्रलता सत्पुरुषव्यवहाराणां अकालप्रावृड्गुणकलहंसानां विसर्पणभूमिर्लोकापवादवि
षविस्फोटानां प्रस्तावना कपटनाटकस्य कदलिका कामकरिणः वध्यशाला साधुभावस्य राहु
जिह्वा धर्मेन्दुमण्डलस्य न च तं पश्यामि यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुपगूढो यो वा न विप्रल
ब्धो नियतमियमालेख्यगतापि चलति पुस्तमय्यपीन्द्रजालमाचरति उत्कीर्णापि विप्रलभते श्रु
ताप्यभिसन्धत्ते चिन्तितापि वञ्चयति । एवंविधया चानया दुराचारया कथमपि दैववशेन प
रिगृहीता विक्लवीभवन्ति राजानः सर्वाविनयाधिष्ठानतां च यान्ति अभिषेकसमय एव चैषाम
ङ्गलजलकलशैरिव प्रक्षाल्यते दाक्षिण्यं अग्निकार्यधूमेनेव मलिनीभवति हृदयं पुरोहित
कुशाग्रसंमार्जनीभिरिवापनीयते क्षान्तिः उष्णीषपट्टबन्धनेनेवाच्छाद्यते जरागमनस्मरणं आतपत्र
मण्डलेनेवापवार्यते परलोकदर्शनं चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते
गुणाः जयशब्दकलकलैरिव तिरस्क्रियन्ते साधुवादाः ध्वजपटपल्लवैरिव परामृश्यते यशः । त
थाहि केचिच्छ्रमवशशिथिलशकुनिगलपुटचटुलाभिः खद्योतोन्मेषमुहूर्तमनोहराभिः म
नस्विजनविगर्हिताभिः सम्पद्भिः प्रविलोभ्यमानाः धनलवलाभावलेपविस्मृतजन्मानो नैकदो

घोपचितेन तृष्णाग्रहेणेव रागावेशेन बाध्यमाना विविधविषयरसग्रासलालसैः पञ्चभिरप्यनेकसहस्रसं
ख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः प्रकृतिचपलतया लब्धप्रसरेणैकेनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसा
कुलीक्रियमाणा विह्वलतामुपयान्ति ग्रहैरिव गृह्यन्ते भूतैरिवाभिभूयन्ते मन्त्रैरिवावेश्यन्ते सत्त्वैरिवा
वेष्ट्यन्ते वायुनेव विडम्ब्यन्ते पिशाचैरिव ग्रस्यन्ते मदनशरैर्मर्माभिहता इव मुखभङ्गसहस्राणि कु
र्वते धनोष्मणा पच्यमाना इव च वेष्टन्ते गाढप्रहाराभिहता इवाङ्गानि न धारयन्ति कुलीरा इव तिर्य
क्परिभ्रमन्ति अधर्मभग्नगतयः पङ्गव इव परेण सञ्चार्यन्ते मृषावादविपाकसञ्जातमुखरोगा
इवातिकृच्छ्रेण जल्पन्ति सप्तच्छदतरव इव रजोविकारैरासन्नवर्तिनां शिरःशूलमुत्पादयन्ति आस
न्नमृत्यव इव बन्धुजनमपि नाभिजानन्ति उत्कम्पितलोचना इव तेजस्विनो नेक्षन्ते कालदष्टा इ
व मन्त्रैरपि न प्रबुध्यन्ते सत्रषा इव ``` न सहन्ते दुष्टवारणा इव महामानस्तम्भनिश्चलीकृता न गृ
ह्णन्त्युपदेशं तृष्णावेशमूर्च्छिताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति इषव इव पानविवर्धिततैक्ष्
ण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति दूरस्थितान्यपि फलानीव दण्डविक्षेपैर्महाकुलानि शातयन्ति अका
लकुसुमप्रसवा इव मनोहराकृतयो लोकविनाशहेतवः श्मशानाग्नय इव रौद्रभूतयः तैमि
रिका इवादूरदर्शिनः उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठितभवनाः श्रूयमाणा अपि प्रेतपटहा इवोद्वेगं जन

का॰ दे॰ ६१

62

यन्ति चिन्त्यमाना अपि महापातकाध्यवसाया इव भयमुपजनयन्त्यन्तर्दिवसमापूर्यमाणाः पापेनैवाध्मा
तमूर्तयो भवन्ति तदवस्थाश्च व्यसनशतशरव्यतामुपगता वल्मीकतृणाग्रावस्थितजलबिन्दव इव
पतितमात्मानं नावगच्छन्ति अपरे तु स्वार्थनिष्पादनपरैः धनपिशितग्रासगृध्रैरास्थाननलिनीबकैः
द्यूतं विनोद इति परदाराभिगमनं वैदग्ध्यमिति मृगयां श्रम इति पानं विलास इति प्रमत्ततां शौर्यमि
ति स्वदारपरित्यागमव्यसनितेति गुरुवचनावधीरणमपरप्रणेयत्वमिति अजितभृत्यतां सुखोप
सेव्यत्वमिति नृत्तगीतवेश्याभिसक्तिं रसिकतेति महापराधावकर्णनं महानुभावतेति परिभव
सहत्वं क्षमेति स्वच्छन्दतां प्रभुत्वमिति देवतावमाननं महासत्त्वतेति वन्दिजनख्यातिं यश इति
तरलतामुत्साह इति अविशेषज्ञतामपक्षपातित्वमिति दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिः अन्तः
स्वयमपि विहसद्भिः प्रतारणकुशलैर्धूर्तैः अमानुषलोकोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्यमाणा वि
त्तमदमत्तनिश्चेतनतया तथैवेत्यात्मन्यारोपितालीकाभिमाना मर्त्यधर्माणोऽपि दिव्यांशावतीर्णमि
व सदैवतमिवातिमानुषमात्मानमुत्प्रेक्षमाणाः प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्वजनस्य हास्य
तामुपयान्ति आत्मविडम्बनां चानुजीविना जनेन क्रियमाणामभिनन्दन्ति मनसा देवताध्यारोप
णप्रतारणादसद्भूतसंभावनोपहताश्चान्तः प्रविष्टापरभुजद्वयमिवात्मबाहुयुगलं संभावयन्ति त्व

गे॰ ६२

गन्नविनस्तीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कन्ते दर्शनप्रधानमप्यनुग्रहं गणयन्ति दृष्टिपातमप्युपका
रपक्षे स्थापयन्ति संभाषणमपि संविभागमध्ये कुर्वन्ति आज्ञामपि वरदानं मन्यन्ते स्पर्शनमपि पाव
नमाकलयन्ति मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यो न पूजयन्ति द्विजातीन्न मा
नयन्ति मान्यान्नार्चयन्त्यर्चनीयान्नाभिवादयन्त्यभिवादनार्हान्नाभ्युत्तिष्ठन्ति गुरूननर्थकाया
मान्तरितविषयोपभोगसुखोपभोगमित्युपहसन्ति विद्वज्जनं जरावैक्लव्यप्रलपितमिति पश्य
न्ति वृद्धजनोपदेशं आत्मप्रज्ञापरिभव इत्यसूयन्ति सचिवोपदेशाय कुप्यन्ति हितवादिने
सर्वथा तमभिनन्दन्ति तमालपन्ति तं पार्श्वे कुर्वन्ति तं संवर्धयन्ति तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते त
स्मै ददति तं मित्रतामुपनयन्ति तस्य शृण्वन्ति तत्र वर्षन्ति तं बहु मन्यन्ते तमाप्ततामापादय
न्ति योऽहर्निशमनवरतमुपरचिताञ्जलिरधिदैवतमिव विगतान्यकर्तव्यः स्तौति यो वा मा
हात्म्यमुद्भावयति किं वा तेषां साम्प्रतं येषामतिनृशंसप्रायोपदेशनिर्घृणं कौटिल्यशास्त्रं
प्रमाणं अभिचारक्रियाक्रूरैकप्रकृतयः पुरोधसः पराभिसन्धानपरा मन्त्रिण उपदेष्टारः न
रपतिसहस्रभुक्तोज्झितायां लक्ष्म्यामासक्तिः मारणात्मकेषु शास्त्रेष्वभियोगः सहजप्रे
मार्द्रहृदयानुरक्ता भ्रातर उच्छेद्याः । तदेवंप्रायेऽतिकुटिलकष्टचेष्टासहस्रदारुणे राज्यतं

का॰
दृ॰
३३

63

त्रेस्मिन्महामोहकारिणि च यौवने । कुमार तथा तथा प्रयतेथाः यथा नोपहस्यसे जनेन न निन्द्यसे
साधुभिः न धिक्क्रियसे गुरुभिः नोपलभ्यसे सुहृद्भिः न शोच्यसे विद्वद्भिः यथा च न प्रहस्यसे वि
टैः न प्रतार्यसे कुटिलैः नास्वाद्यसे भुजङ्गैः नावलुप्यसे सेवकैः न वञ्च्यसे धूर्तैः न विप्रलभ्यसे वनि
ताभिः न विडम्ब्यसे लक्ष्म्या न नर्त्यसे मदेन नोन्मत्तीक्रियसे मदनेन नाक्षिप्यसे विषयैः नाकृष्यसे
रागेण नापह्रियसे सुखेन कामं भवान्प्रकृत्यैव धीरः पित्रा च महता प्रयत्नेन समारोपितसंस्कारः
तरलहृदयमप्रबुद्धं च मदयन्ति धनानि तथापि भवद्गुणसन्तोषो मामेवं मुखरीकृतवान् । इद
मेव च पुनः पुनरभिधीयसे विद्वांसमपि सचेतनमपि महासत्त्वमप्यभिजातमपि धीरमपि
प्रयत्नवन्तमपि पुरुषमियमतिदुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीरिति सर्वथा कल्याणैः पित्रा
क्रियमाणमनुभवतु भवान्यौवराज्याभिषेकं अनेककुलक्रमागतामुद्वह पूर्वपुरुषैरूढां धु
रं अवनमय द्विषतां शिरांसि उन्नमय बन्धुवर्गं धनानि अभिषेकानन्तरं च प्रारब्धदिग्विजयः
परिभ्रमन्विजितामपि पित्रा सप्तद्वीपभूषणां पुनर्विजयस्व वसुन्धरां अयं ते कालः प्रतापमारो
पयितुं आरूढप्रतापो राजा त्रैलोक्याधर्षणीयः सिद्धादेशो भवति । इत्येतावदभिधायोपशान्त
वचसि शुकनासे चन्द्रापीडस्ताभिरमलाभिरुपदेशवाग्भिः प्रक्षालित इवोन्मीलित इव स्वच्छी

उं॰
३३

स्नातइवाभिषिक्तइवनिर्वृतइवालंकृतइवपवित्रीकृतइवोल्लासितइवप्रीतहृदयोमुहूर्तंस्थित्वास्व
भावमाजगाम। ततःकतिपयदिवसापगमेराजास्वयमुत्क्षिप्तमङ्गलकलशःसहशुकनासेन
शुभेऽहनिपुरोधसासम्पादिताशेषाभिषेकमङ्गलोनरपतिसहस्रपरिवृतःसर्वेभ्यस्तीर्थेभ्यःस
र्वाभ्योनदीभ्यःसर्वेभ्यःसागरेभ्यःसमाहृतेनसर्वौषधिभिःसर्वफलैःसर्वरत्नैश्चपरिगृहीतैः
आनन्दबाष्पजलमिश्रेणमन्त्रपूतेनवारिणासुतमभिषिषेच। अभिषेकजलार्द्रदेहंतंलतेव
निजपादपंपादपान्तरमसंक्रान्तापितारापीडंनतत्क्षणमेवसञ्चक्रामराजलक्ष्मीः। अनन्तर
मखिलान्तःपुरपरिवृतयाप्रेमार्द्रहृदययाविलासवत्यास्वयमापादतलादामोदिनाचन्द्रातप
धवलेनचन्दनेनानुलिप्तमूर्तिरभिनवविकासितकुसुमकृतशेखरोगोरोचना तिदूर्वाप्रवाल
रचितकर्णपूरोदीर्घदशामलपट्टनिभेनधवलेनदुकूलयुगलेनवसानःपुरोहितप्रतिबद्धप्रतिस
रमसाधितपाणिरभिनवराजलक्ष्मीकमलिनीमृणालेनाभिषेकदर्शनागतेनसप्तर्षिमण्ड
लेनेवहारेणालिङ्गितवक्षःस्थलःसितकुसुमग्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिर्विन्दुकवकला
पकोमलाभिर्वैकक्ष्यकस्रग्भिःनिरन्तरनिचितशरीरतयाधवलवेषपरिग्रहतयाचस्नातइवसिंह
इवविधूतकेसरनिकरःकैलासइवस्रवत्स्रोतस्विनीस्रोतोगाशिरैरावणइवमन्दाकिनीस्रु।

का॰
दं॰
४४
64

णालजालजटिलः क्षीरोद इव स्फुरितफेनलवनाकुलः तत्कालप्रतिपन्नवेत्रदण्डेन पित्रा स्वयंप्रनःप्रा
वर्तितजनसमुत्सारणः सभाजितमुपगम्य काञ्चनमयं शशीव मेरुशृङ्गं चन्द्रापीडः सिंहासनमारुरोह
आरूढस्य चास्य कृतयथोचितसकलराजलोकसम्मानस्य मुहूर्तं स्थित्वा दिग्विजयप्रयाणशंसी प्र
लयघनघटाघोषघर्घरध्वनिरुदधिरिव मन्दराघातैर्वसुन्धरापीठ इव कल्पान्तनिर्घातैः सत्पातजलध
र इव तडिद्दण्डैः पातालकुक्षिरिव महावराहघोणाभिघातैः कनककोणैरभिहन्यमानः प्रस्थान
दुन्दुभिरामन्द्रं दध्वने । येन ध्वनता समाध्मातानीवोन्मूलितानीव पृथक्कृतानीव गभीरीकृतानीव
विस्तारितानीव मुखरीकृतानीव बधिरीकृतानीव सर्वाणि भुवनानि । विक्षोभिता इव दिशोन्यो
न्यबद्धभया इवाभवन् यस्य च भरवशाविषमचलितोन्नतफणासहस्रेणालिङ्ग्यमान इव रसातलशे
षेण प्रकटरभिग्रावदन्तदन्तोर्ध्वध्यानैराहूयमान इव दिग्दिक्कुञ्जरैः संत्रासरचितरेचकमण्डलैः
प्रदक्षिणीक्रियमाण इव नभसि दिवसकररथतुरगैः प्रसृतवशर्वाट्टहासशङ्कयाहृष्टीकृतहुङ्कृतेना
भाष्यमाण इव कैलासशिखरिणि त्र्यम्बकवृषभेण कृतगम्भीरकाण्डगर्जितेन प्रत्युद्गम्यमान इ
व मेघावैरावणेन प्रज्ञानस्पर्धारवरोषावेशाननिर्यन्गजवनमितविषाणमण्डलेन प्रणम्यमान इव विबुध
सद्मनि कृतान्तमहिषेण सम्भ्रान्तलोकपालाकर्णितो बभ्राम त्रिभुवनमखिलं निनादः । ततो दुन्दु

उं॰
४४

भिरवमाकर्ण्य जयजयेति सर्वतः समुद्घुष्यमाणजयशब्दः सिंहासनात्सहसोत्थितानां स्त्रिया
सचचाल चन्द्रापीडः स संभ्रमोत्थितैः चान्योन्यसंघट्टविघटितहारसूत्रविगलितान न
वरतमाशाविजयप्रस्थानलीलाजालानिव मुक्ताफलनिकरान्वद्भिः पारिजातइवासित
कुसुममञ्जलपातिभिः कल्पपादपै रैरावनइव विमुक्तकरशीकरैर्वारणराजैः गगनाभोगइ
व तारागणवर्षिभिर्दिग्गजैर्जलदकालइव स्थूलजललवासारस्यन्दिभिः जलधरैरनुग
म्यमानो नरेन्द्रसहस्रैर्वास्थानमण्डपान्निरगात् । निर्गत्य च पूर्वोद्दिष्टयापत्रलेखया स
मध्यासितां त्रिरामानामुपपादितप्रस्थानसमुचितमङ्गल्यालङ्कारां ससंभ्रमाधोरणोपनी
तां करेणुकामधिरुह्य प्रचलरेचककचक्रीकृतदीर्घदावर्तपाण्डुरेण दृष्टावदनबाहुदण्डा
वस्थितकैलासकान्तिना मुक्ताफलजालिना शतशलाकेनातपत्रेण निवार्यमाणातपोऽति
गन्तुमारेभे ॥ निर्गच्छंश्चाभ्यन्तरावस्थितपवप्राकारान्तरितदर्पणानां हारावस्थितानां प्रति
पालयतां राज्ञां जन्मसहस्रेष्वहुमणीनां प्रलक्तकइव स्फुरितप्रतिबिम्बहलेनालोकबालातपेना
भिषेकानन्तरमसहतेन स्वयमतापवाङ्क्षिनेवात्यर्थं पिञ्जरीक्रियमाणादयादिगो यौवनराज्य
जन्मना निजानुरागेणेव राज्यमानमवनितलमासन्नोरवृबिनाशापिस्पनदिस्पाह्नेनेव पाटली

का॰
टं॰
६५

65

क्रियमाणमम्बरमभिनवागतभुवनलक्ष्मीचरणालक्तकरसेनेव लोहितायमानं दिवसं ददर्श ।
निर्गतस्य च ससंभ्रमप्रचलितगजघटासहस्रैरन्योन्यसंघट्टजर्जरितातपत्रमण्डलैरापतद्भिरवनतमौ
लिशिथिलमणिशलाकापंक्तिभिरावर्जितरत्नकर्णपूरैः कपोलस्थलस्खलितकुण्डलैरायस्तसे
नापतिनिर्दिश्यमाननामभिरवनिभुजां चक्रवालैः प्रणम्यमानः बहलसिन्दूररेणुपाटलेन दि
नितलेदोलायमानस्थूलशङ्खाकलापावहलेन सितकुसुममालालाजशबलशिरसा मलय
मन्थानपेन निर्यद्दन्तावर्जितश्वेतगङ्गाप्रवाहेण नागगणदन्तुरितशिखरशिलेन मेरुणेव ग
न्धमादनेनाग्रगम्यमानः कनकालंकारप्रभाकल्माषितावयवेन च दन्तकुसुमस्यासकेनेवाकृष्य
माणेनेन्द्रायुधेन सनाथीकृतपुरोभागः शनैः शनैः प्रथममेव शातक्रतवीमाशामभिप्रतस्थे ।
चलितगजघटाकम्पितधवलातपत्रवनमनेकाकल्लोलपरम्परापतितचन्द्रमण्डलप्रतिबिम्ब
सहस्रं महाप्रलयजलधिजलमिव प्लावितमहीतलं समुद्भूतकलकलमखिलमञ्चचाल
बलं । उच्चलितस्य चास्य स्वभावनाङ्गपपादितप्रस्थानमङ्गलो धवलवासाः सितकुसुममाङ्गरागो
महताबलसमूहेन नरेन्द्रवृन्दैश्चाग्रगम्यमानो धृतधवलातपत्रद्वितीय इव ककुवराजहंसचरितप
दमच्छाशरिणा करिणा वैशम्पायनमाजगाम । प्रागात्मचरजनिकार इव रवेश्चन्द्रापीडस्यासन्न

गों॰
६५

वर्तीबभूव । अनन्तरमिनस्थेतस्य निर्गतो युवराज इति समाकर्ण्य च प्रधावितानां बलानां भरेण चलितकु
लशैलकीलाजर्जरितबन्धनेव तत्क्षणमाचकम्पे मेदिनी । संभ्रमागतैरन्यैश्च प्रणमद्भिर्भूमिपा
लैरंशुलतानालजटिलचूडामणीनां मणिमकुटानामालोकेन उन्मिषितबहलरोचिषां च पत्रभङ्गि
नीनां केयूरमण्डलीनां प्रभासन्तानेन क्वचित्संचार्यमाणचापपल्लवोदा इव क्वचिद्रत्ननिर्मितशिखि
कुलचलच्चन्द्रकशतशारा इव क्वचिदकालतडित्तरला इव क्वचित्सकल्पतरुपल्लवा इव क्वचित्स
मानयन्नचापा इव क्वचित्सबालातपा इवालमक्रियन्त दशदिशः । धवलान्यपि विविधकिरणनिक
रकल्माषैरत्नपङ्क्तिः चूडामणिमरीचिभिर्मायूराणीवाराजन्त राज्ञामातपत्राणि । क्षणेन चन्द्र
रङ्गमयमिव च महीतलं कुञ्जरमयमिव दिक्चक्रं आतपत्रमण्डलमयमिवान्तरिक्षं ध्वजमयमि
वाम्बरतलं इभमदगन्धमय इव समीरणो भूपालमयीव प्रजासृष्टिः आभरणांशुमयीव दृष्टिः कि
रीटमय इवातपः चामरमय इव दिवसो जयशब्दमयमिव त्रिभुवनमभवत् । सर्वतः कुलपर्व
ताकारैः प्रचलद्भिर्मत्तवारणैः उत्थानचन्द्रमण्डलनिभैश्च मेरुशृङ्गिरातपत्रैः संवर्तकाम्भोदभार
भीमनादेन ध्वनता च दुन्दुभिना नारकावर्षमहसेन च विसर्पिता गजसीकरनिकरेण धूमकेतुश
सैश्चोल्लसद्भिरवनिरजोदण्डकैः निर्घातवानगम्भीरघोषैश्च करिकण्ठगर्जितैः तनजकणावर्षै

का॰
दे॰
६६
66

वघूर्णाच भ्रमता मत्तगजकुम्भसिन्दूररेणुना क्षुभितजलधिजलकल्लोलचञ्चलाभिश्च विसर्पन्तीभि
स्तुरङ्गमालाभिः ग्रन्थकाविनिदिगन्तरेण चानवरतं चरता मदगजधारादुर्दिनेन कलकलेनच
भुवनान्तरव्यापिना महाप्रलयकालइव संजज्ञे । बलकोलाहलभीताइव धवलध्वजनिवहनिरन्त्र
रायस्यः क्वापिदिशः मलिनावनिरजःसंस्पर्शपाङ्कितमिव राजयनबलसहस्रसंकटमतिहस्म
स्वरतलमतिससार । प्रचलवेत्रलतासन्त्रस्तार्यमाणाइव हरगाभुररजोधूसरमर्ककिरणास्त्र
मुत्तुः परोभागं इभकरशीकरनिकरनिर्वापणात्रस्तइवातपत्रसच्छादितातपोदिवसोननाश बल
भरजर्जरीकृता मदकलकरिचरणपातमर्द्दिताहिनाथेवप्रयाणभेरी भैरवं रराम भूमिः । गलन्म
दयसेचच रक्तरङ्गफेनपल्लवे मदपयसिव मदस्तुताकरिणांमचस्खलः पदेपदेपदातयः हरिता
लपरिमलनिभेनचातिपङ्कनागगजमदामोदेनालिमस्याप ययाविवानयगन्धग्रहणसामर्थ्यं घ्राणेन्द्रि
यस्य । क्रमेणचप्रसर्पतोबलस्यप्रसरः प्रधावतांजनकदम्बकानां हलहलारवेणानारतदीर्घेणच
काहलानां निनादेनखुररवमिश्रेणचवाजिनां हेषारवेण घनवरतकणतालस्वनसङ्गेन दन्तिना
माडम्बरारवेण ग्रैवेयककिङ्किणीक्वाणितान्त्रसहितेनचगानिवगाहिप्रमविरावविणीनां चाष्टानांदक्कु:
नेन मङ्गलमाङ्गल्यशङ्खसंवर्धितधनीनांच प्रयाणपटहानां निनादेन प्रक्षुभितेव निस्तनस्ताडुमानानां

रा॰
६६

च हृदि दह्यमानां स्वनेन जर्जरीकृतश्रवणपुटस्य स्तब्धोऽभवज्जनस्य । शनैः शनैश्च बल
संक्षोभजन्मादिनेरनेकवर्णतया क्वचिज्जीर्णशफरीक्रोडधूम्रः क्वचित्क्रमेलकसटासन्निभः
क्वचित्परिणतवल्कलरोमजालपल्लवमलिनः क्वचित्पत्रोर्णतन्तुपाण्डुरः क्वचिन्मृणालदण्ड
धवलः क्वचिज्जरत्कपिकपोलकपिलः क्वचिदापिञ्जरवृषभरोमकुफेनपिण्डपाण्डुरः त्रिप
थगाप्रवाह इव हरिचरणप्रभवः कुपित इव सञ्चरन्तमाशावधूपरिहासमिवाहरण एव नयनानि
रुषित इव पिबन्करिकरशीकरजलानि पल्लवानिवोत्पतन्गगनतले अलिनिवह इव अम्बर
न्मदलेखां मृगपतिरिव रचयन्करिकुम्भस्थलीषु पदं उद्यानविजय इव स्खलत्पताकाः जवाग
म इव पाण्डुरीकुर्वन्ध्वजवासांसि मुष्णन्निव पक्ष्मायसंस्थितो हरिषु । आजिघ्रन्निव मकरन्दम
धुपङ्कलग्नः कर्णोत्पलानि मदकलकरिकर्णतालताडनस्खलइव विशालकर्णशङ्खोदरविव
राणि । पीयमान इवोत्कण्ठीभिर्वनितपतिमुकुटमणिपत्रभङ्गमकरिकाभिः अभ्यर्च्यमान
इव तुरगखुरविक्षेपविलुप्तैः फेनपल्लवकुसुमस्तवकैः अनुगम्यमान इव मत्तगजघटा
कुम्भभित्तिसम्भवेन धातुधूलिना आलिप्यमान इव चलच्चामरकलापविधुतेन पटवासपां
सुना प्रोत्साद्यमाण इव नरपतिशोषवसहस्रपरिक्षिप्तैः कुसुमकेसररजोभिस्तत्पपानराक्त

का॰
दं॰
६७

67

िव दिवसकरमण्डलमकाण्डएवपिबत् प्रस्थानमङ्गलप्रतिसरमालिकास्वगोरोचनचूर्णा
यमानः क्रकचदलनचन्दनक्षोदधूसरो रेणुरुत्पपात । अपरिमाणबलसंघट्टनसंपीड्यमा
नश्च संहरन्निव विश्वमशेषमकालमेघपटलमेदुरो विस्तारमपरमपरमारेभे । तेन चक्रमोपची
यमानबहलमलयघनीहारेण राजलक्ष्मीविलासपटवासचूर्णेन आतपत्रपुण्डरीकषण्ड
घारेण सैन्यभरपीडितमहीतलमूर्छान्धकारेणेव जलदकालकदम्बकुसुमोद्गमेन दिव
सकमलवनोद्दलनद्विपयूथेन गगनमहीतलप्लावनप्रलयपयोधिपूरेण त्रिभुवनलक्ष्मीशि
रवोगुण्ठनपटेन महावराहकेसरनिकरकान्तेरेण प्रलयानलधूमजालमांसलेन पाताल
तलादिवोत्थितेनाचरणेभ्यइव निर्गच्छता लोचनेभ्यइव निष्पतता दिग्भ्यइवागच्छता नभस इ
व निपतता पवनादिव उल्लसता रविकिरणेभ्यइव सम्भवता अनुपहतचेतनेन निद्रागमेन
अनालिङ्गितसूर्येणान्धकारेण अप्रथमकालोपस्थितेन भूमिग्रहेण अनुदिततारानिकरेण
बहुलनिशाप्रदोषेण अपतितसलिलेन जलधरसमयेन अभ्यात्तभुजङ्गेन रसातलेन संव
र्धमानेन हरिणेव त्रिभुवनमलक्ष्यतफेनपाण्डुनाचिन्तितक्षोदेन । बहलरजोधूसरितमंशुमालि
किरणबिम्बमवहसितचामरमिव निष्प्रभमभवत् । धूलपटधवलकदलिकेव कलुषतामा

ङें॰
६७

जगाम गगनापगा नरपालभरमतिगुरुमसहमाना पुनरिव भागावतारणोत्थमास्तरोह्व रजोनिभेन मही
निःशेषनिर्पीतानपमन्नदेश्यमानमिव जलनिधिजलेषु धूसरितरविरथध्वजपटमपतद्वनिरजः ।
मुद्गलैनचगर्भवासमिव संहारसागरजलमिव श्रीनारायणोदरमिव ब्रह्माण्डमिव क्षितिमाहृष्टी
महात्मयस्वब्भूवदिवसः समसमयमेवचकाशिरेकञ्जभः रेणुक्तप्रेणेव परिणतमम्बरतलमेक
महाभूतमिव त्रैलोक्यमासीत् । अथ निजमदोष्मसन्नमानोद्विनादिशोदिशाकरविवरनिस्सृ
तैः तरङ्गैः क्षीरोदधवलैः शीकरासारैः करविस्तृतेन च विसर्पता दानबिन्दुदुर्दिनेन हर्षविप्रकी
र्णैस्तु वाजिनां लालाजललवैरुपशमतेजरजसि । पुनरपि जानालोकास्हदिव सागरसलिला
द्विवोन्नममालोक्य बलमुपजातविस्मयः सर्वेतोदत्तदृष्टिः वैशम्पायनमुन्नापीडमाबभाषे ।
कुवराज किं न जितं देवेन महाराजाधिराजेन तारापीडेन यज्जेष्यसि कादिशो न वशीकृता याववशी
करिष्यसि कानि दुर्गाणि न प्रसादितानि यानि प्रसादयिष्यसि कानि द्वीपान्तराणि नात्मीकृतानि
यान्यात्मीकरिष्यसि कानि रत्नानि नोपार्जितानि यान्युपार्जयिष्यसि केन वा प्रणता राजानः
कैर्न विरचितः शिरसि बालकमलकुड्मलकोमलः सेवाञ्जलिः कैर्न महरणीकृताः प्रतिब
द्धहेमपट्टैः ललाटैः सभाभुवः कैर्न घृष्टाः पादपीठे चूडामणयः कैर्न प्रतिपन्ना वेत्रयष्टयः

कैर्नोद्धृतानिचामराणि कैर्नोरीकृताजयशब्दाः केषांनपीताः किरीटपत्रमकरैः सलिलधा
राइव निर्मलाश्चरणनखमयूखराजयः एतैर्हिचतुरुदधिजलावगाहदुर्ललितबलमदाव
लिप्तादशरथभगीरथभरतदिलीपालर्कमान्धातृप्रतिमा अभिमानशालिनः सोमपायिनोमूर्धा
भिषिक्ताः पृथिव्यांसर्वपार्थिवास्त्वामृतमिवाभिषेकपयःपातपूतैः चूडामणिपल्लवैरुद्वहन्ति
मङ्गल्यांभवच्चरणरजःसंहतिं । एभिरियमादिपार्थिवैरिवापरैर्हिनाथवती धरित्री एतानिचाप्यमीषा
मासन्नवितर्दशादिगन्तराणि सैन्यानिभवन्तमुपासते तथाहि । यस्यांयस्यांदिशिविक्षिप्यन्ते
चलाः तस्यांतस्यांरसातलमिवोद्गिरन्ति वसुधेवसूते कुम्भइववमन्तिगगनमिव वर्षन्ति दिवस
इव सृजन्तिबलानि अपरिमितबलतराक्रान्तमन्येस्मरन्ति महाभारतसमरसंक्षोभस्यायंक्षितिः
पयसिस्वरदेशेषु प्रतिस्खलितमाखण्डलध्वजानांप्राणय ऊत्तुङ्गलाङ्गूलमतिकदलिकावनान्तरेषु मयू
खमाली सर्वतश्चमदजलस्रुचाकरिणांमैलायतिमलसृगभिणि वेणिकावाहिणीवारिणानिव
त्रयमस्यानि पतितमधुकरकुलकलकलकलिताकालिन्दीजलकल्लोलकलितेवभातिभूत
धात्री । सैन्यभरसंक्षोभभयान्मारिनइव गगनतलमुत्पतिताः संछादयन्त्येनादिक्चक्रवालध्वज
पङ्क्तयः सर्वथाचित्रंयन्नायंविघटितसकलकुलशैलसन्धिबन्धासहस्रशः शकलीभवतिबल

भरेण धरित्री यद्वाबलभरपीडितेव सुधाधवलाविधराद्दलत्त्रिफणीनां पतङ्गः फणाभिस्त्रयः इत्येवं
वदन्नेव तस्य युवराजः सञ्छिन्नानेकतोरणात्तृणमयप्राकारमन्दिरसहस्रसम्बाधामुल्लसि
तधवलपटमण्डपशतशोभिनीमवापभूमिं तस्यां चावतीर्य राजवत्सर्वाः क्रियाश्चकार । सर्वैश्च
तैः समेत्य नरपतिरमात्यैश्च विविधाभिः कथाभिर्विनोद्यमानः तद्दिवसमभिनवपितृवियोग
जन्मना शोकावेगेनायास्यमानहृदयो दुःखेनाभ्यवाहयत् अतिवाहितदिवसश्च यामिनीमपि
स्वशयनस्थानान्निहूते निह्नितशयनविषमेन वैशम्पायनेनान्यतश्च समीपस्थितितलविन्यस्त
प्रस्तरया पत्रलेखया सह जागर्त्तापितकक्षमन्तरा मात्रबद्धमन्त्रराजकनामसमयं कुर्वन्नालापं ना
स्त्रपज्ज्ञानतनिद्रः प्रायेण जागरदेवातिनिन्ये । प्रत्यूषे चोत्थाय तेनैव क्रमेण तत्र तत्प्रयाणकैः प्रति
प्रयाणकं उपचीयमानेन सेनासमुदायेन जर्जरयन्वसुधामाक्रम्ययानिरीत्रात्सिञ्चन्सरितो
रिक्तीकुर्वन्सरांसि चूर्णयन्काननानि समीकुर्वन्विषमाणि दलयन्दुर्गाणि उन्नयन्निम्नानि नि
म्नयन्स्थलानि शनैः शनैश्च स्वेच्छया परिभ्रमन्नुन्नतान्नमयन्नाश्वासयन्भीतान् उन्मूलयन्
विटपास्त्रासयन्काननेककानभिषिञ्चन्स्थानेषु स्थानेषु राजपुत्रान्समर्जयन्नत्नानि प्रतीच्छन्नु
पायनानि गृह्णन्करानादिशन्देशान्नरणाध्यवस्याद्दिशन्त्रविज्ञानि कुर्वन्कीर्तनानि लेखयन्

का॰
पू॰
६५
69

शासनानि स्थापयन्नग्रजन्मनः प्रणमन्मुनीन्पालयन्नाश्रमाञ्जनयञ्जनानुरागं प्रकाशयन्विक्रमं
आरोपयन्प्रतापं उपचिन्वन्यशः विस्तारयन्गुणान् प्रख्यापयन्सच्चरितमामृद्नंश्च वेलावनानि
बलरेणुभिराधूसरीकृतसकलसागरसलिलः पृथिव्यांविचचार । प्रथमं प्राचीं ततस्त्रिशङ्कु
तिलकां ततोवरुणलाञ्छनां अनन्तरं च सप्तर्षिशबलां दिशो विजिग्ये वर्षत्रयेण चात्मीकृताशे
षद्वीपान्तरं सकलमेव चतुरम्भोधिखातपरिखाप्रमाणं बभ्राम महीमण्डलं । ततः क्रमेण च
जितसकलमहीतलः प्रदक्षिणीकृत्य वसुधां परिभ्रमन्कदाचित्कैलाससमीपचारिणा हेम
जटनाम्ना किरातानां सुवर्णपुरं नाम निवासस्थानं नातिविप्रकृष्टं पूर्वजलनिधेर्जित्वाजग्राह
तत्र च निखिलधरणीतलपर्यटनखिन्नस्य निजबलस्य विश्रान्तस्य विश्रामहेतोः कतिपयान्दिव
सान्तिष्ठन् एकदा तत्रस्थ एवेन्द्रायुधमारुह्य मृगयायां निर्गतो विचरन्कानने शैलशिखराद
वतीर्णं यदृच्छया किन्नरमिथुनमद्राक्षीत् । अपूर्वदर्शनतया तु समुपजातकुतूहलः कृतग्रहणा
भिलाषः तत्समीपमादरादुपसर्पिततुरगः संत्रस्तमपं समुपसर्पन्तं दृष्ट्वैव पुरुषदर्शनत्रासम
धावितं च तत्पलायमानमनवरतपार्ष्णिप्रहारद्विगुणीकृतजवेनेन्द्रायुधेनैकाकी निर्गत्य निज
बलसमूहात्सुदूरमन्तरमससार । तत्र दृष्टमिदं गृहीतमित्यतिरभसाकृष्टचेता महाजवतया ।

गो॰
६५

तुरङ्गस्य प्रवृत्तेन मात्रेणैकपदमिवासन्नाय तस्मात्प्रदेशात्पञ्चदशयोजनमात्रमध्वानं जगाम । त
त्वनिबध्यमानं किन्नरमिथुनमालोकयत एवास्य संमुखापतितमचलतुङ्गः शिखरमारोह
माणं क्षेत्रे च तस्मिन्यानैः शनैस्तदनुसारिणीं दृष्टिं निवेश्याचलशिखरप्रतिहतगतिप्रसरो विधृततुर
ङ्गः स्वयंच्चन्द्रापीडस्तस्मिन्काले समुपारूढश्रमः स्वेदार्द्रशरीरमिन्द्रायुधमात्मानं चालोक्य क्षणमिव
विचार्य स्वयमेव विहस्याचिन्तयत् किमिति निरर्थकमयमात्मा मया बालिशेनेवायासितः किम
नेन गृहीतेन वा किन्नरयुगलेन प्रयोजनं यदि गृहीतमिदं ततः किं अथ न गृहीतं ततोऽपि किं
अहो मूर्खस्येयाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामादरः अहो निरर्थकव्यापारेष्वभिनिवे
शः अहो बालिशचरितेष्वासक्तिः साधुफलं कर्म क्रियमाणं जातं वृथा अवश्यकर्तव्याक्रिया
प्रस्तुता विफलीभूता सुहृत्कार्यं संपाद्यमानं नोपपन्नं राजधर्मः प्रवर्तितो न निष्पन्नः कस्मा
दहमाविष्ट इवोत्सृज्य निजपरिवारमेतावतीं भूमिमायातः कस्माच्च मया निष्प्रयोजनमिदमनु
सृतं नरमुखस्वरूपद्वयमिति विचारयमाणो यत्सत्यमात्मैव मे परिहासमुपजनयति न जाने किय
ता ध्वना विच्छिन्नमितो बलमनुयायि मे महाजवो हीन्द्रायुधो निमेषमात्रमतिदूरमतिक्रामति
न चागच्छता मया तुरगवेगवशात्किन्नरमिथुनेन बद्धदृष्टिनास्मिन्नविरलतरुशाखागुल्म

का॰ दं॰ ७० 70

लताप्रतानगहने निरन्तरनिपतितशुष्कपर्णावकीर्णतले महावने पर्यातित्रुषितः येन प्रतिनिवृ
त्त्यमायास्यामि न चास्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनापि परिभ्रमता मया मर्त्यधर्मः कश्चिदासाद्यते यः सुवर्ण
पुरगामिनं पन्थानमुपदेक्ष्यति श्रुतं हि मया बहुशः कथ्यमानं उत्तरेण सुवर्णपुरं सीमन्तलेखाः
सर्वजनपदानां ततः परतो निर्मानुषमरण्यं तच्चातिक्रम्य कैलासगिरिरिति। अयं च कैलासः
तदिदानीं प्रतिनिवृत्यैकाकिना स्वयमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमतिक्रम्य गन्तव्यं।
आत्मकृतानां हि दोषाणां हि नियतमनुभवितव्यं फलमात्मनैवावधार्य वामकरतलवलितर
श्मिपाशः तुरगं व्यावर्तयामास। व्यावर्तिततुरगश्च पुनरचिन्तितवान् अयमुल्लासितप्रभाभास्वरः
श्रीभगवान्भास्करोऽधुना दिवसश्रियो रशनामणिरिव मध्यमलङ्करोति परिश्रान्तश्चायमिन्द्रायुधः
तदेनं तावद्गृहीतकतिपयदूर्वाप्रवालकवलं कस्मिंश्चिच्छिलाप्रस्रवणे वा सरसि वा स्नानपी
तोदकमपनीतश्रमं कृत्वा स्वयं च सलिलं पीत्वा कस्यचित्तरोश्छायायां मुहूर्तमुपविश्य ततो ग
मिष्यामीति चिन्तयित्वा सलिलमन्वेषमाणो मुहुर्मुहुर्दत्तदृष्टिः पर्यटन्नलिनीजलावगाहो
त्थितस्याचिरापक्रान्तस्य महतो गिरिचरस्य वनगजयूथस्य चरणोत्थापितैः पङ्कपटलैरार्द्रीकृतं
करावकृष्टैश्च समन्तान्मृणालमूलनालैः कमलकलापैः कल्माषितमार्द्रैश्च शैवालप्रवालैः श्या

गं॰ १॰

मलिनितो हेमगृहलिनैस्तरुकुसुममञ्जवलयैः कल्हारकुञ्जलेखानिवानिताविकृतविततवानेस्य स
कर्दमेषु मालूरककलैरवकीर्णं खण्डितैस्तरुकुसुमस्तबककषायैर्वनपल्लवैराच्छादितमालूरनामि
स्तरुकुसुमस्तबकोपविष्टोच्छमन्मधुपदोभिर्वनलताभिराकुलितमभिनवबकुलपरिमलवाहिना न
मालपल्लवरसमयामेन मदजलेन सर्वतः सिक्तं मार्गमद्राक्षीत । उपजातजलाशयशङ्कः स्वनेः
प्रतीपमनुसरन्नुद्ग्रीवहंसयूथपरिक्षिप्तमाणलाकावैरिवोपलक्ष्यमाणः पादपैरुपेतेन स्थूलकपि
लवालकेन शिलातलबहलनयाविरलत्वगोलपेन वनद्विपदानदलितमनःशिलाधूलिक
पिलेन । भङ्गिनीभिरुत्कीर्णाभिरिव पत्रभङ्गकुटिलाभिः पाषाणभेदकमञ्जरीभिर्जटिलीकृत
शिलातलेन अनवरतगलद्गुग्गुलद्रुमद्रवार्द्रीकृतदृषदा शिखरस्तनाशिलाजतुरसपिच्छिलो
पलेन टङ्कणाहययद्युग्रावणाइतनिहरितालदोदयास्तलेनाद्भुतावरोहितानविलमकीर्णकाञ्चनचू
र्णेन सिक्तानानिमग्नचमरकस्तूरिकाम्नगोद्युरपङ्क्तिना संकीर्णजीर्णरङ्कुवल्कलरोमप्रकरनिचि
तेन विषमशिलासङ्कटोपविष्टजीवञ्जीवकयुगलेन वनमहिषमिथुनाध्यासिततटगुहागुव्हेन
गन्धपाषाणपरिमलिना वेत्रलताप्रतानमण्डपवेष्टना कैलासतलेन किंचिदध्वानं गत्वा तस्यैव
कैलासशिखरिणः पूर्वोत्तरे दिग्भागे जलधरवृन्दमिव बहलं तपान्धकारमिव पुञ्जीभूतमत्या

यनं तस्य तटे ददर्श । तं च संप्राप्यादावागतेन कुसुमरजःकषायामोदिना जलसंसर्गशिशिरेण शीकरिणा चन्दनरसमिव स्पर्शेनालिम्पमानेनेव जललवसंक्रान्तिमारुतेन कमलमधुपानमत्तानां श्रोत्रहारिभिः कलहंसानां कोलाहलैराहूयमान इव प्रविवेश । प्रविश्य च तस्य तटात्तस्य मध्यभागे मणिदर्पणमिव त्रिभुवनलक्ष्म्याः स्फटिकभूमिगृहमिव वसुन्धरादेव्याः निर्गमनमार्गमिव सागराणां निष्यन्दमिव दिशामंशावतारमिव गगनतलस्य कैलासमिव द्रवतामापन्नं तुषारगिरिमिव विलीनं चन्द्रातपमिव रसतामुपेतं हराट्टहासमिव जलीभूतं त्रिभुवनपुण्यराशिमिव सरोरूपेणावस्थितं वैडूर्यजालमिव सलिलाकारेण परिणतं शरदभ्रवृन्दमिव द्रवीभूयैकत्र निःस्यन्दितं आदर्शभवनमिव प्रचेतसः स्वच्छतया मनोभिरिव मुक्ताफलांशुभिरिव निर्मितं । आपर्णपर्यन्तमप्यन्तः स्पष्टदृष्टसकलतलतया विरलमिवोपलक्ष्यमाणं । अनिलोद्धूतजललवशीकरधूलिजालैभिः सर्वतः समुत्थितैः संरक्ष्यमाणमिवेन्द्रायुधसहस्रैः प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टसकाननशैलनक्षत्रग्रहचक्रवालमिव त्रिभुवनं उद्भिन्नपङ्कजेनोदरेण श्रीनारायणमिव बिभ्राणं आसन्नकैलासावतीर्णस्य च शतमखोभवतः खण्डपरशोर्मज्जनोन्मज्जनक्षोभचलितजटामणिचन्द्रच्युतेनामृतरसेन जलन्द्रालितवामार्धकपोलगलितलावण्यप्रवाहानुकारिणा संमिश्रितं

जलं उपकूलतमालवनप्रतिबिम्बान्धकारिताभ्यन्तरैर्दृश्यमानरसातलद्वारैरिव सलिलप्रदेशै
र्गम्भीरतलं दिवाप्युपजातनिशाशङ्कैः चक्रवाकमिथुनैः परिह्रियमाणनीलोत्पलवनगह
नं अमरक्लान्तिनामहृदपरिपूरितकमण्डलुपरिपूतजलं अनेकशो बालखिल्यकदम्बकक्रान्त
सन्ध्योपासनं बहुशः सलिलावतीर्णसावित्रीभग्नदेवतार्चनकमलसहस्रं सप्तर्षिमण्डलस्ना
नपवित्रीकृतं सर्वदासिद्धवधूधौतकल्पलतावल्कलप्रणयकृतोदकं । उदकक्रीडादोहदाग
तानां च गुह्यकेश्वरान्तःपुरकामिनीनां मकरकेतुचापचक्राकृतिभिरतिविकटैरावर्तिभिर्निता
म्बमण्डलैरापीनसलिलं क्वचिद्वरुणहंसोपात्तकमलवनमकरन्दं क्वचिद्दिग्गजमज्जनजर्जरि
तजरन्मृणालदण्डं क्वचित्त्र्यम्बकवृषविषाणकोटिखण्डिततटशिलाखण्डं क्वचिद्यम
महिषशृङ्गशिखरविलिखितफेनपिण्डं क्वचिदैरावतदशनमुसलखण्डितकुमुदखण्डं यौवन
मिवोत्कलिकाबहुलं उत्कण्ठितमिव मृणालवलयालङ्कृतं महापुरुषमिव मीनमकरकू
र्मचक्रप्रकटलक्षणं भार्गवचरितमिव पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलक्षतपक्षक्षोभं अमृतमथनस
मयमिव नीरावस्थितशितिकण्ठपीयमानविषं श्रीकृष्णबालचरितमिव तटकदम्बशाखा
धिरूढहरिकृतजलप्रपातक्रीडं मदनध्वजमिव मकराधिष्ठितं दिव्यमिवानिमिषलोचनरमणी

का॰
दं॰
७२

ये अरण्यमिवजलदम्भसामाजापुण्डरीकं उदगकुलमिवानेकशतपत्रपद्मोद्भासितं केसबलमिवमध
करकुलोपगीयमानकुवलयापीडं कद्रूतनयकुलमिवनागसहस्रपीतपयोगण्डूषं मलयमिव
चन्दनशिशिरवनं अमृतमथनमिवाहृष्टात्रं अतिमनोहरमच्छादनेदृष्टे अच्छोदंनामसरोदृष्ट
वान् ॥ आलोकमात्रेणैवापगतश्रमोहस्मास्मानस्यैवमकरोत् अहोनिष्फलमपिमेतुरगस्याव
मिथुनानुसरणमेतदालोकयतः सरः सफलतामगात् अद्यपरिसमाप्तमीक्षणयुगलस्यद्रष्ट
व्यदर्शनफलं आलोकितः खलुरमणीयानामन्तः दृष्टः आह्लादनीयानामवधिः वीक्षितामनो
हराणांसीमन्तलेखाः मत्प्रत्यक्षीकृताप्रीतिजननानांपरिसमाप्तिः विलोकितादर्शनीयानामवसान
भूमिः इदमस्त्यायमरः सलिलममृतमुत्पादयतावेधसापुनरुक्ततामिवनीतासुधासृष्टिः ।
इदमपिखल्वमृतमिव सर्वेन्द्रियाह्लादनसमर्थं अतिविमलतयाचक्षुषः प्रीतिमुपजनयति शि
शिरतयास्पर्शसुखमुपपादयति कमलसुगन्धितयाघ्राणमाप्याययति हंसमुखरतयाश्रुतिमा
नन्दयति स्वादुतयारसनामाह्लादयति नियतंचास्यैवदर्शनोत्सुकतयानपरित्यजति भगवान्कैला
सनिवासव्यसनमुमापतिः नखलुसाम्प्रतमाचरति जलशयनदोहृदंदेवोरथाङ्गपाणिः यदि
दममृतसुरभिसलिलमपहाय लवणरसमप्रहृष्टपयसुदन्वतिस्वपिति नूनंचेदंनप्रथममासी

श्री॰
७२

त्सरः येन प्रलयवराहदंष्ट्राणामभ्यासभीता भूतधात्री कलशयोनिपानपरिकलितसकलसलि
ले सागरमवतीर्णा । अन्यथा यद्यत्रागाधपातालगम्भीराम्भसि निमग्नाभवेन्महासरसि किमेके
न महावराहसहस्रेणापि नासादिताभवेत् नूनं चास्मादेव सलिललेशमादाय महाप्रलयेषु प्र
लयदुर्दिनान्धकारितदशदिशः प्लावयन्ति भुवनान्तराणि मन्ये च । यत्तत्सलिलमयं ब्रह्माण्ड
रूपमादौ भुवनमभूत्तदिदं पिण्डीभूय सरोव्यपदेशेनावस्थितमिति विचारयन्नेव तस्य शिलाश
कलकर्कशोवालुकप्राय विद्याधरोद्धृतमनाङ्गमदकलापार्चितानेकचारुसैकतलिङ्गमतन्वतो
दत्तदिनकरार्घ्यपयःपर्यस्तरक्तकमलशोभितप्रपत्कूलशिलातलोपविष्टजलमात्रपानिषेव्यमा
नानुपमभ्यर्णतया कैलासस्य स्नानागतमातृमण्डलपदपङ्क्तिमुद्राङ्कितमवकीर्णभस्मस्नावित
मग्नोत्थितगणाहूतोद्धूलनमवगाहावतीर्णगण्डस्थलगलित मदम स्रवणासिक्तमतिप्रमाण
पादाक्रम्यमाणत्रुटितकात्यायनीसिंहवितारमार्गं दक्षिणतीरमासाद्य तुरगादवततार । अवती
र्थं च व्यपेतपर्याणमिन्द्रायुधमकरोत् क्षितितललुठितोत्थितं च गृहीतकतिपययवसग्रासं सरो
वतार्य पीतसलिलमिच्छया स्नातं चोत्थाप्यानीतमस्य समीपवर्तिनः तरोर्मूलशाखायामपगत
खलीनं हस्तपाशस्त्रृङ्खलया कनकमय्या चरणे बद्धा कृपाणिकावल्लूनान्तिस्या चाग्रतः कानिचि
व

स्तुरसीर्दूर्वाप्रवालकवलान्तुन्नरपि सलिलमवततार ततस्तु प्रक्षालितकरचरणः स्नानक इव कृ।
त्वा जलमयमाहारं चक्रवाक इव स्वादयन्मृणालशकलानि शिशिरांशुरिव स्पृष्ट्वा करायैः कुमुदा
नि फणीवाभिनवजलतरङ्गवातानानङ्गःपावप्रहारार्त इवोरसि निधाय नलिनीदलोत्तरीयं अव
गाह्य गज इव शीकरासारप्रक्षालितकरः सरःसलिलादुदगात् । प्रत्यग्रभग्नशिशिरैर्बालमृ
णालकैर्जलकणिकाचितैः कमलिनीपलाशैर्लतामण्डपपरिसरे शिलातले प्रस्तरमास्तीर्य नि
धाय शिरसि पिण्डीकृतमुत्तरीयं निषसाद । मुहूर्तं विश्रान्तस्य तस्य सरस उत्तरप्रदेशे सञ्चरतस्तृ
णकवलेन निश्चलश्रवणपुटेन मण्डलीभूतेनोद्ग्रीवेणेन्द्रायुधेन प्रथममाकर्णितं श्रुतिसुभ
गं वीणातन्त्रीझाङ्कारमिश्रमानुष्यं गीतशब्दमशृणोत् श्रुत्वा च जनोत्रविगतमनुष्यसम्पाते प्रदेशे
गीतध्वनेः सम्भू तिरिति उपजातकौतुकः कमलिनीपत्रप्रस्तरादुत्थाय वनामेव गीतसंपातसू
चितां दिशं चक्षुः प्राहिणोत् । अतिदवीयस्तया तु तस्य प्रदेशस्य प्रयत्नव्यापृतलोचनोऽपि विलो।
कयन्न किंचिद्ददर्श तमेव केवलमनवरतं गीतशाब्दं शुश्राव कुतूहलवशाच्च गीतध्वनिजिज्ञासया
कृतगमनबुद्धिर्दत्तपर्याणमिन्द्रायुधमारुह्य प्रियगीतैः प्रथमप्रस्थितैः प्रार्थितेनापि वनहरिणैः
प्रदिश्यमानवर्त्मा सप्तच्छदबकुलैलालवङ्गलवलीलतालोलकुसुमसौरभपरिमलयालिङ्गल।

विरतश्रवणिरत्नतया तमालनीलया दिग्भागमटवीथ्येव पश्चिमसरस्तीरवनलेखया निमिज्जीकृत
तंगीतध्वनिमभिप्रतस्थे क्रमेण च संप्रवणागतैरच्छनिर्झरजालजनितजाड्यैरभिजृम्भितस्फुटजव
ल्कलैः धूर्जटिवृषरोमन्थफेनबिन्दुवाहिभिः षण्मुखशिखिशिखण्डिशिखाचुम्बिभिः अम्बिकाकर्ण
पूरपल्लवोल्लासनदुर्ललितैर्मत्तरजसुरकामिनीकर्णोत्पलमकरन्दोद्गारिभिः आकम्पितकदम्बफ
लैः नमेरुकुसुमपांसुपातिभिः पशुपतिजटाबन्धोत्तंसवासुकिपरिपीतशेषैः राज्ञादिभिः उ
णैः कैलाससमासन्नैरभिनन्द्यमानो । गत्वा च तं प्रदेशं सर्वतो मरकतहरिते द्वे विहारीण तत्र मणि
यैः भ्रमरभृङ्गराजनावरजर्जरितजरठकुसुममञ्जरीजालैरुन्मदकोकिलाकुलकवलीकृतसहृ
कारकोमलाग्रपल्लवैरुन्मदषट्चरणचक्रवालवाचालितविकचहृतकलिकैः आचकितवको
रवचञ्चुचुम्बितनमेरुचाङ्कुरैः चम्पकपरागपुञ्जपिञ्जरकपिञ्जलजग्धपिप्पलीफलैः फलभर
निकरनिपीडितनिवि इद्दालिमीनीडमसृणकलविङ्कैः प्रक्रीडितचपलकपिञ्जलकरतल
ताडनतरलितनाडीपुटैः अन्योन्यकलहकुपितकपोतपोतपक्षपालीपातितकुसुमैः कु
सुमरजोराशिशारशारिकाश्रितशिखरैः शुकपातशुष्कविरलशिखाशिखरमाकलितफलस्फो
तैः जलधरजललवविमलबन्धुगन्धचातकध्यानश्रवणविततमालखण्डैः इभकलभकोन्न

लितनवपल्लववेल्लितलतावलीवलयैः आलीयमाननवयौवनमत्तपरावतपत्तोपपर्यस्तकुसुमस्तव
वैः तत्रपवनकम्पितकोमलकदलीदलवीजितैः अविरतफलनिकरावनतनारिकेलवनैः अ
कठोरपत्रप्रकटपूगविटपिपरिवृतैः अनिवारितविहङ्गमखण्डखण्डितपिण्डखर्जूरजालकैः मदमु
खमयूरीमधुररवविरावितान्तरैः अकलितकलापकलिकादन्तुरैः अन्तरान्तराकैलासतटाङ्कितात
टाङ्कितासिकतिलतलभूमिभागैः वनदेवताकरतलनिवहनिभमलञ्जकजललवसिक्तमिवकि
सलयनिकरमतिसुकुमारमुद्वहद्भिः अग्निपार्श्विकग्रामसमदिनचामरीकुलनिषेवितमूलैः क
पोतगुरुमायैरिन्द्राक्षधैर्यैरिवजनावस्थानैः कुमुदैरिवादत्तदिनकरप्रवेशशिशिराभ्यन्तरैः दाशरथि
बलैरिवाञ्जननीलतलपरिगतमार्गैः प्रासादैरिवसपारावतैः भवनतापसैरिवनिरन्तरोद्भिन्नप्रवा
लतलताङ्कुरजालकैः अभिषेकसलिलैरिवसर्वौषधिकुसुमफलकिसलयसनाथैः आलेख्यशृङ्गै
रिवबहुवर्णचित्रपत्रशकुनिसमशोभितैः कुसुमैरिवभरद्वाजद्विजोपसेवितैः महाकारिभिरिवल
म्बमानबालपल्लवस्तूपस्पृष्टतलैः महासमरसमरैरिवपर्यन्तावस्थितबहुगुल्मकैः हंसैरिवभ्र
मरसम्पातकवचावृतकायैः मयाणामिमृगैरिवविवानरकराङ्गुलिस्पृष्टगण्डैः अवनिपालसायने
रिवसिंहपदाङ्कितलैः आरब्धपञ्चतपःक्रियैरिवोष्मिखिर्भिविमाङ्गलपरिवृतैः दीक्षितैरिवकृत

कुसुमशरविषाणकण्डूयनैः जरत्कुरङ्गनिकरैरिव जटावल्कलमण्डलपरिवृतैः इन्द्रजालिकैरिव
दृष्टिहारिभिः पादपैः परिवृतं चन्द्रप्रभनाम्नः तस्य सरसः पश्चिमे तीरे कैलासपादस्य ज्योत्स्नाव
दातया प्रभया धवलयन्तं प्रदेशं भूतलभागसन्निविष्टं श्रीभगवतः शूलपाणेः शून्यं सिद्धायतन
मपश्यत् । तच्च तपोवनोद्भूतैरितस्ततः समापतद्भिः केतकीगर्भधूलिभिर्धवलीक्रियमाणका
यं पशुपतिदर्शनश्रद्धेनोर्वलोकादिव प्रतिपद्यमानो भस्मव्रतं आयतनप्रवेशप्रणामिव परिश्रम्यमा
णः प्रविश्यापश्यत् । चतुःस्तम्भस्फटिकमण्डपिकातलप्रतिष्ठितमविरतोद्भूतेनाक्षीदेवोलालि
ख्वगलज्जलबिन्दुभिर्धृविघटितचन्द्रबिम्बदलैरिव निर्जटहासमाक्ष्यवैरिव ओषधपणशाक
लैरिव पाञ्चजन्यसञ्छादरैरिव क्षीरोदहृदयाकरैरुपपादितमौक्तिकमुक्ताटविभ्रमैः शुचिभिः
मन्दाकिनीपुण्डरीकैः कृतार्चनं अमलमुक्ताशिलाघटितलिङ्गमघोषत्रिभुवनवन्दितचरणं चरा
चरगुरुं चतुर्मुखं भगवन्तं त्र्यम्बकं तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्याभिमुखीमासीनां प्रपरावितन्त्र
यासनां प्रति विसारिणा सर्वदिङ्मुखप्लावकेन प्रलयविलुप्तक्षीरोदधिपयः प्रवाहपाण्डुरेणाति
दीर्घकालसञ्चितेन तपोराशिनेव सर्वतो विसर्पता पाण्डुपाण्डुरोरसि स्रोतो जलनिभेन पिण्डीभू
यवहतेव देहप्रभाविताननेन सगिरिकाननं दक्षमयमिव तं प्रदेशं कुर्वन्तीम् अन्यथैव दलयन्तीं कै

लाससगिरिं सन्नवहंसदपि लोचनपथप्रविष्टत्वेन क्षालितामिव मनोनयनयोः प्रीतिधवलप्रभापरिगत
देहतया स्फाटिकगृहगतामिव दुग्धसलिलमग्नामिव विमलदुकूलान्तरितामिवादर्शतलसङ्क्रा
न्तामिव शरदभ्रपटलतिरस्कृतामिवाविस्पष्टविभाव्यमानावयवां पञ्चमहाभूतमयमपहा
य शुक्लात्मकं अङ्गनिष्पादनोपकरणकलापं धवलगुणेनैव केवलेनोत्पादितां दक्षाधरक्रिया
मिवोद्धतगणकचग्रहभयोपसेवितत्र्यम्बकां रतिमिव मदनदेहनिमित्तं हरप्रसादनार्थमाश्रि
तहराराधनां क्षीरोदाधिदेवतामिव सहवासपरिचितहरचन्द्रलेखोत्कण्ठाकृष्टां इन्दुमूर्तिमिव
हर्भोत्तमभयकृतत्रिनयनशरणागमनामैरावतदेहच्छविमिव गजाजिनावगुण्ठनोत्कण्ठितशिति
कण्ठचित्तेनापन्नां पशुपतिदक्षिणश्रवणहासच्छविमिव निर्गत्य कृतावस्थानां शारीरीणामिव
रुद्रोद्धूलनभूमिमाविर्भूतां ज्योत्स्नामिव हरकण्ठान्धकारविघटनोद्यमप्राप्तां गौरीतपःसिद्धि
मिव कृतदेहपरिग्रहां कार्तिकेयकौमारव्रतक्रियामिव मूर्तिमतीं गिरिशवृषभदेहकान्तिमिव
पृथगवस्थितां आयतनतरुकुसुमसमृद्धिमिव शङ्कराभ्यर्चनाय स्वयमुद्यतां पितामहतपःसि
द्धिमिव महीतलमवतीर्णां आदियुगप्रजापतिकीर्तिमिव सप्तलोकभ्रमणखेदविश्रान्तां त्रयीम
यीमिव कलियुगध्वस्तधर्मशोकगृहीतवनवासां आगामिकृतयुगबीजकामिव प्रमदारूपेणावस्थि

तां देहवतीमिव मुनिजनध्यानसम्पदं अमरराजवीथीमिवाभ्रगङ्गाभ्यागमवेगपतितां कैलास
श्रियमिव दशमुखोन्मूलनक्षोभनिपतितां श्वेतद्वीपलक्ष्मीमिवान्यद्वीपान्तरावलोकनकुतूह
लागतां काशकुसुमविकासकान्तिमिव शरत्समयप्रतीक्षमाणां शेषशरीरच्छायामिव रसा
तलमपहाय निर्गतां मुसलायुधदेहप्रभामिव मधुमदविघूर्णनायासविगलितां शुक्लपक्ष
परम्परामिव पुञ्जीकृतां सर्वहंसैरिव धवलतया कृतसंविभागां धर्महृदयादिवोत्कीर्णां मुक्ता
फलादिवाकृष्टां मृणालैरिव विरचितावयवां दन्तदलैरिव घटितां इन्दुकरकूर्चकैरिव प्रक्षालितां
वर्णकसुधाच्छटाभिरिव च्छुरितां अमृतफेनपिण्डैरिव पाण्डुरीकृतां पारदरसधाराभिरिव धौतां रज
तद्रवेणेव निर्मृष्टां चन्द्रमण्डलादिवोत्कीर्णां कुटजकुन्दसिन्धुवारकुसुमच्छविभिरिवोल्लासितां
इयत्तामिव धवलिम्नः स्कन्धावलम्बिनीभिरुदयतटगतादर्कबिम्बादुद्गतबालरश्मिभिरिव नि
र्गताभिः कपिलतडित्तरलतेजसाम्राभिः रचितस्थानावस्थितानाविरलवारिकणतया प्रणमलयपशु
पतिचरणभस्मचूर्णाभिरिव जटाभिरुद्भासितशिरोभागां जटापाशग्रथितअक्षमाङ्कन मणिमयं
नामाङ्कं ईश्वरचरणद्वयप्रभृतिहस्तां रविरथतुरगखुरखण्डनवनोदविषदेन भस्मनाकृतलला
टपट्टिकां शिखरशिलाश्लिष्टपाशाङ्कुरकलामिव शैलराजमेखलां अतलभक्तिप्रसादनयाहस्ता

का॰
दे॰
७६

76

लक्ष्मीकृतालिङ्गनया द्वितीययेव पुण्डरीकमालया हृदयमाभावयन्ती भूतनाथमवनतगीर्वाणप
तिस्फारितनाथपृष्ठवशादतिशुचिभिः शुद्धहृदयमणिमयूखैरिव गीतगणैरिव स्वरैरिव स्तुतिवर्णै
रिव मूर्तिमद्भिः शङ्खादिव निष्पतद्भिर्दशनांशुभिः पुनरिव स्नपयन्ती गौरीपतिं प्रतिबिम्बमलैर्वेदार्थैरिव
ग्रथ्यमानपुण्यपरागैः श्रीनारायणनाभिपुण्डरीकबीजैरिवोद्भूतैः सप्तर्षिभिर्विकरस्पर्शेष्टनमात्मान
मिच्छद्भिः तारकारूपेणागतैः आमलकीफलस्थूलैः अक्षफलैरुपचितेनाक्षवलयेनाधिष्ठितक
ण्ठभागां परिवेशपरिगतचन्द्रमण्डलामिव पौर्णमासीं निशामथो पृथुवंशाधारैः कपालमण्ड
लाकारेण मोक्षद्वारकलशकान्तिना स्तनयुगलेनैव ब्रह्मसमीपस्थमनाथामिव स्थितगङ्गां गौरी
शिखरमठामयेनेव चामरकर्णचिराक्रान्तिना स्तनयुगलमध्यनिबद्धग्रन्थिना कल्पतरुलतावल्क
लेन कृतोत्तरीयकृत्यां प्रत्यग्रमलोचनसकाशमनादलब्धेन चूडामणिचन्द्रमयूखेनेव मण्डलीकृ
तेन ब्रह्मसूत्रेण पवित्रीकृतकायां आषाढीनेन स्वभावसितेनापि भस्मासनबद्धोत्तानचरणत
लप्रभापरिष्वङ्गाल्लोहितायमानेन दुकूलपटेन प्रावृतनितम्बां यौवनेनापि स्वकालोपसर्पिणा
निर्विकारविनीतेन शिष्येणेवोपास्यमानां लावण्येनापि कृतप्रणयेनेव स्वच्छात्मना परिरक्षितां
रूपेणापि कर्णचिरलोचनेनेव रुचिरचापलेनायतनसङ्गेणेव सेवितां । उत्सङ्गगतानामिव स्व

श्रीं॰
७६

स्तम्भशङ्खवलयिकाङ्गुलीयप्रतिनाङ्गुलिना त्रिगुणाङ्गिकावशेषभस्मपाण्डुरेण प्रकोष्ठबद्धशङ्खव
लयेन नखमयूखैर्दन्तुरितयार्ष्टीनदन्तकोणेनैव दन्तमयीं दक्षिणकरेण वीणामास्फाल
यन्ती प्रत्यक्षामिव गान्धर्वविद्यां मणिमण्डपिकास्तम्भलग्नाभिर्विवात्मान्तर्बहुपाभिः सहचरीभि
रिव सखीजनाभिः प्रतिमाभिरुपेतां स्नपनार्थलिङ्गसंक्रान्तप्रतिबिम्बतया मतिबलया भक्त्या रा
थितस्य हृदयमिव प्रविष्टां हरस्य ह्रादलेखयेव प्रासकमण्डयोगयायर्ष्पितेषु बन्धुबद्धया क्षान्त्येव
व रत्नमुखवर्णया मन्त्रयेव हूंकाराङ्गितनमाङ्गलया मीमांसयेवानेकभावाङ्गविज्ञया गीतयादेव वि
तृपाल्लमुपवीणयन्ती प्रतिमधुरगीताकृष्टैर्ध्यानमिवाभ्यस्यद्भिर्निश्चलकर्णपुटैः स्तिमितगवाक्ष
वानरशरभसिंहप्रमुखैर्निभृतचरितैरावद्धमण्डलैरारण्यमानगीतानुविद्धविपञ्चीघोषां घन
गामिनीमिव नभसोवनीतां दीक्षितवाचमिव ब्रह्माहुतां त्रिपुरारातिगौरमालाकामिव तेजोमयी
पीताम्बरतामिव विगलत्क्ष्मां ईश्वरशिवशालिकलामिवान्तःप्रजानरागां धर्ममथितोदधिजलम
ध्यादिमिवाङ्गःप्रसन्नां धर्ममरतलप्रदीप्तमिवाङ्गतां बौद्धबुद्धिमिव निरालम्बनां वैदेहीमिव प्राप्त
ज्योतिष्प्रवेशां चूतकलाङ्कुरमालामिव वशीकृतानाहृदयां महीमिव जलभृतवेष्टां हिमसमय ११
दिनमुखलक्ष्मीमिव पार्श्वर्पितभास्करातपां छायामिव सम्पादयन्ति गमनोचितमात्रां आलिखितं

का॰ दे॰

मिवाचलावस्थितां शंखमयीमिव तच्छायालिप्तभूतलां निर्मलतां निरहङ्कारां निर्मत्सराममानुषाकृ
तिं दिव्यत्वादपरिज्ञायमानवयः प्रमाणामष्टादशवर्षदेशीयामिवोपलक्ष्यमाणां प्रतिपन्नपाशुपत
व्रतां कन्यकां ददर्श ॥ ततोऽवतीर्य तस्य शाखायां बद्धान्तरगमुपसृत्य भगवते भक्त्या प्रणम्य त्रिलो
चनाय तामेव दिव्ययोषितमनिमिषपक्ष्मणा निश्चलनिबद्धलक्ष्येण चक्षुषा पुनर्निरूपयामास ।
उत्पादिताभ्यस्य तस्या रूपसम्पदा कान्त्या प्रशान्त्या चाविर्भूतविस्मयस्य मनसि अहो जगति जन्तूनां
असमर्थितोपनतान्यापतन्ति वृत्तान्तराणि । तथा हि मया मृगयायामिहेच्छया निरर्थकमनुबध्नता
तुरगमुखमिथुनमयमतिमनोहरो मानवानामगम्यो दिव्यजनसञ्चरणोचितः प्रदेशो वीक्षितः
अत्र च सलिलमन्वेषमाणेन हृदयहारि सिद्धजनोपस्पृष्टजलं सरो दृष्टं तत्तीरे च विश्रान्तेनामान्
षं गीतमाकर्णितं तच्चानुसरता मानुषदुर्लभदर्शना दिव्यकन्यकेयमालोकिता नहि मे संशीतिर
स्या दिव्यतायां आकृतिरेवात्रमापयत्यमानुषतां कुतश्च मर्त्यलोके संभूतिरेवंविधानां गन्धर्वैध
नैर्विशेषाणां तद्यदि मे सहसा दर्शनपथात् नापयाति नारोहति वा कैलासशिखरं नोत्पतति वा ग
गनतलं ततः कात्वं किमभिधाना किमर्थं वा प्रथमे वयसि प्रतिपन्नाव्रतमिति सर्वमेतदेनामुपसृत्य प्र
क्ष्यामि । इति मनसा तत्समवकाशा आश्चर्याणामित्यवधार्य तस्यामेव स्फटिकमण्डपिकायामन्यत

११

मं स्तंभं आश्रित्य मञ्जुपविष्टो गीतसमाप्त्यवसरं प्रतीक्षमाणस्तस्थौ । अथ गीतावसाने मूकीभूतवीणाप्र
शान्तमधुकरमधुरस्वनेव कुमुदिनी सा कन्यका समुत्थाय प्रदक्षिणीकृत्य कृतहरप्रणामा परिवृत्य स्व
भावधवलया तपःप्रभावप्रगल्भया दृष्ट्या समाश्वासयन्तीव पुण्यैरिव स्पृशन्ती तीर्थजलैरिव प्रक्षा
लयन्ती तपोभिरिव पावयन्ती शुद्धिमिव कुर्वाणा वरप्रदानमिवोपपादयन्ती पवित्रतामिव नयन्ती चन्द्रा
ब. पीडमाभाषे । स्वागतमतिथये । किमिमां भूमिमनुप्राप्तो महाभागः तदुत्तिष्ठागम्यतामनुभूय
तामतिथिसत्कार इति एवमुक्तस्तु तया सम्भाषणमात्रेणैवानुगृहीतमात्मानं मन्यमानः उत्था
य भक्त्या कृतप्रणामो भगवति यथाज्ञापयसीति अभिधाय दर्शितविनयः शिष्य इव तां व्रजन्तीमनु
वव्राज । व्रजंश्च समर्थयामास हन्त नावश्यमियं मां दृष्ट्वा तिरोभूता कृतेऽस्मिन् कुतूहलेन प्रश्नावकाशाया
हृदि पदं यथा चेयमस्यास्तपस्विजनदुर्लभदिव्यरूपाया अपि दाक्षिण्यातिशयमतिपवित्रमभिज्ञाता
विभाव्यते तथा सम्भावयामि नियतमियमखिलमात्मोदन्तं समभ्यर्थ्यमाना मया कथयिष्यतीति
कृतमतिः पदशतमात्रमिव गत्वा निरन्तरैर्दिवापि रजनीसमयमिव दर्शयद्भिस्तमालकचिभिरु
न्धकारितप्रदेशभागां उत्फुल्लकुसुमेषु लतानिकुञ्जेषु कूजतो मन्दं मन्दं मदमत्तमधुलिहो विकसित
मुखरीकृतपर्यन्तामतिहृद्यमानिनीनां च धवलशिलातलप्रतिघातोत्पतनफेनिलानामपां प्रस्रव

णोत्कोटिग्रावविटङ्कविपाट्यमानैरुच्चण्डनिर्झरवशीर्यमाणानुधारशिशिरशीकरासारैराबध्यमान-
नीहारहिममहाहारहरहासधवलैश्चोभयतः स्रवद्भिर्निर्झरैर्धारावलम्बितचलच्चामरकलापामिवोप-
लक्ष्यमाणामन्तःस्थापितकमण्डलुमण्डलां एकान्तावलम्बितयोगपट्टिकां विशाखिकाशिखरान्त-
बद्धनारिकेलीफलवल्कलमयधौतपानघटगोपेतां शर्वशीर्णाङ्गभस्मधूसरवल्कलशयनीयसना-
थैकदेशामिन्दुमण्डलेनेव टङ्कोत्कीर्णेन शाङ्खमयेन भिक्षाकपालेनाधिष्ठितां सन्निहितभस्मालाबु-
कां गुहामद्राक्षीत् ॥ तस्याश्च द्वारशिलातले समुपविष्टा वल्कलशयनीयशिरोभागविन्यस्त-
वीणा ततः पर्णपुटेन निर्झरादागृहीतमर्घ्यसलिलमादाय तां कन्यां समुपस्थितामलमतियन्त्रणया
कृतमतिप्रसादेन भगवति प्रसीद विमुच्यतामयमत्यादरः त्वदीयमालोकनमपि सर्वपापप्रशमन-
मघमर्षणमिव पवित्रीकरणायालमस्माकमित्यब्रवीत् । अनुबध्यमानश्च तया तां सर्वामतिथिसप-
र्यामतिहृष्टावनतेन शिरसा समस्तां प्रतिजग्राह । कृतातिथ्यया च तया द्वितीयशिलातलोपविष्टया तू-
ष्णीमिव तूष्णीं स्थित्वा क्रमेण परिपृष्टो दिग्विजयात्प्रभृति किन्नरमिथुनानुप्रसङ्गेनागमनमात्मनः सर्व-
माचचक्षे । विदितसर्ववृत्तान्ता चोत्थाय सा कन्यका भिक्षाकपालमादाय तेषामादाय तत्तरूणां तलेषु
विचचार । अचिरेण तस्याः स्वयंपतितैः फलैरापूर्यत भिक्षाकपालमागत्य च तेषां फलानामुपभोगाय

नियुक्तवतीचन्द्रापीडं आसीच्चास्य चेतसि नास्ति खल्वसाध्यंनाम तपसां किमतःपरमाश्चर्यं य
दपगतचेतनाः सचेतना इवास्यै भगवत्यै समभिसृजन्ति फलान्यात्मानुग्रहमुपपादयन्ति वनस्प
तयः चित्रमिदमालोकितमस्माभिरदृष्टपूर्वमित्यधिकतरोपजातविस्मयश्चान्यायतनमेव प्रदेशा
मिन्द्रायुधमानीय व्यपनीतपर्याणं नातिदूरे संयम्य निर्झरजलनिर्वर्तितस्नानविधिस्तान्यमृ
तस्वादून्युपयुज्य फलानि पीत्वा च तद्धाराशिशिरमस्रवणजलमुपस्पृश्य चैकान्ते तावद्वनस्थ
यावत्तयापि कृतो जलफलमूलेष्वाहारस्तु प्रणयइति परिसमापिताहारो निर्वर्तितसन्ध्योचिता
चारो शिलातले विस्रब्धमुपविष्टामनिभृतमुपसृत्य नातिदूरे समुपविश्य मुहूर्तमिव स्थित्वा चन्द्रा
पीडः सविनयमवादीत् । भगवति त्वत्प्रसादप्राप्तिप्रोत्साहितेन कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणो मात्र
घनाम्लोभोलघिमा बलादनिच्छन्तमपि मां प्रश्नकर्मणि नियोजयति जनयति हि प्रभुप्रसादलवोपि
प्रागल्भ्यमधीरप्रकृतेः स्वल्पाप्येकदेशावस्थानकालकलपरिचयमुत्पादयति प्रणयमुपचारप
रिग्रहः प्रणयमारोपयति उष्यदिनानि खेदकारणमिव ततः कथनेनानुगृह्यमात्मानमिच्छामि यतिम
हत्कुतूहलं प्रभवद्दर्शनात्प्रभृति कोऽन्वकमस्मिन्विषये कतरस्य मरुतामृषीणां गन्धर्वाणां गुह्यकानाम
प्सरसां वा कुलमनुगृहीतं भगवत्या जन्मना । किमर्थं वास्मिन्कुसुमसुकुमारे वयसि व्रतग्रह

ण्ये क्वेदं वयः क्वेयमाकृतिः क्व चायं लावण्यातिशयः क्वेयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः तदद्भुतमिव प्रति-
भाति किंनिमित्तमनेकसिद्धसाध्यसंबाधानि स्वर्लोकसुभगान्यपहाय दिव्याश्रमपदान्येकाकिनी
वनमिदममानुष्यमधिवससि। कश्चायं प्रकारो यत्त्वेवं पञ्चभिर्महाभूतैरारब्धमीदृशा धवलताधेन
शरीरं नेदमस्माभिरन्यत्र दृष्टं श्रुतं वा। तदपनयतु नः कौतुकं आवेदयतु भवती सर्वमिदमित्येवम-
भिहिता सा किमप्यन्तर्ध्यायन्ती तूष्णीं मुहूर्तमेव स्थित्वा निःश्वस्य स्थूलस्थूलैरन्तर्गतं हृदयशुद्धिमि-
वादाय निर्गच्छद्भिरिन्द्रियप्रसादमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिरच्छाच्छैरमलकपोलस्थलस्खलितैरव-
कीर्णहारमुक्तामुक्ताफलतरलपातैरश्रुबिन्दुभिः वल्कलावृतकुचांशावरजर्जरितशीकरैरश्रु-
भिरामीलितलोचना निःशब्दं रोदितुमारेभे। तां च प्ररुदितां दृष्ट्वा चन्द्रापीडस्तत्क्षणमचिन्तयत्
अहो दुर्निवारतव्यसनोपनिपातानां यदीदृशीमप्याकृतिमनभिभवनीयामात्मीकुर्वन्ति सर्वथा के-
चन न स्पृशन्ति शरीरधर्माणामुपतापाः बलवती हि द्वन्द्वानां प्रवृत्तिः इदमपरमधिकतरमुपजनितं
मद्भ्यमनसि मे कौतुकमस्या बाष्पसलिलनिपातेन न स्वल्पीयसा शोककारणेन धीरीकुर्वन्त्येवं-
विधा मूर्तयः नहि क्षुद्रनिर्घातपातिभिश्चलन्ति वसुधेति संवर्धितकुतूहलश्च शोकस्मरणा-
द्धेतामुपगते उपाधिनिमित्तमिवात्मानमवगच्छन्नुत्थाय प्रस्रवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोदकमुप

तिन्ये सा तत्तदत्रबोधादवाप्तिवबाष्पजलधारासन्तानापिहितकपोलायतने प्रक्षाल्यलोचने व
ल्कलोपान्तेन वदनमुपमृज्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शनैः प्रतिवादीत् राजपुत्र किमनेनातिनिष्ठुरे
या मम मन्दभाग्याया आजन्मनः प्रभृति वैराग्यवृत्तान्तेन श्रवणीयेन श्रुतेन तथापि यद्यस्ति कुतूहल
न्तत्कथयामि श्रूयतां । प्रायेणाकल्याणाभिनिवेशिनः श्रुतिविषयमापतितमेव यथा विबुधस
द्मनि अप्सरसो नाम कन्यकाः सन्तीति तासां च चतुर्दशकुलानि एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसः स
मुत्पन्नं अन्यद्वेदेभ्यः सम्भूतं अन्यदग्नेः संभूतं अन्यत्पवनात्प्रसूतं अन्यदमृतान्मथ्यमानादुत्पति
तं अन्यज्जलाज्जातं अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतं अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तं अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निष्प
तितं अन्यद्भूमेरुद्भूतं अन्यन्मृत्युना निर्मितं अन्यन्मकरकेतुना समुत्पादितं अन्यद्दक्षस्य प्रजापते
रिति प्रसूतानां सुतानां द्वे सुते मुनिररिष्टा च बभूवतुः ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातं एवमेता
न्येकत्र चतुर्दशकुलानि गन्धर्वाणां मातृजाद्वितीयसंभवं तत्तदेवकुलद्वयं जातं अत्र मुनेस्तनय
श्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातॄणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः सकलत्रि
भुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तसुरमौलिमालालालितचरणतलिनेनाखण्डलेन सखहृद्वे
हृतोपबृंहितप्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलताभरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना समु

का॰ टी॰ ८०

पार्जितेनाशेषमवाप्तवान् इतस्तु नातिदूरे तस्माद्भारतवर्षादुत्तरेणानन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वते
हेमकूटो नाम निवासः तत्र च तद्भुजपरिपालितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राणि निवसन्ति तेनैव
चेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितं इदं चाच्छोदाभिधानं अतिमहत्सरः खानितं अयं च भगवान्
भवानीपतिः स्वयं रचितः अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुम्बुरुप्रभृतीनां षण्णां सोदर्याणां ज्येष्ठो हंसो नाम जगद्वि
दितो गन्धर्वः तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासा
दितवान्। अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः यत्तत्सोममयूखसंभूतं
मप्सरसां कुलं तस्मात्किरणजालान्तर्मार्गगलितेन सकलेनेव रजनिकरकलापलावण्येन निर्मिता
त्रिभुवननयनाभिरामा द्वितीयेव गौरी गौरीति नाम्ना हिमकरकिरणावदातवर्णा कन्या प्रसूता तां च
द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्मन्दाकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत्। सा तु भगवता मकरके
तनेनेव रतिः शारत्समयेनेव कमलिनी हंसेन योजिता सदृशसमागमोपजनितामतिमहतीमुपगता
वती निखिलान्तःपुरस्वामिनी च तस्याभवत्। तयोस्तु तादृशयोर्महात्मरूपयोरहमीदृशी विगतल
क्षणा शोकायैव केवलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना तातस्त्वनपत्यतया सुतज
न्मातिरिक्तेन महतोत्सवेन मज्जन्माभिनन्दितवान् अवाप्ते च दशमेऽहनि कृतयथोचितसमाचारो महा

शे॰ ८०

क्षेनेतियथार्थमेवमेनामकृतवान् साहंपितृभवनेबालतयाकलमधुरप्रलापिनीवीणेव गन्धर्वा
णामङ्कादङ्कं सञ्चरन्ती अविदितशोकायासमनोहरं शैशवमतिनीतवती क्रमेणचकृतमेव
प्रविवेशवसन्तइवमधुमासेनमधुमासइवनवपल्लवेननवपल्लवइव कुसुमेनकुसुमइवमधुकरेणम
धुकरइवमदेनमदइवमदनेननवयौवनेनपदं । अथविजृम्भमाणनवनलिनवनेषुकण्टकितनकलि
काकलापस्थगितकाननप्रकोष्ठकलिकेषु कोमलमलयमारुतावतारतरङ्गितानङ्गध्वजांशुकेषु मदक
लितकामिनीगण्डूषसीधुसेकपुलकितबकुलेषु मधुकरकुलकलङ्ककालेयकुसुमकुड्मले
षु अशोकतरुताडनरणितरमणीमणिनूपुरझङ्कारसहस्रमुखरेषु विकसत्कुसुमपरिमल
पुञ्जितालिजालमञ्जुशिञ्जितसुभगसहकारेषु अविरलकुसुमधूलिवालुकापुलकितधरात
लेषु मधुमदविडम्बितमधुकरीकदम्बकसेव्यमानलतादोलेषु उत्फुल्लवल्लीपल्लवलीयमा
नमत्तकोकिलोल्लासितमधुकरशीकरोदयमत्तदिनेषु प्रोषितजनजायाजीवापहृत्सु मन्मथेषु मन्म
थास्फालितचापरवभयस्फुरितपथिकहृदयसाधिवारितमार्गेष्विव किंशुकसमाकीर्णमार्गेषु अ
विरतपतत्कुसुमपरागपवनचित्रपत्रशीत्कारबधिरीकृतदिङ्मुखेषु दिवापिमदनानलमदनरागाभिसा
रिकासार्थसङ्कुलेषु उद्वेलरतिरससागरसंप्लावितेषु सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु म

मधुमासदिवसेषु एकदाहमम्बया सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्फुल्लनवनलिनकुमुदकुवलय
कह्लारमिदमच्छोदं सरः स्नातुमभ्यागमं ॥ अत्र च स्नानार्थमागतया भगवत्या पार्वत्या तटशिला
तलेषु विलिखितानि सभृङ्गिरिटीनि पांशुतिमग्नकुशापदमाङ्गलाङ्गमितशुनिजनप्रणामप्रदक्षि
णानि त्र्यम्बकप्रतिबिम्बानि वन्दमाना भ्रमरभरभुग्नगर्भकेसरजर्जरकुसुमोपहारवन्ध्यो येन लताम
ण्डपः परभृतनखकोटिपाटितकुड्मलनालविवरविगलितमधुनिकरधारः सम्प्राप्सितोयं सह
कारतरुः उन्मदमयूरकुलकलकलभीतभुजङ्गमुक्तलतासिशिशिरेयं चन्दनवनवीथिका विकच
कुसुमगुच्छपानमत्तवनदेवतामेङ्खोलनशोभनेयं लतादोला बहलकुसुमरजःपटलमसृण
कलहंसपदलेखमतिरमणीयमिदं तीरनलिनतालमिति स्निग्धमनोहरोद्देशदर्शनलोभाद्विम
हृदया सह सखीजनेन व्यचरं । एकस्मिंश्च प्रदेशे कुसुमितकुन्तानिलोपनीतं निर्भरविकसितेऽपि का
नने विभूतान्यकुसुमपरिमले विसर्पन्तमिति सुरभितयाञ्जलिग्राह्यमिव तर्पयन्तमिव सुरयन्तमिव
घ्राणेन्द्रियमहमहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानमनाघ्रातपूर्वं ममात्रच्छलोकोचितं कुसुमग
न्धमजिघ्रं । कुतोऽयमित्युपारूढकुतूहला मुकुलितलोचना तेन कुसुमगन्धेन मधुकरीवाकृ।
ष्टमाणाकौतुककतरलाभ्यधिकतरोपजातनूपुररवमणितमाकुलिताष्टपदः कलहंसानिकतिचित्पदा

निर्गत्वाह्रवकुनाशानेन्धीकृतमदनशोकविधुरं वसन्तमिव तपस्यन्तमविरलमाउल्लश्रास्पष्टंमी
शानशिरः शशाङ्कमिव धृतव्रतं श्रवणरमलोचनेवशीकर्तुकामं काममिव सातिशयमतितेज
स्वितयाप्रचलितेनतडिल्लतापञ्जरमध्यगतमिव ग्रीष्मदिवसदिवसकरमण्डलोदरप्रविष्टमि
व ज्वलनज्वालाकलापमध्यस्थितमिव विभाव्यमानं उन्मिषच्छायाबकुलबकुलयादीपिकालो
कपिङ्गलया देहप्रभया कपिलीकृतकाननं कनकमयमिव तं प्रदेशं कुर्वाणं लोचनारसल
लितप्रतिसरसमानसुकुमारपिङ्गलजटं प्रणयपताकायमानया सरस्वतीसमागमोत्कण्ठा
कृतचन्दनलेखयेव भस्मललाटिकया बालपुलिनलेखयेव गङ्गाप्रवाहप्रञ्जासमानमनेक
पापभवनभङ्गकुटिलोरगेण मूलनाह्वयेन विराजितमत्यायततया लोचनमयीं मालामिव
ग्रथितामकण्ठकहृत्रं सर्वहरिणैरिव दत्तलोचनशोभासंविभागमायतनोत्तुङ्गघ्राणवंशमप्राप्तहृदय
प्रवेशेन नवयौवनरागेणेव सर्वात्मना पाटलीकृताधरसचकं श्रवणाङ्गिरमश्रुराजित्वादना
मादिनमथकरावलिवलयपरित्रेयविलासमिव बालकमलसमानमाननं दधानमनङ्गध्वं
सकगुणेनेव कुण्डलीकृतेनेनतपस्तडाककमलिनीमृणालेनेव यज्ञोपवीतेनालङ्कृतं एकेन
सनालबकुलफलाकारकमण्डलु अपरेणामकारकेशविनाशशोकसंदिनायारे नेकिववाष्य

का॰ दे॰ ८८

जलबिन्दुभिरारचितां स्फटिकगुलिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तमनेकविद्यापगासङ्गमावर्तेनि
भयानामिश्रद्वयोपशोभमानमज्ञानेनानिराकृतस्य मोहान्धकारस्यापयानपदवीमिवाञ्जनरजे
लेखाश्यामलां रोमराजिमुदरेण तनीयसा बिभ्राणमात्मतेजसा विजित्य सवितारमाहृतेन
परिवेशमण्डलेनेव मौञ्जमेखलागुणेन परिच्छिन्नजघनभागमभ्रगङ्गास्रोतोजलप्रक्षालि
तेन रजस्वकोरलोचनपुटपटलकान्तिना मन्दारवल्कलेन उपपादिताम्बरप्रयोजनमलङ्कार
मिव ब्रह्मचर्यस्य यौवनमिव धर्मस्य विलासमिव सरस्वत्याः स्वयंवरपतिमिव सर्वविद्यानां
सङ्केतस्थानमिव सर्वश्रुतीनां निदाघकालमिव साषाढं हिमसमयकाननमिव स्फुटितप्रि
यङ्गुमञ्जरीगौरं मधुमासमिव कुसुमधवलतिलकमूर्तिभूषितमुखमात्मानुरूपेण सवयसा
शिवपरेण देवार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणानुगतं अतिमनोहरं स्नानार्थमागतमति
कुमारकमपश्यम् ॥ तेन च कर्णावतंसीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः स्मितप्रभामिव वनश्रियं
मलयमारुतागमनार्घलाजाञ्जलिमिव मधुमासस्य यौवनलीलामिव कुसुमलक्ष्म्याः सुरत
परिश्रमस्वेदजलकणजालकावलीमिव रतेर्ध्वजचिह्नचामरपिञ्छिकामिव मनोभवराजस्य
मधुकरकामुकाभिसारिकां कान्तिकासारास्तवकाग्रकारिणीममृतबिन्दुनिष्यन्दिनीमहरह

शे॰ ८८

वी कुसुममञ्जरीमुपजातं । अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदेन त्वयं परिमल इति मनसा निश्चित्य
तपोधनकुमारमीक्षमाणाहमचिन्तयं अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकोशस्याक्षीणता वि-
धातुः यत्त्रिभुवनाद्भुतसम्भारे भगवत्यनङ्गे कुसुमायुधमुत्पाद्य तदाकारातिरिक्तरूपातिशयराशि-
रयमपरोऽमुनिमायामयो मकरकेतुरुत्पादितः मन्ये च । सकलजगन्नयनानन्दकरं शशिबि-
म्बं विरचयता श्रीलक्ष्मीलीलावासभवनानि सृजता कमलवनानि प्रजापतिना प्रथममेत-
दाननाकारकरणकौशलाभ्यासमुपकृतं अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुविरचनायोकरणे
अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुषुम्नाना मना नाड्या रविरा-
पिबतीति ताः खल्वस्य गभस्तयः समस्तवपुराविशन्तीति कुतोऽन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहु-
ले तपस्यवर्तमानस्येदं लावण्यमिति विचिन्तयन्तीमेव मामविरचिततगुणदोषो रूपैकपक्षपा-
ती नवयौवनसुलभः कुसुमायुधः कुसुमसमयमद इव मधुकरीपरवशामकरोत् । उच्छ्वसि-
तैः सह विस्मृतनिमेषेण किञ्चिदाकुञ्चितपक्ष्मणा जिह्मिततरलतारकापाङ्गदेशेनादक्षिणे-
न चक्षुषा समुत्सुकमापिबन्तीव सर्वात्मनात्र प्रविशन्तीवोन्मत्तनामिव गत्वा मोहमालाम मनोभवा-
भिभूता त्रायस्वेति शरणमिवोपयान्ती देहि हृदयेऽवकाशमित्यर्थिनीमिव दर्शयन्ती हा हा किं

का॰ दे॰ पत्र
83

मिदमसाम्प्रतमतिक्षेपणमकुलजकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानां
स्तम्भितेव लिखितेवोत्कीर्णेव संयतेव मूर्छितेव केनापि विधृतेव निस्पन्दसकलावयवा तत्कालावि
र्भूतेनावष्टम्भेनाकथितशिक्षितेन नानाध्यायेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसम्पदा किं
मनसा किं मनसिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणोपदिश्यमाना किमन्येनैव केनापि प्रका
रेणाहमपि न जानामि कथं कथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम् । उत्क्षिप्यनीयमानेव तत्समीपमि
न्द्रियैः प्रसभादाकृष्यमाणेव हृदयेन पुरः प्रेर्यमाणेव पुष्पधन्वना कथमपि प्रयत्नमात्मान
मधारयम् । अनन्तरं च मेऽत्र मदनेनैवकाशमिव दातुमाहितमन्तरान्निर्ययौ श्वाससमाकृतः साभिलं
षं हृदयमाप्यायितकाममिव स्फुरितमुखमस्पृशत्कुचयुगलं । स्वेदसलिललवलेखावालालितेवाग
लल्लज्जा मकरध्वजनिशितशरनिकरनिपातत्रस्तेवाकम्पत गात्रयष्टिः तद्रूपातिशयस्पृष्टमिवङ्ग
न्तुहलादालिङ्गनलालसेभ्योऽङ्गेभ्यो निरगाद्रोमाञ्चजालकं अशोषितः स्वेदोम्भसा धौतश्चरणाक
गलादिव हृदयमविशद्रागः आसीच्च मम मनसि यात्रान्मतिरूढीकृतसुरतव्यतिकरेऽस्मिञ्जने मानि
क्षिपना किमिदमनार्येण सहसामारब्धं मनसिजेन । एवं नामातिमृदूकृतं हृदयमनङ्गेनाजनस्य यद
न्तरागविषययोग्यतामपि विचारयितुं नालं क्वेदमतिभास्वरधाम तेजसां तपसां च क्व च प्राकृतज

गे॰
पत्र

नाभिनन्दितानि मन्मथपरिस्पन्दितानि नियतमयं मामेव मकरलाञ्छनेन विडम्ब्यमानामुपहसति म
नसा चिन्तयेच्चेद् यदहमेवमवगच्छन्त्यपि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंहर्तुं । अन्याश्चापि कन्यकास्त्र
पामपहाय स्वयमुपयाताः पतीन् अन्या अप्यनेनैव विनीतेन मन्मथेनात्मसंत्रां नीता नार्यो न च
नवाहमेका यथा कथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाज्जलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपनीतास्म्यत्रः करणा
कालेहि गुणाश्चित्तनिवारतामारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा यावदेवमचेतनास्मि यावदेव च न परि
स्फुटमनेन विभाव्यते मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्तावदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं श्रेयः कदाचि
दनभिमतस्मरविकारदर्शनकुपितोयं प्रणामाभिज्ञां करोति मामु । अहह कोपा हि मुनिजनप्रकृति
रित्यवधार्योपसर्पणाभिलाषिण्यहमभवं अशेषजनवन्दनीया चेयं जातिरिति कृत्वा तद्वदना
कृष्टदृष्टिप्रसरमदलितपद्ममालमदृष्टभूतलमीषदुल्लसितकर्णपल्लवोन्मुखकपोलमण्डल
मालोलालकलतालसत्कुसुमावतंसं समासदेशादालोयतमाणिकुण्डलमस्मै प्रणाममकरवं
अथ कृतप्रणामायां मयि दुर्लङ्घ्यशासनतया भगवतो मनोभवो मदजननतया मधुमासस्याभिर
मणीयतनतया च तस्य प्रदेशस्याविनयबहुलतया चाभिनवयौवनस्य चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रि
याणां दुर्निवारतया च मनोवृत्तेः तथाभवितव्यतया च तस्य वस्तुनः किंबहुना मम मन्दभाग्याये

का॰ दू॰ ८४
84

दीर्घत्वादस्य चेह शापस्यान्ते ऽस्य विहितत्वात्तमपि मद्विकारदर्शनापहृतधैर्यं प्रदीपमिव पवनस्तर
लतामनयदनङ्गः । तदा तस्यापि अभिनवागतेन मदनेन प्रस्थितस्येव रोमोद्गमः प्रादुरभूत् मत्समका
लमभिप्रस्थितस्य मनसो मार्गमिवोपदिशद्भिः प्रवः प्रवृत्तश्वासैः वेपथुरगृहीताव्रतभङ्गभीतेवाक
म्पतकरतलगताक्षमाला द्वितीयेव कर्णोत्सङ्गकुसुममञ्जरी कपोलतलासङ्गिनी मम हर्षपरस्वेद
सलिलशीकरजालिका महर्षीनप्रीतिविस्तारितस्य चोत्तानतारकस्य पुण्डरीकमयमिव तत्क्षण
मुपदर्शयतो लोचनयुगलस्य विसर्पिभिरंशुसन्तानैरेह ज्योत्स्नयाच्छोदसलिलमपहाय विकचकुव
लयवनैरिव गगनतलमस्त्यानितैरस्य धवलदशादिशः । तयातत्स्यातिप्रकटया विकृत्या द्विगुणी
कृतमदनावेशानन्तरमहमवर्णनीयां कामप्यवस्थामन्वभवं इदं च मनस्यकरवं अनेकस्वरनस
मागमललास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासानुपदिशति अन्यथा विविधरसमासङ्कुल
लितेष्वीदृशोऽपृष्टव्युत्पत्तिकोऽस्य प्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य कुत इयमनभ्यस्ता रतिरसनिष्यन्दमिव तन्त्री
ग्रहनामिव वर्षन्ती मदपङ्कलितेव खेदालसेव निद्राजडेवानन्दभरमन्थरतरलतलसञ्चारिणी
अनिभृतभ्रूलतालासिनी दृष्टिः कृतस्वेदमतिनैपुण्येन च तद्दृष्टवानन्तरमेवानुगतोऽस्य हृदयाभिला
षः कथ्यते । यामप्रसराचोपसृत्यानद्वितीयमस्य सहचरमनिबालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छम् ।

गे॰ ८४

भगवन्किमभिधानः कस्य चायं तपोधनस्य क्व वा किंनाम्नस्तरोरियमनेनावतंसीकृता कुसुममञ्जरी
जनयति हि मे मनसि महत्कौतुकमस्याः सगुन्धस्य साधारणसौरभोयं अनाघ्रातपूर्वो गन्ध इति स तु
मामीषद्विहस्याब्रवीत् बाले किमनेन पृष्टेन प्रयोजनं अथ कौतुकमावेदयामि श्रूयतां। अस्ति दे
व सकलत्रिभुवनप्रख्यातकीर्तिरत्युदारतया सिद्धवृन्दवन्दितचरणयुगलो महामुनिर्दिव्यलोक
निवासी श्वेतकेतुर्नाम तस्य भगवतः सुरासुरसुन्दरीहृदयानन्दकरमशेषत्रिभुवनसुन्दरमतिशा
यितनलकूबरं रूपमासीत् । स कदाचिद्देवतार्चनकमलान्युद्धर्तुं नामैरावतमदजलबिन्दुबद्धचन्द्र
कमानत्वचितजलां हरहासितसितस्रोतसं मन्दाकिनीमवततार । अवतरन्तं च तं तदा कमलवनेषु
सहस्रनमसन्निहिता विकचसहस्रपत्रपुण्डरीकोपविष्टा देवी लक्ष्मीर्ददर्श तस्यास्तु तमवलोकयन्त्याः
प्रेममन्दमुकुलितेनानन्दबाष्पभरतरङ्गतरलतारेण लोचनयुगलेन रूपमास्वादयन्त्या जृम्भिका
रम्भमन्थरमुखविविन्यस्तहस्तपल्लवाया मन्मथविकृतमनस आसीत् आलोकमात्रेणैव समासादित
सुरतावसानसुखाया स्तस्मिन्नेवासनीकृते पुण्डरीकोत्कृतार्थेनासीत् तस्माच्च कुमारः समुत्पादि
ततः समुत्सङ्गेनादाय सा भगवन्दृष्टेन तवायमात्मज इत्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ। असावपि बाल
जनोचिताः क्रियाः कृत्वा तस्य पुण्डरीकसम्भवतया पुण्डरीक इति नाम चक्रे प्रतिपादितव्रतं च तमा

गृहीतसकलविद्याकलापमकार्षीत् सोयं। इयं च सुरासुरैर्मथ्यमानक्षीरसागरादुद्भूतः पारिजाततना
मा पादपः तस्य मञ्जरी यथा चैषा श्रवणसंसर्गमासादितवती तदपि कथयामि। अ
द्य चतुर्दशीति भगवन्तं चाम्बिकापतिं कैलासगतमुपासितुं सममरलोकान्मया सह नन्दनवनसमीपे
नायमत्रसमरन्निर्गत्य मात्तान्मधुमासलक्ष्मीदत्तललितहस्तावलम्बया बकुलमालिकामेखलत
या कुसुमपल्लवग्रथिताभिः आजानुलम्बिनीभिः कण्ठमालिकाभिर्निरन्तराच्छादितविग्रहया नवचू
ताङ्कुरकर्णपूरया प्रथमासवपानमत्तया नन्दनवनदेवतया पारिजातकुसुममञ्जरीमिमामादाय
प्रणम्याभिहितः। भगवन्सकलत्रिभुवनदर्शनाभिरामाया स्त्वाकृतेरस्याः सदृशोयमलङ्कारः।
प्रसादीक्रियतामियमवतंसविलासकुतूहलिना समारोप्यतां श्रवणशिखरे व्रजतु सफलतां जन्म पा
रिजातस्य एवमभिदधानो चायमात्मस्तुतिवादत्रपानमितलोचनस्तामनादृत्यैव गन्तुं प्रवृत्तः।
मयानुयातामनुयात्रीमालोक्य को दोषः सावीक्रियतामस्याः प्रणयपरिग्रह इत्यभिधाय बलादियमसि
च्छतोप्यस्य कर्णपूरीकृता तदेतत्कारणं येनायमियं याचेयं यथा चास्य श्रवणशिखरे समारूढा तत्सर्वमा
वेदितमित्युक्तवति तस्मिन्स्तपोधनयुवा किञ्चिदुपदर्शितस्मितो मामवादीत्। अयि कुतूहलि
नि किमनेन प्रश्नायासेन यदि रुचितस्याभिपरिमलाघ्राणाभिलाषस्तत्काममुपहृत्यात्मीयाच्छ्रवणाद

पनीयकालैरलिकुलझंकारिणैः आरब्धरतिसमागमप्रार्थनामिव मदीये श्रवणपुटे तामकरोत् । मम तु
तत्कपोलस्पर्शलोभेन तत्क्षणमपरमिव पारिजातकुसुममवतंसस्थाने हृदयमासीत् स च मत्क
पोलस्पर्शसुखेन तरलीकृताङ्गुलिजालकात्करतलादक्षमालां लज्जया सह गलितामपि नज्ञासीत्
अथाहं तामप्राप्तामेव भूतलमक्षमालां गृहीत्वा सलिलनंकुजपापासन्यानितकण्ठग्रहसुखमनु
भवन्तीं दर्शितापूर्वहारलीलां कण्ठाभरणतामनयं । इत्थंभूते च व्यतिकरे छत्रग्राहिणी मामवोचत्
भर्तृदारिके स्नाता देवी प्रत्यासीदति गृहगमनकालः तत्क्रियतां मज्जनविधिरिति ग्रहं तु तस्या वचने
न नवग्रहाकारिणीव प्रथमाङ्कुशपातेनानिच्छयाकथं कथमपि समाकृष्यमाणा तन्मुखलावण्यास्रुत
पङ्कमग्नामिव कपोलपुलककण्टकजालकमग्नामिव मदनशरशलाकाकीलितामिव सौभाग्यगु
ण स्यूतामिवातिकृच्छ्रेणाहं दृष्टिमाकृष्य स्नातुमुदचले । उच्चलितायां च मयि द्वितीयोऽपि दारकस्तथा
विधं तस्य धार्यं स्खलितमालोक्य किंचित्प्रकटितप्रणयकोप इवावादीत् सखे पुण्डरीक नैतदनु
रूपं भवतः क्षुद्रजनक्षुण्णः एष मार्गः धैर्यधना हि साधवः किं यः कश्चित्प्राकृत इव विक्लवीभवन्तमा
त्मानं न रुणत्सि क्व तत्तवापूर्वोऽयं प्रत्येन्द्रियोपप्लवः येनास्येवं कृतः क्व ते तद्धैर्यं क्वासाविन्द्रियजयः
क्व तद्वशित्वं चेतसः क्व सा प्रशान्तिः क्व तत्कुलक्रमागतं ब्रह्मचर्यं क्व सा सर्वविषयनिःस्पृहता क्व ते

का॰
पू॰
८६

गुरूपदेशाः क्व तानि निःशान्तानि क्व ता वैराग्यप्रवृत्तयः क्व तदक्षयाभिनिवेशः क्व तदुपभोगविद्वेषित्वं क्व सा स्व
विषयपराङ्मुखता क्व वा भोगानामुपर्यरुचिः क्व तद्यौवनानुशासनं सर्वथा निष्फला प्रज्ञा निर्गुणो धर्मशा
स्त्राभ्यासः निरर्थकः संस्कारः निरुपकारो गुरूपदेशविवेकः निष्प्रयोजना प्रबुद्धता निष्कारणं ज्ञानं
यदत्र भवादृशा अपि रागाभिषङ्गैः कलुषीक्रियन्ते प्रमादैरभिभूयन्ते कथं करतलात्स्खलितामपहृता
मक्षमालामपि न लक्षयसि अहो विगतचेतनत्वं अपहृतानामेव इदमपि नावह्रियमाणमनार्यया
निवार्यतां हृदयमिति एवमभिधीयमानश्च तेन यत्किञ्चिदुपजातलज्ज इवावादीत् सखे कपिञ्जल
किं मामन्यथा सम्भावयसि नाहमेवमस्या दुर्विनीतकन्यकायाः मर्षयाम्यक्षमालाग्रहणापराधमि
त्यभिधाय अलीककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभ्रूकुटिमुखेन चुम्बनाभिलाषस्फुरिताधरेण
मुखेन्दुना मामवादीत् चपले पदे पदादस्मादहिमामक्षमालामिति मन्मथावासक्तहृष्टैः शून्यहृदयया
स्य प्रसारिते पाणौ निधाय स्वेदसलिलस्नाता ततः पुनः स्नातमभवत्। उत्थाय च कथमपि प्रयत्नेन निम्न
गेव प्रतीपं नीयमाना सखीजनेन बलादम्बया सह तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिषं गत्वा च प्रविश्य
कन्यकान्तःपुरं ततः प्रभृति तद्विरहविधुरा किमागतास्मि किं न तत्रैवास्थितास्मि किमेकाकिन्यस्मि
किं परावृतास्मि किं तत्रैवास्थितास्मि किं प्रमत्तालापास्मि किं जागर्मि किं रोदिमि किं न रोदिमि किं

ग्रं॰
८६

दुःखमिदं किमन्तकागमोऽयं किं व्याधिरयं किं व्यसनमिदं किमुत्सवोऽयं किं दिवसः पक्षः किं निशेयं कानि
रम्याणि कान्यरम्याणि इति सर्वेणैवावगच्छम्। अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क्व गच्छामि किं करोमि किं शृणो
मि किं पश्यामि किमालपामि कस्य कथयामि कोऽस्य प्रतीकार इति सर्वेणैवाज्ञासिषं केवलमारुह्य क
न्यान्तःपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीजनं द्वारि निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा सर्वव्यापारानुत्सृज्य एका
किनी मणिजालगवाक्षनिहितमुखी तामेव दिशं तस्य नाथतया प्रसाधितामिव कुसुमितामिव महा
रत्ननिधानाधिष्ठितामिव अमृतरससागरपूरप्लावितामिव पूर्णचन्द्रोदयालंकृतामिव दर्शनसुभ
गामीक्षमाणा तस्माद्दिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि वनकुसुमपरिमलमपि शकुनिध्वनिमपि त
द्वार्तां प्रष्टुमनाः तदुपलम्भतया तपः परिक्लिष्टतया स्पृहयन्ती तस्यैत्येव गृहीतमौनव्रता स्मरजनित
पक्षपाता च तत्परिग्रहात्कृतनिवेशस्याग्राम्यतां तदास्पदतया च यौवनस्य चारुतां तच्छ्रवणसम्पर्कात्
विज्ञानकुसुमस्य मनोहरतां तन्निवासात्सुरलोकस्य रम्यतां तद्रूपसम्पर्कात्त्यागिविज्ञानकुसुमस्य कुसु
माकृथस्य दुर्जयतामारोपयन्ती हरस्यस्यापि कामलिनीव सवितुः सागरवेलेव चन्द्रमसः मयूरीव
जलधरस्य तस्यैवाभिमुखी तथैव तां तद्विरहात्तरजीवितोऽक्रमरक्षामिवावावली कोटे तोहहुन्ती तथै
व वचनतया प्रसृतनतद्विरहालापयेव कर्णालग्नया पारिजातमञ्जर्या तथैव चन्द्रेन उत्कवनलस्पर्शजन्मना।

कदम्बमञ्जरीकर्णपूरायमाणेन रोमाञ्चजालकेन कण्टकितैककपोलका निस्पन्दमतिष्ठं । अथता
म्बूलकरङ्कवाहिनी मदीया तरलिका नाम मयैव सहागता स्नातुमासीत् साच पश्चाच्चिरादिवागत्य त
थावस्थां मां पार्श्वेवादीत् । भर्तृदारिके यौ तौ नातिपमन्यमानौ दिव्याकारावस्माभिरच्छोदसरस्तटे दृष्टौ
तयोरेकोयेन भर्तृदारिकेयमवतंसीकृता सुरतरुकुसुममञ्जरी स तस्मान्निवृत्यात्मनो दर्शनम
तिनिभृतपदः कुसुमसनाथलतागहनान्तरेणोपसृत्य मां गच्छन्तीं दृष्ट्वा एतन्नो भर्तृदारिकामुद्दिश्यापृ
च्छीत् । बालिके केयं कन्यका कस्य वापत्यं किमभिधाना क्व गच्छतीति मयोक्तं । एषा खलु भगवतः श्वे
तभानोरंशसंभूतायामप्सरसि गौर्यां समुत्पन्ना देवस्य सकलगन्धर्वचूडामणिशिलाकाशिखरोल्लेख
मसृणितचरणनखचक्रस्य प्रणयप्रवृत्तगन्धर्वकामिनीकपोलपत्रलतालाञ्छितभुजशिखर
स्य पादपीठीकृतलक्ष्मीकरकमलस्य गन्धर्वाधिपतेर्हंसस्य दुहिता महाश्वेता नाम गन्धर्वाधिवासं
हेमकूटाचलमभिप्रस्थितेयं इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव तूष्णीं स्थित्वा विगतनिमे
षेण चक्षुषा चिरमभिवीक्षमाणो मां सानुनयमर्थितामिव दर्शयन्पुनराह । बालिके कल्याणिनी त
वाविसंवादिनी प्रचलाबालभावेप्याकृतिरियं तत्करोमि मे वचनमेकमभ्यर्थ्यमानेति ततो मयास
विनयमुपरचिताञ्जलिपुटयादर्शितादरमभिहितो भगवान् । कस्मादेवमभिधत्से काहमात्मनः

सकलत्रिभुवनपूजनीयाभ्यामहंशाः प्रणयैर्विना निखिलकल्मषापहारिणीमस्माद्दिथग्रहहिमिमपि

नयानयात्र किं प्रनगतां तद्विस्वबुमाद्विषयतो कर्त्तव्यं प्रत्रप्रयुस्य नामयं जनइति एवमुक्तस्तु मया

सस्नेहया सखीमिवोपकारिणीमिव प्राणप्रदामिव हस्ताममभिनन्द्य निकटवर्त्तिनस्तमालपा

दपात्पल्लवमादाय निष्पीड्य शिलातलेतेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीयवल्कलै

कदेशाद्विपाट्य पट्टिकां स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानखशिखरेणाभिलिख्येयं पत्रिकात्वयातस्यै

कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै देयमित्यभिधायार्पितवान् । इत्युक्त्वाचसातां तांबूलभाजनादाकृष्य

मामदर्शयत् अहं तु तेन तत्संबन्धिनालापेन साहसमयेनापि स्पर्शसुखमिवाङ्गजनयता श्रोत्रविषये

णापि रोमोद्गमात्रामितमर्वाङ्गान्तःप्रवेशेन मदनावेशमन्त्रेणेवावेश्यमानानस्याः करतलादादायतां

वल्कलपत्रिकां तस्यामिमामभिलिखितामार्यामपश्यम् । दूरं मुक्तालतया बिससितया विप्रलो

भ्यमानोमे हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मात्वयानीतः अनया च मे दृष्ट्या दिग्मोहभ्रान्त्येवमणप्र

वर्त्मनो बहुलविशयेवान्धस्य जिह्वोच्छित्येव मूकस्येन्द्रजालिकपिच्छयेवानत्वदर्शिनः ज्वरप्र

लापकृत्येवासम्बन्धभाषिणः कुहूनिद्रयेव विषविक्लवस्य लोकायतिकविद्ययेवाधर्मरुचेः मदि

रयेवोन्मत्तस्य ग्रहावेशक्रिययेव पिशाचगृहस्य दोषविकारोपचयः कृतनामाक्रियतः स्मरानलस्य मम

का॰ दं॰ ७७

नमः॰ येनाञ्जलीक्रियमाणा सखीभिरिव प्रणामो विकल्पनामभ्यागमय । नाचक्षितीयदर्शनेन न स्पृहा न महा
प्रणामिवात्र भूतन स्वर्लोकवासामिव देवताधिष्ठितामिव लब्धवरामिव पीतामृतामिव समासादितत्रै
लोक्यराज्याभिषेकामिव मान्यमाना सततसन्निहितामपि दुर्लभदर्शनामिव परिचितामप्यपूर्वामिव
सादरमाभाष्यमाणा पार्श्वावस्थितामपि सर्वलोकस्योपरिव्यवस्थितामिव पश्यन्ती कपोलयोरलक
लताभङ्गेषु च सोपग्रहं स्पृशन्ती विपरीतमिव परिजनस्वामिसम्बन्धमुपदर्शयन्ती नरपालिके कथय
कथमस्त्वयाहदृष्टः किमभिहितास्मि तेन कियन्तं कालमभिहितास्मि तत्र कियदत्र स्थितं तस्मान मावाग
तः इति निपुणतः पर्यपृच्छत् । अनयैव च कथया तया सह तस्मिन्नेव प्रासादे तथैव च प्रतिषिद्धाशेषपरिज
नप्रवेशा दिवसमत्यवाहयत् । अथ मदीयेनैव हृदयेन कृतरागसंविभागो लोहितायति गगनतलाभो
गावलम्बिनि रविबिम्बे सरागादिव सकलदर्शनानुरक्तायां कान्तकमलशयनायां अनङ्गार्तायामि
व पाण्डुतां व्रजन्त्यामातपलक्ष्म्यां गैरिकगिरिसलिलप्रतापपाटलेषु कमलवनेभ्यः समुत्थाय व
नगजयूथेष्विव पिञ्जरीभवत्सु भास्करकिरणेषु गगनावतारविश्रामलालसानां रविरथवाजिनां हृष्ट
हेषारवमतिशयाहूतेन सह विशन्ति मेरुगिरिगह्वरं वासरे स्रञ्जलिनरञ्जपंकजपदप्रविष्टमधुकरा
वलीषु रविविरहमूर्च्छान्धकारितहृदयास्विव मारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु ग्रासीकृतसामान्य

उ॰ ७७

मृणाललताविवरसङ्क्रामिणा नीवपरम्परहृदयान्यादाय विहरमानेषु यथाङ्गनाम्नांकगलेषु सान्ध्यत्रयं
ह्रिणीमामागत्याकथयत् भर्तृदारिके तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरो द्वारे तिष्ठति कथयति च । अहमा
लामुपयाचितुमागतोस्मि । अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेवस्यानपेक्षितापि गतेनैव द्वारदेशं समुपजा
तमदागमनाशङ्कासमाहूयान्यतमं कञ्चुकिनं गच्छ प्रवेशयैनमित्यादिश्य प्राहिणवं । अथ मुहूर्ता
दिव ननंनस्यरूपस्येव यौवनं यौवनस्येव मकरकेतनं मकरकेतनस्येव वसन्तसमयं वसन्तसमयस्येव
दक्षिणानिलमनुरूपं सखायमृषिकुमारकं कपिञ्जलनामानं जराधवलस्य कञ्चुकिनोऽनुमार्गे
ण चन्द्रातपस्येव बालातपमागच्छन्तमपश्यं । अन्तिकमुपगतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविषादमिव
शून्यमिवार्थिनमिवान्तर्गतेन प्रयोजनेनाक्रान्तमाकारमलक्षं उत्थाय च कृतप्रणामासादरं स्वयमासनमु
पाहरं । उपविष्टस्य बलादनिच्छतोऽपि प्रक्षाल्य चरणौ उपमृज्य चोत्तरीयांशुकपल्लवेनाव्यवधानायां
भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशं । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव सतस्यां मत्समीपोप
विष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयत् अहं तु विदिताभिप्राया दृष्ट्वैव भगवन्नव्यतिरिक्तेयमस्मच्छरीरा
दशङ्कितमभिधीयतामित्यवोचम् एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत् राजपुत्रि किं ब्रवीमि
वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया कन्दमूलफलादौ शान्तो वननिवासी तोऽस्ति जनः क्वायम

का॰ दं॰ ८१

उपशान्तजनो विजनो विषयोपभोगाभिलाषकलङ्को मन्मथविविधविलाससङ्कटो रागप्रायः प्रपञ्चः ।
सर्वमेवात्रोपपन्नमालोकय किमारब्धं दैवेन प्रयत्नेनैव विलोपहासास्पदतामीश्वरो नयति जनं न जाने
किमिदं वल्कलानां सदृशं उताहो जटानां समुचितं किं तपसोऽनुरूपं आहोस्विद्धर्मोपदेशाङ्गमिदम्
अपूर्वैषा विडम्बना केवलमवश्यकथनीयमिदं अपर उपायो न दृश्यते अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते
अन्यच्छरणं नालोक्यते अन्या गतिर्नास्ति अकथ्यमाने च महाननर्थोऽपि निपतितो जायते प्राणपरित्यागो
नापि रक्षणीयाः सुहृदः सर्वा इति कथयामि अस्ति भवत्या समक्षमेव समया निष्ठुरमुपदर्शितकोपेना
भिहितः तथा चाभिधाय परित्यज्यते तेन स्मात्प्रदेशादुपजातमन्युः तत्क्षणात्कुसुमावचयोऽन्यमेव प्रदेशा
मगमम् । अथ यातायां च भवत्यां मुहूर्त्तमिव स्थित्वा एकाकी किमयमिदानीमाचरतीति सञ्जातवितर्कः
प्रतिनिवृत्य विटपान्तरितविग्रहस्तं प्रदेशं व्यलोकयं यावत्तत्र तं नाद्राक्षम् आसीच्च मे मनस्येव किन्तु
मदनपरायत्तचित्तः नामैवात्र स्मरन्तानो भवेत् ततो गतायां तस्यां लब्धचेतनो लज्जमानो न शक्नोति मे दर्श
नपथमुपगन्तुं आहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गतः उतान्वेष्यमाणो मामेव प्रदेशमन्यमित स्ममाश्रि
त्य स्यादिति । एवं विकल्पयन्कांचित्कालमतिष्ठं तेन जन्मनः प्रभृत्यनभ्यस्तेन तस्य क्षणमपि अदर्श
नेन हूयमानः पुनरचिन्तयम् सकदाचिद्धैर्यस्खलनविलक्षः कंचिदनिष्टमपि समाचरेत् नहि किंचि

शे॰ ८१

त्क्रियतेऽस्मिया नत्वयकञ्जमेतमेकाकिनं कृतमित्यवधार्यान्वेष्टुमादरमकरवं अन्वेषमाणश्च यथाय
था नापश्यं तथा तथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसानन्तदशोभनमाशङ्कमानः नलिनलतागहनानि चन्द
नवीथिकाः लतामण्डपान् सरः कूलानि च वीक्षमाणो निपुणमितस्ततो दत्तदृष्टिः सुचिरमचरं अथै
कस्मिन्सरः समीपवर्तिनि निरन्तरतया कुसुममयमिव मधुकरमयमिव परभृतमयमिव मयूरमय
इवातिमनोहरे वसन्तजन्मभूमितले लतागहने ऽवस्थानमन्तः सकलव्यापारशून्यं लिखितमिवोत्की
र्णमिव स्तम्भितमिव उपरतमिव प्रसुप्तमिव योगसमाधिस्थितमिव निश्चलमपि स्वधर्माच्चलितमे
काकिनमपि मन्मथाधिष्ठितं सानुरागमपि पाण्डुतामावहन्तं शून्यान्तःकरणमपि हृदयनिवासिदयि
तं तूष्णीकमपि कथितमदनवेदनातिशयं शिलातलोपविष्टमपि मरणे व्यवसितं शापप्रदानभयादि
व दत्तदर्शनेन कुसुमायुधेन सन्तप्यमानं प्रतिनिस्पन्दतया हृदयनिवासिनीं प्रियामिवेक्षमाणं अन्तःप्रवि
ष्टप्रियावासस्य सन्तापसंक्रामभयलीनेनेव मनः क्षोभमकुर्पितैरिवोन्मुच्यमानैरिन्द्रियैः शून्यीकृतशरीर
निस्पन्दमीलितेनान्तर्ज्वलन्मदनदहनधूमाकुलितेनाभ्यन्तरेणैव पक्ष्मान्तरविवरस्रावेण कथारमन
वरतमीक्षणाध्यगलेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृजता मालोहितनीमधरप्रभामनङ्गाग्नेः प्रदहतो हृदय(
मूर्धं समर्पयन्तीं शिखामिवादाय निष्क्रान्तेन दीर्घनिःश्वासेन स्तबकितां तामतिलतां कुसुमकेसरं वामकपोल

शायनीकृतकरतलतया समुत्सर्पद्भिरमलैर्नेत्राम्बुभिर्विसरलीकृतगण्डाग्रं चन्दनरसरचितललाटि
कमिव ललाटदेशाग्रहस्तेन अविरतमपनीतपारिजातकुसुमकर्णपूरतया सरोषपरिमलामोदलोभो
पसर्पिणा कलविरुतमञ्जुलेन मदनसम्मोहनमन्त्रमिव जपता मधुकरकुलेन सनीलोत्पलमिव सत
मालपल्लवमिव श्रवणदेशं दधाने उत्कण्ठज्वररोमाञ्चव्याजेन प्रतिरोमकूपमनिपतितानां मदनश
राणां कुसुमकेसरशल्यशकलनिकरमिवाङ्गलग्नं बिभ्राणे दक्षिणकरेण च स्फुरितनखकिरणनिकरां
करतलस्पर्शसुखकण्टकिनामिव मुक्तावलीमाविनयपताकां स्मरसिंधारयन्ते मदनवशीकरण
चूर्णेनेव कुसुमरेणुनानवरतमभिहन्यमाने आत्मरागमिव सङ्क्रामयद्भिरामन्त्ररनिलचलितैरशोकप
ल्लवैः स्पृश्यमाने स्मरनामाभिषेकसलिलैरिव अभिनवपुष्प स्तवकमधुशीकरैर्वनश्रियाभिषिच्य
माने अनिलनिवहनिपीयमानपरिमलैः फणिपरितनद्भिश्चम्पककुड्मलैस्तम शरशल्यकैरिव सम्भ्रमैः कु
सुमशरेणताड्यमाने अतिबहलवनामोदमत्तमधुकरानिकरझङ्कारनिःस्वनैर्झङ्कारैरिव दक्षिणा
निलेन निर्भर्त्स्यमाने मदकलकोकिलकोलाहलैः वसन्तजयघोषकलकलैरिव मधुमासेनाकु
लीक्रियमाणे प्रभातचन्द्रमिव पाण्डुरतया गृहीते निदाघगङ्गाप्रवाहमिव क्षीयमानमागते अन्तर्ग
तानले चन्दनविटपमिव म्लायति अन्यामिव अदृष्टपूर्वामिव अपरिचितमिव जन्मान्तरमिवोपगते हृदा

त्तरेणेव परिगृहीतमाविष्टमिव महाभूताधिष्ठितमिव ग्रहगृहीतमिव उन्मत्तमिव छलितमिव
अन्धमिव बधिरमिव मूकमिव विलासमयमिव पराधीनचित्तवृत्तिं परां कोटिमधिरूढं मन्मथावेशा
स्यानभिज्ञेय एवंविधाकारेण महत्समज्ञानेन । अपगतनिमेषेण च चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्वीक्ष्य समुपजातवि
षादो वेपमानेन हृदयेनाचिन्तयं एवं नामायमतिदुर्विषहो मकरकेतुर्येनानेन क्षणेनायमीदृ
शमवस्थान्तरमप्रतीकारमुपनीतः । कथमेवमेकपदे व्यर्थीभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः अहो बत महत्
चित्रं तथा नामायमाशैशवाद्धीरप्रकृतिरस्खलितवृत्तिः मम चेन्येषां च प्रतिकुमारकाणां स्पृहणी
यचरित आसीत् अद्य त्वितर इव परिभूय ज्ञानमवगणय्य तपःप्रभावमुन्मूल्य गाम्भीर्यं मन्मथेन ज
डीकृतः सर्वथा दुर्लभं यौवनमस्खलितमित्युपसृत्य च तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविश्यां
सदेशावसक्तपाणिस्तमुन्मीलितलोचनमेव सखे पुण्डरीक कथय किमिदमित्यपृच्छं । अथ स
चिरप्रसुप्तोन्मीलनालसमिव कथमपि प्रयत्नेनानवरतरोदनवशादुपजाताक्षिभावमस्रजलपट
लप्लावितमुत्कूपितमिव सवेदनमिव स्वच्छाश्रुकान्तारितरक्तकमलवनच्छायं चक्षुरुन्मील्य
मन्थरमन्थरया दृष्ट्या सुचिरं विलोक्य मामायततमं निःश्वस्य लज्जाविशीर्यमाणविरलाक्षरं सखे ।
कपिञ्जल विदितवृत्तान्तोऽपि किं मां पृच्छसीत्यभिधायातिकृच्छ्रेण शनैरवदत् । अहं तु तदाकर्ण्य त

दुरवस्थयैवमप्रतीकारविकारोयं तथापिसुहृदासुहृदुन्मार्गप्रवृत्तोयावच्छक्तितःसर्वात्मनानिवारणी
यइतिमनसावधार्याब्रुवं। सखेपुण्डरीक विदितमेवैतन्मम केवलमिदमेवपृच्छामि यदेतदारब्धं
किमिदंगुरुभिरुपदिष्टं उतधर्मशास्त्रेषुपठितं उतधर्मार्जनोपायः उतापरस्तपसांप्रकारः उतस्वर्ग
गमनमार्गोयं उतव्रतरहस्यमिदं उतमोक्षप्राप्तियुक्तिरियं आहोस्विदन्योनियमप्रकारः कथ
मेतद्युक्तंभवतोमनसापिचिन्तयितुं किंपुनराख्यातुमीक्षितुंवा किमप्रबुद्धइवानेनमन्मथहतके
नोपहास्यतांनीयमानमात्मानंनावबुध्यसे मूढोहिमदनेनायास्यते कावासुखाशासाधुजन
निन्दितेष्वेवंविधेषु प्राकृतजनबहुमतेषु विषयेषुभवतः सखलुधर्मबुद्ध्याविषलतावनंसिञ्चति
कृष्णागुरुधूमलेखेति कृष्णसर्पमवगूहते रत्नमितिज्वलन्तमङ्गारमभिस्पृशति मृणालमितिदुष्ट
वारणदन्तमुसलमुन्मूलयति मूढोविषयोपभोगेष्वनिष्टानुबन्धिषु यःसुखबुद्धिमारोपयति अधि
गतविषयतत्त्वोपिकस्मात्खद्योतइव ज्योतिर्निर्वीर्यमिदंज्ञानमुद्वहसि यतोनिवारयसिप्रचलद्रजः
प्रसरकलुषितानिस्रोतांसीवोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि ननियमयसिचक्षुभितंमनः कोयमनङ्गोना
म धैर्यमवलम्ब्यनिर्भर्त्सयनामायंदुराचारइत्येवंवदन्नेवमेवदनमाक्षिप्यप्रतिपन्नान्तरालप्रवृत्त
बाष्पवेगोपि प्रमृज्यचक्षुःकरतलेनपाणौमामवलम्ब्यावोचत्। सखेकिंबहुनोक्तेन स्वस्थोसि

आशीविषविषवेगविषमाणामेतेषां कुसुमचापबाणानां पतितोस्मि गोचरे स खलूपदिश्यते यस्य
चेन्द्रियाणि न सन्ति मनो वा विद्यते यः पश्यति वा शृणोति वा श्रुतमवधारयति वा यो वा शुभमिदमिति
न शुभमिदमिति विवेक्तुमलं स खलूपदेशमर्हति मम तु सर्वमेवेदं अतिदूरापेतं अवष्टम्भो ज्ञानं
धैर्यं प्रतिसंख्यानमित्यस्तमितैषा कथा कथमप्येवमेव यत्नविधृतास्तिष्ठन्त्यसवः अतीतः खलू
पदेशकालः समतिक्रान्तो धैर्यावसरः गता प्रतिसंख्यानवेला अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः केन वान्य
नास्मिन्समये भवन्तमपहायोपदेष्टव्यमुन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं करणीयं कस्यान्यस्य वा वचसि मया
स्थातव्यमात्मानं इयमनेनैव क्षणेन भवता दृष्टावस्था न कृतमिदानीमुपदेशकालो यावत्प्राणिमि ता
वदस्य कल्याणाद्दितद्वादशादिनकरकिरणातपतीव्रस्य मदनसन्तापस्य प्रतिक्रियमाणमिच्छामि
पच्यन्त इव मेङ्गानि उन्मथ्यत इव मे हृदयं प्लुष्यत इव दृष्टिः ज्वलतीव शरीरं अत्र यत्प्राप्तकालं तत्क
रोतु भवानित्यभिधाय तूष्णीमभवत् । एवमुक्तोप्यहमेनं प्राबोधयं पुनः पुनरर्थदाशास्त्रोपदेशवि
शेषैः सनिदर्शनैः सेतिहासैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमानोपि नाकरोत्कर्णे तदाह
मचिन्तयं । अतिभूमिमयं गतो न शक्यते निवर्तयितुमिति इदानीं निरर्थकाः खलूपदेशाः तत्प्रा
णपरिरक्षणेपि तावदस्य यत्नमाचरामीति कृतमतिरुत्थाय गत्वा तस्मात्सरसः सरसां मृणालिका

समुद्धृत्य कमलिनीपलाशानि सलिललवलाञ्छितान्यादाय गर्भधूलिकषायपरिमलमनोहराणि च
कुमुदकुवलयकमलानि गृहीत्वा गत्वा तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याः कल्पयं । तत्र च सुख
निषण्णस्य प्रत्यासन्नवर्तिनो चन्दनविटपिनां समाहृतकुसुमकिसलयानि निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभि
णा तुषारशिशिरेण रसेन ललाटिकामस्य कल्पयम् । आचरणतलादङ्गचर्चां चारचयं अभ्यर्णपादप
स्फुटितवल्कलविवरशीर्णेन च करसंघृष्टेन च कर्पूररेणुना स्वेदप्रतीकारमकरवं ततो निहितच
न्दनद्रवार्द्रवल्कलस्य स्वच्छसलिलशीकरस्राविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं
च मम कृते कुर्वतस्तन्नलिनीदलशयनमुपकल्पयतो मम कुसुमचन्दनचर्चामारचयतो मम कृतेऽङ्गस्य स्वेदप्रति
क्रियोद्यतस्य कदलीदलेन चानवरतं वीजयतः समुदभून्मे मनसि चिन्ता नास्त्यसाध्यं नाम
भगवतो मनोभवस्य क्वायं हरिणैः सह वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः क्व च विविधविलासरसरा
शिः गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता सर्वथा न हि किञ्चिदस्य दुर्घटं दुष्करमनायत्तं अकर्तव्यं वा जगति
दुरुपपादेष्वप्यर्थेष्वयमवज्ञया विचरति नचायं केनापि प्रतिकूलयितुं शक्यते का वा गणना सचेत
नेष्वपगतचेतनान्यपि सङ्घटयितुमलं । यद्यस्मै रोचते तत्कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भ
वति कमलिन्यपि शशि किरणद्वेषमुत्सृजति निशापि वासरेण सह मिश्रतामेति ज्योत्स्नाप्यन्धका

रमनुवर्त्तने छायापि प्रदीपाभिमुखमभितिष्ठति नडिदपि जलदेषु स्थिरतां व्रजति जन्मापि यौवनेन
सह सञ्चारिणी भवति किं वा तस्याङ्गः साधनमपरं एवंविधो येनायमगाधगाम्भीर्यसागरः क्षण
लवलघुतामुपनीतः क्व तत्तपः क्वेयमवस्था सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता किमिदा
नीं कर्त्तव्यं किं वा चेष्टितव्यं किं देशं प्रतिगन्तव्यं किं वा शरणं क उपायः कः सहायः कः प्रकारः
का युक्तिः कः समाश्रयः येनास्यासवः सन्धार्यन्ते केन वा कौशलेन कतमया वा प्रज्ञया केन वा प्र
कारेण केन वा ष्टम्भेन कया वा प्रत्याशया कतमेन वा समाश्वासेनायं जीवेदिति एतैश्चान्यैश्च मे विषम
हृदयस्य सङ्कल्पाः प्रादुरासन् । पुनश्चाचिन्तयं किमनयान्याप्यनया चिन्तया प्राणास्तावदस्य येन
केनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः तेषां च तत्समागममपहाय नान्यः परः संरक्षणोपा
यः बालस्वभावादप्रगल्भतया तपोविरुद्धमत्रपितोपि नायं तस्याः स्वयमभिगमनेन सूचयति
मनोरथमकालान्तरक्षमश्चायमस्य मदनविकारः सततमतिगर्हितेनाप्यकृत्येनापरं रक्षणीयान्य
न्यत्र सुहृदसून् साधवः तदतिकृपणमकर्त्तव्यमप्येतदस्माकमवश्यकर्त्तव्यतामापतितं किं वा
न्यत्क्रियते किं वान्या गतिः सर्वथा प्रयामि तस्याः सकाशं श्रावयाम्येनामवस्थामिति चिन्तयि
त्वा च कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय सञ्जातलज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदे

का०
पू०
९२
93

प्राप्तव्याजमनुयाय गतोऽहम् । तदेवमवस्थिते यदत्रावसरप्राप्तमसमीदृशस्य चानुरागस्य सदृशमस(
स्यदागमनस्य चानुरूपमात्मनो वा समुचितं तत्र भवति भवतीत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति म
न्मुखासक्तदृष्टिस्तूष्णीमभवत् । अहं तु तदाकर्ण्य सुखामृतमये ह्रद इव निमग्ना रतिरसमयमु
दधिमिवावतीर्णा सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोरथानामग्रमिवाधिरूढा सर्वोत्सवानाम
तिभूमिमिवाधिशयाना तत्कालोपजातया लज्जया किञ्चिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलो
दरे ग्रथिते निवोपर्यकपरिपतनानुबन्धमालादर्शितमालाक्रमे रभसप्रत्यग्रसंश्लेषतयोपजातमथि
मभरे कमले रानन्दजलबाष्पबिन्दुभिः स्नपयद्भिरावेद्यमानप्रहर्षप्रसरा तत्क्षणमचिन्तयं । दिष्ट्या
तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुबध्नाति यत्सत्यमनेन मे सन्तापयता कियता पुण्येन दर्शितानुकू
लता यदि च सत्यमेव तस्येदृशी दशा वर्तते ततः किमिव नोपकृतमनेन किं वा नोपपादितं कि
वानेनापरं समाने कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेऽपि वितथा भारती मया चात्राकालेऽस्मद्वदनान्निष्क्रा
मति इत्यनुभूते च किं मयापि प्रतिपत्तव्यमस्य पुनः किमभिधातव्यमित्येवं विचारयन्त्यामेव प्रवि(
श्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयत् । भर्तृदारिके त्वमस्वस्थशरीरेति परिजनादुपलभ्य महा
देवी प्राप्तेति । तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो महाजनसंमर्दभीतः सत्वरमुत्थाय राजपुत्रि महानयमुप

शे०
९२

स्थितः कालातिपातो भगवांश्च त्रिभुवनचूडामणिरस्तमुपगच्छति दिवसकरः तद्गच्छामि सर्वथाभिम
तसुहृज्जनाणरञ्जनार्थमयमप्रतीक्ष्यैव प्रत्यायितनाम्बायाः प्रविशता कनकवेत्रलताकरेण प्रतीहा
रीजनेन कञ्चुकिलोकेन च गृहीतताम्बूलपटवासाङ्गरागेण चामरग्राहिणीना कुब्जाकिरातबधिरबर्बर
कमलमूकलाङ्गयानेन परिजनेन सर्वतः संरुद्धेद्धारदेशे कथमप्यवामनिर्गमः मयचो प्रत्यागतमत्स
मीपमागत्य स्वचिरं स्थित्वा स्वभवनमयासीत् तयात तत्रागत्य किं कृतं किमभिहितं किं वा चेष्टि
तं इति स्मृत्यहृदया सर्वेनालब्धयम् । गतायां च तस्यां प्रस्तमुपगते च भगवति हारीतहरितवाजि
नि सरोजिनीजीवितेश्वरे चक्रवाकसुहृदि सवितरि ह्रोलिलायमाने पश्चिमाशामुखे हृदिनायमाने
मुच कमलिनीवनेषु नीलायमाने पूर्वदिग्भागे पातालपङ्ककल्पषेण महामलयजलनिधिपयः
पूरणेनैव तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके किं कर्तव्यतामूढानामेव तरलिकामपश्यम् । अयि
तरलिके कथं न पश्यसि हृतमाकुलं मे हृदयं अप्रतिपत्तिविक्लवानि चेन्द्रियाणि तत्स्वयमेवापि
कर्तव्यमलमस्मिन्ज्ञाने उपदिशतु मे भवती यदत्र साम्प्रतमयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः ।
कपिञ्जलो यदि नावदित रकन्यकेव विहाय लज्जामुत्सृज्य धैर्यं प्रवमुच्याविनयमिति चिन्तयि
त्वा जनापवादं प्रतिक्रम्य सदाचारमुल्लङ्घ्य शीलं प्रवगणय्य कुलं प्रङ्गीकृत्याय शोगान्धर्वहृति

का॰
पू॰
९४
95

राज्ञापितनापित्रा प्रत्रमोदिता मात्रा स्वयमुपगम्य ग्राहयामि पाणिं मे गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान्
अथ धर्मानुरोधादितरपक्षावलम्बनेन हावेण मृत्युमङ्गीकरोमि एवमपि प्रथममेतावत्तावदयमुपगत-
स्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणयप्रसङ्गभङ्गः । पुनरपरं यदि कदाचिन्मम जनस्य
मत्कृतात्प्रणयभङ्गात्प्राणविपत्तिरुपजायते तदपि मुनिजनवधविहितमहदेनो भवेत् इत्येवमुच्चा-
वचन्त्यामेव मयि नवचन्द्रोदयजन्मना विरलविरलेनालोकेन वमन्नवनराजिरिव कुसुमरजसा-
धूसरतां वासवी दिगयासीत् । ततः शिशिरकरकेसरिकरविदीर्यमाणतमःकरिकुम्भसम्भवेन
मुक्ताफलत्वोदेन धवलतामुपनीयमानमुदयगिरिसिद्धसुन्दरीकुचमुखेनेव चन्दनचूर्णराशिनेव
पाण्डुरीक्रियमाणं चलति जलधिजलकल्लोलानिलोल्लासितेन वेलापुलिनसिकतोत्क्रमेनेव पा-
ण्डुरतामुत्थाप्यमाने पश्चिमेतरसिन्धुधाम्नादिगन्तरमद्युतत् । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्द-
स्मितानादधानमभेव ज्योत्स्नानिष्यन्दिनी निशामुखशोभामकरोत् तदनु रसातलादवनीमवधार्य
उद्धतशेषफणामण्डलेनेव रजनिकरबिम्बेनाराजत रजनी क्रमेण च सकलजीवलोकानन्दकेन
कामिनीजनवल्लभेन किञ्चिदुन्मुक्तबालभावेन मकरध्वजबन्धुभूतेन समुपारूढरागेण स्फुरतो-
त्सवोपभोगैकयोग्येनामृतमयेन यौवनेनारोहता शशिना रमणीयतामनीयत यामिनी । प्रथमतम

पु॰
९४

त्वासन्नसमुद्रविद्रुमलताप्रभापटलितमिवोदयगिरिसिंहकारतलाहतनिजहरिणशोणितशोणी
कृतमिवातिकलङ्करूपितरोहिणीचरणालक्तकरसालाञ्छितमिवाभिनवोदयरागलोहितं रजनि
करमुदितं विलोक्यात्रं ज्वलितमदनलान्धकारितहृदयानरालिकोन्मत्तः विधुतशरीरापि मन्मथहस्त
वर्तिनी चन्द्रागतनयनापि सुहृत्तममालोकयन्ती तल्लक्षणमचिन्तयं । एकत्रएव नूतमदनमथ्यमासमल
यमानननप्रभृतयः समस्ताः एकत्र चायं पापकारी चन्द्रहतकोन शक्यते सोढुम् इदमतिदुर्विषह्य
मदनवेदनातुरं मे हृदयं अस्य चोद्गमनमिदं सदाहज्वरग्रस्तस्याङ्गारवर्षः प्रीतानां तस्य तद्धारया
तो विस्फोटस्तुल्लितस्य क्षतसर्पदंश इत्येवं चिन्तयन्तीमेव चन्द्रोदयोपनीताकमलवनम्लानिनीति
द्भव मूर्च्छानिमीलितलोचनामाकार्षीत् । प्रविवेश च समश्वासन्नरालिकेपनीताभिश्चन्दनचर्चाभि
स्तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञानामेवाकुलालां सूतेनैवाधिष्ठिता विषादेन महल्लाटविधूतस्वच्छ
न्दकान्तमणिशलाकामविच्छिन्नवाष्पजलधारान्धकारितमुखीं सदन्तीं नरालिकामपश्यं उन्मीलि
तलोचनां च कृतप्रणामामानन्दपङ्कोद्रेण करयुगलेन बद्धाञ्जलिरवादीत् । भर्तृदारिके किं ल
ज्जया गुरुजनापेक्षया वा प्रसीद प्रेषय मां आनयामि ते हृदयदयितं जनं उत्तिष्ठ स्वयं वा तत्र गम्य
तां अतः परमसमर्थास्मि सोढुमिमं प्रबलचन्द्रोदयाविजृम्भमाणोत्कलिकासनस्मृदधिमिव मकर

का॰ हे॰ ५५

95

विघ्नमित्येवंवादिनीं तामहमवोचं उन्मत्ते किमनेनैवमुक्ते सर्वे विकल्पानपाहृत्यस्तोपायदर्शनान्तु
त्मारयन्त्सर्वांस्त्वरयन्त्सर्वाः शंकास्तिरस्कृत्य लज्जामन्तर्गलयन्त्वयमभिरामनलाघवदोषमाहृ एव
न्कालातिपातेन परिहृतरत्रागत एव मृत्योस्तस्यैव वासकामानीताः कुमुदबान्धवः तन्दृन्निह यथाक
थञ्चित्कुपगतजीवितां संभावयामि हृदयदयितमायासकारिणं जनमित्यभिदधाना मदनमहो
खेदविह्वलोहं: कथञ्चिदवलम्ब्य तामेवोदतिष्ठन् उच्चरितायाश्च मे तु निमित्तनिवेदकमस्पन्द
नदक्षिणलोचनं उपजातशङ्का चाचिन्तयं इदमपरं किमप्युपस्थितं दैवेनेति । प्रस्थनातिहरोरक्तेन
न त्रिभुवनप्रसादमहाप्रपालालङ्कारिणा स्वधासलिलस्रवाणिव वहता चन्दनरसनिर्झराणिव वद
ता स्वतनगङ्गाप्रवाहसहस्राणिव वमता प्रह्लादनसारास्फुरानिवोज्झिरता चन्द्रमण्डलेन दीप्यमाने ज्यो
त्स्नया भुवनान्तराले श्वेतद्वीपनिवासमिव सोमलोकदर्शनसुखमिवानुभवति जने महावराहदंष्ट्रा
मण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरोदरादिवोद्ध्रियमाणे महीमण्डले प्रतिभवनमङ्गनाजनेन विकच
कुसुमगन्धैश्चन्दनोदकैरभ्युक्ष्यमाणेषु चन्द्रोदयाङ्गणेषु कामिनीस्तवनहृतीमधुरस्वसङ्कुलेषु राजमा
र्गेषु नीलांशुकरचितावगुण्ठनासु चन्द्रालोकचकितासु कमलवनलक्ष्मीष्विव नीलोत्पलप्रभार
पिहितास्विततस्ततः पलायमानास्वभिसारिकासु प्रतिक्षणमसमाबद्धमथकरमण्डलासु प्रवृत्तमा

शे॰ ५५

नाम्नु भवनदीर्घिकाकुमुदिनीप्रस्फुटितकुमुदवनबहलधूलिधवलितोदरे निशानदीपुलिनायमा
नेऽन्तरिते चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे मदनोदधाविव रतिरसमयइव उत्सवमयइव विलासमयइव प्रीति
मयइव जीवलोके शिञ्जानमणिप्रणालान्तरप्रमोदस्रावबहलमधुररवरम्ये प्रदोषसमये गृहीतवि
विधकुसुमताम्बूलाङ्गरागपटवासहस्तया तरलिकयानुगम्यमानानेनैव मूर्च्छानिर्ह्रादितेन किं
चिदाध्यानचन्दनललाटिकालग्नधूसरालकेन चन्दनरसचर्चाङ्गरागवेशेनाशेषेण तथै
वतयाकर्णावस्थितया चूतमालया श्रवणाभिवद्धलम्बिन्या च पारिजातमञ्जर्या पद्मरागरत्नरचितमिम
विनिर्मितेनेव रत्नांशुकेन हरितमणिरोचिषेव घनकृविरचितचीवरेणापि परिजनेनालक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादा
दवातरत्। प्रवर्तितश्च पारिजातकुसुममञ्जरीपरिमलाकृष्टेन रिञ्छोलीकृतोपवनेन कुमुदवनान्यप
हाय धावता मधुकरजालकेन नीलपटावगुण्ठनविभ्रममिव सम्पादयतानुबध्यमाना प्रमदवन
पक्षद्वारेण निर्गत्य तत्समीपमुदचलत्। प्रयान्ती च तरलिकाद्वितीयमपरिजनमात्मानमवलोक्या
चिन्तय। प्रियजनमभिसरणप्रवृत्तस्य जनस्य किमिव कृत्यं परिजनेन नन्वेत एव परिजनलीलाप्र
पदर्शयन्ति तथाहि। समारोपितशरासनासक्तसायकोऽनुसरति कुसुमायुधो दूरप्रसारितकरः
करमिव शशी मवलनभयान्पदेपदेवलम्बते रागो लज्जापृष्ठतः कृत्वाग्रतः सहेन्द्रियैर्धावति हृदय

निश्चयमारोप्यानयन्तं त्वामेवेति प्रकाशं चावदम् अथ निर्बलिके अपि नाम ममामयमिन्दुद्युतकलसमीप
किरणकचग्रहाकृष्टमभिसारयमानयेत् । इत्येवंवादिनीं च मामसौ विहस्याब्रवीत् भर्तृदारिके अ
न्यासि किमस्यानेन जनेनायमात्मनैव तावन्मदनानलदग्ध भर्तृदारिकायो नास्तात्स्वेच्छां करोति ।
तथा हि प्रतिबिम्बच्छलेन स्वेदसलिलकणिकाचिते त्वामस्य निकपोले लावण्यवति पयोधरभारे निप
तति प्रस्फुरितनकरः स्पृशति रशनारमणीयनितम्बनखलग्नमूर्तिः पादयोः पतति किन्त्वास्य मदनानलस्य
वपुस्तापाक्षुण्णचन्दनानुलेपपाण्डुना श्रद्धत्ते मृणालवलयधवलान्करान्युत्रे प्रतिमाव्याजेन स्फटि
कमणिकुट्टिमेषु निपतति केतकीगर्भकेसरस्थलिमूर्तप्रवादः उपसरसीरस्यवगाहते सलिलशीकरा
र्द्राण्यामणीन्दकरेणास्पृशति द्वेष्टि विघटितचक्रवाकमिथुनानि कमललावनानि एते स्वान्यैरालापैः
तयासह तं गृहे श्राममध्युपगमं । तत्र च मार्गे ललनाकुसुमरजोधूसरं चरणयुगलं कैलासतटात्स्यन्दप्र
स्रुतचन्द्रकान्तमणिप्रस्रवे प्रक्षालयन्ती यस्मिन्प्रदेशे ग्रास्ते तस्मिन्नेव चास्य सरसः पश्चिमेन तटप्रकराष्ठे
वरुधितलतान्तैविप्रकर्षाद्वातानितच्छत्रमुपालक्षयं । दक्षिणेन चरणेस्फुरणेन च प्रथममेव मनसा हि तस्या
तेन तमनामवदीर्णहृदयेन किमप्यनिष्टमत्रं कथयतेव विषमेनाक्रान्तमनाना निर्बलिके किमिदमिति स
भयमभिदधाना वेपमानगात्रयष्टिस्तदभिसारवमन्ति तवान्तिकमगच्छम् । अथ तं निशीथप्रभावाद्दूरादेव विभा

व्यमानस्वरसन्धज्ञानेनाहं हा हतोस्मि हा दग्धोस्मि हा वञ्चितोस्मि हा किमिदमापतितं किंवृत्तंग्रस्तो
स्मि दुरात्मन्मदनपिशाच पापनिर्घृण किमिदमकृत्यमनुष्ठितं आः पापे दुष्कृतकारिणि दुर्विनीते म
हाश्वेते किमनेन तेपकृतं आः पाप दुश्चरित चन्द्रचण्डाल कृतार्थोसि इदानीमपगतदाक्षिण्य दक्षिणा
निल पूर्णास्ते मनोरथाः कृतं कर्तव्यं वहेदानीं यथेष्टं हा भगवञ्छ्वेतकेतो पुत्रवत्सल न वेत्सि मुषित
मात्मानं हा धर्म निष्परिग्रहोसि हा तपो निराश्रयमसि हा सरस्वति विधवासि हा सत्यानाथोसि हा सु
रलोक शून्योसि सखे प्रतिपालय मामहमपि भगवन्तमनुयास्यामि न शक्नोमि भवन्तं विना क्षणमप्य
वस्थातुमेकाकी कथमपरिचित इवाद्य दृष्टपूर्व इवाद्य मामेकपदे उत्सृज्य प्रयासि कुतस्तवेयमतिनिष्करु
णता कथय त्वद्विना क्व गच्छामि कं शरणं प्रपद्ये अन्धोस्मि संवृत्तः शून्या मे दिशो जाताः निरर्थकं जीवित
मप्रयोजनं तपो निःसुखाश्च लोकाः केन सह परिभ्रमामि कमालपामि उत्तिष्ठ देहि मे प्रतिवचनं क्व
तन्ममोपरि सुहृत्प्रेम सखे मा स्मितपूर्वाभिभाषिता चैतानि चान्यानि च विलपन्तं कपिञ्जलमद्राक्षम् ।
तच्छ्रुत्वा पर्याकुलेनेव प्राणैर्हतादेव मन्दकेनाराक्रन्दासरस्तीरलतामण्डपेऽभिघ्नमानाङ्गकोटरीयायथा
शक्तिस्खलितैरज्ञानमविषमभूमिभागविन्यस्तैः पादप्रक्षेपैः प्रस्खलन्ती पदे पदे केनाप्युत्क्षिप्य नीयमाने
व तं प्रदेशं गत्वा सरस्तीरसमीपवर्तिनि शिशिरशीकरासारस्राविणि शशिमणिशिलातले विरचितं कु

शयनमधिशयानं प्रतिनिस्पन्दतया सन्ध्यदृशा हूमिवाकर्णयन्तं प्रतिकोपशमितमदनसन्तापनया त्वणलवसुखमुपलभमानमिव +

का· टी· ९०

९७

जन्मशरमायकमयमिव मनःक्षोभप्रायश्चित्तप्राणायाममावस्थितमिव अभिमप्रसङ्गरतिप्रभेणात्वत्कृतेन ममे
यमवस्थेति कथयन्तमिवाधरेण इन्दुलेखापरिवर्तितदेहतया पृष्ठभागनिपतितेन मदनदहनविद्धलाहृ
दयन्यस्तहस्तेन रवमयूखवल्कलेन क्लिष्टमिव शशिकिरणैः उत्कृष्टपाण्डुरतया स्वविनाशोत्पातेनोत्प
न्नयामदनचन्द्रकलयेव चन्दनलेखिकया रचितललाटिकं मन्त्रश्रियमनरस्तथापरोजनो जातः इति
कुपितेन जीवितेन परित्यक्तं मन्मथव्यथया सहैतानस्मृत्वयमेवोत्सृज्य निःस्नेहतनतास्मत्वमत्रभव
न्तं घनङ्गयोगविद्यामिव ध्यायन्तं मनःक्षोभप्रायश्चित्तार्थं मदपूर्वप्रायश्चित्तमिवाभ्यस्यन्तं उपपादितास्म
दागमनेन मरणायादिवापहतमाणमूर्णापात्रमनःक्षे[illegible]वितचन्दनललाटिकात्रिपुण्ड्रकं धृतसरसबि
सतन्त्रयज्ञोपवीतमंसावसक्तकदलीपत्रगर्भचारुचीवरमेकावलीविशालालवालमालमविरलामविर
लामकर्पूरक्षोदभस्मधवलमाबद्धमृणालरक्षाप्रतिसरमनोहरं मनोभवव्रतवेषमास्थाय मन्त्रमा
गममन्त्रमिव साधयन्तं [illegible]दालक्ष्यपरिह्वननारकेनाविरतरोदनानाम्नेणास्तुतयादागतकथितेनैव
मदनशरशल्यवेदनाकूणितेन त्रिभागेन कठिनहृदये दर्शनमात्रेणापि न प्रत्यनुगृहीतोऽयमनुगतो ज
न इति सप्रणयमात्मप्रलम्भमानमिव चक्षुषा किं चित्स्थितिहृताधरनयाजीवितमपहरन्तं मनःप्रविष्टैरिवे
न्दुकिरणैर्निर्गच्छद्भिर्दशनांशुभिर्धवलितशरोभागं मन्मथव्यथयाविघटमानहृदयनिहितेन वामेन

श्री· ९०

पाणिना प्रसीद प्राणेशः सकृत्प्राणसमेन गन्तव्यमिति हृदयस्थितां मामिव धारयन्तमिनरोणाचनस्वमु
मूर्खेदं त्वरनतया चन्दनमिव स्रवतो ज्ञानीकृतेन चन्द्रातपमिव निवारयन्तं श्रुतिकस्थितेन चाविरा
ङ्गनजीवितमार्गमिवोर्ध्वीवेन विलोकयन्तानपः सकृहृदाकमण्डलुना समुपनीतं कण्ठाभरणीकृते
नचमञ्जुणलवस्रयेन रजनिकराकिरणपाशेनेव संयम्य लोकान्तरमुपनीयमानं कपिञ्जलेनम
हूर्मुनादव्राह्मण्यमित्युर्ध्वहस्तेन द्विगुणीकृतवाष्पोद्गमेनैव क्रोधमानाकण्ठे परिष्वज्य विगतजीवि
तमद्राक्षं पापकारिणी मन्दभाग्या महाभागमद्राक्षम् । उद्भूतमहान्धकारा च पातालमिवावतीर्णा
न तदा ज्ञासिषमहमरामे किमकरवं किं व्यलपम् इति सर्वमेव ज्ञानासिष असवश्च मे तस्मिन्क्षणे किमिति
कठिनतया स्फुटहृदयस्य किमनेकदुःखसहिष्णुतया हतशरीरकस्य किं विहितनया दी
र्घशोकस्य किं भाजनतया जन्मान्तरोपार्जितस्य दुष्कृतस्य किं दुःखदाननिपुणतया दग्धदैवस्य किं
मेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य केन हेतुना नोत्क्रान्ताः स्मि तदपि ज्ञानवती न केवलम
निचिराल्लब्धचेतना दुःखभागिनी वज्राविव पतितं असमशोकहूयमानमात्मानमवनौ विचेष्टमा
नमपश्यं । असम्भावनीयं तत्रस्य मरणमात्मनश्च जीवितमुत्थाय हा हा किमिदमुपपन्न
नमिति सक्रान्दनादा हाम्ब हा तात हा सख्य इति व्याहरन्ती हा नाथ जीवितनिबन्धनावलम्ब मामे

का॰
टी॰
९८
९८

काकिनीमशरणामकरुण विमुच्य यासि पृच्छ नु कपिञ्जलं त्वत्कृते मया यातनानुभूता वस्या कथं सहस्वायमा
नः कृच्छ्रेण नीतो दिवसः प्रसीद सकृदप्यालापदर्शय भक्तवत्सलतामीषदपि विलोकय पूरय मे मनो
रथं आर्तास्मि भक्तास्मि अनाथास्मि बालास्मि अगतिकास्मि दुःखितास्मि अनन्यशरणास्मि मदन
परिभूतास्मि किमिति न करोषि दयां कथय किमपराद्धं किं वानुष्ठितं मया कस्यां च नाज्ञायामाहृते
कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरते येन कुपितोऽसि दासजनमकारणात्परित्यज्य व्रजन्न बिभेषि कौलीना
त् अलीकानुरागप्रकाशनकुशलया किं वा मया पापया अद्यापि प्राणिमि हा हतास्मि मन्दभा
गिनी कथं न त्वं जातो न बन्धवो न विनयो न परलोको धिङ्मां दुष्कृतकारिणीं यस्याः कृते तवायमी
दृशो वृत्तान्तो नास्ति मत्सदृशी नृशंसहृदया या त्वामेवंविधमवसन्नमुज्झित्वा गृहं गतवती किं मे गृ
हेण किमम्बया किं वा तातेन किं बन्धुभिः किं परिजनेन किमशरणा यामि शरणं अयि दैव दर्शय दया
विज्ञापयामि त्वां देहि दयितदक्षिणां भगवति भवितव्यते कुरु कृपां पाहि वनितामनाथां भगवत्यो
वनदेवताः प्रसीदत प्रयच्छतास्य जीवितं देवि वसुन्धरे सकललोकानुग्रहजननि किं नानुकम्पसे
तात कैलास शरणागतास्मि दर्शय दयालुतां इत्येतानि चाक्रोशन्ती कियच्च स्मरामि ग्रहगृहीतेव
आविष्टेव उन्मत्तेव भूतोपहतेव अलपं । उपर्युपरिपातिना नयनजलधारानिकरप्रवाहेण विलीयमाने

ग्रं॰
९८

व इवतामिव नीयमाना जलाकारेणेवात्मीक्रियमाणा प्रलापान्वैवपि दर्शनमहाश्वसिताश्रुगतनया
मार्तृधारैरिव निष्यन्दद्भिः शिरोरुहैरनविरलविगलत्कुसुमतया प्रवृत्तबाष्पजलबिन्दुभिरिवाङ्गै
राय प्रसृतविमलमणिकिरणप्रच्छन्नयाम्फदिनैरिवोपेतानजीवितायेवात्ममरणाय स्पृहयन्ती स
तस्यापि सर्वात्मनाहृदयमवेष्टुमिवेच्छन्ती करतलेनकपोलयोरायपानचन्दनरसेनजरा स्थलेन
च ललाटे निहितसरसबिसयोस्त्रांसयोर्मलयजरजसलवल्लितकमलिनीपलाशावगुण्ठिते
च हृदयेपतास्थाणी पुण्डरीकनिष्ठुरोसि एवमप्यार्तीनगणयन्सि मामित्युपालभमाना पुनःपुन
रेनमन्वनये पुनःपुनः परिचुम्बन्ती पुनःपुनः कण्ठेगृहीत्वाक्रोशे शापापेत्वयापिमत्यागमनेन
कालं यावदस्यामवोनरक्षिता इतितामेकावलीमगाहेयं । अपिभगवन्प्रसीदप्रत्युज्जीवयैनमिति
पुनःपुनः कपिञ्जलस्यपादयोरपतम् पुनःपुनश्च तरलिकाकण्ठेगृहीत्वामारुदं अद्यापिचित्रया
श्रीनजानामि तस्मिन्काले करुणस्तान्यानिचित्रितान्यालपितानि अत्रुपादेशानि प्रकृतस्सर्वाणामेहृतप्र
एणायात्कृपणानि चाङ्गसहस्राणिप्रादुरभूवन् । करुणस्ते संलापाः करुणस्तान्यपिकरुणानि विक्रव्यकथि
तानि अन्यामेव ममप्रकारः प्रलयजलधिस्रोतोन्मयइवोदतिष्ठन्नत्रवाष्पवेगानांजलयन्त्राणीवास्त्रप्रवा
ह्रानां प्रत्रोह्राइवनिरगच्छन्प्रलापानां शिखरसहस्राणीवावधन्नदुःखानां प्रसृतयइवोदपद्यन्त्र स्तु

का॰
दं॰
५५

99

क्षीनां इत्येवमात्मोदन्तमेवावेदयन्त्या एव चेतनां जहार मूर्च्छा वेगान्निपतन्तीं च शिलातले तां ससंभ्रमप्रसा
रितकरः परिजन इव जातपीडः चन्द्रापीडो विधृतवान् अश्रुजलार्द्रेण च तदीयेनोत्तरीयवल्कलप्रान्ते
न शनैः शनैर्वीजयन् संज्ञां ग्राहितवान्। उपजातकारुण्यश्च बाष्पसलिलोत्पीडेन प्रक्षाल्यमानकपोल
युगलो लब्धचेतनाम् अवादीत्। भगवति मया पापेन तवायं पुनरभिनवतामुपनीतः शोकः येनेदृशीं द
शामुपनीतासि तदलमनया कथया संह्रियतामतः परमहमप्यसमर्थः श्रोतुं अतिक्रान्तान्यपि स्वकी
यानि अत्र भवत्या वेदनामुपजनयन्ति सुहृज्जनस्य दुःखानि तन्वाङ्गि कथंकथमपि विधृतानि मा
न सहन्ते सकलभावान् पुनः पुनः स्मरणशोकानलेन्धनतामुपनेतुं इत्येवमुक्ता दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य बाष्पा
यमानलोचना सनिर्वेदमवादीत्। राजपुत्र यातस्यामतिदारुणायामपि न निशायां परिभवतिन्दप्राणैरप्र
भिनैः परित्यक्तास्मीदानीं परित्यक्ष्यन्तीति हतापेनमेतत् नूनमगण्योपहतायाः पापायाः मम भगवा
नन्तकोपि परिहरति दर्शनं कुतश्च मे कठिनहृदयायाः शोकः सर्वमिदमस्या लीकं दुरात्मनः शठहृ
दयस्य सर्वथा हतस्नेहेनानेनात्मना कृतरूपेण निरपत्रपेणाग्रेसरीकृता यथा वा धिगात मदनवेदनया वज्रमय्या
वेदमनन्तभूतेन तस्याः कारणेनाकथनं मनि किं वापरमतः कष्टतरमाख्येयमस्त्यङ्गावेष्यति यत्त्वमाकर्णयते
श्रोतुमाख्यातुं वा केवलमस्य वज्रमयस्यानन्तरमाश्चर्यं यद्भवन्तदावेदयामि। श्रात्मणस्वमाणधार

गे॰
५५

णकारणमलवङ्गवाक्क्रोयः सम्पन्नस्तं च कथयामि यथाङ्गनाग्रमाल्पसिकया यद्दीनाहमिदमुपवत
कल्पं परकीयमिव भारभूतमप्रयोजनमकृतज्ञं च हतशरीरं च वहामि न दलं श्रूयतां ननस्त्वन्तथाभू
तेनास्मिन्नवस्थान्तरे मरणैकनिश्चयानन्तरं झ विलपन्तरलिकामभवे प्रमुञ्चिष्ठ निष्ठुरहृदये किं
यत्नोऽद्यापि काष्ठान्याहृत्य विरचय चितामनुसरामि जीवितेश्वरमित्यवान्तरे झगिति चन्द्रमण्डल
विनिर्गतो गगनादवतीर्य केयूरकोटिलग्नमसृणपिण्डपाण्डुरं पवनतरलमंशुकोत्तरीयमा
कर्षन्नभयकर्णान्दोलितमणिकुण्डलप्रभानुरक्तगण्डस्थलः स्थूलमुक्ताफलतया तारागणमिव ग्र
थितमतिभासुरं हारमुरसा दधानो धवलदुकूलपल्लवकल्पितोष्णीषग्रन्थिरलिकुलनीलकुटिलकुन्त
लविकटमौलिस्तस्कहल्लकुमुदकर्णपूरः कामिनीकुचकुङ्कुमपत्रलतालाञ्छितांसदेशः शङ्खदधव
लदेहः महाप्रमाणः प्रशस्तमहापुरुषलक्षणोपेतः दिव्याकृतिः स्वच्छवारिधवलेन देहप्रभावितानेन
न क्षालयन्निव दिगन्तराणि आमोदिना च शरीरेण तुषारशिशिरेण शीतज्वरमिव जनयता स्पर्शेन शी
करवर्षेण तुषारपटलेनेवालिम्पन् । गोशीर्षचन्दनरसच्छटाभिरिवासिञ्चन्नायतकरपीवराभ्यां
मृणालधवलाङ्गुलिभ्यामतिपीनलम्बशोभाभ्यां कराभ्यां तमपरनमुत्क्षिप्य दुन्दुभिनादगम्भीरेण व
त्से महाश्वेते न परित्याज्यास्त्वया प्राणाः पुनरपि तवानेन सह भविष्यति समागममित्येवमाहतः

का॰
दे॰
१००
100

यित्येवाभिधाय सहैवानेन गगनमुदपतत् । अहं तु तेन व्यतिकरेण सभया सविस्मया सकौतुका चो
त्क्षिप्तमुखी किमिदमिति कपिञ्जलमपृच्छम् । असौ तु ससंभ्रमं दत्त्वैवोत्तरमुदतिष्ठत् दुरात्मन् क्व मे वयस्य
मपहृत्य गच्छसीत्यभिधाय चोत्कण्ठः सञ्जातकोपः बद्धवेगमुत्तरीयवल्कलेन परिकरमुत्पत
न्नेवाम्बरमन्तरिक्षमुदगात् पश्यन्त्या एव च मे सर्व एव तारागणमध्यमुपाविशन् मम तु तेन द्वि
यप्रियतममरणेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणीकृतशोकायाः स्फुटितवाग्रदीर्यत हृदयं किंकर्तव्यता
मूढता तरलिकामब्रवम् । अयि न जानासि कथय किमेतदिति सा तु तदवलोक्य स्त्रीस्वभावकात
रतस्मिन् क्षणे शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता वेपमानाङ्गयष्टिर्मरणशङ्किन्या च वराकी विषण्णहृद
या सकरुणमवादीत् । भर्तृदारिके न जानामि पापकारिणी किं तु महदिदमाश्चर्यमसमानुषाकृति
रेष पुरुषः समाश्वासिता चानेन गच्छता प्रायेणैवंविधा न दिव्याः स्वप्नेऽप्यविसंवादिन्यो भवन्त्याकृत
यः किमुत साक्षात् न चाल्पमपि विचारयन्ती कारणमस्य मिथ्याभिधाने पश्यामि अतो युक्तं विचार्या
त्मानमस्मात्प्राणपरित्यागव्यवसायान्निवर्तयितुमिति महत्खल्विदमाश्वासस्थानमस्यामवस्थायां ।
अपि च तमनुसरन्नेव कपिञ्जलः तस्माच्च कुतोऽयं को वायं किमर्थं वानेनायमुपगतासुः सहसा विप्र
नीतः क्व वा नीतः कस्माच्चासम्भावनीयेनानेनाप्रनः समागमाय प्रदानेन भर्तृदारिका समाश्वासिते

श्री॰
१००

ति सर्वथा प्रत्ययस्य जीवितं वा मरणं वा सममाचरिष्यामि । एकस्मिन्नहनि मरणमध्यवसितं पश्चाद्दत्येतद्व
विच्छित्तिनजीवनं कपिञ्जलो भर्तृदारिकामहं ह्येवस्थास्यतीति तेन तत्प्रत्यागमनकालावधयोपि तावत्
प्रियतमासमीपप्राणा इत्यभिदधाना पादयोर्मे न्यपतत् अहं तु सकललोकदुर्लभ्यनया जीवितदुला
याः स्वस्रिया स्त्रीस्वभावस्य तया च तद्वचनोपनीतया दुराशया मृगतृष्णया कपिञ्जलप्रत्यागमन
कालतया तस्मिन्काले तदेव यत्नं मन्यमानो न प्रियवती जीवितं प्राणधारणाच किमिव न क्रियते तेनापाप
कारिणी कालरात्रिप्रतिमां वर्षसहस्रायमाणां यातनामयीमिव दुःखमयीमिव अग्निमयीमिवोत्स
न्नतिद्रा तत्रैव द्विनिनतले विवेष्टमाना रोगकणधूसरैरस्रुजलार्द्रैः कपोलमस्थानि ते विस्रस्ता व्याकुलैः
शिरोरुहैः सह सहस्रशो विनिर्दयाक्रन्दजर्जरस्वरं तथतामेण कालेन सरस्तीरे तरलिका द्वितीया तत्या
त्यापितवती । प्रत्यूषसि उत्थाय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्वा बाहुनिश्चयात्तत्प्रीत्या तमेव कमण्डलुमा
दाय तान्येव च वल्कलानि तामेव चाक्षमालां गृहीत्वा बुद्ध्यानिःसारतां संसारस्य च ज्ञात्वा मन्दपुण्य
तामात्मनो निरुपाय प्रतीकारदारुणतां व्यसनोपनिपातानामाकलय्य दुर्निवारतां स्नेहस्य भावस्य
त्वा चानित्यतां भावानामवधार्य चाकाण्डभङ्गुरतां सर्वसुखानां विगणय्य च तातमम्बां च परित्य
ज्य सह परिजनेन मनसा सकलं बन्धुवर्गं निवर्त्य विषयसुखेभ्यो मनः संयम्येन्द्रियाणि गृहीतव्र

का॰ दे॰ ९१

10

स्मचर्यादेवं त्रैलोक्यनाथमनाथशरणं इमं शरणार्थिनी स्थाणुमाश्रिता । अपरेद्युश्च यतः कुतोपि
मत्प्रपालब्ध्वात्र तातस्सहाम्बया सह बन्धुवर्गेणागत्य सुचिरं कृताक्रन्दस्तैस्तैरुपायैरभ्यर्थना
भिश्च बहुभिरुपदेशैश्चानेकप्रकारैः परिसान्त्वनैर्नानाविधैर्गृहागमनाय महान्तं यत्नमकरोत् ।
यदा च नेयमस्माद्व्यवसायात्कथंचिदपि शक्यते व्यावर्तयितुमिति निश्चयमधिगतवान् तदा निराशो
पि दुस्त्यजतया दुहितृस्नेहस्य पुनः पुनर्मया विसृज्यमानोपि बहून्दिवसान्स्थित्वा सशोकश्चान्तर्द
ह्यमानहृदयो गृहानयासीत् गते च ताते ततः प्रभृति तस्य जनस्याश्रुमोक्षमात्रेण किल कृतज्ञतां द
र्शयन्ती तदन्तरागहृत्यामिदमप्रणयबहुलमस्तमितलज्जममङ्गलम्भृतमनेकक्लेशायाससहस्रनिवा
संदेहमय शरीरं बहुविधैर्नियमशतैः शोषयन्ती वन्यैश्च फलमूलवारिभिर्वर्तमाना जपव्याजेन तद्गु
णगणानिव गणयन्ती त्रिसन्ध्यमत्र सरसि स्नानमुपस्पृशन्ती प्रतिदिनमर्चयन्ती श्रीदेवं त्र्यम्बक
मस्यामेव गुहायामेतरलिकया सह शोकमत्र भवन्त्यत्यवसम् । साहमेवंविधा पापकारिणी निर्ल
क्षणा निर्लज्जा च क्रूरा च निःस्नेहा च नृशंसा च गर्हणीया निष्प्रयोजनोत्पन्ना निष्फलजीविता निरव
लम्बना निःसुखा च किं मया दृष्टया पृष्टया वा कृतं त्वयास्मरणविधपानकया करोतु महाभागस्तत्का
पाण्डुना वल्कलोपान्तेन शशिनमिव शरन्मेघशकलेनाच्छाद्य वदनं दुर्निवारबाष्पवेगमपारयन्ती नि

गो॰ १०

वारयितुमशक्नुवत्कालमतिचिरमरोदीत् । चन्द्रापीडस्तु प्रथममेव तस्या रूपेण विनयेन दाक्षिण्येन मधुराला-
पतया निःसङ्गतया चातितपस्वितया च प्रशान्तत्वेन च निरभिमानतया च महानुभावत्वेन च शुचितया चो-
पारूढगौरवोऽभूत् इदानीं तु तेनापरेणादर्शितसद्भावेन स्ववृत्तान्तकथनेन च तया च कृतज्ञतया हृतहृद-
यः शनैः शनैरेनामभाषत भगवति क्लेशभीरुः कृतघ्नः सुखासङ्गलुब्धो जनः स्नेहस्य सदृशं कर्मानुष्ठा-
नमशक्तो निष्फलेनाश्रुपातमात्रेण स्नेहमुपदर्शयतीति त्वया तु कर्मणैव समाचरन्त्या किमिव
प्रमोचितं तेन तावदनेनैव परित्यक्तो बान्धवो जनः सत्त्वविहिता अपि तृणवत्त्वयावधीरिता विषयाः विस्र-
ब्धान्यतिशायितभोगसमृद्धीनि ऐश्वर्यमुत्सृष्टम् मृणालीवातितनीयस्यपि निरन्तरं तनिमानमत्रो-
चितैः संक्लेशैरुपनीता तनुः गृहीतं ब्रह्मचर्यं आयोजितस्तपसि महत्यात्मा वनिताजनदुष्करमसहाय-
नमरण्यावस्थानं । अपि च अनयासेनैव दुःखाभिहतैः परित्यज्यते महीयसा तु यत्नेन गरीयसि क्लेशे
निक्षिप्यते केवलं यदेतदनुमरणं तदातिनिष्फलं अविदग्धजनाचरित एष मार्गः मोहविलसितमेतत्
अज्ञानपद्धतिरियं रभसाचरितमेतत् । क्षुद्रदृष्टिरेषा अतिप्रमादोऽयं मौर्ख्यस्खलितमिदं यदुपरतेऽपि
तरि मातरि भ्रातरि सुहृदि भर्तरि वा प्राणाः परित्यज्यन्ते स्वयं चेन्न जहति न परित्याज्याः अत्र हि वि-
चार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणपरित्यागोऽयं असह्यशोकवेदनाप्रतीकारत्वादात्मन उपरतस्य न कमपि गुण

का० दे० ९

मावहति न तावदस्यायं मृत्युजीवनोपायः न धर्मोपचयकारणं न शुभलोकोपार्जनहेतुः न निरयपातप्र
तीकारः न दर्शनोपायः न परस्परसमागमननिमित्तं अन्यामेव स्वकर्मफलपरिपाकोचितामवशोऽसौ
नीयते कर्मभूमिं असावप्यात्मघातिनः केवलमेनसा संयुज्यते जीवंस्तु जलाञ्जलिदानादिना बहूप
करोत्यात्मनः परस्य च मृतस्तु नोभयस्यापि स्मर तावदेकपत्नीं भगवतीं रतिं मकरकेतोः सकलाबला
जनहृदयहारिणि हरहुङ्कारहुतभुग्दग्धेऽप्यनिर्गतामसुभिः पृथां च वार्ष्णेयीं शूरसेनसुतामभिरूपे
सावत्तावजितसकलराजमौलिकुसुमवासितपादपीठे पत्यावविलाभुवनबलिभागभुजि पाण्डौ किं
मुनिशापानलेन्धनतामुपगतेऽप्यपरित्यक्तजीवितामुत्तरां च विराटदुहितरं बालाबालमृगीमिव नय
नानन्दहेतौ विनयवति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिमन्यावागतेऽपि धृतदेहां दुःशलां धृतराष्ट्रदुहितरं भ्रातृश
तोत्सङ्गलालितामतिमनोहरे हरवरप्रदानवर्धितमहिम्नि सिन्धुराजे जयद्रथेऽर्जुनेन लोकान्तरमुपनी
तेऽप्यकृतप्राणपरित्यागाम् अन्याश्च रतेः सुरासुरमुनिमनुजसिद्धगन्धर्वकन्यका भर्तृविरहिताः श्रूयन्ते स
हस्रशो विधृतजीविताः प्राणमोच्यमानापि जीवितं सन्ध्रियतोऽपि समागमो यदि स्यात् भगवत्यां तु नतः पु
नः स्वयमेव समागमसरस्वती समाकर्णिता तत्र भवेच्च को विकल्पः कथं च नाहं प्राणानमप्रमाणीकृतानाकृ
तीनां महात्मनामविनश्वरीं गां गरीयसापि कारणेन गिरिणेव न धिमास्य देवयोः तु । उपरतेन च महज्जीवितं

गो० ९२

कीदृशीं समागतिं अतो निःसंशयमस्मात्सुप्रजातकामयोः महात्मा अपनः मत्सजीवनार्थमेवैनमुपक्षिप्य
स्वर्लोकं नीतवान् अचिन्त्यो हि महात्मनां प्रभावः बहुप्रकारास्तु संसारवृत्तयः चित्रं दैवम् आश्चर्या
तिशायनानुष्ठानपरः सिद्धयः अनेकविधास्तु कर्मणां शक्तयः अपि च सतिस्मरणामपि विसृष्टबुद्धिः कथ
मिवान्यजन्मदपहरणे कारणमाशंक्यते जीवितप्रदानाद्धेतेन चास्माभ्यामिदमेव गन्तव्यं हे भगवत्या
चिरमदृष्टपूर्वयोरन्योः तथा हि विश्वावसुर्नाम गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां कन्यामाशीवि
षदष्टजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य च्यवनस्य तनयो रुरुकुमारोऽनुनितो नाम स्वायुषोऽर्धेन योजि
तवान् अर्धेन चाश्वमेधतुरगानुसारिणा मात्मजेन बभ्रुवाहनेन नाम्ना समरशायी रसिताशापहृत उलू
पी नाम नागकन्या कामोन्मादमकरोत् अभिमन्युतनयं च परीक्षितं मसत्याम् आश्वत्थामपावकपरिप्लुष्ट
मुदरादुपरतमेव निर्गतमुत्तरायामलापोपजनितं कृष्णो भगवान्वासुदेवो उल्लेभान सुहृन्ना हितवान् ।
उज्जयिन्यां च सन्दीपनिद्विजतनयं मेतकपुरादपहृत्य त्रिभुवनवन्दितचरणः समुपानीतवान् । अत्रा
पि कथंचिदेवमेव भविष्यति तथापि किं क्रियते कउपालभ्यते प्रभवति हि भगवान्विधिः बलवती
च नियतिः आत्मेच्छया न शक्यमुत्सुसितमतिपिशुनानि चास्य कान्नि निष्ठुरस्य दैवहतकस्य विल
सितानि नितरामनते दीर्घकालमव्याजरमणीयप्रेम प्रायेण च निसर्गतत्त्वं निधनस्वभावभङ्गुराणि

का. उ. ए३

103

सुखानि प्रायेण स्वभावानि च दुःखानि कथमप्येकस्मिञ्जन्मनि समागमो जन्मान्तरसहस्राणि च विरहः

प्राणिनो अतो नार्हसि अनिन्द्यमात्मानं निन्दितुं आपतन्ति हि संसारपथमतिगहनमवतीर्णानामेते वृ

त्तान्ताः धीरा हि तरन्त्यापदं इत्येवंविधैरन्यैश्च स्वहृद्भिरूपवर्णनैः संस्थाप्यमाना पुनरपि निर्झरजलेनाञ्ज

लिपुटोपनीतेनानिच्छन्तीमपि बलान्मुक्षालितमुखीमकारयत् अत्रान्तरे च स्नातमहाशोकेनाहमिवात्रेय

जातशोक इव समुत्सृष्टदिवसव्यापारो रविरपि भगवानधोमुखस्तनामयासीत् । अथ लीने च दिवसे

परिणतप्रियङ्गुमञ्जरीरजोनिभेन पिञ्जरिम्णा रज्यमाने विलम्बिनि व्योममण्डले अविरतकुसुमभरसर

क्तकुसूलकोमलेनाचोस्नातपेन प्रच्यमानेष्वपि दिग्मुखेषु चकोरनयनारक्तकान्तिना च पिङ्गलिम्ना तिरोहि

तनीलिम्नि व्योम्नि कोकिलविलोचनच्छवि बभ्राणि चारुणायति सान्ध्ये भुवनमभिविष्टे यथाप्रदानसु

न्निषण्ण्यहरग्रामणीभुवनमाहिषमलीमसमवप्रभिषिलोचनश्रीषिश्रमितनारकापथमथिस्विकालिमान

मानत्वति शार्वरे नभसि अनन्ततिमिरतिरोहितहरितिनताम्रगाहनतां यात्रीषु तरुराजिषु रजनिजल

बिन्दुजालजनितजडिम्नि बहलवनकुसुमपरिमलामोदितगहने चञ्चलितलताविटपिगहने चोप

वने निद्रानिभृतपतत्रिणि त्रियामामुखे महाश्वेता मन्दं मन्दमुत्थाय भगवतीमुपास्य पश्चिमां सन्ध्या

कमण्डलुजलेन प्रक्षालितचरणा वल्कलशयनीये सखेदमस्वं च निःश्वस्य निषसाद चन्द्रापीडोऽप्युत्था

शे. ए३

य मजस्रमंप्रस्रवणाज्जलाञ्जलिमवकीर्य कृतसन्ध्याप्रणामः तस्मिन्द्वितीये शिलातले मृदुभिर्लता
पल्लवैः शय्यामकल्पयत् उपविष्टश्च पुनः पुनः तमेव मनसा महाश्वेतावृत्तान्तमन्वभावयत् आसीच्चा
स्य मनसि एवं नामायमप्रतीकारदारुणोऽनङ्गविषमस्मरवेगः कष्टः कुसुमायुधो यदनेनात्रभवता म
हाश्वेताप्येवमनेपादितकालक्रमाः समुन्मादितधैर्याः सद्यो जीवितं जहति सर्वथा नमो भगवते
त्रिभुवनाभ्यर्चितशासनाय मकरकेतनायेति पुनः पप्रच्छ चैनां भगवति सा तव परिचारिका व
नवाससहायमतेर्मित्रं दुःसहब्रह्मचारिणी तरलिका क्व गतेति अथ साकथयत् । महाभाग यत्तन्मया
कथितममृतसम्भवमप्सरसां कुलं तस्मान्मदिरेति नाम्ना मदिरायतनेत्रा कन्याभूत् तस्या
श्चासौ सकलगन्धर्वकुलमुकुटकुसुमपीठप्रतिष्ठितचरणो देवः चित्ररथः पाणिमग्रहीत् अ
परिमितगुणगणाकृष्टहृदयस्यान्यवनितालंभेनाधःकृताशेषान्तःपुरेण हेमपट्टलाञ्छनेनच्छ
त्रवेत्रचामरचिह्नेन महादेवीशब्देन परं प्रीतः प्रसादमकरोत् अन्योन्यप्रेमसंवर्धनपरयोश्च त
योर्यौवनसुखानि सेवमानयोः कालेनाश्चर्यभूतमेकमेव जीवितमिव पित्रोरथवा सर्वस्यैव गन्ध
र्वकुलस्य जीवलोकस्य वा हृदयरत्नमुदपादि कादम्बरीति नाम्ना सा च मे जन्मनः प्रभृति एका
पानशयनयानासना परमं प्रेमस्थानं सकलविस्रम्भधाम द्वितीयमिव हृदयं बालमित्रतया मम

का· टे· १५४

याचैकत्रं तत्र गीतादिकलासु कृतः परिचयः शिशुजनोचिताभिश्च क्रीडाभिरतियन्त्रणानिर्भरंऽप्युपनीतो
बालभावः सा चास्मिन्नेव मदीयेन दुःखवृत्तान्तेन समुपजातशोका निश्चयमकार्षीत् नाहं कथञ्चिदपि
सशोकायां महाश्वेतायामात्मनः पाणिं ग्राहयिष्यामीति सखीजनस्य पुरतः शपथमभिहितवती
यदि कथं मामनिच्छन्तीमपि बलात्तातः कस्मैचिद्दातुमिच्छति तदाहमनशनेन वा रज्ज्वा वा
विषेण वा नियतमात्मानमुत्स्रक्ष्यामीति सर्वं च तदात्मदुहितुः कृतनिश्चयं निश्चलभाषितं कर्णप
रम्परया परिजनसकाशाद्गन्धर्वराजश्चित्ररथः स्वयमशृणोत् । गच्छति काले समारूढनिर्भरयौव
नामालोक्य सुतां बलवदुपतापपरवशः क्षणमपि न धृतिमलभत एकापत्यतया चातिप्रियतया यौव
नशक्तः किञ्चिदपि तामभिधातुमिति अयमयं स्वोपायोऽत्रावसरमिदमत्र प्राप्तकालमिति मत्वा तया महा
देव्या मदिरया सहावधार्य क्षीरोदनामानं कञ्चुकिनं मत्समीपं प्रेषयामास वत्से महाश्वेते त्वद्व्य
तिरेकेणैव दग्धहृदयानामिदमपरमस्माकमुपस्थितं इदानीं तत्कादम्बरीमनुनेतुं त्वं शरणमिति
सन्दिश्य मत्समीपमद्यैव प्रत्यूषसि प्रेषितवान् । ततो मया गुरुवचनगौरवेन सखीप्रेम्णा च क्षीरोदे
न सार्धं सा तरलिका मसखि कादम्बरि किं दुःखितमपि जनमतितरां दुःखयसि जीवन्तीमिच्छसि चे
न्मां तत्कुरु गुरुवचनमवितथ्यमिति सन्दिश्य विसर्जिता नातिचिरगतायां च तस्यामनन्तरमेवमाध्व

गें· १५४

मिन्नत्राश्रमे महाभाग इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् । अत्रान्तरे च लाञ्छनच्छलेन विस्मयन्निव शोका
नलदग्धमध्यं महाश्वेताहृदयमत्र संभवन्निवोद्वहन्निव शशिनि कुमारकवधमहापातकं दर्शयन्निव
चिरकाललग्नं दहनपानानलदाहचिह्नमविरलभस्माङ्गरागधवलः कुसुमस्य गात्रिनप्राहुनार्थीवा
समुन्नतस्वाम्बिकायाः धूर्जटिजटामण्डलचूडामणिर्भगवानुदगात्तारकराजः क्रमेण चाङ्गनेग
गनमहापयोधिपुलिने समस्तलोकमहानिद्रामङ्गलकलशे विघटितकुमुदवने धवलितदशादि
शि गगनस्रोतःश्वेतायमाने मानिनीमानपाशे शशाङ्कमण्डले शशिकरकलापकलितास्वच्छजन्मी
पृ क्र शिमानमोऽवीप्र प्रभासम्प्रस्रवत्स्वच्छकैलासे पशिमणिशिलानां सर्वतः स्रोतःस्राविष्व
मस्रवलोप्र मृणालकंदलिनि चावस्कन्दपतितचन्द्रकर इव विलसत्कमलवनशोभे भात्यच्छोद
सरः पयसि समुत्सृज्य मोहनिद्रे च शशाङ्कीयसि वीचिविचलितनवपुष्पे विकसति विरहिणि चक्रवाक
चक्रवाले निवृत्ते चन्द्रोदये विस्फुरितहर्षनयनजलकणनीहारविरहिणि विद्याधराभिसा
रिकाजने चन्द्रापीडः समासमालोक्य महाश्वेतां पल्लवशयने शयानैः शयानैः समुपाविशत् । अस्यां च
वेलायां किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशम्पायनः किं वा वराकी पत्रलेखा किं वा च राजपुत्र
लोक इति चिन्तयन्नेव निद्रां ययौ प्रत्यूषे तीर्णायां तमायां उद्धसि सन्ध्याग्न्युपास्य शिलातलोपविष्टा

का° पू° १०५

105

यो पवित्राण्यघमर्षणानि जपन्त्यां महाश्वेतायां निर्वर्तितप्राभातिकविधौ चन्द्रापीडे तरलिका षो
डशवर्षवयसा सावष्टम्भाकृतिना मदलेखालसगजराजगमन गुरूणि पदानि निक्षिपता पर्यापितचन्द्र
नाङ्कुरागधूसरोरुदण्डद्वयेन जङ्गमरागाविज्जवारुणेन चामीकरशृङ्खलाकलापनिविडनियमि
तेन कक्ष्याबन्धातिरिक्तमेखलःत्पल्लवमधरवासएव केवलं वसानेन निकृष्टतनयाविभक्तमध्येन विपु
लवक्षस्थलीर्णोत्तुङ्गपीन बाहुनावामप्रकोष्ठदोलायमानमाणिक्यवलयेन कर्णाभरणमणेर्वि
प्रकीर्यमाण मयूखमाले किरणैरिन्द्रायुधजालं वर्णांशुकोत्तरीयमिव प्रकस्कन्दत्तमप्रहरहृताहृत
पल्लवकोमलमनवरततात्म्बूलबद्धरागान्धकारमधरं दधता कर्णान्तायतस्य स्वभावधवलस्य ध
वलिम्ना लोचनयुगलस्य धवलयतेव दिगन्तराणि कुमुदवनानीव वर्षता पुण्डरीकमयमिव दिव
सं कुर्वता कनकपट्टपृथुललाटेनालिकुलनीलशिरसिजेनाग्राम्याकृतिना सङ्गीतसम्पर्कचतुरेण
गन्धर्वदारकेण केयूरकनाम्नानुगम्यमाना मत्स्यसमीवमाङ्गरा सीत् । आगत्य च कोयमित्युपजात
कौतुका चन्द्रापीडं सुचिरमालोक्य महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्य कृतप्रणामा सविनयमुपावि
शत् । अनन्तरं चातिहृदयाननेनोन्नमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोपि महाश्वेतादृष्टिनिसृष्टे नातिसमी
पवर्तिनि शिलातलं भेजे समुपाविष्टश्च तं तन्महत्स्थं सर्वे श्रथः कृतजन्मा कथं उपहसितस्वरास्तव

ग्रं° १०५

गन्धर्वविद्याधररूपं रूपातिशयं चेन्द्रापीडस्य दृष्ट्वा विस्मयमापेदे परिसमाप्तमज्जना च महाश्वेता पप्रच्छ
तरलिकां किं त्वया दृष्टा प्रियसखी कादम्बरी कुशलिनी करिष्यति वा मद्वचनमिति । अथ
सा तरलिका विनयावनतमौलिरीषदासम्बितकर्णपल्लवामतिमधुरया गिरा व्यजिज्ञपत् भर्तृ
दारिके महाश्वेते दृष्टा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी कुशलिनी विज्ञापिता च निखिलं भवद्व
हितः सन्देशमाकर्ण्य च यत्तया सन्ततप्रवृत्तैः स्थूलाश्रुबिन्दुवर्षैः कथित्वा प्रतिसन्दिष्टं तदनेनैव
विसर्जितः तस्या एव वीणावाहकः केयूरकः कथयिष्यतीत्युक्त्वा विरराम विरतवचसि तस्यां केयू
रकोऽब्रवीत् । भर्तृदारिके महाश्वेते देवी कादम्बरी दृढदत्तकण्ठग्रहा त्वां विज्ञापयति यदियमा
गत्य मामवदत्तरलिका तत्कथय किमियं गुरुजनानुरोधः किमिदं मच्चित्तपरीक्षणं किं गृहनिवासा
पराधनिग्रहणोपालम्भः किं प्रेमविच्छेदाभिलाषः किं भक्तजनपरित्यागोपायः किं वा प्रकोपः जातास्य
व मे प्रेमनिस्यन्दनिर्भरे हृदयमेवमतिनिष्ठुरं सन्दिशन्त्या कथमासन्न लज्जिता तथा मधुरभाषिणी केन
शिक्षितासि वक्तुमप्रियं प्रकृत्यमभिधातुं स्वस्योपि नाम क इव सहृदयः कनीयस्यवसमानविरसे कुमारी
हृदयोममतिक्रूरमुपसमर्पयेत् किमसत्यानि दुःखाभिहतहृदयोऽस्मद्विधो जनः सुहृद्दुःखावेदने हि मनसि के
वलाशा कथानिवृत्तिः कीदृशाः सम्भोगाः कानि वा हसितानि केन ईदृशीं दशामुपनीता प्रियसखी ।

का॰ हे॰ १९६

कथमतिदारुणं विषमिवाप्रियकारिणं कामं सकामं कुर्यात् दिवसकरास्तविधुरासु नलिनीषु सहवास
परिचयाच्चक्रवाकवधूरपि रतिपतिसमागमसुखानि त्यजति किमुत नार्यः अपि च यत्र भर्तृविरहवि
धुरा तीव्रव्रतकर्षिताङ्गी प्रियसखी महाश्वेता दुःखमनुभवति तत्राहमवगणय्य तां कथमहमात्मसुखा
र्थिनी पाणिं ग्राहयिष्यामि कथं वा मम सुखं भविष्यति त्वत्प्रेम्णा चास्मिन्वयसि कुमारिकाजनविरुद्धं स्व
तन्त्रमालम्ब्याङ्गीकृतमयशः समवधीरितो विनयोऽगुरुवचनमतिक्रामितं न गणितो लोकापवादः व
निताजनस्य सहजमाभरणं उत्सृष्टा लज्जा सा कथय किमिव पुनरत्र प्रवर्तते तदयमञ्जलिरुपरचितः
प्रणामोयमिदं च पादग्रहणं मा शापितासि मे जीवितेन मा कृथाः स्वप्नेपि पुनरिममर्थं मनसीति तच्छ्रुत्वाहमभ
वत् महाश्वेता तातन्नश्रुत्वा सुचिरं विचार्य गच्छ स्वयमेवागत्याहं यथार्हमाचरिष्यामीत्युक्त्वा केयूरकमा
हितोत् गते च केयूरके चन्द्रापीडमुवाच राजपुत्र रमणीयो हेमकूटः विचित्रा च चित्ररथराजधानी बहु
कुतूहलः किंपुरुषविषयः पेशलो गन्धर्वलोकः सरलहृदया महानुभावा च कादम्बरी यदि नातिखेद
करमिव गमनं कलयसि नावसीदति वा गुरुप्रयोजनमहत्त्वत्र विषयकुतूहलि वा मनो मद्वचनमनुरुध्य
नेवाभवन्मतिः सत्त्वदायि वा सर्वदर्शने ग्रहेसि वा प्रेमप्रार्थनीयो मम प्रतारणयोग्यं वा जनं मन्यसे ममा
तृष्णावापरिचयलेशोऽग्राह्यो वायं जनः ततो नार्हसि मे निष्फलां कर्तुमिमामभ्यर्थनां इतो मयैव सहग

गे॰ १०५

त्वाहेमकूटमतिरमणीयतानिधानं नवदृष्ट्वाच मन्त्रिविशेषां कादम्बरीमपनीयतस्याः कुमतिमोहवि
लसितं एकमहोविश्रम्य श्वोभूते प्रत्यागमिष्यसि ममहि निष्कारणबान्धवेन त्वया मालोकेवदुःखा
न्धकारभाराक्रान्तेन मनसः कालादिवोच्छ्वसितं चेतसा श्रावयित्वा स्ववृत्तान्तमिमं समस्तामिव गतशो
कोऽङ्गः खितमपि जनं रमयन्ति सज्जनसमागमाः परसुखोपपादनपराधीनश्च भवादृशां गुणोदयः
त्स्तकवती चैवं तां चन्द्रापीडोऽब्रवीत् भगवति दर्शनात्प्रभृति परवानयं जनः कर्तव्येषु यथेष्टं मयाद्भुः त
या नियुज्यतामित्यभिधाय तया सहैवोदचलत्। क्रमेण च गत्वा हेमकूटमासाद्य गन्धर्वराजकुलम
तीत्य काञ्चनतोरणानि सप्तकक्ष्यान्तराणि कन्यान्तःपुरद्वारमवाप महाश्वेतादर्शनप्रधावितेन च
हादेव हृतप्रणामेन कनकवेत्रलताहस्तेन प्रतीहारीजनेनोपदिश्यमानमार्गः प्रविश्यासंख्येय
नारीशतसहस्रसम्बाधं स्त्रीमयमपरमिव जीवलोकमियत्तां गृहीतमेकत्र त्रैलोक्यस्त्रैणमिव संह
तं अप्रकृष्टमिव सर्गान्तरमङ्गनाद्वीपमिवापूर्वमुत्पन्नं पञ्चममिव नारीरूपगणावतारं अपरमिव कृत
युगेषि प्रजापतिर्निर्माणं अनेककल्पनार्थमुत्पाद्य स्थापितामिवाङ्गनाकोशं अतिविस्तारिणा कव
तिजनलावण्यप्रभास्त्रोतसा प्लावितदिगन्तरेण सिञ्चतेवामृतरसविसरेण दिवसमपीन्दुमयं कुर्वतेव युव
ताजालबहलप्रभावर्षिणा मरकतमणिमयेन स्तम्भसहस्रेण परिगतं तेजोमयमिव चन्द्रमण्ड

लसहस्रैरिव निर्मितसंस्थानं ज्योत्स्नयेव घटितसन्निवेशां आभरणप्रभाभिरिव निष्पादितां दिगन्तरां विश्व
मैरिव हृतसर्वोपकरणं यौवनविलासैरिवोत्पादितावयवं रतिविलसितैरिव कल्पिताकारां अन्त
रागेणेवानुलिप्तसकलजनप्रदेशां मन्मथचरितैरिव कृतसञ्चयं शृङ्गारमयीमिव सौन्दर्यमयीमिव
कुतूहलमयीमिव प्रेमसद्भवमयीमिव स्मरवनाधिदेवतामयीमिव कुसुममयीमिव आश्चर्यमयीमिव कु
मारः कुमारीपुरमपश्यन्तं ददर्श । अतिबहलतया च कन्यकाजनस्य समन्तादाननकान्तिभिरिन्दुबि
म्बसहस्रमिव पतन्तीमपाङ्गविक्षेपैः चलितकुवलयवनमयीमिव क्रियमाणामवनीमतिभङ्गुरभ्रूल
ताविभ्रमैः कामकार्मुकशतानीव प्रचलितानि शिरसिजकलापान्धकारैः बहलपक्षप्रदोषसहस्रा
णिव सम्भवतः स्मितप्रभाभिः स्फुटकुसुमधवलानिव वसन्तदिवसान् सञ्चरतः श्वसितानिलप
रिमले मलयमारुतानिव परिभ्रमतः कपोलमण्डलालोके मणिमयदर्पणसहस्राणीव स्फुरि
तानि करतलरागेण रक्तकमलवनवर्षणमिव जीवलोककरतरुकेसरपरिस्फुरणेनेव कुसुमा
युधशरसहस्रैरिव संच्छादितानि दिगन्तराणि आभरणकिरणेन्द्रायुधजालकैः उड्डीयमानानीव भ
वनमयूरवृन्दानि यौवनविकारैरिवोत्पाद्यमानानि मन्मथसहस्राण्यद्राक्षीत् । उचितस्थपदेशान
वकुमारिकाणां सर्वाङ्गस्तावलम्बेन पाणिग्रहणानि वृण्वादेशप्रभुस्तनव्यतिकरान् वीणास्फुरकरह

व्यापारान् कन्दुकलीलासु करतलप्रहारान् भवनलतामेककलशकण्टकेषु भुजलतानिपरिष्व
ङ्गान् लीलादोलासु नितम्बस्थलप्रेङ्खितानि ताम्बूलवीटिकावखण्डनेषु दशनोपचारान् बकु
लविटपेषु मदरागगण्डूषप्रचारान् अशोकतरुताडनेषु चरणाभिघातान् उपहाररक्तकुसुमस्तबल
नेषु सीत्कारानतिरिक्तमिव सुरतमिवाभ्यस्यन्तीनामपश्यत् यत्र च कन्यकाजनस्य कपोलतलं
लोक एव श्रवणप्रणालनं लोचनान्येव कर्णोत्पलानि हसितच्छविरेव कपोलाङ्गरागः निःश्वासा
एवाधिवासगन्धयुक्तयः अधरकान्तिरेव कुङ्कुमप्रसाधनविलेपनं आलापा एव तन्त्रीनिनादाः भु
जलता एव चम्पककेसरकमालाः करतलान्येव लीलाकमलानि स्तना एव दर्पणाः नितम्बेदरु
प्रभैवांशुकावगुण्ठनं जघनस्थलान्येव विलासमणिशिलातलानि कोमलाङ्गुलिराग एव चरणा
लक्तकरसो नखमणिमरीचय एव कुङ्कुमोपहाररक्तकुसुमप्रकाराः । अपि च अलक्तकरसोपि चर
णानि भारो बकुलमालिकामेखलाकलनमपि गमनविघ्नकरं अङ्गरागगौरवमप्यधिकश्वास
निमित्तं अंशुकभारोपि म्लानिकरणं मङ्गलमात्रमेव वलयविधृतिरपि करतलविध्यातिहेतुः
श्रवणमञ्जरिकाधारणमपि शिरःकर्णोत्पलकमलनालमथकरपल्लवप्रवृत्तो व्यायासकरः । त
थाच यत्र सर्वोदर्पणेन दत्तहस्तावलम्बनमुत्थानमतिहासप्रसाधनेषु सौहृदस्नेहता स्तनका

केश्यप्रभावः कुसुमावचयेषु द्वितीयकुसुमयष्टिलमध्यकृवतिजनोचितं कन्यकाविज्ञानेषु माल्यग्रथ
नेषु कुसुमायुधव्यापारो देवताप्रणामेषु मध्यभागमङ्गलेनातिविस्मयकरः तस्य चैवंविधस्य किञ्चि
दभ्यन्तरमतिक्रम्यैव तेन स्वपरिभ्रमतः कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य परिजनस्य शुश्राव तांस्तानतिमनो
हरानालापान्। तथाहि लवलिके कल्पय केतकीधूलीभिर्लवलीलतालवालमण्डलानि सा
गरिके गन्धोदककनकदीर्घिकासु विकिर रत्नवालुकाम् मृणालिके कृत्रिमकमलिनीकुङ्कुमस
रेणुमुष्टिभिः क्षुरय यन्त्रचक्रवाकमिथुनानि मधुकरिके कर्पूरपल्लवरसेनाधिवासगन्धपात्राणि
रणानिके तमालयूथिकान्धकारेषु निधेहि मणिप्रदीपान् कुमुदिके स्थगय शकुनिकुलरक्षणा
य मुक्ताजालैर्दाडिमीफलानि निपुणिके लेखय मणिसालभञ्जिकास्तनेषु कुङ्कुमरसपत्रभङ्गा
न् उत्पलिके परामृश कनकसम्मार्जनीभिः कदलीगृहमरकतवेदिकाः केसरिके सिञ्च मदिरा
रसेन बकुलकुसुममालागृहाणि मालतिके पाटलय सिन्दूररेणुना कामदेवगृहदन्तवलभिका
नलिनिके पायय कमलमधुरसं भवनकलहंसान् कदलिके नय धारागृहं गृहमयूरान् कमलि
निके प्रयच्छ चक्रवाकशावकेभ्यो मृणालक्षीररसम् हंसलतिके देहि पञ्जरपुंस्कोकिलेभ्यः चू
तलतिकाङ्कुरान् पल्लवके भोजय मरिचाग्रपल्लवदलानि भवनहारीतान् लवङ्गिके विकिर पञ्चको

रपञ्जरेषु पिप्पलीनाङ्कुलशाकलानि मधुकरिके विरचय कुसुमाभरणानि मयूरिके सङ्गीतशा
लायां विसर्जय किन्नरमिथुनानि कदलिके समारोहय क्रीडापर्वतशिखरं जीवञ्जीवमिथुनानि
हरिणिके देहि पञ्जरशुकशारिकोपदेशमित्येतानि अन्यानि च परिहासजल्पितान्यश्रौषीत्
तथाहि चामरिके मिथ्याश्रयतां प्रकटयन्ती कमभिसन्धातुमिच्छसि अयि यौवनविलासे कृ
न्तनीकृतने विज्ञातासि यात्वं स्तनकलशभारावनम्यमानमूर्तिर्मणिस्तम्भमयूखवानवलम्बसे
परिहासकौशलिनि रत्नभित्तिपतितमात्मप्रतिबिम्बमालपसि पवनहृतोत्तरीयांशुके हारप्र
भामायासितकरतलासे वलयसि उपहारकमलस्खलनभीते मणिकुट्टिमेषु निजस्तनप्रतिबि
म्बकानि परिहरसि मदनतापप्रतप्ते जालवातायनपतितपद्मरागालोके प्रति बालातपशङ्कया
करतलमातपत्रीकरोषि खेदयन्तस्वहस्तगलितचामरानस्वमणिमयूखकलापमथनो द्वी
त्येतानि चान्यानि च शृण्वन्नेव कादम्बरीभवनसमीपं ययौ । प्रलीनायमानस्रुपवनलतागलि
तकुसुमरेणुपटलैः ह्रदिनायमानमनिभृतपरिस्नुतानवरतनाङ्गनसहकारफलरसवर्षैः ।
नीहारायमाणमविरलाविमर्दकीर्णैः बकुलकेसरशीकरधाराधूलिभिः काञ्चनद्वीपायमानं चम्पक
कदलीपल्लवैः लीलाशोकवनायमानं चरणालक्तकरसविमर्दैः अस्तोत्पत्तिदिवसायमानं

अनङ्गरागामोदैः चन्द्रालोकायमानं दन्तपत्रमण्डलैः प्रियङ्गुलतावनायमानं रोचनातिलकभक्तिभिः
नीलायमानं कृष्णागुरुपत्रभङ्गैः लोहितायमानं शिरीषकुसुमाभरणैः । अथ प्रथममेव बाह्यमागतेनोभयत
ऊर्ध्वस्थितेन स्त्रीजनेन प्रकारेणेव लावण्यमयेन कृतं दीर्घरथ्याकारमार्गमपश्यत् । तेन चान्त
र्निपतन्तं आभरणालोकसंपीडितं नदीवेणिकाजलप्रवाहमिव वहन्तमपश्यत् । तन्मध्ये च प्रतिस्रो
तमिव गत्वा प्रतीहारीमण्डलाधिष्ठितपुरोभागं श्रीमण्डपं ददर्श तत्र च मध्यभागे पर्यन्तरचितम
ण्डलेनार्धोपविष्टेनानेकसहस्रसंख्येन परिस्फुरदाभरणकल्पलतानिवहेनेव कन्यकाजनेन परि
वृतां नीलांशुकप्रच्छदपटप्रावृतस्य महतः पर्यङ्कस्योपाश्रये धवलोपधानन्यस्तदक्षिणभुजलता
विष्टम्भेनावस्थितां महावराहदंष्ट्रावलम्बिनीमिव महीं विस्तारिणा देहप्रभाजालजलेन भुजलता
विक्षेपपरिक्रमैः प्रनर्तन्तीभिरिव चामरग्राहिणीभिरुपवीज्यमानां पतितप्रतिबिम्बतयाधस्तान्म
णिकुट्टिमेषु नागैरिवापह्रियमाणां उपान्तेषु रत्नभित्तिषु दिक्पालैरिव नीयमानां उपरि मणिम
ण्डपेषु भ्रमरैरिवोत्क्षिप्यमाणां हृदयमिव प्रवेशितां महामणिस्तम्भैः आपीतामिव मणिदर्पणैः
अधोमुखेनेव स्त्रीमण्डपमध्योत्कीर्णेन विद्याधरलोकेन गगनतलमिवारोप्यमाणां चित्रकर्मफले
नावलोकनकुतूहलसंयोजितेन त्रिभुवनेनेव परिवृतां भूषणरवप्रनर्तितशिखिविषाणविततचित्रव

नुकेन भवनेनापि कौतुकोत्पादितलोचनसहस्रेणेव दृश्यमानां आत्मपरिजनेनापि दर्शनलो-
भादुपार्जितदिव्यचक्षुषेवानिमिषनयनेन विवर्ण्यमानां लक्षणैरपि रागविशेषैर्विवाधिष्ठितसर्वा-
ङ्गीं प्रकृतरूपामिव प्रज्वलन्तीं बालभावं प्रदत्तामपि मन्मथावेशपरिवशेनेव स्पृश्यमाणां यौवने-
नाविवलितचरणरागदीधितिभिरिव निर्गताभिरलक्तकरसपाटलितलावण्यजलवेणिकाभि-
रिव गलिताभिर्निवसितरत्नांशुकदशाशिखाभिरिवावलम्बिताभिः पादाभरणरत्नांशुलेखा-
भिः सन्देहदायिनीभिः अतिकोमलतया नखविवरेण वमन्तीभिरिव रुधिरधारावर्षमङ्गुलिभिस्तपेनाभ्यां
ह्लादितनलिनवनारागणामिव नखमयूखमण्डलमहार्हहंसा विद्रुमरसनदीमिव चरणाभ्यां प्रवहन्तीं नूपुरमणि-
किरणचक्रवालेन ग्रस्यमानमभाररिविन्नोरुफलकसहायतामिव कान्तिप्रवाहच्छलतास्पृश्यमानजानु-
भागां प्रजापतिकरस्पृष्टनिष्पीडितमध्यभागगलितजघनशिलातलप्रतिष्ठानलावण्यजलस्रो-
तस्विद्विधागतमूरुद्वयं दधानां सर्वतः प्रसारितदीर्घमयूखमण्डलेनेच्छयापवर्गप्रस्तदर्शनमिव
रुन्धतान्तहृदयेन विस्तारमिव तनुतामुपशोभितेन रोमाञ्चमिव प्रज्वलता काञ्चीदाम्ना नितम्ब-
बिम्बस्य विरचितपरिवेषां निपातितसकललोकहृदयभरेणेवातिग्रस्यमानमध्यां उन्नतकुचाग्रदरि-
तस्य प्रवेदर्शनदुःखेनेव चीयमानमध्यभागां प्रजापतेः स्पर्शनसौकुमार्यादङ्गुलिमुद्रामिवनिम

ग्रांनाभिमण्डलीमावर्तिनीं मुग्धहृदन्नी त्रिभुवनविजयप्रशस्तिवर्णावलीमिव लिखितां मन्मथेन रोमरा
जिमञ्जरीं बिभ्राणां स्तनःप्रविष्टकर्णपल्लवप्रतिबिम्बेन भराखिद्यमानहृदयकारुन्नलम्बेर्ष्यमाणेनेव १
निष्पन्ननामकरवेलत्पादपीठेन स्तनभरेण भूषितां अधोमुखवकर्णाभरणमहार्हाभ्यामिव प्रसन्नाभ्यां
ममरलावण्यजलमृणालकाण्डाभ्यामिव बाहुभ्यां नखकिरणविसरवर्षिणा च माणिक्यवलययो
रवश्रमवश्यात्स्वेदजलधाराजालकमिव मुञ्चता रकयुगलेन समुद्धासितां स्तनभारावनम्यमा
नमानन मिवोन्नमयता हारेणोच्चैः कौर्गृहीत चिबुकदेशामभिनवयौवनपवनलोभितस्य रागसाग
रस्य तरङ्गाभ्यामिवोङ्गताभ्यां विद्रुमलतालोहिताभ्यां रक्तावदात स्वच्छकान्तिना च मदिरारसपूर्ण
माणिक्यशुक्तिसम्पुटच्छविना कपोलयुगलेन रतिपरिवादिनी रत्नकोणवाकृणानासावंशेन च
विराजमानां गतिप्रसरनिरोधिश्रवणकोपादिव किञ्चिदारक्तापाङ्गेन निजमुखलक्ष्मीनिवास
नुगृथोद्दधिना लोचनयुगलेन लोचनमयमिव जीवलोकं कर्तुमुद्यता कुन्मदयोवनाङ्कजरमदरागि
भ्यां भ्रूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन चरणाविष्टमन्मथहृदयेनेव वदनलग्नेन तिलकबिन्दु
ना विद्योतितललाटपट्टां उत्फुल्लहेमतालीपट्टाभरणमयमामुक्तकपोलन लक्षुन्नमधरूधारासन्द
हकारिणं कर्णपाशं दोलायमानपत्रमरकतमाणिक्यमयकुण्डलं दधतीं पावलीकृतललाटेन सो

मञ्जुगुञ्जिनः चूडामणेः करतांशुजालेन मदिरारसेनेव प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापां देहार्धप्रवि
ष्टगर्वितगौरीविजिगीषयेव सर्वाङ्गानुप्रविष्टमन्मथदर्शितसौभाग्यविशेषानन्दैः समारोपितैक
लक्ष्मीप्रदित्तनारायणावलेपहरणाय प्रतिबिम्बकैर्निजहृदयनो लक्ष्मीयानानीव हृदजेनोद्वहन
मात्रूः निहितैकचन्द्रविस्मयहृताभिमाननाशाय विलासस्मितेनेव चन्द्रसहस्राणीव दिक्षु विक्षि
पन्ती निर्दयदूतेथकमन्मथप्रमथनाथरोषेणेव प्रतिहृदयमन्मथफणान्नुत्पादयन्ती रजनिजाग
रविन्नस्य परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्वाप्नक्रीडनदिकाष्ठकमलधूलिवालुकाभिर्बालपु
लिनानि कारयन्ती परिजनहस्तप्रकवमपिन्तमचूतभन्चहंसमिथुनं मृणाललतानिगडेन बद्धानयेति
हंसपालीमादिशन्ती आभरणमरकतमयूखोल्लसितहरितभवनहरिणशावकाय सवीश्रवणादप
नीययवाङ्कुरप्रसवं प्रयच्छन्ती मातृसंवर्धितलतान्तकुसुमनिर्गमनिवेदनागतानुग्रयानपाली मप्रो
षाभरणादीनेन सम्मानयन्ती उपनीतविविधवनकुसुमफलपर्णपत्रपुटामविज्ञायमानालापन
याहासहेतं पुनःपुनः क्रीडापर्वतोपत्यकाशबरीमालपन्ती करतलविनिहितैकुङ्कुमकुसुमसमन्वितं
स्वप्रावपरिमालान्धैर्नीलकञ्चुकैरिव मधुकरैः क्रीडन्तीं परिजनहस्तारोपितकनकस्रवणाङ्कुनद्रुषिस्मितां
चामरग्राहिणी विहस्य लीलाकमलेन शिरसि संघट्टयन्ती मुक्ताफलखचितचन्द्रलोकिकायतिमां

का· दं· ११

स्वेदजलबिन्दुजालचितेन नवपदाभिप्रायेण ताम्बूलकरङ्कवाहिनीपयोधरीपटवाससुरभिणा नानाङ्गयन्त्री
रत्नकुण्डलप्रतिबिम्बसान्द्रेण नवघनस्वेदमण्डलापाण्डुः याचामरग्राहिणी विहस्य कपोलप्रसादक्षा
जलत्वेनात्मकर्णपूरपल्लवेनाच्छादयन्तीं पृथिवीमिव स अत्सात्तिनमहाकुलभृत्स्थितिकरांशोभभो
गेष्वनिषण्णां मधुमासलक्ष्मीमिव षट्पदपटलापक्रियमाणकुसुमरजोभूसरपादपरागापादमि
वोत्पादितमानसजन्मयच्छिरवापनीतनीलकण्ठमदां गौरीमिव स्वेनांशुकरचितोत्तमाङ्गाभरणां
उदधिवेलावनलेखामिव मधुकरनीलतमालकाननां इन्दुमूर्तिमिवोढाममन्मथविलासस्पृहां
नगरमकलत्राविनराजिमिव पाण्डुपणामलवलीलतालंकृतमध्यां निजप्रावलक्ष्मीमिव भास्वन्मङ्गा
श्रभिन्नपद्मरागप्रसाधनां प्राकारशाकमालिनीमिव स्वच्छाम्बरहृष्यमानमण्डललकोमलोरुमूलां म
पूरावलीमिव नितम्बचुम्बिशिखण्डभारविस्फुरच्चन्द्रकान्तां कल्पतरुलतामिव कामफलप्रदां प्र
रः समीपे सम्भ्रमोपविष्टं कोऽयमेकस्य वा पत्यं किमभिधानो वा कीदृशो नत्स्वरूपं किं यद्वावयः किम
भिधत्ते भवना किमभिहितं किं यच्चिरं दृष्टः कथं वास्य महासेनायाः सहपरिचयउपजातः किमय
मप्यत्रागमिष्यतीति [illegible] चन्द्रापीडस्सम्बद्धमालापं तद्रूपवर्णनामसेव रेकेऽश्रुरको पश्यन्ती का
दम्बरीं ददर्श ॥ तस्या हृदि कादम्बरीवदनचन्द्रलेखालोकस्येव सागरस्येवानन्दतरङ्गतरला

गे· ११

सहृदयं प्रासीच्चास्य मनसि शेषेन्द्रियाण्यपि मे वेधसा किमिति लोचनमयान्येव न कृतानि किं
वानेन न कृतं प्रवदातेकार्मै चक्षुषा यदनिवारितमेनां पश्यति अहो चित्रमेतदुत्पादितं वेधसा सर्व
रमणीयानामेकं धाम । कुतः पुनरेते रूपातिशयपरमाणवः समासादिताः तन्नूनमेनामुत्पादय
तो वेधसः करतलपरामर्शक्लेशेन यैर्विगलिता लोचनयुगलादश्रुजलबिन्दवस्तेभ्य एतानि
जगति कुमुदकमलकुवलयसौगन्धिकवनान्युत्पन्नानि इत्येवं वदत एवास्य तस्या आननेन निप
पात चक्षुः न च तस्याः प्रतिबिम्बमयं मकरकेतुना वेदितम् इति विज्ञाय चास्य रूपातिशयविलोकन
विस्मयस्मेरे निश्चलनिबद्धलक्ष्यं चक्षुस्तस्मिन्नचिरं पपात । लोचनप्रभाधवलितस्तु काद
म्बरीदर्शनविकललोचन इव तत्क्षणमराजत चन्द्रापीडः दृष्ट्वा च तं प्रथमं रोमोद्गमस्ततोऽस्व
भरणरवस्तदा तु कादम्बरी समुत्तस्थौ प्रथमं तस्याः कुसुमायुध एव स्वेदमजनयत् ससम्भ्रमाभ्यु
त्थानस्य श्रमोऽपदेशोऽभवत् ऊरुकम्प एव च गतिं रुरोध नूपुररवाकृष्टहंसमिथुनमयशोले
भे निःश्वासप्रवृत्तिरेवोत्तरीयांशुकच्युतिं चकार चामरानिलो निमित्ततां ययौ हृदयं प्रविष्टस्य च
न्द्रापीडस्य स्पर्शलोभेनेव निपपात हृदये हस्तपल्लवस्तनावरणव्याजो बभूव । आनन्द एवा
श्रुजलमपातयत् चलितकर्णावतंसकुसुमरजोव्यपदेशनामयासीत् लज्जैव वक्त्रं न ददौ ।

स्रुवपरिमलाग्रनालिहृन्दं हारमात्रतामगात्‌ मदनशरप्रथमप्रहारवेदनैव सीत्कारमकरोत्‌ अस्वे
दप्रकरकीलितकीकण्ठलतैः साधारणतामवाप । वेपथुरेव करतलमकम्पयत्‌ निवेदनोद्यत
मनीहारीनिवारणैकपटमभूत्‌ तदा च कादम्बरीविषयतो मन्मथस्यापि मन्मथ इवाभूत्‌ द्विती
यतयामहायो विवेश चन्द्रापीडहृदयं तथाहि । प्रसाधयितस्यारत्नाभरणैरकानिमपिपितृयोधा
नममंस्त हृदयप्रवेशमपिपरिग्रहमगणयत्‌ भूषणत्वमपि सम्भाषणममन्यत सर्वेन्द्रिय
हरणमप्यनेन प्रसादमचिन्तयत्‌ देहस्पर्शसम्पर्कमपि स्वर्गाभिसमागमसुखमकलयत्‌ ।
कादम्बरीतत्कथादि वदन्तकतिपयपदान्महाश्वेतास्नेहातिनिर्भरं चिरदर्शनजातोत्कण्ठे कण्ठेज
ग्राह महाश्वेतापि हृष्टतरवदनकण्ठग्रहणमवादीत्‌ सखि कादम्बरि भारतेवर्षे राजानेकव
रत्नरागाङ्कुरस्फुरिवोर्मोरेव वदनचतुःसमुद्रमुद्रोर्वीतलनप्रजापीडस्तारापीडो नाम तस्यायं निजभुज
शिलास्तम्भविश्रान्तविश्वंभरापीडः चन्द्रापीडो नाम सूनुः दिग्विजयप्रसङ्गेनात्रगतो भूमिमिमि
मो पूर्वदर्शनास्मत्प्रीतिमप्यत्यागेन निष्कारणबन्धुगतः परित्यक्तसकलामङ्ग‍निस्पृहामपि स्वभा
वसरलैर्गुणैराकृष्याचिन्तवृत्तिर्निवर्ततने दुर्लभो दाक्षिण्यपरवशो निर्निमित्तमित्रसत्कृतिमहृदयो वि
दग्धजनः यत्नोऽहमेवाहमिवात्मापि निर्माणकौशलं प्रजापतेर्निस्सप्तत्वनोद्भवस्यानाभिनि

वेशितत्वं चलक्ष्म्याः सङ्क्रान्तनामधेयं पृथिव्याः स्वर्लोकातिरिक्ततां च मर्त्यलोकस्य सफलतां मानुषी
लोचनानामेकस्थानसमागमं च सर्वकलानां ऐश्वर्यं च सौभाग्यस्य रम्यतां च मनुष्याणाङ्गनास्यसी
निमया बलादानीतोयं कथितं चास्य मया बहुप्रकारं प्रियसखीं नदपूर्वदर्शनोयमिति विस्रब्ध
लज्जा अनुपजातपरिचयदृष्टस्नेहश्च्युतविस्रब्धता अविज्ञातशीलश्च इत्थं यदुत्प्राय शङ्कां यथा मयि तथा
त्रापि वर्तितव्यं एष ते मित्रं च बान्धवश्च परिजनश्चेत्यावेदिते तया चन्द्रापीडः प्रणाममकरोत् ।
कृतप्रणामे च तं तदा कादम्बरी तिर्यगवलोकयन्त्याः स्नेहमतिदीर्घलोचनायाङ्गभागगत्व
न स्वातारकस्य श्रमसलिललवविसार इवानन्दबाष्पजललवबिन्दुनिकरो निपपात त्वरितमभि
प्रतस्थस्य हृदयस्य धूलिरिव धवला स्मितज्योत्स्ना विससार सम्मान्यतामयेहृदयमचितोजनः
प्रतिप्रणाममेनेति शिरोवक्रमिवैकाभ्रूलता समुन्ननाम अङ्गुलिविवरविनिःसृतमरकताङ्गुली
यकमयूखलेखो विभ्रमगृहीतताम्बूलवीटिकाइव करो जृम्भारम्भमन्यरस्त्रोतसमपि स्व
वत्स्वेदजलधौतलावण्यनिर्मलेषु चास्याः सङ्क्रान्तप्रतिबिम्बतया सञ्चरन्निर्मानमकरके
तितिवाहृष्यतावयवेषु चन्द्रापीडः । तथा हि । शिञ्जन्मणिनूपुरप्रदेन मणिभुवमालिखता
ङ्गुष्ठेनाहूत इव चरणेनावेश्य निपपात दर्शनातिभरसप्रभावितेन गत्वा हृदयेनानीत इव सत्वना।

का॰
दे॰
पत्र
113

भ्यन्तरे समदृश्यत विकचकुवलयदामदीर्घया च दृष्ट्या निपीतस्वकपोलतले समलक्ष्यत सर्वासामे
वनदानासांकन्यकानां निर्यत्नप्रपन्नीनां नेत्रोत्पलादपाङ्गचुम्बिन्यो निर्गच्छत्कामाऽस्वकर्णास्ये
मधुकरैः सममेव भ्रमरस्तरलास्तारकाः कादम्बरीं ससविभ्रमैकृतप्रणामा महाश्वेतया सपर्यङ्के
निषसाद । ससम्भ्रमपरिजनोपनीतायां च पायनशिरोभागनिवेशितायां धवलांशुकप्रच्छद
पटायां हेमपादाङ्कितायां पीठिकायां चन्द्रापीडः समुपाविशत् महाश्वेतानुरोधेन विदितका
दम्बरीचित्ताभिप्रायैः संवृतप्रचुरवसस्ततदन्तःपात्रनिवारणसंज्ञाः प्रतीहार्यो वेणुवीणाद्योषा
न्नाद्यधीजयशब्दांश्च सर्वतो निवारयांचक्रुः त्वरितपरिजनोपनीतेन सलिलेन कादम्बरी स्वयमुत्था
य महाश्वेतायाश्चरणौ प्रक्षाल्योत्तरीयांशुकेन प्रमृज्य पुनः पुनः पर्यङ्कमारुरोह चन्द्रापीडस्या
पि कादम्बर्याः सखी हृदयात्स्पृहणीयाजीविता विशेषा सर्वविश्वासभूमिर्मदलेखेति नाम्ना बलादनिच्छ
तोऽपि प्रक्षालितवती चरणौ । महाश्वेतापि कर्णाभरणप्रभावर्षिणी सदेशे समं प्राणिना स्पृष्ट
त्री मधुकरभरपर्यस्तं कर्णावतंसमुत्पलपत्त्री चामरपवनविधूतिपर्यस्तां चालकवल्लरीमनुष
जमाना कादम्बरीमनामयं पप्रच्छ मा तु सखीप्रेम्णा गृहनिवासेन क्लिनामपराधे वा नामयेनैव ल
ज्जमाना कृच्छ्रादिव कुशलमाचचक्षे समुपजातशोकापि च तस्मिन्काले महाश्वेताप्रवनिरीक्ष

ग्रं॰
पत्र

णानन्यथापि गुरुगुरुरपाङ्गः विक्षेपप्रचलिततरलतारकशारोदरं चन्द्रमण्डलितचापेन भगवताकुसुमधन्व
नाबलान्नीयमाने चन्द्रापीडपीडनयेवनयनशाणाकनिवारयितुं तेनैवक्षणेनामत्रसखीकपोलसङ्क्रान्तेनरोमा
ञ्चभिद्यमानकञ्चुकनटनपथ्यवस्त्रानिबिम्बेनविरहव्यञ्जकस्वेदार्द्रवक्षःस्थलचलितसालभञ्जिका प्रतिमेन
सपत्नीरोषं निमिषनयाद्दौर्भाग्यशोकमानन्दजलतिरोहितेनान्धताङ्गः स्वमभजत साग्रहूतीपगामेच र
ताम्बूलदानोद्यतां महाश्वेतानाम भाषत । सखिकादम्बरि सर्वैरेवास्माभिरयमभिनवागतश्चन्द्रापीड
स्त्वाराधनीयः तदस्मैतावद्दीयतामित्युक्ता किञ्चिद्विवर्तितावननग्रीवाशिखानैर्व्याकुलमिव प्रियसखि लज्जे
हमनुपजातपरिचया प्रागल्भेनेनृहाणा त्वमेवास्मै प्रयच्छेत्यवाचतां पुनःपुनरभिधीयमाना च तया कथ
मपि ग्राम्येव चिरात्तनाभिमुखमनस्त्रुके । महाश्वेतानुरोधेनाकृष्टहृदयेव वेपमानाङ्गयष्टिरागत्य र
लितलोचना स्थूलस्थूलं निःश्वसन्ती निजशरप्रहारमूर्च्छितेनामन्मथेनस्नापितेव स्वेदजलविसरैः स्वेदज
लविसरनिमज्जनभयेनहस्तावलम्बनमिव याचमानासाध्वसपरवशायमनामीति लगितुमिवहृतमय
त्नाप्रसारयामास ताम्बूलगर्भं हस्तपल्लवं चन्द्रापीडस्तु जयकुञ्जरकुम्भस्थलास्फालनसङ्क्रान्तसिन्दूर
मिव स्वभावपाटलंधनुर्गुणाकर्षणकृतश्यामकिणाङ्कचापहस्ताहताक्षितदिनादिलक्ष्मीलोचनपरामर्श
लग्नाञ्जनबिन्दुमिव विसर्पन्नखकिरणतयानिरभसेन प्रधावितनाभिविववर्धनाभिविवाङ्गुलीभिःकरप

का॰
पू॰
११४

114

नेस्पर्शलोभाच्छूनत्वालङ्घनसन्निवेशाः सरागाः पञ्चापीन्द्रियवृत्तीरिव पराङ्गुलीः कुतूहलं प्रसारितवांस्य
स्मिं तत्र नानाकालसम्भवविलासदर्शनकुतूहलिभिरिव ऋतुभिरागत्य सर्वैरेवाधिष्ठिता तेनातिबहल
त्वक्सुगन्धिना प्रसारितेन चन्द्रापीडहस्तान्वेषणायेव पुनः प्रवर्तितेन त्वङ्गनिवहेन वेपथुचलितवलयावली
वाचालेन सम्भाषणमिव कुर्वता हस्तेन स्वेदसलिलपातपूर्वकं शून्यमनामयं जनो मन्मथेन दत्तं स्वयमात्मा
नेप्रतिग्राह्य ताम्बूलमदात्। प्राक्तनीचकराकिसलयं भुजलतानुसारेण स्पर्शोत्सुकागतमन
कुपुरभिन्नमध्यं हृदयमिव पतितमपि रत्नवलयं नाज्ञासीत् गृहीत्वा चापरं ताम्बूलं महाश्वेतायै प्रय
च्छत्। अथ सहसैव त्वरितगतिस्त्रिवर्णरागमिन्द्रायुधमिव कण्ठलीलया नेकण्ठेनोद्वहता विद्रुमाङ्कुरा
रुणकान्तिचञ्चुपुटेन मरकतहरितपक्षतिना मकरगतेन शुकेनानुबध्यमाना कुरुदकेसरपिञ्जरतयाच
रणयुगलस्य चम्पककलिकाकारतयाच चञ्चुपुटस्य कुवलयदलनीलतयाच पक्षपङ्क्तीनां कुसुममयी
व सारिकागत्य सक्रोधमवादीत्। भर्तृदारिके कादम्बरि कस्मान्न निवारयस्येनमलीकसम्भावनाभिमा
निनमतिदुर्विनीतं मामत्र बध्नन्तं विहङ्गापसदं यदि मामनेन परिभूयमानामुपेक्षसे ततो नियतमात्मा
नमुत्सृजामि सत्यं शपामि च पादपङ्कजस्पर्शेनेत्येवमभिहिता च तया कादम्बरी स्मितमकरोत्।
अविदितवृत्तान्ता महाश्वेता किमियं वदतीति मदलेखामपृच्छ साचाकथयत यथाभर्तृदुहितुःकाद

गे॰
११४

म्बर्याः सखी कालिन्दीति नाम्ना पारिका पत्नस्य परिहासनाम्नः शुकस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्व
कं जायापदे ग्राहिता अद्य चायमनया मत्स्वामिसिका दम्बर्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमिमां तमालिका
मेकाकिनीं किमपि पाठयन् दृष्टः यतस्ततः प्रभृति सञ्जातेर्ष्याकोपपराङ्मुखी नैनमत्र स्पृशति न सं
भाषते न विलोकयति सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि न प्रसीदति इत्येतदाकर्ण्य स्फुटस्फारितनकपो
लोदरस्फुरणापीडो मन्दं मन्दं विहस्याब्रवीत् अस्त्येषा कथा श्रूयत एवैतद्राजकुले कर्णपरम्परया प
रिजनोप्येवं मन्त्रयते बहिरपि परिजनाः कथयन्त्येवं दिगन्तरेष्वप्ययमालापो वर्त्तत एवास्माभिरप्येत
दाकर्णितमेव यथा किल देव्याः कादम्बर्यास्ताम्बूलदायिनीं तमालिकां कामयानः परिहासनामा
शुको मदनपरवशो गतान्यपि दिनानि न वेत्तीति तदयमास्तां तावद्ग्राम्याचारः परित्यक्तनिजकलत्रो
निस्त्रपोऽनया सह देव्याः कादम्बर्याः कष्टमेतदयुक्तं यन्न निवारयतीमां च पलाण्डुदासी अथवा दे
व्यापि कथितैव निस्नेहता प्रथममेव इमां वराकीं कालिन्दीमीदृशाय दुर्विनीताय विहङ्गाय प्रयच्छ
न्त्या किमिदानीमियं करोतु यदेतत्सापत्न्यकरणं नारीणां प्रधानं अप्रगुणविरागहेतुः परं परिभवस्था
नं इयमेव केवलमतिधीरा यदनयानेन दौर्भाग्यगरिमणा जातवैराग्यया विषं वा नास्वादितं अनलो
वा नास्वादितः अनशनं वा नाङ्गीकृतं न ह्यतः परमस्ति योषितां लघिमनः कारणं यदियमीदृशोऽप्यपरि

ताथैवनीयमानेनमत्यापश्चिमेष्यति नदोषाधिगमो ग्रहणमनयाहरतोवर्जनीयेयमभवनिरस्याः कथनेन
नवालापयिष्यति कोवास्यानामग्रहीष्यति इत्येवमभिहितवति तस्मिन्सर्वास्त्रियः सहकादम्बर्याक्री
डालापाभाषिताजहसुस्तरङ्गिताः परिहासमनेनसंभाषितमाकर्ण्यजगाद । धूर्तराजपुत्रनिपुणोऽयंनैव
यानवालोलापिमनार्थितंशक्यते एषापिध्रुवमनपवेनावक्रोक्तीः इयमपिजानात्येवपरिहासज
ल्पितानि अस्याश्चापिराजकुलसम्पर्कचतुरामतिः विरम्यतां अस्मिरेषाभुजङ्गभङ्गिभाषितानां
इयमेवहिवेत्तिमञ्जुभाषिणीकालंचकारणंच विषयंचप्रमाणंचप्रस्तावंच कोपप्रसादयोरिति अ
त्रान्तरेचागत्यकञ्चुकीमहाश्वेतामवोचत् आयुष्मतिदेवाश्चित्ररथोदेवीमदिरात्वांद्रष्टुमाह्वयत
इत्येवमभिहिताच गन्तुकामामहाश्वेतांचन्द्रापीडः क्वस्वामिनिकादम्बरीमपृच्छत । अस्मीत्पर्याप्तमम
नेकस्त्रीहृदयसहस्रेणेतिमनसाविहस्यप्रकाशमवदत् सखिमहाश्वेतेकिंत्वमेवमभिदधासि
दर्शनादारभ्यशरीरस्यायमप्रभुः किमुतभवनस्यपरिजनस्यवा यत्रास्मैरोचतेप्रियसखीहृदयेवात
त्रायमस्तामितितच्छ्रुत्वामहाश्वेतावदत् अत्रैवत्वत्प्रसादसमीपवर्तिनिप्रमदवने क्रीडामणिपर्व
तकवेश्मन्यस्तामित्यभिधायगन्धर्वराजेन्द्रभवनंययौ चन्द्रापीडोऽपितथैवसहनिर्गत्य विनोदार्थंवीणा
वादिनीभिश्च + अक्षपदपरिचयचतुराभिश्च दुरोदरक्रीडारागिणीभिश्च चित्रकर्मकलानाभिश्च

वेणुवादिनिपुणाभिश्च गीतकलाकुशलाभिश्च +

भाषिनपादिकाभिश्च कादम्बरीसमादिष्टप्रतीहारीप्रेषिताभिः कन्यकाभिरनुगम्यमानः पूर्वदृष्टेनकेयू
रकेणोपदिश्यमानमार्गः क्रीडापर्वतमणिमन्दिरमगात् गते च तस्मिन्गन्धर्वराजपुत्री विसृज्य सक
लसखीजनमनतिपरिमितपरिचारिकाभिरनुगम्यमाना प्रासादमारुरोह तत्र च शयनीये निपत्य दूरस्थिता
भिर्विनयनिभृताभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना कृतोपि प्रत्यागतचेतना चैकाकिनी तस्मिन्काले च
पले किमारब्धमिदमित्यभिसृष्टेव लज्जया गन्धर्वराजपुत्रि कथमेतत्त्वकृतमित्युपालब्धेव विनयेन
जन्मनः सहोत्पन्नो बालभावः क्वागतमित्युपहसितेव मुग्धतया स्वैरिणि मा कृथास्त्वमेकाकिन्या
विनयमित्यामन्त्रितेव कुमारभावेन भीरुणां नायं कुलकन्यकानां क्रम इति निगर्हितेव महत्त्वेन दुर्विनी
ते रक्ष विनयमिति तर्जितेवाचारेण मूढे निःशङ्कता मदनो येन लघुतां नीतासीत्युपलालितेवाभि
जात्येन कुतस्तवेयं तरलहृदयतेति धिक्कृतेव धैर्येण स्वच्छन्दचारिणि अप्रमाणीकृताहं त्वयेति नि
न्दितेव कुलस्थित्या प्रतिगृहीता लज्जाप्रवाहः समचिन्तयच्च एवमगणितसर्वशङ्कया तरलहृदयतोद
र्शयन्त्याद्य मया किं कृतं मोहान्धया तथाहि अदृष्टपूर्वोयमिति साहसिकया मया न शङ्कितं लघु
हृदयां मां कलयिष्यति इति निर्लज्जकया मया न कलितं कास्य चित्तवृत्तिरिति न दृष्ट्या न परीक्षितं द
र्शनानुकूलाहमस्य नेति वा तरलया न कृतो विचारक्रमः प्रत्याख्यानवैलक्ष्याद्भीतया गुरुजनानुवृत्ते

का॰ टी॰ ११६

116

लोकापवादत्रासोद्विग्नं तथा महाश्वेतेनाङ्गीकृतेति निर्दाक्षिण्यया नापेक्षितं प्रासन्नवर्तिसखीजनोप्युपल
क्षयतीति मन्दया न लक्षितं पार्श्वस्थितः परिजनः पश्यतीति न दृष्टं चेतसा नयानं दृष्टेस्मिंल्लब्धजयोपि नाहं दृष्टेति वि
नयच्युतिं विभावयेत्कः किमुतानुभूतमदनदुःखेनात्मना महाश्वेता सकलकलाकुशला सख्यो वा राजकु
लसञ्चारचतुरो वा नित्यमिङ्गितज्ञः परिजनः ईदृशोऽस्ति निपुणानवहृदयोऽन्तःप्रवदास्यो सर्वथाहं
तास्मि मन्दपुण्या मरणमेव श्रेयो न लज्जाकरं जीवितं श्रुत्वेनं वृत्तान्तं किं कथयिष्यत्यम्बा तातो वा किं
वा गान्धर्वलोकः किं करोमि कोऽत्र प्रतीकारः केनोपायेन स्खलितमिदं प्रच्छादयामि कस्य वा चापलम्
इदमेतेषां दुर्विनीतानामिन्द्रियाणां कथयामि कुवातेन दग्धहृदयेन गृहीता गच्छामि तथा महाश्वे
ताव्रतान्तेन प्रतिज्ञातवता तथा प्रियसखीनां पुरो मार्गितं तथा च केयूरकस्य हस्ते समन्दिष्टं । न खलु जा
नामि मन्दभागिनी पाठविधिना वा उत्पन्नमन्मथेन वा पूर्वकृतापुण्यसञ्चयेन वा महास्मृतकेन वाग्र
न्येन वा केनाप्ययमानीतो मम विप्रलम्भकस्त्वदापीडः कोऽपि वा न कदाचिद्दृष्टो वा नानुभूतो न च श्रु
तो न चिन्तितो नोत्प्रेक्षितो मां त्वमाविदम्बयितुं उपनतो यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेवेन्द्रियैः पावपज्ञ
रेति क्लिष्यसमर्पितेव मन्मथेन दासीकृत्योपनीतेवानुरागेण निर्यातितेव गृहीतमूल्येन गुणगणेन वि
क्रीतेव हृदयेनोपकरणीभूतास्मिन्नमेकार्येनेन चपलेनेति तृणमिव समञ्जुल्यमकरोत् हातसमञ्जुल्यावा

गें॰ ११६

त्वरितेन मिथ्याविनीते यदि मया न कृतमेव गच्छामीति हृदयोत्कम्पप्रचलितेन परिहसितेव चन्द्रा
पीडेन संकल्पसमकालप्रवर्तितेन कण्ठलग्नेनेव जीवितेन प्रविशोपहतेप्सनरपिप्रज्वालितनलो
चनया दृष्टपतामसौ योगेणेनवेति तत्कालागतेनाभिहितेव बाष्पेण प्रपतनयामितेसहासाभिधे
योवलेपमिति निर्भत्सितेव मनोभुवा नष्टेव चन्द्रापीडहृदयाभिमुखी बभूव । तदेव मस्तामितम
तिसमाधानबलात्स्वेमावेशेनास्वतन्त्रीकृता परवशेवोत्थाय जालवातायनेन तमेव क्रीडापर्वत
कमवलोकयन्त्यतिष्ठत् तत्रस्था च तमानन्दजलप्लवधावितलोचना सहत्यादर्शितचक्षुषा अ
ङ्गुलीगलितस्वेदपरामर्शभीतेव हृदयेनालिलिङ्ग नवचतसा तत्सङ्गमेकालातिपानासहेव मनो
गमागमाय नियुक्तवतीन परिजनेन चन्द्रापीडोऽपि प्रविश्य स्वस्कन्धे कादम्बरीहृदयं इवाहितीय
मणिगृहे शिलातलास्तीर्णायामुभयतउपर्युपरिनिवेशितबाहूपधानायां कुथायां निपत्य के
यूरकेणोत्सङ्गगृहीतचरणकमलस्ताभिर्यथादिष्टेषु भूमिभागेषूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृ
तो दोलायमानेन चेतसा चिन्तां विवेश । किं तावदस्या गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहजा एते
विलासा एवे हृद्याः सकललोकहृदयहारिणः उताहोस्विदनाराधितप्रसन्नेन मकरकेतुना निय
क्ताः येन मामासत्त्रेण सरागेणाकूजितत्रिभागेण हृदयाङ्गः पतत्समदप्रारज्जहमरजोद्दीपितेनेव

चक्षुषा तिर्यग्विलोकयति मद्विलोकिता च धवलेन स्मितालोकेन दुकूलेनेव लज्जयात्मानमावृणोति
मल्लज्जाविवर्तमानवदना च प्रतिबिम्बप्रवेशलोभेनेव कपोलदर्पणमर्पयति मदवकाशदायिनो हृ
दयस्य प्रथमाविनयलेखामिव करनखेन शयनाङ्कं लिखति मत्ताम्बूलवीटिकोपनयनखेदविधु
तेन रक्तोत्पलभ्रमभ्रमद्भ्रमरवृन्देन करतलेन स्विन्नमङ्गमिव गृहीततमालपल्लवेनेव वीजयति ।
पुनस्त्वाचिन्तयत् प्रायेण मानुष्यकसुलभालघुता मिथ्यासङ्कल्पसहस्रैरेव मां विप्रलभते मम
विवेको यौवनमदो मदयति मदनो वा घनतिमिरहतेनेव हतेनाद्य दृष्टमल्पमपि कलुषं महत्त्वम्पश्यति
स्नेहलवो वा रेणुवद्यौवनमदेन हृतं विस्तार्यते स्वयमुन्मादिनानेकचित्रगतानाङ्गलाकाविमनोविव
रतलकानां किञ्चिन्नोत्पद्यते निपुणा मन्मथगृहीता चित्रवर्तिकेव तरुणचित्तवृत्तिर्न किञ्चिन्नालि
खति संज्ञानचिन्ताभिमानाकुलटेवात्मसंभावनानष्टा चिन्तात्मानमर्पयति स्वप्न इवात्रभूतम
पि मनोरथो दर्शयति इन्द्रजालपिच्छिकेवासम्भाव्यमपि सत्यमाशाग्रवः स्थापयति भूयश्च चिन्तितवा
न् किमनेन हृष्टेवमनसा खेदितेन यदि सत्यमेवेयं धवलेक्षणा मय्येव जातचित्तवृत्तिः तदा न चिरात्स्वय
मेवैनामप्रार्थितानुरक्तो मन्मथः प्रकटीकरिष्यति स एवास्य संशयस्य छेत्ता भविष्यति इत्यवधार्योत्था
योपविश्य ताभिः कन्यकाभिः सहानेकगेयेषु विपञ्चीवाद्येषु स्वरसन्देहविवादेषु सभाषितगोष्ठी

भिस्तान्यैस्तैस्तैर्बालालापैः कलाकलापविलासैः क्रीडन्नासांचक्रे मुहूर्त्तं च स्थित्वा निर्गम्योपवनात्
तूलजातकुतूहलविलोलचित्तः क्रीडापर्वतशिखरमारुरोह । कादम्बरी तु तं दृष्ट्वा चिरयतीति महा
श्वेतायाः किल वर्त्मावलोकयितुं विसृज्य तं गवाक्षमनङ्गक्लिष्टचित्ता सौधस्योपरितनं गौरीव कै
लासशिखरमारुरोह । तत्र च विरलपरिजना सकलशशिमण्डलपाण्डुरेण हेमदण्डेनातप
त्रेण निवार्यमाणातपा चतसृभिर्बालव्यजनैः फेनशुचिभिर्दोलायमानैरुपवीज्यमाना शिरसि कु
सुमगन्धलुब्धेन भ्रमता भ्रमरकुलेन दिवापि नीलांशुकावगुण्ठनेनेव चन्द्रापीडाभिसरणवेशं
भ्यासं कुर्वती मुहुर्मुहुः स्वामरशिखोत्तंसमामज्य मुहुर्मुहुः कण्ठदेशमवलम्ब्य मुकुलमालिकां स्कन्ध
करोति स्थित्वा मुहुर्मदलेखां परिष्वज्य मुहुः परिजनार्पितसकलदेहार्धेन त्रिभागेन मुहुर्गवा
लितत्रिवलीवलयापरिहृत्य मुहुः मनोहारी वेत्रलताशिखरे कपोलतलं निधाय मुहुर्निश्चलावि
धृतामधरपल्लवे वीटिकां विनिक्षिपेव मुहुः कर्णोत्पलप्रहारपलायमानपरिजनानुसरणादुत्त
कतिपयपदानि विहस्य तं विलोकयन्ती तेन च विलोक्यमाना महान्तमपि कालमतिक्रान्तं नाज्ञासीत्
प्राकृतस्य च मनोहार्यो निवेदितमहाश्वेतागमना तस्मादवततार स्नानादिषु मन्दादरापि महा
श्वेतानुरोधेन दिवसव्यापारमकरोत् चन्द्रापीडोऽपि तस्मादवतीर्य प्रथमविसर्जितेनैव कादम्बरीप

का॰
द॰
११८

118

शिञ्जनेन निर्वर्त्तितस्नानविधिरत्रपल्लवशयनीयातले सममर्चितदेवता क्रीडापर्वतके सर्वमाहारादिकमहःकर्म
चक्रे । क्रमेण च कृताहारः क्रीडापर्वतकप्राग्भारभाजि मनोहारिणि हारीतहरितेन हरिणीरोमन्थफेन
शीकरासारे सौधफलकतलभयनिश्चलकालिन्दीजलप्लावितमणीचरणालक्तकरसशोणाविविक्त
स्तम्बरजःसिकतिलतले लतामण्डपोपशृङ्गे शिखण्डिताण्डवसङ्गीतगृहे मरकतशिलातले समु
पविष्टो दृष्टवान् सहसैवातिबहलधामधवलेनालोकेन जलेनेव निर्वाप्यमाणं दिवसमहाकाल
लवेनेव पीयमानमातपं क्षीरोदेनेव स्नाप्यमानामिमां महीं चन्दनरसवर्षेणेव सिच्यमानान्दिगन्तान्सुध
येव लिप्यमानमम्बरतलं । आसीच्चास्य मनसि किमु खलु भगवानोषधिपतिरकाण्ड एव शीतांशु
स्थितो भवेत् । उत यन्त्रविक्षेपविशीर्यमाणपाण्डुरधारासहस्राणि धारागृहाणि प्रक्रान्तानि प्राङ्गो
स्विदनिलविकीर्यमाणशीकरधवलितभुवनास्वर्गसिन्धुर्धरातलमवतीर्णेति जातकुतूहलश्चालोका
मार्गप्रहितचक्षुरद्राक्षीत् अनल्पकन्यकाकदम्बपरिवृतां ध्रियमाणधवलातपत्रामुद्धूयमानचा
मरद्वयां कादम्बरीप्रतीहारीं वामपाणिना वेत्रलतागर्भेणेव सुधाकलावच्छन्नमिव चन्दनाले
पनसनाथेनारविन्दकोशसमुद्गकमुद्वहन्त्या दक्षिणकरेण दन्तकृत्स्नावलम्बां केयूरकेन च तैः सह मह
र्घे निर्मोकशुचिनी धौते कल्पलतादुकूले दधता निवेद्यमानमार्गां मालतीकुसुममधामाधिष्ठितकर

उ॰
११८

तत्तया तमालिकया चानुगम्यमानो मदलेखामागच्छन्तीमपश्यत् तस्याश्च समीपे तरलिका तया
च सितांशुकोपच्छदपटलेन गृहीतं धवलताकारणमिव क्षीरोदस्य सहभुवमिव चन्द्रमसो मृणा-
लदण्डमिव श्रीनारायणनाभिपुण्डरीकस्य मन्दरक्षोभविभ्रममिवामृतफेनपिण्डनिकरं वा-
सुकिनिर्मोकमिव मन्थनश्रमोत्थितं हासमिव श्रियः जलगृहवियोगगलितं मन्दरमन्थनवि-
खण्डिताशेषशशिकलाखण्डसञ्चयमिव संहननमिव निखिलतारागणानामिव जलनिधिजलाद्गृहीतं दि-
ग्गजकरशीकरासारमिव पुञ्जीभूतेन नक्षत्रमालाभरणमिव मदनद्विपस्य शरन्मेघशकलैरिव
कल्पितं कादम्बरीहृदयप्रीत्या तमुनिजनहृदयैरिव निर्मितं गृहमिव सर्वरत्नानां यशोराशिमिव
एकत्र घटितं सर्वसागराणां प्रतिपक्षमिव चन्द्रमसः जीवितमिव ज्योत्स्नायाः लक्ष्मीहृदयमिव
नलिनीदलगलज्जलबिन्दुविलासतरले उत्कण्ठितमिव मृणालवलयधवलकरं शरच्छ्यान-
मिव घनसन्ताननिवहधवलितदिगन्तरं मन्दाकिनीप्रवाहमिव स्वच्छवतिच्चयपरिमलवाह-
नं प्रभाववर्षिणमतितारं हारं ददर्श। दृष्ट्वा चायमस्य चन्द्रापीडस्य दन्तपङ्क्तिशोभाधवलिम्नः
कारणमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितेनोपचारक्रमेण मदलेखामापत-
न्तीं जग्राह। सा तत्रास्मिन्नेव मरकतग्राविणि मुहूर्तमुपविश्य स्वयमस्यायतनेन चन्दनाङ्गरागेण

का॰
दे॰
११९

119

त्कलिप्यते हेत्रचूलेपविधाय नैस्तुममालतीकुसुमदामभिः आरचितशेखरं तं कृत्वा तं द्वारमाधाय चन्द्रापीडमु
वाच कुमार न चेयमपहस्तितनागरकान्तापेशलता प्रीतिपरवशं जनं कमिव न कारयति प्रश्रयपदवदला
त्ववकाशमेवं विधानां अनया चाक्रान्त्या कस्यापि न जीवितमसि न जीवितस्वामी अनेन चाकारेणाविष्कृ
तवात्सल्येन चरितेन कस्य न बन्धुत्वमारोपयसि एषा च प्रकृत्या मधुरावह्नतिः कस्य न स्वतामुत्पा
दयति केवानस्मानाश्रयस्वामी स्वभावसज्जनाः कुमार हेतवो भवद्गुणाः त्वन्मूर्तिरेवात्रोपालम्भमर्हति ।
या प्रथमदर्शन एव विस्रम्भमुपजनयति तथाहि त्वद्विधे सकलभुवनपूजितमहिम्नि प्रयुज्यमाने सर्व
मेवानुचितमिवाभाति तथाहि सम्भाषणमप्यधःकरणमिवापतति स्तुतिरप्यात्मोत्सेकमिव सूचय
यति उपचारोपि चपलतामिव प्रकाशयति प्रीतिरप्यनात्मज्ञतामिव ज्ञापयति विज्ञानतापि प्रगल्भता
मिव ज्ञायते सेवापि चापलमिव दृश्यते दानमपि परिभावइव भवति अपि च स्वयं गृहीतहृदयायाः किं
दीयते जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते प्रथमसुकृतागमनमहोपकारस्य कानेन प्रत्युपकारक्रियादर्शनन्द
त्तजीवितफलस्य सफलमागमनं केन न तेक्रियते प्रणयिनामानेन व्यपदेशेन दर्शयति कादम्बरीन
विभवं प्रतिपाद्याहि परस्वता सज्जनविभवानां आत्तांचनावहिर्भवो भवाद्दशास्पदासम्पमप्यङ्गीकृत्वा
णानकार्यंकारिणीतिनियुज्यते दत्वात्मानमपि वञ्चितानभवति जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते प्रा

उ॰
११९

णायजनमत्याख्यानपराङ्मुखीच दाक्षिण्यपरवती महङ्गासतां नचतादृशो भवति याचमानानां यादृशी
ददतो लज्जा यत्नु सत्यमनेनाव्यतिरेकेण कृतापराधमिवात्मानमवगच्छति कादम्बरी तदयमसत्त
मघनसंभृतानामकः पोषइति शेषानामाह्वारोऽत्रनैवहेतुना बहुमतो भगवतामसंपत्याशहस्रपरा
नायभगवत्ते प्रचेतसे दत्तः पाशभृतापि गन्धर्वराजाय गन्धर्वराजेनापि कादम्बर्यै तयापि तद्रूपस्यापि
ग्रत्नरूपमाभरणमस्येति विभावयन्त्यानभःस्थलमेवोचितं स्वधाम्नोनथामनधेयत्यवधार्यात्रैषितः
यद्यपि निजगुणमणाभरणभूषितान्यहृदयो भवादृशाः लोकाः इतमपरजनबहुमतमाभरणभारमङ्गेषु
नारोपयन्ति तथापिकादम्बरीप्रीतिरत्रकारणं किंचनहि कृतमग्रसिशिलाशकलं कौस्तुभाभिधानं
लक्ष्म्या सहजमिति बहुनाममाविष्कुर्वता शार्ङ्गपाणिना नचश्रीनारायणोत्रभवन्तमतिरिच्यते ना
पिकौस्तुभमणिरणउनापि गुणलवेन शेषहारमतिशेते नचापिकादम्बरीसाकारान्तरहृतिकलयाप्य
त्यीयस्यालक्ष्मीरत्नगोत्रमलं अतोऽर्हतीयमिमं बहुमानं त्वतो न चाप्यहमिदेवामीतिप्रसरस्य नियतं च
भवतालप्रणयामहाश्वेतामुपलम्भसहस्रैः खेदयित्वात्मनः तु नत्रत्यति अतएवमहाश्वेतानातवलि
कासमीपे हारमादायत्वत्सकाशं प्रेषितवती तथापि कुमारस्य सन्तिष्ठमेव नावलम्महाभागेन मनसा
पिकार्यः कादम्बर्याः प्रथमप्रणयप्रसरभङ्गः इत्युक्त्वा नाराचक्रमिव चामीकराचलस्य नटेन स्यवक्षः

स्थलेबबन्ध चन्द्रापीडस्तु विस्मयमानः प्रत्यवादीत् मदलेखे किमुच्यते निपुणासि जानासि ग्राहयितुमुप
चारावकाशो प्रत्युत्तरस्याकथितेन वचसि कौशलं अपि स्वपक्षे केयमात्मनः के वा वयं ग्रहणस्य वा गता खल्वि
येमे सत्कथा सौजन्यशालिनीभिर्भवतीभिरुपकरणीकृतोयं जनः यथेष्टमिष्टेषु निष्टेवा व्यापारेषु विनियु
ज्यतां अतिदक्षिणयाः खल्वदेव्याः कादम्बर्या निर्दाक्षिण्यगुणेन किञ्चिन्न दासीकुर्वन्ति इत्युक्त्वा च
कादम्बरीसम्बन्धाभिरेव कथाभिः सुचिरं स्थित्वा विसर्जयाम्बभूव मदलेखां अनतिदूरं च गतायां त
स्यां क्रीडापर्वतकगतैर्निमिवोदयगिरिगतेचन्द्रमसं चन्दनद्रुमूलह्लादधवलं चन्द्रापीडं दृष्ट्वा समुत्थातिते वेत्र
च्छत्रं चामरचिह्नानि निषिद्धाशेषपरिजनानन्मालिकाद्वितीया चित्ररथस्नाना तदेव सौधशिखरमारुरोह
तत्रस्था च पुनस्तस्यैव विविधविलासतरङ्गितैर्विलोकितैर्जह्रारास्मृतमनः । तथाहि स्मृतनितम्बबिम्बन्य
स्तवामहस्तपल्लवया प्रावृतांशुकान्तसारणासारितदक्षिणकरानिस्खलनादकालिविनेव स्मृतज्योत्स्निका
रम्भदन्तोद्यानकृतनलनया तत्क्षोत्रस्खलनभियानिबद्धवदनेव स्मृतं रक्तांशुकपल्लवनादिन निःश्वासामो
दलम्बमधुकरकुलवेरनया प्रसन्नताकान्तेव स्मृतं रतिनलगालितांशुकसम्भ्रमसहितगृहीतभुजयुगलमा
हृतपयोधरतया स्तनालिङ्गनसंज्ञेव स्मृतं केशपाशाकृष्टकुसुमस्पर्शिताञ्जलिसमाघ्राणलीलयाहृता
नमस्कारेव स्मृतं भयतर्जनीभ्रमितमुक्ताप्रालम्बतया निवेदितहृदयोत्कलिकाङ्कमेव स्मृतं कपोलका

रजःसमसवलितविधुतहारनयाकथितदुःखमाकथयन्महाश्वेतयेवेदनेव मुकुलितकमलनानिविड
विधृतशिथिलकुसुमालालितलतादोलायमानास्र एकैकदेशाच्छादितकुचाचकितपरिवर्तनत्रुटितत्रिव
लीलतांसस्रस्तविकचकलापसंकुलनाञ्चकारकमलाकटोन्नतपथवालिनकर्णोत्पले विलक्षः
सितनखधाधूसरितकपोलस्थाची ह्मनवदनमनेकरसभङ्गिभङ्गुरं विलोकयन्नीनावदवनस्थे याव
दुपसंहृतालोको लोहितो दिवसो बभूव । अथ हृदयस्थितसकलकमलिनीरागेणेव रज्यमाने
राजीवजीवितेश्वरे सकलचक्रवाकचक्रवालहृदयचक्रवर्तिनि भगवति सहस्रांशौ क्रमेण च दिनप
तिविलम्बनरागबद्धाभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामितनयनशोणिमव्याप्ति संहृतशोचिषि याते जर
ठहारीतहृदये हरितवाजिनी रविबिम्बे हसमौलिनसरोजहंसतिषु हरितायमानेषु कमलवनेषु स्वे
तायमानेषु कुमुदषण्डेषु लोहितायमानेषु दिग्मुखेषु नीलायमाने शर्वरीमुखे शनैः शनैः स्फुरन
दिनश्रीसमागमागमाशाभिरिवानुरागिणीभिः सहैव दीधितिभिर्दर्शनमुपगते भगवति गभस्ति
मालिनि नात्कालविच्छिन्नेनेन चकादम्बरीहृदयसमागमेनेवाभिहिते सन्ध्यारागेण जीवलोके
कुसुमायुधानलदह्यमानचक्रवाकहृदयसहस्रधूमइव जनितमानिनीनयनवारिणि विलीयमाने
मोहान्नमालच्छिविनितमिरे दिक्चक्रविकचनवकीर्णपीकरासारइव स्वेदायमानतारागणे गगने ज्ञातनाथा

का॰ टी॰ ११

च दर्शनत्तमायां वेलायां सोऽथ शिखरादवततार कादम्बरी । क्रीडापर्वतकनितम्बाच्चन्द्रापीडः ततो विरा
देवगृहीतपादः प्रसाद्यमानइव कुमुदिनीभिः कल्पशाखीः कुपिताइव प्रसादयन्नाशाः प्रबोधाय कुमुदे
व स्मराः परिहरन्कमलिनीः लाञ्छनच्छलेन निशामिव हृदयेनोद्वहन् रोहिणीचरणताडनालग्नम
लक्तकरसमिवोदयरागं दधानः तिमिरनीलाम्बरां दिवसाभिसारिकामिवोपसर्पन्तीं विलम्भनया
विकिरन्निव सौभाग्यमुदगाद्भगवान्सुधासूतिः । उद्भिन्ने च कुसुमाकरथाधिराज्यैकातपत्रे कुमुदिनी
वधूवरे विभावरीविलासदन्तपत्रे ध्वान्तभानौ धवलितदिशि दिग्गजदन्तादिवोत्कीर्णे भुवने चन्द्रापीड
स्स्नानपानैरन्तरनयेव कुमुदमय्यइव हृदकुमुदिन्याः कल्लोलधौतसुधाधवलसोपाने तत्रैव कूःताल
हृन्नवाह्नवाह्नितिनिस्तमङ्गसमिथुने विरहवाचालचक्रवाकमिथुने तीरे कुमुददललावलीभिः पर्यन्त
लिखितपत्रलतमवदातसिन्धुवारदामोपहारं हरिचन्दनरसैः प्रक्षालिततलं कादम्बरीपरिजनो
पदिष्टं मुक्ताशिलापट्टं चन्द्रशीलमधिशिश्ये तत्रस्थस्य चास्यागत्याकथयत्केयूरकः कादम्बरी देव
द्रष्टुमागतेति । प्रथमसंभ्रमप्रत्युत्थायागच्छन्तीमल्पसखीजनपरिवृतामपनीताशेषराजचिह्नामे
कावलीमात्राभरणामाच्छाच्छेन चन्दनेन धवलीकृततनुलतामेककर्णावसक्तदन्तपत्रामिन्दुकलिका
कारं कर्णपरीष्टान्तं कुमुददलं दधानां ज्योत्स्नाश्रुचिनी कल्पद्रुमद्रुमूले बिभ्रतीं तत्कालरमणीयेन

गे॰ ११

वेशेन सा ज्वालेव चन्द्रोदयदेवतां मदलेखादत्तहस्तावलम्बां कादम्बरीमपश्यत् । आगत्य च प्रीति-
पेशलतां दर्शयन्ती प्राकृतेव परिजनोचिते भूतले समुपाविशत् । चन्द्रापीडोपि कुमाराध्यास्यतो
सिलानलमेवेत्य सकृदत्र बध्यमानोपि मदलेखया भूमिमेवाभजत । सर्वासु चासीनासु मुहू-
र्तमिव स्थित्वा वक्तुमुपचक्रमे चन्द्रापीडः । देवि दृष्टिपातमात्रक्रीते दासे सम्भाषणादिकस्यापि
प्रसादस्य नास्त्यवकाशः । किमुतैतावतोनुग्रहस्य । नखलु चिन्तयन्नपि निपुणेनमात्मनोनुग्रहल-
वमवलोकयामि । यस्यायमनुरूपोनुग्रहातिरेको अतिसरलानवद्यमपगताभिमानमधुरासु-
जनता यदभिनवसेवकजनेप्येवमनुकम्प्यते । प्रायेणमामुपचार्यज्ञायेमदक्षिणमन्यते देवी
धन्यः खलु परिजनस्तव यस्योपरि नियन्त्रणा स्यात् । आज्ञासंविभागकरणोचिते भृत्यजने कइवा-
दरः । परोपकारोपकरणशरीरतृणलवलघुकजीवितमपत्रपे त्वत्प्रीतिपत्त्रिभिरुपायनीकृते ।
मागतायास्तव वयमेते शरीरमिदमेतज्जीवितमेतानीन्द्रियाणि । एतेषामन्यतमदारोपय परिग्रह-
णगरीयस्त्वमिति । अथैवं वादिनोस्य वचनमाक्षिप्य मदलेखा सस्मितमवादीत् । कुमार भव-
त्वनियन्त्रणया खिद्यते प्रियसखी कादम्बरी किमर्थं चैवमुच्यते । सर्वमिदमन्तरेणापि वचन-
मनया परिगृहीतं । किम्पुनरनेनोपचारफल्गुना वचसा सन्देहदोलामारोप्यत इति स्थित्वा च

कंचित्कालं कृतप्रस्तावा कथं राजा तारापीडः कथं देवी विलासवती कथमार्यः शुकनासः कीदृशी चो
ज्जयिनी कियत्यध्वनि सा कीदृग्भारतं वर्षं रमणीयो वा मर्त्यलोक इत्येवं पप्रच्छ । एवंविधाभिश्च कथा
भिः सुचिरं स्थित्वोत्थाय कादम्बरी सह केयूरकेण चन्द्रापीडस्य समीपशायिने समादिश्य परिजनं शाय
नसौधशिखरमारुरोह तत्र च सितदुकूलवितानतले लीलाशयनीयमलंचकार चन्द्रापीडोऽपि त
स्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतामतिदूयतामतिगाम्भीर्यभावं कादम्बर्या निष्कारणवत्सलतां च म
हाश्वेतायाः सुजनतां च मदलेखायाः महानुभावतां च परिजनस्य समृद्धिं च गन्धर्वराजलोकस्य
रम्यतां च किंपुरुषदेशस्य मनसा भावयन्केयूरकेण संवाह्यमानचरणः क्षणमिव क्षणदां न्यपि
नवान् । अथ क्रमेण कादम्बरीदर्शनप्रजागरखिन्नः स्वप्नमिव नालतालीकदलीकन्दलीप्रविर
लानिलघीनलां वेलावनराजिमवततार तारापतिः प्रभ्रमणविरहविधुरस्य च कामिनीजनस्य निः
श्वासैरिवोष्मैः म्लानिमनीयत चन्द्रिका चन्द्रापीडविलोकनहृतमदनेव जृम्भद्दलोदरनीतनि
शापङ्कजेषु निपपात लक्ष्मीः क्षणदागमेव स्मृत्वा कामिनीकर्णोत्पलमञ्जरणा स्वकोटरेष्वि
वहामनांश्च जग्मुः पाण्डु तत्र च वासगृहप्रदीपेषु घनवसनसारवेष्वपि विज्ञानङ्गनिःश्वासविभ्रमेषु
वहत्सु ललनाकुसुमपरिमलवाहिषु मातरिश्वसु मन्दरागिविलनाशगृहगहनानि च भयेव भजत्सु

प्रणयोदयस्तां विनीतोऽन्तर्वारकास्य क्रमेण च समाक्रान्ते च चक्रवाकहृदयनिवासलग्नानुरागमिव लोहितम
ण्डलमुद्वहति सवितरि शिलातलादुत्थाय प्रक्षालितमुखकमलः कृतसन्ध्याप्रणामसत्कृतिः गृहीतता
म्बूलः केयूरक विलोकय देवी कादम्बरी प्रबुद्धा न वेति क्व वा तिष्ठतीत्यवोचत्। गत्वा प्रतिनिवृत्तेन च
तेन देव मन्दरप्रासादस्याङ्गनसौधवेदिकायां महाश्वेतायाः सहावतिष्ठत इत्यावेदिते गन्धर्वराज
तनयामालोकयितुमाजगाम। ददर्श च धवलभस्मललाटिकाभिरक्षमालापरिवर्तनप्रचलकरत
लाभिः पाशुपतव्रतधारिणीभिः धातुरागारुणाम्बराभिश्च परिव्राजिकाभिश्च परिणततालफल
बहललोहितवस्त्राभिश्च रक्तपटव्रतवाहिनीभिः सितवसनानिविडनिबद्धस्तनपरिकराभिः श्वेतप
टव्रतजनाभिर्जटाजिनमौञ्जीवल्कलाषाढधारिणीभिर्वर्णिचिह्नाभिस्तापसीभिर्मन्त्रदेवताभिः भ
गवतस्त्र्यम्बकस्य मातृभिरिव अम्बिकायाः कार्तिकेयस्य विष्टरश्रवसो जिनस्यार्यावलोकितेश्वरस्या
र्हतो विरिञ्चस्य प्राणाः स्तुतीः पाठ्यमानाः मन्त्रैः प्रत्यभ्यर्हिताश्च सादरं नमस्काराभाषणैः श्रद्ध
यानैवासनवेत्रासनदानैः सुदर्शनागतगन्धर्वराजबान्धववृद्धाः संमानयन्तीं महाश्वेताम्। एवं च तस्मि
न्प्रविष्टेन किन्नरमिथुनेन मधुकरमधुराभ्यां वंशाभ्यां दत्ते तानेकलगीतरागमायमाना नारददु
हित्रा पाठ्यमाने सर्वमङ्गलमहीयसि महाभारते दत्तावधाना प्रतिबोधते च मणिदर्पणे ताम्बूलरागमव

दुहासिकान्धकारितनाभ्यन्तरं दशनज्योत्स्नासितच्छन्दस्मुद्भिन्नपहपाटलमधरं विलोकयन्ती शीव
लत्स्मयाकर्णपूरशिरीषपेषितनोन्नानविलोचनेन बहुमानरलंभ्यमानाभवनकलहंसेन प्रभानपाशिने
वक्रियमाणगमनप्रणाममप्रदक्षिणां कादम्बरीं च समग्रपरिहृतन्यक्कृतनमस्कारः तस्यामेव स्वधावेदिका
यां विन्यस्तमासनं भेजे । स्थित्वा च किंचित्कालं महाश्वेतायावदनं विलोक्यास्फुटस्फुरितकपोलो
दरं मन्दस्मितमकरोत् असौ तेनैव विदिताभिप्रायाकादम्बरीमब्रवीत् सखि भवत्या गुणैश्च
न्द्रापीडस्य हृदकान्तइव चन्द्रमसोवैराङ्गेहीनोनशक्नोति वक्तुं । जिगमिषति कुमारः दृष्टनोऽयं स्वम
विदितवृत्तान्तं राजचक्रमास्ते अपि च रुचयोर्दूरस्थितयोरपि स्थितेयमिदानीं कमलिनीकमलबा
न्धवयोरिव कुमुदिनी कुमुदनाथयोरिव प्रीतिरामलयादलोभ्यन्तर्ज्ञानात्भवतीति । अथ कादम्ब
रीसखि स्वाधीनोयं सपरिजनोजनः कुमारस्य स्वइवान्तरात्माकइवजातप्रबोधइत्यभिधाय गन्धर्वकु
मारानाहूय प्रापयत कुमारं स्वां भूमिमित्यादिदेश । चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय प्रणम्य प्रथमं महाश्वेतां ।
ततः कादम्बरीं तस्याश्च प्रेमार्द्रस्निग्धेन चक्षुषा मनसा च गृह्यमाणो देवि किं ब्रवीमि बहुभाषिणो नश्र
द्दधाति लोकः स्मर्तव्योऽयं जनो परिजनकथास्वित्यभिधाय कन्यकान्तःपुरान्निर्जगाम । कादम्बरीव
र्जमणेः कन्यकाजनो गुणगोरवाकृष्टः पतवशाद्वतं व्रजमानमनुवव्राज निर्वृत्ते च कन्यकाजने केयू

रकेणोपनीतं वाजिनमधिरुह्य गन्धर्वकुमारकैस्तैरनुगम्यमानो हेमकूटात्प्रचलितो गन्तुं गच्छतस्त्वा
स्य चित्ररथतनयां न केवलमन्तर्बहिरपि सर्वाण्यानिबन्धनमासीत्। तथाहि तन्मयेन मानसेना
स्या विरहदुःखोपायलग्नामिव पृष्ठलग्नां हृदयोगाकुलहृदयोत्कलिकावेगविह्वलामिव नभसि स
म्मुखागतामालोकयितुं वदनं विरहातुरमानसामिवाधःस्थितामग्रतःस्थलेनामेव सर्वगतालोचनां ददर्श क
मेण च प्राप्य महाश्वेताश्रममच्छोदसरस्तीरे सम्पविष्टमिन्द्रायुधखुरपुटानुसारेणैवागतमा
त्मस्कन्धावारमपश्यत् निवर्तिताशेषगन्धर्वकुमारश्च सानन्देन सञ्जातकुतूहलेन सविस्मयेन स्क
न्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानः स्वभवनं विवेश। सम्मानिताशेषराजलोकश्च वैशम्पायनेन पत्र
लेखया सहैव महाश्वेतैवं कादम्बरी एवं मदलेखैवं केयूरकस्त्वनयैव कथया प्रायो दिवसमनैषी
त्। कादम्बरीरूपदर्शनहीन इव नास्य स्थिरैव प्रीतिमकरोद्राज्यलक्ष्मीः। तामेव च धवलेक्षणामाबद्धर
णरणकेन चेतसा चिन्तयतो जाग्रत एव माजगाम रात्रिः। अपरेद्युश्च समुदिते भगवति रवावास्थानम
ण्डपगतः तत्क्षणेनैव मनसा सहैव प्रतीहारेण सह प्रविशन्तं केयूरकं ददर्श। दूरादेव च क्षितितल
स्पर्शिना मौलिना कृतपादपतनमेहीत्युक्त्वा प्रथममपाङ्गविसर्पिणा चक्षुषा ततो हृदयेन ततो
रोमोद्गमेन पश्चाद्भुजाभ्यां प्रधावितेनोपसृत्य तमालिलिङ्ग गाढं। उपावेशयच्चैनमात्मासनसमीप

का॰
हू॰
१२४

124

एव पप्रच्छ चास्मिन्नवधावलक्षीकृतान्तरं च रत्युत्पन्नतिरिव समयमिव वचनं श्रोर्थं केयूरक कथय कुशलि
नी देवी समसखीजना सपरिजना कादम्बरी भगवती महाश्वेता चेति प्रसोत्तरेन तराजसूनोः प्रीतिप्रकर्ष
जन्मना स्मितेनैव स्नापित इव बालिम इव मग्न एवापगताधोखेदः प्रणम्याहं तनत्तरमवोचत्। अथ कुमा
लिनीयामेवं देवः ऋज्वतीत्यभिधायापनीयार्द्रवस्त्रकर्पटावगुण्ठनं बिससूत्रसंयतमुखमार्द्रचन्दन
न्यस्तबालमृणालवलयमुद्रं नलिनीपत्रपुटमदर्शयत्। तद्यथा मरकतहारिद्विव्यपनीतत्वग्विचा
रुमञ्जरीभाञ्जि क्षीरीणि पूगीफलानि शुककामिनीकपोलपाण्डूनि ताम्बूलीदलानि हरचन्द्रख
ण्डस्थूलशकलं च कर्पूरमतिबहलमृगमदमनोहरं च मलयजं विलेपनं प्रहर्षोच्छ्वा सूडामणिप्र
स्त्रिना कोमलाङ्गुलिविवरविनिर्गतलोहितांशुजालजटिलेनाञ्जलिना देवमर्चयति देवी कादम्ब
री महाश्वेता च सकाद्दग्रहेण कुमालवचसा पर्यस्तशेखरण्डमाणिक्यज्योत्स्ना स्नापितललाटेन च।
नमस्कारेण च मद्दलेखा द्वितीनितलल्पटितसीमन्तमकरिकाकोटिकोणेन सकलकन्यकालोकः स
चरणरजः स्पर्शेन च पादप्रणामेन तमालिका सन्दिष्टं च तव महाश्वेतया धन्यास्ते खलु येषां न ग
तोसि चक्षुषो विषयं तथा नाम सम समत्वं भवन्त स्नेहनिर्गतलाश्च मवाइव गुणाः विरहे विवस्व
न्मयाइव हन्ताः स्पृहयन्ति खलु जनाः कथमपि देवोपपादितायाम् तोत्पन्नि वासरायेवानीत दिवसा

उ॰
१२४

यत्त्वया विकल्पं विनिहितं महोत्सवं शून्यमिव वर्तते गन्धर्वराजनगरं जानासि च मां त्यक्तसकलप
रित्यागो तथाप्यकारणपक्षपातिनि भवन्ति हृष्टे इच्छत्यनिच्छया अपि मे बलादेव हृदयम् अपि चा
स्वस्य शरीरात् कादम्बरी स्मरति च स्मेराननं स्मरकल्पं त्वां अतः पुनरागमनगौरवेणाहं सीमां ग्रण
वदभिमानिनीकान्ते उदारजनादरो हि बहुमानमारोपयत्यवश्यं सोऽप्यभ्याचेयमस्मादृशजनप
रिचयं कदर्थनाकुमारेण भवत्सुजनेनैव जनयत्यात्मचितसन्देशमागल्भमेषदेव स्पृशायुनीये ः
विस्मृतः शेषोद्गारः प्रहितस्त्वत्त्रीषपटान्तसंयतं स्वहस्तसूत्रविवरविनिःसृतै रश्मिसन्तानैः सह
च्यमानं विसृज्य चामरग्राहिण्याः करे समर्पितवान् । अथ चन्द्रापीडो महाश्वेता च चरणाराधनं तपःफ
लमिदं यदेवं परिजनेष्वप्यनुस्मरणादिकं प्रसादभारमतिमहान्तमारोपयति देवी कादम्बरीत्युक्त्वा
तत्सर्वं शिरसि कृत्वा स्वयमेव जग्राह तेन च कादम्बर्याः कपोललावण्येनेव गलितेन स्मितालोक
नेव समन्तात्प्रसारितेन हृदयेनेव दत्तेन गुणगणेनेव विस्यन्दितेन स्पर्शवताह्लादिना सुरभिना च वि
लेपनेन तमेव कण्ठे हारमकरोत् अपहीनतनासूलस्य प्रहृष्टादिवोत्थाय वामबाहुना स्कन्धदेशे
समवलम्ब्य केयूरकस्कन्धस्थितप्रवक्षान्तयथाक्रियमाणसम्मानप्रहितं प्रधानराजलोकं विसृज्य
प्राने गन्धमादनकरिणं द्रष्टुमयासीत् । तत्र चास्थित्वा तृणामिव तस्मै स्वयमेव निजनखाग्रजाल

लनखांशुजालजटिलं समृणालमिव साध्यकवलमवकीर्य वल्लभतरङ्गाभिमुखः प्रत्यये गन्धेभो
भयतः किञ्चित्किञ्चिदिवतिर्यग्वलितवदनः परिजनं विलोकयाम्बभूव । अथ चित्तज्ञैः प्रतीहार
ैः प्रतिषिद्धान्यगमने निखिले समुत्सारिते परिजने केयूरक द्वितीय एव मन्दिरं प्रविवेश । उत्सारण
भयसम्भ्रान्तलोचनेषु प्रणम्यापसृतेषु मन्दिरापालेषु इन्द्रायुधस्य पृष्ठावग्रहणेन पटान्ते किञ्चिदेक
पार्श्वगलितं समीकुर्वन्नुन्नारयस्य मीलितनेत्रत्रिभागस्य हर्षनिरोधिनी कुङ्कुमकपिलां केसरसटां
ख्वरधारिणी विन्यस्तचरणो लीलामन्दं मन्दुराद्वारालिन्दन्नदेहभरः सकुतूहलमुवाच । केयूरक क
थय मद्विगमादारभ्य को वा वृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले केन वा व्यापारेण दिवसमतीतवती गन्धर्वरा
जपुत्री किं वाकरोन्महाश्वेता किमभाषत मदलेखा के वालापाः परिजनस्याभवन् भवतो वा कोऽभू
पारश्रासीत् आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा । केयूरकस्तु सर्वमाचचक्षे देव श्रूयतां निर्गतेव
यि हृदयमस्मासु प्रयाणपटहकलहकलकलमिव तूर्यरक्षणानेन कुर्वन्ति कन्यकान्तःपुरे देवी
कादम्बरी सपरिजना सौधशिखरमारुह्य तुरगखुरदलितधूलिरेखाधूसरं देवस्यैव गमनमार्ग
मालोकितवती । तिरोहिते दर्शने च देवे समदलेखास्कन्दनिहितमस्तकी प्रेम्णा नेदिगन्तरं नयनयोर्दधि
धवलैः स्नापयन्तीव हर्षाश्रुपातैः सितातपत्रापदेशेन शिशिनेवक्षंयानिवार्यमाणा रविकरस्पर्शासह

चिरं तत्रैव स्थितवती तस्माच्च सखेदमवतीर्य क्षणमिव स्थानमेतदुपेत्य स्थित्वोत्थाय स्खलनमिवैव
निवेद्यमानोपकारं कुसुममाहारयमाणा मेधकैर्जलधाराधवलनत्वमस्य लोचनस्याननमञ्जलेरा
लक्ष्मीं वल्कलैः कण्ठबन्धानि वाप्यपादयन्ती केकारवोद्विग्ना भवनशिखण्डिनां पदे पदे कुसुम
धवलाकरेण गृहलतापल्लवान्मनसा च देवस्य गुणगणमवलम्बमाना तमेव क्रीडापर्वतकमा
गतवती यत्र स्थितवान्देवः तमुपेत्य तत्र देवेन मरकतशिलामकरिकाप्रणालप्रस्रवणसिच्य
मानाङ्कितलतामण्डपे शीकरिणि शीतले स्थितं । अत्र कुसुमधूलिसिकतिलतले गीतविनोदि
कान्ते श्रीभगवानर्चितः शूलपाणिः अत्रोपितगन्धसरोचिषि स्फटिकशिलातले भुक्तम् ।
अत्र चन्दनरसलाञ्छने मृणालशीतलशिलापट्टे स्थितम् इति परिजनेन प्रकटं निवेद्यमानदेवस्यैव
स्थानचिह्नानि पश्यन्ती स्थितवती दिवसं दिवसावसाने कथमपि महाश्वेतामयत्नाद्दूतमिमम
मपि तस्मिन्नेव स्फटिकमणिवेश्मन्याहारमकरोत् । अस्तमुपगते च भगवति रवावुदिते च चन्द्र
मसि तत्रैव कंचित्कालं स्थित्वा चन्द्रकान्तमयी चन्द्रोदयेन शीत्याईहितनतनुः चन्द्रबिम्बमवे
क्षमिवैव करौ कपोलयोः कृत्वा कमपि चिन्तयन्ती मृणालिनेव क्षणमात्रं स्थित्वोत्थाय वि
मलनखपतिनखशशिप्रतिमाभरगृहाणीव कष्टाकृत्तिपन्ती लीलामज्जरगमनपद्दूतिपदानि

दृश्यमाननयनजलासारासारायाहर्म्यमगात् शयननिक्षिप्तगात्रयष्टिस्ततः प्रभृति प्रबलया शिरोवेदन
या विवेष्टमाना दारुणेन दाहज्वरेणाभिभूयमाना केनाप्याधिना मङ्गलप्रदीपैः ज्वरदाकरैस्सचक्र
वाकैस्सार्धमनिमीलितलोचना दुःखदुःखेन निशामनैषीत् । उषसि समाहूय देवस्य वार्त्ताव्यतिक
रोपालम्भाय सोपालम्भमादिष्टवती चन्द्रापीडस्तु तदाकर्ण्य जिगमिषुरश्वोऽश्व इति वदन्भगवान्निर्ययौ
आरोपितपर्याणं च त्वरितत्वरगोपचारकोपनीतमिन्द्रायुधमारुह्य पश्चादारोप्य पत्रलेखां स्कन्धावा
रे स्थापयित्वा वैशम्पायनमशेषं परिजनं निर्वर्त्य चान्यतुरगारूढेन केयूरकेणानुगम्यमानो हेमकूटं य
यौ । आसाद्य च कादम्बरीभवनद्वारमवततार अवतीर्य च द्वारपालार्पिततुरङ्गः कादम्बरीदर्शनप्र
थमकुतूहलिन्या पत्रलेखया चानुगम्यमानः प्रविश्य च क्व देवी कादम्बरी तिष्ठतीति संभ्रान्तमन्य
तमेव वर्षवरमप्राक्षीत् । कृतप्रणामेन च तेन देव मदनमयूरस्य क्रीडापर्वतकस्याधस्तात्कमलवनदी
र्घिकातीरे विरचिते हिमगृहकमध्यास्ते इत्यावेदिते केयूरकेणोपदिश्यमानवर्त्मा प्रमदवनमध्येन गत्वा
किञ्चिद्दूरान्तरं मरकतहरितानां कदलीवनानां प्रभया श्यामीकृतरविकिरणं हरितायमानं दिवसमद्द
र्शि । तेषां च मध्येन नलिनीदलच्छन्नं हिमगृहकमपश्यत् । तस्माच्च निष्क्रान्तमार्द्राशुकजलेनाप्योदजले
नेव सेवितं बाहुलताविद्धैर्मृणालवलयैराभरणीर्थवलितावयवमापादाभिषिञ्चकस्रवणाश्रयैस्ता

उद्ग्रथितैः केतकीगर्भदलैरुपहसितदन्तपत्रमालिमचन्दनललाटिकानि मुखारविन्दानि बद्धमौ
भोगपट्टानीव धारयन्तं कृतचन्दनबिन्दुविशेषकोऽस्य दिवापि स्पर्शलोभाच्चन्द्रबिम्बानिव कपोलं
न्तुठहृत्नमपहृताशेषशरीरशोभागणाभिः शैवालमञ्जरीभिः कृतकर्णपूरे कर्पूरधूलिधवलेषु
मलयरजस्सलिलेषु मुक्तालावलीवलयिषु स्तनेषु न्यस्तनलिनीपत्रास्तरणमवनतचन्दनच
र्चाप्रणयपाण्डुरैः सन्तापशोषमृदितचन्द्रकरैरिव कल्पितमृणालदण्डानि बिसतन्तुमयानि चा
मराणि बिभ्राणमुत्पलैश्च कमलैः कुमुदैः किसलयैः कदलीदलैः कमलिनीपलाशैः कुसुम
स्तबकैः चातपत्रीकृतैर्निवारितातपं जलदैवतानामिव समूहं श्रियामिव समागमं प्रावृषामिव स
माजं सरसीनामिव गोष्ठीबन्धं शिशिरोपचारनिपुणं कादम्बर्याः शरीरपरिचारक शरीरपरिचारि
कावर्गं परिजनजनमद्राक्षीत्। तेन च प्रणम्यमानः पादनखपतनभयादिव त्वरितापसृतेन दी
यमानमार्गश्चन्दनपङ्कक्लृप्तवेदिकानां पुण्डरीककलिकाघटितघटिकानां विकसितसितसिन्धु
वारकुसुममञ्जरीचामराणां लम्बितस्थूलमल्लिकाग्रन्थिलहाराणां आबद्धलवङ्गपल्लववन्दन
मालिकानां दोलायमानकुसुमदामध्वजानां मृणालवेत्रलताहस्ताभिर्हरीतसचिवकुसुमाभरण
भिः मधुलक्ष्मीप्रतिकृतिभिरिव द्वारपालिकाभिः अधिष्ठितानां कदलीतोरणानां तलं प्रविश्य

सर्वतो विहङ्गहृदयैरिवमिहैरुहबान् क्वचिदुभयतटनिखाततमालपल्लवश्यामलवनलेखाः कुसुमधूलि
वालुकापुलिनमालिनीः स्खलनरसेन प्रवर्त्यमाना गृहनदिकाः क्वचिन्निचुलमञ्जरीरचितवृन्तचा
मराणां जलार्द्रवितानकानां तलेषु सिन्दूररक्तैर्हिमेषान्तीर्यमानानि रक्तपङ्कजशयनानि क्वचिदेला
रसेन सिच्यमानानि स्पर्शानुमेयरम्याभित्तीनि स्फटिकाभ्रभवनानि क्वचिच्छिरीषपल्लवकृतशा
ड्वलानां मृणालनधारागृहाणां शाद्वलमारोप्यमाणानां धाराकदम्बधूलिधूसरितानां यन्त्रमयूरका
णां कदम्बकानि क्वचिन्मदकारसिक्तैर्जम्बूपल्लवैरोच्छाद्यमानाभ्यन्तराः पर्णशालाः क्वचित्क्री
डितकृत्रिमकरिभग्नपृथकाञ्जलीक्रियमाणाः काञ्चनकमलिनिकाः क्वचिद्गन्धोदककूपेषु बद्ध
काञ्चनस्वधापङ्क्तिपीठेषु स्थूलबिसलतादामघटितानि रत्नारघट्टकानि क्वचित्कनककेतकीदलज
लद्रोणिकानि कुवलयावलीरज्जुभिर्ग्रथ्यमानानि पत्रप्रघटितनदीयन्त्रकाणि क्वचित्स्फटिक
कावलीवर्तितवारिधाराल्लिखितेन्द्रायुधाः सज्जार्यमाणमायामेघमालाः क्वचिद्रूपात्रप्रकृष्ट
पाण्डुयवाङ्कुरास्तनवस्त्रवणमालतीकुड्मलदन्तुरितनवरक्ताः स्त्रीविचन्दनद्रववापिकास्तु शिशिरी
क्रियमाणाश्चायष्टीः क्वचिन्मुक्ताफलज्योतिश्चितालवालकाननवरनं स्थूलजलबिन्दुदुर्दिनमु
त्सृजन्तः पत्रवल्लान् क्वचिद्विधानपल्लविनिर्मितीकरानीतनीहारभ्रमनीयन्त्रमयीः पत्रशाकु

निश्रेणीः क्वचिन्मुखरकरकिङ्किणीपङ्क्तिः प्रदप्रदरवबध्यमानाः कुसुमदामदोलाः क्वचिदुदरात्
छिन्निर्गतोन्नालनलिनीच्छदच्छादितमुखान्नवेश्यमानाञ्छातकौम्भकुम्भान् क्वचिद्दलितकदली
गर्भस्तम्भदण्डैर्निबध्यमानानि चारुवंशाङ्कुलीनि कुसुमस्तवकानपत्राणि क्वचित्करमृदितकर्पू
रपल्लवरसेनाधिवास्यमानानि बिसतन्तुमयान्यंशुकानि क्वचिल्लवलीफलद्रवेणार्द्रीक्रियमाणा
न् सूपंकमञ्जरीकर्णपूरान् क्वचिदम्भोजिनीदलव्यजनैर्वीज्यमानानुपलभाजनभाजः शीतोप
धीरमाव् सन्योऽन्यांश्चैवंप्रकारान् शिशिरोपचारोपकरणकल्पनाव्यापारान्परिजनजनेन क्रियमा
णांश्च वीक्ष्यमाणो हिमगृहकस्य मध्यभागे हृदयमिव हिमवतो जलक्रीडागृहमिव प्रचेतसो जन्मभू
मिमिव सर्वचन्द्रकलानां जलगृहमिव सर्वचन्दनवनदेवतानां प्रभवमिव सर्वचन्द्रमणीनां निवा
समिव सर्वमाघमासयामिनीनां आयतनमिव सर्वशीतलानां संकेतसदनमिव सर्वप्रावृषां ग्रीष्मोष्मा
पनोदोद्देशमिव सर्वनिम्नगानां वडवानलसन्तापनोदनानिवासमिव सर्वसागराणां वैद्युतदहन
दाहप्रकारस्थानमिव सर्वजलधराणामिन्दुविरहासह्यदिवसातिवाहनस्थानमिव कुमुदिनीनां
हारकृताशातनिर्वापणक्षेत्रमिव मकरध्वजस्यादिनकरकरैरपि सर्वतो जलयन्त्रधारासहस्रस
म्पातेन नवैः शीतस्पर्शभयनिवृत्तैरिव परिहृतमनिलैरपि पवनचालनदलैर्जाग्रज्जनितवेपथु

भिः परिवारितं अलिभिरपि कुसुमामोदमदमुखरैरावद्धदत्तवीणैरिव वाचालितं लताभिरपि निरन्तरम
धुकरपटलजटिलाभिः गृहीतनीलप्रावरणाभिरिव विराजमानमासमाद । क्रमेण च तत्रान्तर्बहिश्च स्फा
तिबहलेन पिण्डहारचन्दनेनोपलिप्यमानो निशीथेन स्पर्शेनामन्यतात्मनो मनश्चन्दनमयं कुसुमम
यानीन्द्रियाणि ज्योत्स्नामयान्यङ्गानि मृणालिकामयीं धियं प्रमाणसुखरमयान् अर्ककिरणान् च
न्दनमयमातपं कर्पूरमयं पवनं उदकमयं कालं तुषारमयं त्रिभुवनं । एवमेवं विधस्य तस्यैकदेशे स
खीकदम्बकपरिवृतामशेषसरित्परिवारामिव भगवतीं श्रीगङ्गां महीतले पतितां हिमवतो गृहाचल
गतां कल्पाभङ्गिभ्रमतेन कर्पूरस्रोतसाक्रान्तपरिवेषाया मृणालदण्डमण्डपिकायास्तले ज्ञमसमा
यनमधिशयानां हारकङ्कटवलयरशनानूपुरैः मृणालमयैरिव निगडैः संयतामीर्ष्ययामन्मथेन चन्द
नधवले स्पृष्टामिव ललाटे शशिलाञ्छनेन वाष्पवारिवाहिनि चुम्बितामिव चन्द्रबिम्बकरणेन वर्धि
तनिःश्वासमरुता स्पृष्टामिव मुखे मानरक्षिता सन्तापमनसैवाश्वासितामिवाङ्गेषु पवनहतेन कन्दर्प
दाहदीपितेन गृहीतामिव हृदये कुसुमभञ्जालस्वादेन परिषिक्तामिव प्रस्वेदजलेन दैवतैरपि विलप्यमा
नसौभाग्यामिव सर्वलोकहृदयेन सहप्रियसमीपमिवोपगतेन कुङ्कुमपङ्कजनितदौर्बल्या प्रासादचन्द
नपाण्डुरं चक्रवाकमिवानवरतस्पर्शेन मुक्ताफलनिकरमञ्जरीमिवोद्वहन्तीं स्वेदशीकराणि ।

चकपोलपालीपतत्पवनेनजीवयन्त्रीरत्नकम्पमानमिवावतंसमधुकरैः श्रवणंसमधुकरवक्त्रह्र
नदग्धमिव श्रोत्रमपाङ्गनिर्गतेनास्रस्रोतसासिञ्चन्ती गतिप्रहतस्यचास्रुणोनिर्वाहप्रणालिकां
मिव कर्पूरकीनकीकालिकां कर्णे कलयन्ती प्राप्तश्वासविधिनिनर्लिनतनच सन्त्रासमभयपला
यमानेन देहप्रभावितानेनेवांशुकेन विमुच्यमानंञ्चकलशं प्राप्तनस्यचलचामरप्रतिबिम्बे
च ञ्चकलशशकगलंमिवयात्रिकागमनोत्कण्ठकृतपक्षमिव करतलेन निरुन्धन्ती मुग्धमुग्धभुज
लतयानखरानीलामालभञ्जिकामालिङ्गयन्ती मुक्तंकपोलफलकेनकर्पूरपत्रिकामालिखन्ती
मुक्तमुक्ताफलबिन्दुधनचन्दनपङ्कप्रतियातनामामृशन्ती स्तनसंक्रान्तेनात्मप्रवेशेनापिज्ञातहृल्ले
नेव परिहृत्य विलोक्यमाना कर्पूरपल्लवेनापि स्वप्रतिबिम्बशायिना सोत्कण्ठेनेव चुम्ब्यमा
नकपोला ह्रादैरपिमुक्ताकलापैरभिमदनपरवशैरिव प्रसारितकरैरालिङ्गयमाना मणिदर्पणस्थरसि
निहिने नोदितव्यमद्यत्वयेति जीवितस्पर्शमयं शापघ्नं मणिनामिवकारयन्तीक विणीमिवसंस्र
स्तोगात प्रमदवनगन्धर्ववारणाप्रसारितकराग्रस्थितानामिवानभीष्टदक्षिणवातस्यहगायामनो मदना
भिषेकवेदिकामिव कमलान्वितचन्दनधवलपयोधर वाल्पावस्थुप्रायांचामाकमपाकमलिनीम
व स्वच्छाम्बरतलदृश्यमानमृणालकोमलोरुमूलां कुसुमचापलेखामिव मदनारोपितगुणकोटिका

त्वरितां मधुमासदेवतामिव शिशिरस्नाताङ्गीं मधुकरीमिव कुसुमसमागमोज्ज्वलां चन्दनविलेपनामनङ्ग-
रागिणीं बालां मन्मथजननीं च मृणालिनीमभ्यर्थितनुषारस्पर्शां च कादम्बरीमालोकयन् । अथ सा
यथादर्शनमागत्य चन्द्रापीडागमनमावेदयन्ती परिजनप्रज्वलनतारकेन चक्षुषा कथय किमन्यमा-
गतो दृष्टस्त्वया किं यत्साधीति कासाविव मतिप्रावेनिहितेनानन्तरं प्रवृद्धवर्धमानधवलिम्ना चक्षु-
षा । दृष्ट्वा च संभ्रमवशमापन्नं दूरादेव वरारोहा नवयौवनाकारिणीवोत्कण्टिता विवृद्धमानाङ्गी कुसुम-
शयनपरिमलोपगतैः पवनप्रावृतैर्मधुकरैरिवोह्यमाना संभ्रमचलितोत्तरीयांशुका चञ्चारकि-
रणाञ्चरसिकर्तेमिच्छन्ती मणिकुट्टिमनिहितेन वामकरकमलेन हस्तावलम्बनं निजप्रतिमामिव या-
चमाना स्रस्तकेशपाशकलापसंयमनश्रमितेन गलत्स्वेदसलिलेन दक्षिणकरेण समभ्युत्थे-
तात्मानमर्पयन्तीव ललितत्रिकनाम्यत्त्रिवलीतरङ्गितरोमराजितया निष्पीड्यमानेव सर्वरसान-
नङ्गेन अन्तःप्रविष्टललाटिकाचन्दनरससंमिश्रमिव चक्षुषा वहन्ती शिशिरमानन्दजलं आनन्द-
वारिवेणिकया दत्तिनावतंसमधुलिहः सरं प्रियप्रतिमाप्रवेशलोभेनेव कपोलफलकमक्षालयन्ती
ललाटिकाचन्दनभारेणेव किञ्चिदधोमुखीनतन्नामपाङ्गभागप्रसर्जितयानन्दस्खलत्प्रयेयवदवर्धि-
याऽदृष्टा कृष्यमाणा कुसुमशयनात्समुत्तस्थौ । चन्द्रापीडस्तु समुपसृत्य पूर्ववदेव महाश्वेताप्र-

णामग्रतस्स्मेरं दर्शितविनयः प्रणाम कृतप्रणामायां तस्यां कृतस्मितैव क्षणे मध्यायने समु
पविष्टायां मनोज्ञाय्योपनीतां जाम्बूनदमयीमासन्दिकां रोचिष्णुरत्नप्रत्युप्तपादां पादेनैवोत्सार्य्य क्षि
तावेवोपाविशत् । अथ केयूरको देवि देवस्य चन्द्रापीडस्य प्रसादभूमिरेषा पत्रलेखा नाम नाम्बू
लवाहिनी इत्यभिधाय पत्रलेखामदर्शयत् । अथ कादम्बरी दृष्ट्वा नामञ्जोमात्रपीडप्रपन्नयानः
प्रजापतेरिल्पचित्रयत् कृतप्रणामां च तां सादरमेहीत्यभिधायात्मनः समीपे मकान्तहल्लप
विज्ञन दृश्यमानां पृष्ठतः समुपावेशयत् दर्शनादेवोपजातप्रीत्यतिशयाच सुकुमारसुकुमारेण ताम्रो प
ल्लवकोरकिसलयेन पस्पर्श । चन्द्रापीडस्तु समुपदिष्टसकलागमनोचितोपचारस्तद्देवस्या
चित्ररथेन तयामालोक्य चिन्तयत् अतिज्ञ विदग्धं हि मे हृदयमद्यापि न श्रद्दधाति भवत्प्रेक्षामि
तावदेनां निपुणालापेनेति प्रकाशं चाब्रवीत् देवि ज्ञानामि कामदन्तिनि मित्रीकृत्य प्रहन्तायमाविर
लसन्तापतन्त्रो व्याधिः मनत्रसम्पन्नानथा त्वामेव व्यथयति यथास्मान् इच्छामि देहप्रधानेनापि
स्वस्थां कर्तुमत्र भवतीं उत्कम्पिनीमनुकम्पमानस्य जन्मेश्वपीडयापतितामवेक्षमाणस्य प
ततीव मे हृदयं अनङ्गः देवनन्दनस्य नेत्रजलते गाढसन्तापया च दृष्ट्यावहासिस्य लकमलि
नीमिव तनुनामरसामिवानवरतकृतानामश्रुबिन्दुपातेन वर्त्तते मन्माभरणानां गृहाणवर्त्तानि ।

का॰
दे॰
उ॰

मज्ञायसाधनानि स्वकुसुमशिलीमुखा हि शोभन्ते न बालेनेति । अथ कादम्बरी बालतया स्वभाव
मुग्धतयापि कन्दर्पेणोपदिश्यमानतया तमस्योपालम्भस्याव्यक्तव्याहारसूचितं अर्थं मनसा जग्राह
मनोरथानां तु तावतीं भूमिमसंभावयन्ती शालीनतां चावलंबमाना तूष्णीमेवासीत् केवलमु
त्पादितानन्यव्यपदेशानन्तरागेण क्षमाणेन नामोदमधुकरपटलान्धकारितेन कुसुममिव स्मितालो
कमकरोत् । ततो मदलेखा प्रत्यवादीत् कुमार किं कथयामि दारुणोऽयमकथनीयः खलु स
न्तापः अपि च कुमारभावोऽपेतायाः किमिवास्याः यन्न सन्तापाय तथा हि मृणालिन्याः शिशिर
किसलयमपि कृतानुशासनायते ज्योत्स्नाप्यातपायते तत्र किसलयतालवृन्तवातैर्मनसि जायमा
नं किं न पश्यसि खेदं धीरत्वमेव प्राणसन्धारणहेतुरस्याः इति कादम्बरी तु हृदयेन तमेवम
दलेखालापमस्य प्रत्युत्तरीचकार । चन्द्रापीडोऽप्युभयथा घटमानार्थतया सन्देहदोलारूढेने
व चेतसा मदलेखया सह प्रीत्युपचारचतुराभिः कथाभिर्महान्तं कालं स्थित्वा तथैवमज्ञायत
नमोदयन्नात्मानं स्कन्धावारगमनाय कादम्बरीभवनान्निर्ययौ निर्गतं च तं तुरङ्गमारूढं
पश्चादागत्य केयूरकोऽभिहितवान् विज्ञापयति देवी खलु कादम्बरी प्रथमदर्शनजनितप्रीतिः
पत्रलेखां निवर्त्यमानामिच्छति पश्चादायास्यतीति श्रुत्वा देवः प्रमाणमित्याकर्ण्य चन्द्रापीडः ।

गे॰
१३॰

केयूरकधन्यास्पृहणीयाच पत्रलेखायामेवमत्रबभाति दुर्लभो देवीप्रसादः प्रवेश्यतामित्यभिधा
यप्रतः स्कन्धावारमेवाजगाम प्रविशन्नेव पितुः समीपादागतमभिज्ञाततरं लेखहारकमद्राक्षी
त् धृतलेखश्चप्रीतिविस्फारितेन चक्षुषा दूरादेवापृच्छत् अङ्ग कच्चित्कुशलीतातः सहसर्वे
णपरिजनेन अम्बा महाराज्ञः प्रभृतिरिति अथासावुपसृत्य प्रणामानन्तरं देव यथाज्ञापयसीत्यभिधा
य लेखद्वितयं समर्पयाम्बभूव युवराजस्तु शिरसि कृत्वा स्वयमेव तमुन्मुच्याक्रमशः पपाठ ।
स्वस्ति उज्जयिनीतः सकलराजन्यशिखामणिशाणकोटीकृतचरणारविन्दः परममाहेश्वरो महाराजाधि
राजस्तारापीडः सर्वसम्पदायतनं चन्द्रापीडमुदञ्चितचूडामणिमरीचिचक्रचुम्बितमूर्धानमा
श्लिष्य सदकर्तिज्ञपालिन्यः प्रजाः किंतु कियानपि कालो भवतो दृष्टस्यातीतः तदुत्कण्ठितं नो
हृदयं देवी च महाराज्ञः प्रभृतयः परिपन्थीनामिति अतो लेखवचनविरतिरेव प्रयाणकालतां नेतव्येति
शुकनासप्रेषिते द्वितीयेऽप्येवमेवार्थे लिखितमवाचयत् अस्मिन्नेव चावसरे समुपसृत्य वैशम्पायनो
ऽपि लेखद्वितीयमपरमात्मीयमस्मादभिन्नार्थमेवादर्शयत् । अथ यथाज्ञापयति तातेत्युक्त्वा त
थैव चाश्वारोहाधिरूढः प्रयाणपटहमवादयत् समीपे स्थितं च महाश्वेतयेन परिवृतं महाबलाधि
कृतं बलाहकपुत्रं मेघनादनामानमादिदेश भवता पत्रलेखया सहागन्तव्यं नियतं केयूरकस्या ।

मादायैतावतीं भूमिमागमिष्यति तत्क्षमस्वेन विज्ञप्या प्रणम्य देवी कादम्बरी नत्वियं मातस्त्रिभुवनतल
नीयानि त्वद्वचोधानि ष्वारिचयाच त्वद्ग्रहा मप्रकृतिमर्त्यानां यदेषामकारणविसंवादिन्यः प्रीतयो नग
णयन्ति निष्कारणवत्सलतां पवंगच्छतामयात्मनो नीतः स्नेहः कपटकूटजालिकतां प्रापिता भ
क्तिः अलीककाकुकरणकुशलतां प्रापितमुपचारमात्रमधरं धूर्ततायामात्मापेणम प्रकाशितं
वाङ्मनसयोर्भिन्नार्थत्वं आस्तां तावदात्मा अस्यानाहितप्रमादा हि द्वयोरपा देव्यापि वञ्चकत्वेनानीता
जनयन्ति हि पश्चाद्धेलत्वमभूमिपातिता व्यक्ताः प्रमादाः स्तनहृष्टयामङ्गता नखलु तथा देवी प्रति
प्रबललज्जातिभारमन्थरं मे हृदयं यथा महाश्वेतां प्रति नियतमेनाम लीकव्यापारारोपणवर्ति
ताः मङ्गणसम्भारामस्यानपह्नपातिनी मम हृदयपलपस्य ते देवी नत्किं करोमि गरीयसी ग्रवोज्ञा ग
प्रभवति देहमात्रस्य हृदयेन तत्र हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तरसहस्रस्य दास्य
पत्रं देव्या हंसेन दत्तमस्य देवि गौल्मिकेनेव देवी प्रसादेन गतेः सर्वथागतोस्मि पित्रोरादेशाज्ञु
ज्जयिनीं प्रासङ्गतो सज्जनकथाकीर्तनेषु स्मर्तव्यः खलु चन्द्रापीडचाण्डालो मेवमस्याः यथाती
वन्देवीचरणारविन्दवन्दनानन्दमननुभूय स्थास्यति चन्द्रापीड इति महाश्वेतायास्तु सप्रदक्षिण
शिरसा पादौ वन्दनीयौ मदलेखायास्तु कण्ठनीयः प्रणामः सर्वमेव मोपाष्ठिलः कापट्यग्रहः गाढमालि

गनीयानमालिका शुश्रुम्भवचनादशेषः प्रवृत्तः जपालंकादम्बरीपरिजनः रचिताञ्जलिना च
श्रीभगवानामेत्रणीयोऽहमहदः एवमादिश्यमानेनहृदयापि साधनामलेणयताचानैः पानेगगन
व्यामिस्रक्त्वावेशंपायने स्कन्धावारमभेत्यफङ्क्तः । स्वयमपि चन्द्रापीड एव गमने हृदयाहर्षव
कम्पितकैलासेन तुरङ्गपननताएव खामिङ " नभ्रमङ्कलेन कान्तिजेनलतावनवाहिनावकृष्ण
तरगमायणाखसैन्यतनमेवलेखहारकं पर्याणलग्नमभिनवकादम्बरीवियोगसन्तापेनापि
हृदयेनोज्जयिनीमार्गमभ्यासमनस्य क्रमेण चातिमहदप्रकाण्डपादपमायया मालिनीलता
मण्डपैर्मांसलेनतनच्छायाच नवराजपतिपातितपादितपविद्रावकोकृतमार्गेया जनजनि
तत्वणपर्णकापकोटिहृदयकटिनवीरप्रक्षणस्थानस्थानयामहापादपम्हलोकीर्णकान्तार
दुर्गीयात्वन्विपतितप्राथकजनरवाइतदलोज्झितामलकीफलनिकरया विकासितकर
ज्जमञ्जरीरजोविक्षुरितनतटैः तटतरुबद्धपटस्तवकपर्धजाचिह्नाविपकास्थितस्त्रस्तपल्लव
विरूपयात्रामित्रपथिकाविश्रामे विश्रान्तकार्पटिकसमस्फोटितचरणधूलिमसरकिसलयलाञ्छि
तोपकण्ठैः प्रत्रसंकरान्सरभीकृतामाशिरपाङ्कुलविवर्णस्वाङ्गदारजलैर्बलतिप्रस्थियग्रथितप
ाणुदरुणणपत्नीविच्छान्तमेघैः जवल्कान्नावहक पेरसलभालिलतयानभिलाषितो हेमानयाम

स

का॰
हृ॰
स्त्र

132

धःविन्नुविष्यान्द्रिसिन्धुवारवनराजिधूसरिततीराभिस्नुक्यकलनाजालकैर्जटिलीकृतसैकताभिःकरवो
त्खातवालुकाकूपिकोपलभ्यमानकलुषस्वल्पसलिलाभिः शुष्कगिरिनदिकाभिः विषमीकृतान्त(
रालया ऋक्षजालकौलेयककरटिनाक्रम्यमाणगुल्मगहनया अटविकया शून्यया दिवसमटव्यागत्वा प
रिणतेरविबिम्बे बिम्बारुणातपविसरे वासरे निःपारवीकृतैः कदम्बशाल्मलीपालाशबकुलैः पि
ण्डरशोषैकपल्लवविडम्बितानपत्रैः पादपैः ग्रथीकृतमरोरुहस्थलस्थाणुमूलग्रन्थिजटिलेस्नुहीविता
लकपिलपङ्कवेणुविटपपटलरचिताभरणावृतिभिः मृगभयकृततृणप्रक्षेपकैर्विपाकपाण्डुभिः
फलितैः प्रियङ्गुप्रायैरवटीरुहैर्विरलीकृते वनदेशे अजिरप्ररूढस्य रक्तचन्दनतरुपरिबद्धं सरस
पिशितपिण्डनिभैः अलक्तकैरभिनवशोणितारुणेन रक्तचन्दनरसेनाङ्गिकालक्तलोहिनीभि(
रक्तपताकिकाभिः केशकलापकाञ्चनाचक्रस्य चामरावचूलेन प्रत्यग्रविशसितानां जीवानामिवावय
वैरुपरचितदण्डमाल्येन परिणद्धवाटिकयाटितभ्रूद्धधूपदार्धचन्द्रखण्डखचितं हतमहिषरक्तारुणा
वर्णीर्णदिनकरावतारितप्राणिनेव विराजितशिखरं दोलायतस्फुरत्सद्भिःलोहशृङ्खलाधलम्बमान
घर्घरवघोरघण्टयाच घटितकेसरिसटारुचिरचामरया काञ्चनत्रिशूलिकया लिखितनभस्त
ले इतस्ततः प्रकृष्टोपहारमार्गमिवावलोकयन्तं महान्तं रक्तध्वजं ददर्श ॥ ॥ तदभिमुखश्च कि

गं॰
ल्य

च्चिदध्मानं गत्वा केनचित्कोष्ठचिषण्डपाण्डुरेण वनद्विरददन्तकवाटेन पिहितां लोहतोरणेन च रक्तचामरावलिप
रिकरां कालायसदर्पणमण्डनवन्दनमालां च शबरगृहमालामिव कपिलकेशभीषणां बिभ्राणेन मनो
थील्लिखितद्वारदेशां ग्रथितमहिषप्रतिबिम्बेनेन च विनिहितरक्तचन्दनहस्तकतया रुधिरारुणया मकरतलास्फालि
तेन शोणितनलवलोभलोलशिवालिख्यमानलोहितलोचनेन लोहमहिषेणाध्यासितशिलावेदिकां ।
क्वचिद्रक्तोत्पलैः शबरनिपातितानां वनमहिषाणामिव लोचनैः क्वचिद्गलत्कुड्मलैः केसरिणामिव
करणैः क्वचित्किंशुककुसुमकुड्मलैः शार्दूलानामिव सरुधिरैः कृतशरण्यपुष्पप्रकरां ग्रन्थत्राङ्कुरितना
मिव कुटिलहरिणविषाणकोटिकूटैः पल्लवितामिव सरसजिह्वाच्छेदशतैः कुसुमितामिव रक्तनयन
मण्डलैः फलितामिव मुण्डमण्डलैः उपहारसंवादर्शीयन्त्री शाखावनवालनिरन्तरनिलीनरक्तकुक्कुटकु
लैः भयादकालदर्शितरक्तस्तबकैरिव रक्ताशोकविटपैर्विभूषितां कृतां बलिरुधिरपानहसाम
मागतैस्त्वेतालैरिवतालैर्दीयमानसुमणोपहारां शाखाज्वरकल्पितैरिव कदलिकावनैः समन्ताङ्कुरितां
कृतां भयोत्कण्टकितैरिव श्रीफलसमूहैः त्रासोद्धृतकेशैरिव खर्जूरवनैः समन्तात्कृतां वनक
विष्कम्भविगलितरक्ताफलानि रुधिरारुणानि बालेसिक्त लब्धसुरथकाकवाकुयस्तसक्तानि विविकिरद्भि
रम्बिकापरिग्रहकुसुमितैः क्रीडद्भिः केसरिकिशोरकैरत्युत्तेहसां प्रस्फुरद्रुधिरदर्शनोत्तुङ्गमहाप

का॰
दं॰
२७

तितेनेव प्रतिबिम्बितेनान्तर्मन्त्रेण सवित्रानाम्बनरीक्षितैः नतजजलैः पिच्छिलीकृताजिरां अवलम्बमानदी
र्घकुसुमरक्तांशुकेन ग्रथितकर्णाविगलद्वलयावलिना पिशुपिङ्गपाण्डुरितप्रचण्डमालभारिणा त्रासुष
सिंहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकटकं दन्तदामार्गलं गलत्पीतनीललोहितदर्पणस्फारितबुद्बुदमालं
कवाटपट्टद्वयं दधानेन भर्गगृहद्वारदेशेन दीप्यमानामन्तः पिण्डिकापीठपातिभिस्सर्वपशुजीवितैः
इव शरणमुपागतैः रक्तालक्तकरससरक्तपटैः रविरञ्जितचरणमूलां पतितकुसुमचामरप्रतिबिम्बानां च
शारवच्छेदलग्नकेशजालकानामिव पशूपहारस्मशेषभूतीनां जीवविशसनशस्त्राणां प्रभाभिर्बहला
न्धकारतया पातालगृहवासिनीमिवोपलक्ष्यमाणां रक्तचन्दनरेचितस्फुरत्फलपल्लवाङ्कितैश्च बिल्व
पल्लवदामभिर्बालकमुण्डमालैरिव कृतमण्डनां शोणिताङ्कदम्बस्तबककृतार्चनैः पशूपहार
पटुरटितरसोल्लसितरोमाञ्चैरिव चाङ्गैः कृतनमस्कृतश्री चारुचामीकरपट्टप्रावृतेन ललाटेन शावरस्य
न्दी रचितसिन्दूरतिलकबिन्दुना दाडिमकुसुमकोरकप्रभासेकलोहितायमानकपोलभित्तिना रु
धिरताम्बूलरञ्जिताधरपुटेन भ्रुकुटिकुटिलभ्रूलग्नारक्तनयनेन मुखेन कुसुमपाटलितया देहलतया
महाकालाभिसारिकावेशविभ्रमं बिभ्रतीं संपिण्डितनीलग्रन्थधूपावलीकृताभिस्सप्रचलन्तीभिः
गर्भगृहदीपिकाभिरङ्गुलीभिरिव महिषासुरशोणितलवलोहितीभिः स्कन्दपीठकण्डूयनचलितत्रि

गें॰
२७

स्थूलदारुस्कन्धतापराधं वनमहिषीमिव तर्ज्जयन्तीमपलम्बकूर्च्चं थैलाङ्गैरपि ध्रुतवैनैरिव स्फुरदधरपुटैर्वा ।
खुभिरपि जपपटैरिवाकुलास्तजिनप्राहलाङ्गैः करकैरपि शिरोधृतमणिदीपकैरिवाबाध्यमानां सर्वतः
कठोररवेण वायसगणेन च कृतवनाकुञ्जितपदेनैव स्तूयमानां स्थूलस्थूलैः सिराजालकैः गोधागौ
लिकाकृकलासकुलैरिव दग्धस्थाणवामाङ्कुयामसमारूढैर्गगाढिननेन ग्रलक्ष्मीसप्रतवान लक्षणैरि
व विषविस्फोटव्रणबिन्दुभिः कल्माषितसकलशरीरेण कर्णावतंससपत्यायितया हृदयाकर्द्दीलमा
लिकोद्वधानेन अम्बिकापानपतनश्यामललाटवर्धमानार्बुदेन कण्वातिकदलसिद्धाञ्जनस्फोटि
नैकलोचननयात्रिकालमिनवलोचनाञ्जनदानाधरसल्लत्तीकृतदातृशलाकेन मन्यहूंकाङ्काला
भ्रस्वेदप्रारब्धदन्तरत्नाप्रतीकारेण कथञ्चिदास्थानदन्तेष्टकाप्रहारनयास्पष्टैकभुजोपशान्तमदनव्यस
नेन ऊपत्कर्पर्यविश्रान्तकङ्कवर्तिप्रयोगवर्धिततिमिरेण प्रथमभेदसंगृहीतवराहदंष्ट्रेण ऊर्ध्वदीको
शाकृतौषधाञ्जनसमुद्रेण सूचीस्यूतसिरासङ्कोचितवामकराङ्गुलिना कोशेयककोशावरणत्वति
व्रणितचरणाङ्गुष्ठकेन प्रथमपक्क्त्तनामायनानेनाकालज्वरेणाजराङ्गेनापि दक्षिणपथाधिराज्य
वरप्रार्थनाकदर्थितदुर्गेण ऊःशिक्षितनअमणादिष्टतिलकबद्धविभवप्रत्याशेन हरितपत्रसाङ्गा
द्रसाङ्गारमषीमलिनशम्बूकवाहिनापयपट्टिकालिखितदुर्गास्तोत्रेण धूमरक्तालक्तकान्तवनालपत्राङ्क

हृतकतंत्रमंत्रपुस्तिकासङ्ग्रहिणा जीर्णमहापाशुपतोपदेशलिखितमहाकालमतेन आविर्भूतनिधिवादव्या
धिना सञ्जातधातुवादवायुना लग्नासुरविवरप्रवेशपिशाचेन प्रवृत्तयक्षकन्यकाकामित्वमनोरथव्यामो
हेन वर्धितान्तर्धानमंत्रसाधनसङ्ग्रहेण श्रीपर्वताश्चर्यवार्तासहस्राभिज्ञेन असकृदभिमंत्रितसिद्धार्थक ।
प्रहतिधावितैः पिशाचगृहीतकैः करतलताडनचिपिटीकृतश्रवणपुटेन अविमुक्तशैवाभिमानेन ।
दुर्गृहीतालाबुवीणावादनोद्वेजितपथिकपरिहृतेन दिवसमेव मशककणितानुकारि किमपि कम्पि
तोत्तमाङ्गं गायता स्वदेशभाषानिबद्धभागीरथीभक्तिस्तोत्रनर्तकेन गृहीततरुणब्रह्मचर्येन तयान्यदे
शागतो[षितानां?] जरत्प्रव्रजितानां बहुशः सम्प्रयुक्तस्त्रीवशीकरणचूर्णेन प्रतिरोषणतया कदा
चिज्जन्मकाष्ठप्रक्षिकापानोत्पादितक्रोधेन चण्डिकामपि मुखभङ्गि·विकारैर्भर्त्सयतोपहासयता कदा
चिन्निवार्यमाणवासिना धर्मशरव्रबाहुयष्टिपातभग्नपृष्ठकेन कदाचित्कृतापराधबालकपालाय
मानामर्षपश्चात्प्रधावितस्खलितनाधोमुखपादस्फुटितशिरः कपालभग्नग्रीवेण कदाचिज्जनपदकृतेन
वागतनापरधार्मिकादरमत्सरोद्भ्रान्तमनानिःसंस्कारतया यत्किञ्चित्कारिणा एवमनयामन्दसञ्चारि
णा बधिरतया सञ्ज्ञाव्यवहारिणा लम्बोदरतया प्रभूताहारिणा रात्र्यन्धतया दिवापि विहारिणा अनेक
शः फलपातनकुपितवानरोल्लेखच्छिद्रितनासापुटेन बहुशः कुसुमावचयचलितभ्रमरसहस्रदंश

पीठीकृतशरीरेणानड्हस्तवणः पाथिनीकृतासंस्कृतशून्यदेवकुलकालसर्पदष्टेनपानपः श्रीफलनकृषि
विरच्युतिचूर्णितेनोत्तमाङ्गेन प्रसूतजन्मद्वेवमातृग्रहयत्नेन स्वर्जौरितकपोलेन सर्वदावसन्नक्रीडिना
जनेनोल्लिमखेनाप्र खिह्नारोपितहृदङ्दासीविग्रहमामविडम्बनेन अनेकायतनप्रतिष्ठापननिष्फलोत्या
नेनदोःस्थितत्वमपि विविधव्याधिपरिहृतेन स्वङ्गुष्ठमविवोढहृतामृत्वितामपिबहुव्यसनानुगतो प्रभूता
नेकापत्यतामिवदर्शयताक्रोधमप्यनेकदाण्डघातनिर्मितबहुघातगण्डकेफलितमिव प्रकाशयताङ्के
ग्राममपि सर्वावयवज्वलितदीपिकादाहव्रणविभावितं बहुग्रखमिवप्रकाशयतापरिभवमपि निष्का
रणाङ्कुशुष्कजनपट्टदत्तपताकाहिमानं सप्रवाहमिवदधानेनशुष्कवनलताविनिर्मितस्थूहङ्कमक
गाण्डकेन वेणुलतारचितग्रथ्यपाननाङ्कुशेन तृणमप्यग्रन्तकालकम्बलखण्डलेखेन जरद्द्रविडधा
र्मिकेनाधिष्ठितां चण्डिकामपश्यत् ॥ तस्यामेव च वासमरोचयत् । अथावतीर्य च तुरगात्प्रवि
श्य भक्तिप्रवणेन चेतसा प्रणाम कृत्वा प्रदक्षिणश्च पुनः प्रणम्य प्रशान्तोऽहेपादर्शनकौतूहलेन प
रिभ्रमन्नुच्चैराटन्तमाक्रोशन्तं कुपितं द्रविडधार्मिकमपश्यत् दृष्ट्वा च कादम्बरीविरहोद्वेगोत्कण्ठ
ह्यमानोऽपि सुचिरं जहास न्यवारयच्च तेन सार्धं समारब्धकलहानुपहसतः स्वसैनिकान् उपसा
न्त्वनेन च कथमपि प्रियालापशतानुनयैः प्रशाममुपनीय क्रमेण जन्मभूमिं जातिं विद्यां च कलत्रम

पन्थानि विभवं वयः प्रमाणं प्रव्रज्यायाश्च कारणं स्वयमेव पप्रच्छ पृष्टश्चासाववर्णयदात्मानं प्रतीतश्च यौर्ध
नृपविभववर्णनवाचालेन तेन हृतनरो राजपुत्रो विरहार्त्तहृदयः सविनोदतामिवागात् । उपजातपरिच
यश्चास्मै ताम्बूलमदापयत् अस्तमुपगते च भगवतीति च समसमौ आवासितेषु यथासन्नपादपतलेषु राज
पुत्रेषु शाखावमज्जनपनीयपर्याणेषु क्षितितललुठनपांसुलसटावधूननात्तमितोत्साहेषु गृहीतक
तिपयशष्पकवलेषु पीतोदकेषु स्नानार्द्रपृष्ठतया विगतश्रमेषु मुदो नितान्तं जल्पयोदेषु संयतेषु वाजिषु
समीपविरचितपत्रप्रस्तरेषु दिवसगमनखिन्नपरिक्रमितयामिकेषु सति सैनिकजने ज्वलद्बहुपावकप्रभा
पीततमसि दिवस इव विराजमाने सेनानिवेशे चन्द्रापीडः परिजनैकदेशसंयमेन्द्रायधस्य पुरः परिकल्पि
ते प्रतीहारनिवेदितं शयनीयमगात् निषण्णस्य चास्य तत्क्षणमेव परसाबदुःखासिका हृदयं प्रविशत् गृहीतश्च
विसर्जयांबभूव राजलोकं । प्रतिवल्लभमानपि नाललाप पार्श्वशय्यान् निमीलितलोचनोऽङ्गुमङ्गमनसा
जगाम किंपुरुषविषयं पुनरन्यचेतः सस्मार हेमकूटस्य निष्कारणबान्धवतामचिन्तयन्महाश्वेतायाः पाद
नाम् । उदकण्ठत महाश्वेताप्रसादानां जीवितफलमभिललाष पुनः पुनः कादम्बरीदर्शने अपगता
भिमानपेशलायानितरमस्पृहयन्मदलेखापरिचयाय तमालिकाङ्कमाचकाङ्क्ष । केयूरकागमनस्य
नैवतत हिमगृहकमपश्यत् उत्समस्समायातं पुनरक्रञ्चनिशाश्वास बबन्धबन्धा विवाधिको प्रीतिंसो बह्वा

रे । पश्चात्स्थितां पुण्यभागिनीमनन्यजनपत्रलेखां एवं चात्रप्रजाननिरूपवनामनतिक्रियां उच्छ्रितचोत्स्या
यत्नरत्नद्रविणधार्मिकस्येच्छाविशिष्टैर्धनविसरैः पूरयित्वा मनोरथमतिरमणीयेषु प्रदेशेषु निवेश
नालयैर्देवावासैरभिरामामुज्जयिनीमाजगाम आकस्मिकागमनमहोत्सवसम्भ्रान्तानां च पौराणामनेकमङ्गलानि
व नमस्कारान्जलिसहस्राणि प्रतीच्छन्ननतिकिं नपव विवेश नगरीम् अहमहमिकया च प्रधाविता
दतिरभसविकलात्परिजनाद्द्वारि देवं च तारापीडोऽवर्तत इत्युपलभ्य पितुरस्य निर्भरानन्दमन्दगा
मनो मन्दर इव क्षीरोदजलमन्तरीयांशुकममलमागलितमाकर्षन् प्रहर्षनेत्रजलबिन्दुवर्षी
मुक्तमुक्ताफलामाल इव कल्पपादपः प्रत्यासन्नवर्तिभिः जरयापाण्डुमौलिभिश्चन्दनविलेपनैरत्रप
हृतलोमधारिभिः केयूरिभिः किरीटिभिः मौलिभिर्बकुलकेसरामिव बहुक्षीरोदामिव हिमनिद
शायद्भिः प्रतिपन्नामिव छत्रकेतुचामरैरनुगम्यमानो राजसहस्रैः चरणाभ्यामेवमस्तज्जगाम । द
ष्ट्वा च पितरं दूरादेवावनतो वाजिनः चूडामणिमरीचिमालिना मौलिना भूमिमगच्छत् । अथ प्र
सारितभुजेन एह्येहीति आहूय पित्रा गाढमुपगूढः सुचिरं परिष्वज्य तत्कालसन्निहितानां च मा
ननीयानां चक्रे नमस्कारं करेण गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा तयापि तथैव सर्वान्तः
पुरपरिवारया प्रत्युद्गम्याभिनन्दितागमनः कृतागमनमङ्गलाचारो दिग्विजयसम्बद्धाभिरेवक

का॰ दे॰ १३९

136

षामिः किञ्चित्कालं स्थित्वा शुकनासं द्रष्टुमाययौ तत्राप्यनेनैव क्रमेण सुचिरं स्थित्वा विनिवेद्य वैशम्पाय
नेस्कन्धावारवर्त्तिनं कुशलिनमालोक्य च मनोरमामागत्य च विलासवतीभवनं सर्वाः स्नानादिकाः
परवश इव क्रिया निर्वर्त्तयत् अपराह्णे निजमेव कुमारभवनमयासीत् तत्र च रणरणकाविद्यमान
मानसः कादम्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभवनमवन्तीनगरं वा सकलं महीमण्डलं शून्यमनन्य
त ततो गन्धर्वराजपुत्रीवार्त्ताश्रवणोत्सुकस्य महोत्सवमिवेप्सितवरप्राप्तिकालमिवामृतेनोत्पत्तिस
मयमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यपालयत् ततः कतिपयदिवसापगमे मेघनादः पत्रलेखामादायाग
च्छत् उपानयच्चैनां कृतनमस्कारां दूरादेवस्मितेन प्रकाशितप्रीतिश्चन्द्रापीडः प्रकृतिवल्लभामपि
कादम्बरीसकाशात्प्रसादलब्धापरसौभाग्यामिव वल्लभतरतामापाद्गतामभ्युत्थायातिशयदर्शितादर
मालिलिङ्ग पत्रलेखां मेघनादं च प्रणामं एवैककरकिसलयेन पस्पर्श समीपे समुपविष्टां चाब्रवीत् प
त्रलेखे पत्रलेखे कथय तत्रभवत्या महाश्वेतायाः समदलेखाया देव्याः कादम्बर्याश्च कुशलं कुशली
वा बालः सकल एव केयूरकादिपरिजन इति साब्रवीत् देव यथाज्ञापयसि भद्रं त्वामर्चयति प्राणेश्वरी
कृताञ्जलिना समं वीजना सपरिजना च देवी कादम्बरी इत्येवमुक्तवतीं पत्रलेखामादाय मन्दिराभ्य
न्तरं विसर्जितराजलोको विवेश तत्रैव चोत्तामयता मनसाधारयितुमपारयन् जातकुतूहलमपि प्रीत्याहृ

उ॰ १३९

र्वजन्मानितपरिजनः प्रविश्यागारमचिरप्रवृत्तायाः स्थलकमलिन्याः पृथुभिरुन्नालैः पलाशैरुप
रचितातपत्रच्छायाया मध्यासमध्यभागे मन्यतरस्य मरकतपताकायमानस्य पत्रमण्डपस्य तले
चरणारविन्देन सञ्चरन्त्यार्थे स्रस्तपल्लवशयने समुपविश्यासीत् पत्रलेखे कथय प्रागते
मयि कथमसि स्थिता कियन्ति वा दिनानि कीदृशो वा देवीप्रसादः का वा गोष्ठ्यः समभवन् कीदृश्यो
वा कथाः समजायन्त को वातिशयेनास्मान्स्मरति कस्य वा गरीयसी प्रीतिरित्येवं पृष्टा व्यजिज्ञपत्
देव दत्तावधानेन श्रूयताम् यथा स्थितास्मि यावन्ति दिनानि यादृशो वा देवीप्रसादः यथा गोष्ठ्यः
सम्भवन् यादृश्यश्च कथाः समजायन्त ततः खलु गते देवे केयूरकेण सह प्रतिनिवृत्ताहं तथैव कु
सुमशयनसमीपे समुपाविशं। प्रतिदिवसं च सर्वेनवनवानन्वभवन्ती देवीप्रसादान् प्रायेण मम
चक्षुषि चक्षुर्वपुषि वपुः करे करपल्लवो मम नामाक्षरेषु वाणी प्रीतौ हृदयं देव्याः सकलमेव तदि
वसमभवत् अपरेद्युश्च मामेवावलम्ब्य निष्क्रम्य हिमगृहकात् सञ्चरन्ती यदृच्छया निष्कुटपरि
जनावल्लभोद्यानं जगाम तत्र च सुधाधवलां कालिन्दीजलतरङ्गमय्येव मरकतसोपानमाल
या प्रमदवनवेदिकामध्यारोहत्। तस्यां च माणिक्यस्तम्भावष्टम्भास्थिता स्थित्वा च मुहूर्तमिव
हृदयेन दीर्घकालमवधार्य किमपि व्याहर्तुमिच्छन्ती निश्चलधनतारकेण निस्पन्दपक्ष्मणा चक्षुषे

का॰
द्वि॰
१३८

137

सुचिरमेवमवलोकयन्तं विलोकयन्त्येव ध्यानसंकल्पा मदनाग्निं प्रवेष्टुमिच्छन्ती सस्नाविव स्वेदाम्भःस्रोतसि
स्रोतसेव च नवलीह्याता समकम्पनकम्पिताङ्गी च पतनभियेव समस्पृहस्य न विषादेन । अथ मया विदि
ताभिप्रायया तत्क्षणमेव निवेशितेन तदनवधानया आज्ञापयति विज्ञापिते निजावयवैरपि वेपथुमद्भि
र्निवार्यमाणेव बहुलस्य श्रवणलज्जयात्मप्रतिमामपि लिखितमणि कुट्टिमोल्लेख ~~मुखस्वेदोदक~~ केनच
रणाङ्गुष्ठेनापक्रमायेवाम्ब्रमाणा भवनकलहंसानपि कुट्टिमोल्लेखप्रमुखकेयूरकेनचरणारविन्देन
विसर्जयन्ती कर्णोत्पलमधुकरानपि स्विद्यहृदनव्यजनांशुकपल्लवेनोत्सारयन्ती ताम्बूलवेदिका
पाकलश्रुतक्रोञ्चमिव दन्तखण्डितं शिखण्डिने ददती वनदेवताश्रवणपाटितेव शुकशुकविनस्त
नोविलोकयन्ती वक्तुकामापि न शक्नोति स्म किञ्चिदपि लज्जाकलितगद्गदाक्षिते प्रयत्नतोऽपि
वदन्ती अनिशं ज्वलता मदनानलेनेव दग्धा अजस्रं प्रवहता नयनोदकेनेवोच्छ्वासविशालैर्दुःखे
रिवाक्रान्तापतद्भिः कुसुमचापशरैरिव शकलीकृता निष्पतद्भिर्निःश्वसितैरिव निर्वासिता हृदया
न्निर्भिन्नापानैरिव विक्षताङ्गीः श्वासपातैर्मधुकरकुलैरिव निपीतानुरागवर्जितवाणी केवलं
दुःखसहगणनाय मुक्तावलीमालिकामिव कल्पयन्ती गलद्भिरस्पृष्टकपोलस्थलैर्बधाश्रुभिर्नय
नजलबिन्दुभिर्दुर्दिनमदर्शयत् । तदा च तस्याः सकाशादशिक्षितेनेव लज्जामपि लज्जालीलां विनयोऽपि

शं॰
१३८

विनयातिशयं प्रागल्भ्येनापि प्रगल्भतां वैदग्ध्यमपि वैदग्ध्यतां भयमपि भीरुतां विभ्रमोपि विभ्रमितां
विषादोपि विषादतां विलासोपि विलासं । तथाभूता च देवि किमिदमिति विज्ञापिता मया प्रस्फु
रल्लोहितायमाने द्वे लोचने दुःखप्रकर्षेणात्मनः सम्प्रति बन्धनायेव मृणालकोमलतया वे
णिकाग्रथितकुसुममालमवलम्ब्य सम्प्रति नेकभ्रूलता म्लानपार्श्वमिवावलोकयन्ती दीर्घमु
ष्णं च निःश्वसितवती दुःखकारणमन्विष्यमाणा याचकथनाय पुनः पुनरनुबध्यमाना मया
व्रीडया नखमुखलिखितकेतकीदलेलिखितेव वक्तव्यमर्पयन्ती विवक्षास्फुरिताधरा निःश्वास
मधुकरानिवापाङ्गसन्दिग्धाञ्जी क्षितितलविनिहितनयना सुचिरमतिष्ठत् क्रमेण भूयोमुख
मेव निधाय हृदि पुनःपुनरप्यापूर्यमाणविलोचनस्रुतैर्जलैर्मदनानलधूमसंधूसरैर्वाचामिव
क्षालयन्ती बाष्पजलबिन्दुभिर्बाष्पजलबिन्दुव्याजेन च विलसत्स्मितस्फुरितेन दशनांशुभिः सा
धूमान्निस्सरन्तानन्दवीनमिधवर्णा निवर्तयन्ती कथमपि व्याहाराभिमुखमात्मानमकरोत् । अब्र
वीच्च मां पत्रलेखे वल्लभतया तस्मिन्स्थाने न तातो नाम्बा न महाश्वेता न मदलेखा न जीवितं यत्र
मे भवती दर्शनात्प्रभृति प्रियासि न जाने केनापि कारणेनापि हृतमिव सकलसखीजनं त्वयि विश्व
सिति मे हृदयं किमपरमुपालभेन कस्य वान्यस्य कथयामि परिभवं केन वान्येन सह साधारणी ।

का० दे० स्य

138

करोमि दुःखमिदमसह्यं नवेद्मि भवत्येव त्यक्ष्यामि जीवितं जीवितेनैव ग्रहीष्यामि नेह हृदयेनापि विदितस्य
त्वाद्रेनाम्बनाजिह्रेमि किमनेनापरहृदयेन कथमिवाहमशीतरजनिकरकिरणावदातं कौलीनेन कल
ङ्कयिष्यामि कुलं कुलचक्रमागतां लज्जां परित्यक्ष्यामि अन्यकन्यकोचितं इव चापलेन चेतः प्रवर्तयि
ष्यामि साहमनङ्गः स्वयं नापित्रा न दत्ता नाम्बयानुमोदिता गुरुभिर्न किञ्चित्सन्दिशामि न किञ्चित्प्रेषया
मि नाकारं दर्शयामि कातरेवानाथेवाबलादवलिप्तेन गुरुगर्हणीयतां नीता कुमारेण चन्द्रापीडे
न कथय किं महतामयमाचारः किं परिचयस्येदं फलं यदभिनवबिसकिसलयतन्तुसुकुमारं
मे मनः परिभूयते अपरिभवनीयो हि कुमारिकाजनः प्रायेण प्रथमं मदनानलो लज्जां दह
ति ततो हृदयं आदौ विनयादिकं कुसुमेषुशराः खण्डयन्ति पश्चान्मर्माणि तदामन्त्रये भवतीं अन्य
जन्मान्तरसमागमाय न हि मे प्रियतरा त्वत्तोऽन्या प्राणपरित्यागप्रायश्चित्तेन चरणेन प्रक्षालयाम्या
त्मनः कलङ्कं इत्यभिधाय तूष्णीमभूत् । अहं तु तस्या मदनवृत्तान्तमविज्ञायैव भीतेव विलक्षेव
विसंज्ञेव सविषादं विज्ञापितवती देवि श्रोतुमिच्छाम्याज्ञापय किं कृतं देवेन चन्द्रापीडेन कोऽपरा
धः समजनि केन वा स्खलितविनयेनाखेदनीयं खेदितं देव्याः कुसुमकोमलं मनः श्रुत्वा च प्रथ
ममहमेव जीवितनाथायां मयि पश्चात्त्वं त्यक्ष्यसि जीवितमित्येवमभिहिता च पुनरवदत् आवेदया

गें० स्य

मिते प्रवहिता मृणालखण्डमेष प्रतिदिवसमागत्यागत्य मे वहसि सन्देशमेष निपुणमूर्तिः पञ्जरशु
कशारिकाहूरीकरोति स्वमायाश्रवणादनपत्रोदरेषु व्यक्तमनोरथा मोहितमानसः सङ्केतना
म्यानामिलिखति स्वेदप्रक्षालिताक्षराणपि निपातितसाज्जनाश्रुपङ्क्तिः कथितान्भावस्थाना
न्मनोहरान्सम्मोहात्पाणावर्तितो मदलेखान्प्रेषयति निजान्तरागेणैव च बलादनज्ञायदल
क्तकरसेन चरणौ प्रविनयति स्वेनतोनखप्रतिबिम्बितमात्मानं बहु मन्यते उपवने षेका
किन्या ग्रहणभयपलायमानायाः पल्लवलयांशुकवशात्प्रतिहतगमनाया गृहीत्वैव लता
सखीभिरर्पितायाः मिथ्याप्रगल्भः पराङ्मुखेऽपि विषक्तमाचरति मेखलतनयलीलिवन्यत्रलता
कुटिलतामिवान्तज्ञः प्रकृतिः प्रकृतिरागमथमनः सिञ्चयति हृदयोत्कलिकान वङ्कुवाते
वि कारानिवनखकिरणाङ्कुरान्दुर्विदग्धकर्णपूरीकरोति वल्लभतरबालबकुलके सेका
यकवलीकृतान्कुरागण्डूषान्सकचग्रहमसकृद्बलात्मापाययति भवनाशोकताडनायता
न्यादप्रहारान्स्वबुद्धिवि इष्मितः शिरसा प्रतीच्छति मन्मथस्पृश्यमानसश्च कथयकेनप्र
कारेण निरस्तेनतोनिषिध्यते प्रत्याख्यानमपीह सम्भावयति आक्रोशमपि परिहासमाकल
यति असम्भाषणमपि मानं मन्यते दोषकीर्तनमपि संस्मरणोपायमवगच्छति अवज्ञानमपि

का· टे· १३९

139

नियंत्रणमगणय्य प्रवृत्ते लोकापवादमपि यशो गणयति तामेवंवादिनीमाकर्ण्य प्रहृष्टहृदयसनिभ
तामनस्यकरवं प्रहृष्टो चन्द्रापीडः प्रहृष्टस्य हस्तमाकृष्य खल्विदं मकरकेतुना यदि च सत्यमेव
कादम्बरीव्याजेन न साक्षान्मनोभवाचिन्तवृत्तिः प्रसन्नादेवस्य ततः सहजैः सदा वर्धितैः प्रत्य
पकृतमस्य गुणैः यथा साधवलिताः ककुभो यौवनेन रतिरससागरतरङ्गैः पलिता रत्नवृष्टिः
यौवनविलासैः लिखितं नाम प्राणिनि सौभाग्येन प्रकाशिता निजश्रीः लावण्येनेन्दुवीथिभिरि
व दृष्टिमस्य तेन कलाभिरलं ध्यायितात्मवः कालो मलयानिलेन समासादितो वसन्तस्तु चन्द्रोदयेन
प्राप्तमनङ्गरूपं फलं मधुमासकुसुमसमृद्ध्यागतो मदिरामदस्य दोषो गुणानां दर्शितस्तव मन्म
थरागावतारेण प्रथाहं प्रकाशो विहस्याब्रवीत् देवि यद्येवं उत्सृज्य कोपं प्रसीद नाहमसि कामा
पराधे दैवं गर्हयितुं । पता निजरूपमचापस्य चापलानि सोढस्य न देवस्येत्येवमुक्तवती मा
प्रनः सजतहलासाप्रत्यभाषत योयं कामो पि वा कोपि वा कथय कानि कान्यस्य रूपाणीति
तामनहंव्याजितपम् । देवि कृतेस्य रूपं प्रततरं मनस्विनामानः तथाहि प्रप्रकाशाय ज्वालाव
लीसंतापं जनयति प्रमकटयन्धूमपटलमस्रुपातं नयति प्रदर्शयन्भस्मरजोनिकरं पाण्डुता
माविर्भावयति नचनहूनमेतावति त्रिभुवनेस्य प्राणीनां यन्नयानाम् । यानि यान्यस्य नेवाकोर्वे

उँ·
१३९

स्मानुत्रस्यति गृहीतकुसुमकार्मुको बाणैर्बलवन्तमपि विध्यति अपि च अनेनार्थिहतानां कामिनीनां प्रथय
न्तीनां दूयितुमिव चन्द्रसहस्राणि संकटमम्बरतलं लिखन्तीनां दयिताकारान् विस्तीर्णं महीमण्डलं गण
यन्तीनां वल्लभगुणाननल्पीयसी संख्या श्रावयन्तीनां प्रियतमकथामबहुभाषिणी सरस्वती ध्यायन्तीनां प्राण
समसमागमसुखानि क्षणीयान्कालो हृदयस्यापतनोत्थेनदाकर्ण्यलक्षणं विचित्रमन्यवादीन् पत्रले
खे यथा कथयसि तथा जनोऽयं कारितः कुमारेपतनपातं पञ्चेषुणा यान्यस्यैतानि रूपाणि समधिका
नि वातानि मयि वर्तन्ते हृदयादव्यतिरिक्तास्मि इदानीं भगवतीमेव पृच्छामि समादिश यदत्र मे सा
म्प्रतं एवंविधानां वृत्तान्तानां अनभिज्ञास्मि मे गुरुजनवक्तव्यतां नीतया नितरां लज्जितया जीविता
न्मरणमेव श्रेयः प्रपश्यति हृदयमित्येवंवादिनीं भूयस्तामहमेवमवोचमम् । अलमलमिदानीं
देवि किमनेनाकारणमरणानुबन्धेन नाराधितप्रसन्नेन भगवता कुसुमशरेणैव वो दत्तो वरः
का चात्र गुरुजनवक्तव्यता यदा खलु गुरुरिव पञ्चशरः सङ्कल्पयति मातेवानुमोदते पितेव ददा
ति सखीवोत्कण्ठां जनयति धात्रीव तरुणतानुरूपमुपचारं शिक्षयति कति च कथयामि ते याः स्वयं वृ
तवत्यः पतीन् यदि चैवमनर्थको धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयंवरविधिः तत्प्रसीद देवि अलमनेना
मरणानुबन्धेन शपे तव पादपङ्कजस्पर्शेन सन्दिश प्रेषय मां यामि आनयामि ते देवमित्येवमुक्ते मया।

प्रीतिरिवाईयाहृष्टापिवक्रीव मानिकृष्यमानेऽपि मकरकेतुशरशासनजर्जरितां भित्त्वेव लज्जां लग्नान्तैर्नि
ष्ठ्यनद्भिरन्तरावाविभ्रमैरङ्गुलीक्रियमाणा प्रियवचनश्रवणप्रीत्याच स्वेदाम्भःस्वच्छरत्निलयरोमाञ्चजाल
केन दूधनी चोत्तरीयांशुकं मेखलाकुण्डलमाणिक्यपत्रमकरकोटिलग्नेच शाणीकिरणमयं मरणपा
शमिव मकरकेतनानिर्हृति नेकण्ठेहारमुन्मोचयन्ती महद्भिविक्लवान्तः करणा कन्यकाजनसह
जां लज्जामिवावलम्ब्य शनैरवदत् जानामि न गरीयसी प्रीतिः केवलमकठोरशिरीषप्रसूनस्पर्शमहृ
तेः कुतः प्रागल्भ्यमेतावन्नारीजनस्य विशेषतो बालभावभाजः कुमारीजनस्य साहसकारिण्य एव
व स्वयं साहसं संसन्दिशन्त्यो समुपसर्पन्ति वा स्वयं सन्दिशन्ती बाला जिह्रेमि किं वा सन्दिशामि अति
प्रियो सीति पौनरुक्त्येन ध्यानवाहं प्रियास्मीति जडप्रश्नः त्वयि गरीयाननुरागः इति वेश्यालापः त्वया
विना न जीवामीत्यनुभवविरोधः परिभवत्यनङ्गः इत्यात्मदोषोपालम्भः मनोभवेनाहं भवते दत्तेत्य
पसर्पणोपायः बलाद्धृतेस्मि मयेति बन्धकीधाष्टर्यं अवश्यमागन्तव्यमिति सौभाग्यगर्वः स्वयमाग
च्छामीति स्त्रीचापलं । अनन्यरक्तोयं जनः इति स्वभक्तिनिवेदनलाघवम् मन्याख्यानाशङ्कया
सन्दिशामीति अप्रबुद्धबोधनं अनपेक्षितात्रजीविजीवन्तः खेदाकृणा स्वामिनेति अप्रणयतो हि

स्यास्मि मरणेन प्रीतिरिति सम्भाव्यम् एतावन्मात्रैव बाणाहतिः अपि च । इदानीमानीतस्यापि
कुमारस्य न ददाति तरलितालज्जितालज्जैव दर्शनम् प्रतिज्ञातं च मया महाश्वेतायै त्वयि दुःखि
तायां नाहमात्मनः पाणिं ग्राहयिष्यामि तामहं पुनरप्यवदम् देवि मैवं स्म करोः कुमारेति विय
मतिदारुणो ह्येष पापकारी मकरकेतुः अहं यथ माने प्रियजने हृदयान्तरागो जीवितमप्यपहर
ति सा त्वब्रवीत् । तदपि नास्त्येव मे दैवेन वा विहरेण वा यौवनेन वा अन्तरागेण वा मदेन वा
मदनेन वा हृदयेन वा अन्येन वा केनापि दत्तः सङ्कल्पमयः कुमारो जनसन्निधावपि केनापि
च्छायमविभाव्यमानः सिद्ध इव सर्वं ददाति दर्शनं । अपि चासाविव नायमकाण्डपरित्यागनि
ष्ठुरहृदयः तस्मादयमेवास्माकं बहुमरणभयहरो नायं नक्तं दिने लब्ध्वा समाकुलो न पृथि
व्याः पतिः न सरस्वतीमपेक्षते न कीर्तिसंबन्धनं वर्धयतीत्येतावदभिधाय तूष्णीमभूत् ।
अहं तु तच्छ्रुत्वा समचिन्तयत् सत्यमेव गरीयः खलु जीवितालम्बनमिदं विशेषतो वियोगि
नां यदुत सङ्कल्पमयः प्रियो नितरां कुलाङ्गनानां हि भर्ता विशेषतः कुमारिकाणां तथा ह्यनेना
सावपाकृत इति कापादपतनदैन्यानि प्रतिक्षणसमागमनानि अत्राऽकालरमणीयानि स्वेच्छं

का·
टी·
५४१

१४१

भिसरणसौख्यानि अदूषितकन्यकाभावानि सुरतानि स्मरत्सु चाकृतस्तनव्यवस्थानसुखान्या
लिङ्गनानि अजनितव्रजदूषितक्रीडनानि नखदन्तव्रणरहितानि अनाकुलितकेशपाशाः कादंवग्रह
महोत्सवः शाहूविहीनानि चुम्बितानि अवमोहितानि ग्रहविभाषितवैलक्ष्याणि अथ खण्डन
विलसितानि नैतमन्धकारराशिरन्तरयति न नीहारराशिस्तिरयति न जलधरपटलं स्थगय
ति इत्येवं चिन्तयन्त्या एवानुरागकषायरसलवेन रक्ततामगाहि दिवसः । तत्क्षणप्रकटितरागं
हृदयमिव कादम्बर्या लज्जया पलायमानमपश्यं रविमण्डलम् । पल्लवशयनमिव सन्ध्या
रागमरचयद्यामिनीपरिचारकमिव चन्द्रमणिशिलातलमकल्पयत्प्रदोषः । अत्रान्तरे चाग
त्य स्वयंनियोगसून्यं कुर्वाणा हृदयतो दीपिकाधारिण्यो गन्धतैलावसेकसुलभगन्धाङ्गारिणी
भिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालबालिकाः पर्यवारयन् । अथ निर्मललावण्यलङ्घितानि
दीपिकाप्रतिबिम्बानि ज्वलितानि मदनसायककल्पान्यङ्गानि समसुहृदन्त नवनिरन्तरकालि
काचितां चम्पककलिकामिवाङ्गलतामुद्वहन्ती निर्गन्तुकामकः प्रदेशोऽस्मिन्निति परिजनमपृच्छत्
अथ धवलवसना सितगात्रयष्टयो द्वारदेशसंनिविष्टास्ताः परस्परामधावविवरविनिर्गता इव कल

टी·
५४१

का॰ द॰ १४२

हंसपङ्क्तयः कलहंसकलालापमधुरैः प्रतिवाचमिवप्रयच्छन्निर्नूपुरैः प्रनत्कर्णपूरपल्लवो
ल्लासितैः चाक्षाश्रवणाययथावद्भिरिव श्रवणोर्मौक्तिकजालकानि स्कन्ददेशो निक्षि
प्तानि चामराणीववहन्त्यः समाहितकपोलस्थलैः कुण्डलैर्बलादिवदाप्यमानवाणिभिः समा
ज्ञापयेति व्याहरन्त्यः कन्यकाः समन्तात्समधावन् । श्रान्तामनीलाम्रचश्चलकमलावलोकिनी
षु नाम्रक्रमेणाहृतिप्रपानयन्त्री मथकरतालातलेनप्रोदवीचे ॥ ॥ हारोज्जलाईवस
नेनलिनीदलानि प्रालेयशीकरश्च चन्द्रहिताश्च भासः यस्यैन्धनानि सरसानि च चन्दनानि
निर्वाणमेष्यति कथं स मनोभवाग्निः ॥ ॥ ॥ इति श्रीकादम्बर्यां बाणखण्ड समाप्त
सम्पूर्णमोंतत्साच्छिवमोंभद्रम् ॥ ॥ ओं ॥ मङ्गलं लेखकानां च पाठकानां च मङ्गलं
मङ्गलं सर्वलोकानां भूमौ भूपतिमङ्गलम् । प्रादर्शदोषान्मतिविभ्रमाद्वा यदर्थहीनं लिखितं
मयात्र तत्सर्वमार्यैः परिशोधनीयं प्रायेण मुह्यन्ति हि ये लिखन्ति ॥ ॥ श्रीसंवत् ४९४२
आषाढशुदि अष्टम्यां मया विश्वेश्वरनारायणेनेदं कादम्बरीखण्डं समाप्तमगमत् तत्सदों ॥ ॥

ओं १४२

का॰
उ॰

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो वाग्देव्यै ॥ ॐ देहहृदयार्धवदनारविन्दं शरीरमेकं ययोरत्र
पल्लविनमन्धिबन्धं वन्देहं तच्चरितकथापरिशेषसिद्ध्यै हृष्टेशं हृगिरिसुतानाथपरमेश्वरौ तौ १ व्याधू-
तकेसरसटाविकरालवक्त्रं हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रं आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूप
नारायणं तमपि विश्वसृजं नमामि २ देवं यम [illegible] चिन्तितशृङ्गे गृह एव लोकः प्राप्यैः कृतं श्वयन एव
समान्यलाभः हृष्टैव येन च कथेयमनन्यशक्या वागीश्वरं पितरमेव नमन्नतोऽस्मि ३ याते दिवं
पितरि तद्वचसैव सार्धं विच्छेदमाप भुवि यस्तु कथाप्रबन्धः दुःखं सतां तदसमाप्तिकृतं विलोक्य प्रा
रब्ध एष स मया न कवित्वदर्पात् ४ गद्ये कृतेपि गुरुणा वचनानि हृद्यानि यानि योनानि पितुर्देवसमा
नभावाः एकस्तवाम्बुनरसास्पदचन्द्रपादसम्पर्कएव हिमशाहुमणेर्दिवाय ५ गङ्गाप्रवेशप
भुवि तन्मयतां प्रपेताः स्रोतांसि समृद्धिमितराण्यपि वीक्ष्य यन्तीः श्रीसिन्धुगामिनि पितुर्वचसां प्रवा
हे हिमाद्रिचटनाय मयापि वाणी ६ कादम्बरीरसभरेण समस्त एव मत्तो न किञ्चिदपि चेतयते
जनोयं भीतोऽस्मि यन्न रसवर्णविवर्जितेन तच्छेषमात्मवचसाप्यनुसन्दधानः ७ बीजानि गर्भित
फलानि विलासभाञ्जि वप्रैर्वयान्यचिनकर्मफलान्यमूनि उत्कृष्टभूमिपतितानि गतानि पोषं
तान्येव तस्य तनयेन तु संहृतानि ॥ ८ ॥ अथेदानीमानीतस्यापि न ददाति नवलतालज्जिताल

का॰
टी॰
१५२

143

ज्जितात्मजैव दर्शनं मनोभवविकारावेदनविलक्षं वैलक्ष्यमेव पुनस्तिष्ठत्यप्रतिपत्तिसाध्वसजड
जडैनैव नोपसर्पति स्वयमङ्गीकरणलघुलाघवमेव नेप्रतिपत्तिस्थैर्यमालम्बते बलात्प्रदानय
नापराधभीतिरिवसंभ्रमीभवतिन ॥ अथकथञ्चित्कुतूहलिजनत्रपयावा राजकार्योपरोधेनवावि
रालोकितनेपथ्यजनोत्कण्ठयावा पुनरागमनपरिजिहीर्षयावा निजगृहावस्थानस्पृहयावाजन्मभू
मिस्नेहभङ्गेनावा अनिच्छयावा स्वजनस्योपरियदानानेनतमेवपरिमितोमन्त्रेहात्कृतप्रयत्नयाप्रियस

न॰

ख्यामदलेखयानन्दनतरामेवनकिञ्चित् नातिबाधनाभ्याधिकत्रपजातं सेवाहंकादम्बरीया
कुमारेण मधुमदमुखरमधुकरकुलकोलाहलाकुलितकोककामिनीकरुणाकूजितजनितवि
रहिजनमनोरुचि विचलद्दलारविन्दमकरन्दविष्यन्दानन्दितमन्दमन्दगन्धवाहोद्गन्धदशा
दिशि विकसितविविधकुसुमपरिमलामोदमुकुलितमानिनीमानग्रहोन्माददत्तकुसुमायुधे
कर्पूरक्षोदधूसरपरिकरमिश्रचन्दनपङ्कपिण्डकलितकामिनीविनोददत्तगेयश्रवणपरिजने ।
पुनरुक्तसङ्कल्पदर्शनाभ्युत्थानव्रीडितेनकञ्चुकिजने प्रहृष्टेदोषसमये नरकुञ्जरकाण्डविपाण्डु
निविडकुड्मलोद्भूषलदभयवति गण्डमण्डलीमण्डितमण्डलेमण्डयति गगनमनवरत॰
विस्फुरद्धिम पाद करनिकरनिर्भरावर्जितज्योत्स्नाजलासारवर्षिणि चन्द्रमसि हृतानित्रिमसि

टी॰
१५२

मिरुपटले कुसुमकाननामोदिनि वासिनि दिग्गजायाः कुमुदिन्यास्तटे चन्द्रकरस्पर्शप्रहृष्टशशिम
णिशिलातले निर्झरझाङ्कारिणि क्रीडापर्वतनितम्बके हृद्यहरिचन्दनरसकणिकाजालकक्लिन्नेन
तत्करस्पर्शसुखस भवस्वेदजलनिवहमिव वहता तेन त्वालहारिणा सर्वरमणीयानाम
न्दोद्भूतेन हिमशकृद्वकोकुसुमस्तबकवल्लीस्वनोविनिदिना ममापि च तद्दर्शनप्रसन्नतनूरुहेनेप
वैनलोचनेयथा घोरा लोकपथमसौयानः तदेव दमप्रतिपत्तिमत्कृत हृतहृदयेनान्तः प्रवि
ष्टोपि नपारितो धारयितुं तदेव चेतन्नवीरं येन तन्नवीरे सविरङ्गपासीनेनार्पितेन स एव चाय
माणायेनालीकग्रहजनार्पितमेणमानपरिग्राहितो ग्रनपेक्षितनपरपीडस्सुखदायोप्यो सोपि स
एवयोजवारं वारमागत्य प्रतिगतोमध्ये वापदेणमार्गेनयाचकिञ्चित्करोत्यत्र पञ्चशरो
पिस एव यस्त्वयावेदितोमे पश्यामि चाहं निशमासीनोस्थिताभ्यामन्नीशायानाजाग्रतीतिनमी
लितलोचना चलन्तीस्वसमधमानाशयनैर्ये श्रीमएरूपे गृहकमलिनी सूर्यानलीलादीर्घि
कासु यथातमज्जजनविडम्बनैकहेतुं विप्रलम्बकं कुमारं तेन तथापि कथितमेव मया । तद
लमनयातदानयनकष्टयत्येवमभिदधाना नकिंतागतमहञ्छेव निमीलितनाशीपत्नायसोप

का॰
दू॰
१५५

गलितनयनजलवर्षिणी विलीयमाने वोढ्रीयमाने वचनानन्तरमेव वेगेन तथैव वेदिकावितानकमल
नाभिदामसु काव लम्बिन्या बाहुलतिकायो मध्ये स्फटिकाभेऽम्भसि प्रसूनायो मृणालिकायामिव
जलहानिखिन्नमारुणेनामरससमानमाननमवाङ्मुखेस्य तूष्णीमुत्कीर्णेव तस्थौ तथावस्थितां च
पुनर्विज्ञापयं । देवि प्रसीद प्रखेदाहीदृदयखेदकारिणं संहर मन्युवेगं पश्चादहमादाय देवं।
चन्द्रापीडमागतेनेति । अथ तेन देवनामग्रहणगर्भेण मद्वचसा विषापहरणमन्त्रेणेव विषमूर्छि
ताऽकस्मादुन्मील्य नयने सस्पृहं मामवलोक्याब्रवीत् ॥ पत्रलेखे न खल्वहमियमिति निर्ब्रवीमि वा
मपि पश्यन्ती सन्धारयाम्येव जीवितमहं तथापि यद्ययं ते ग्रहस्तदा साथ य समीहितमित्यभि
धाय मुहुः स्पर्शवसनाभरणानां मूलमस्थानदर्शितप्रसादातिशयामामवसर्जयत् इत्थावेच्चैव।
किञ्चिदवनमितमुखी शनैः पुनर्विज्ञापयत् । देव प्रत्यहं देवीप्रसादातिशयाहितप्रागल्भ्या।
तुः विना च विज्ञापयामि देवेनाद्यैव तद्वयस्या देवीहृदयेनाकिमिदमापन्नवत्सलायाः स्वप्रहृ
नेदज्ञदृपं हृतमिति चन्द्रापीडस्तु तथोपालम्भगर्भं विज्ञप्तः पत्रलेखया तथा कादम्बर्याः शोको
त्क्रिष्टः सुरतसंगोवे सपरिहासं च साभ्यर्थनेन च सप्रसादं च सानिर्वेदं च सानुरागं च सानिर्विशेषं
च समावष्टम्भं च ससद्भावं च सोत्प्रासं च सोपालम्भं च सात्मार्पणं च सस्पृहं सावधारणं चापि

गे॰
१५५

च मधुरमपि दुःखं सरसमपि शोषहेतुं कोमलमपि कठोरं नम्रमप्युन्नतं पेशलमप्यलङ्घनं ल
लितमपि प्रौढं आलापमाकर्ण्यान्येद्युत्तेरत्वच क्लिमितपद्मनारं दुर्विषहदुःखवाष्पो पक्ष्म
नायनाद्भ तन्न्वमस्या विचिन्त्य स्वभावधीरप्रकृतिरपि निनवापर्याकुलोभूत् ॥ अथ कादम्ब
रीगृहाद्दिवाल्पपदैरेवागत्य कृतापत्तुष्टहीनो हृदयेमन्मथनाकर्णजीवितेन अधरेवेपथुना
प्रवेशसितेन तमाशाप्रसारिणेन चक्षुर्बाष्पेण तल्पहृतिर्भूत्वा कादम्बर्याः तद्धाष्पविले प
र्याकुलान्तरात्मा चैव प्रत्युवाच । पत्रलेखे किं करोम्यनेन दुर्बुद्धिना लीकधीरेण दुर्विदग्धेन स्वय
कृतमिथ्याविकल्पमानसहस्रभारिणेन नाशहृदयानेन मूढहृदयेन यद्येवानेकप्रकारमनुसन्द
त्राचार्येण भगवता मनोभवेनानुगीतविकारावेदनाय मास्मिह्यबालाबलात्कारयत्वे तत्तद
वाहमपूर्वं त्वाहि दिव्यकन्यकानां रूपानुरूपलीलासंभावनायाच तावन्नो मनोरथस्यापि श्राम्य
नउपरि सर्वं सहजमेव तदस्याः इति विकल्प्य विकल्पसंशयदोलाधिरूढं मां यावद्ग्रहयन्नेवेह
मास्यदेव्याः दुःखस्य । न वचोपलम्भास्म्यहं त्वतां नीतोस्मि मन्येच ममापि मनो व्यामोहका
री मम पापवायं अन्यथाप्रबुद्धबुद्धेरपि येषु न सन्देहदुरुन्यथने नेष्विति स्फुटेषु मदनविकारे
मेकप्यंधीव्यामोहयेत । तिष्ठत्वेवतावदनितृत्यनयाच दुर्विभाव्यहन्तीनि तानिस्मितावलो

का॰
टी॰
१४५

कितहसितविहसितलज्जालीलायितेनान्यथापि संभावयन्ति चिरानुभूतात्मकाण्डसंसर्गसुभगद्वार
मिममकृतप्रणयस्य तत्क्षणमेवकाण्डेकारयेत्याकिमिवनावेदितं । अपिच हिमगृहकृतनान्तं त
थापिप्रत्यक्षमेव तत्किमत्र प्रणयकोपादिमयाप्यन्यथाव्याहृतं देव्या सर्वएवायंपर्यायान्मम
दोषः नतुस्थकृतापराधेनेव कुप्यमानस्तथाकरोमि यथानतादृशमेवैकान्तनिष्ठुरहृदयमदाक्षिण्यज्ञे
नाति मां देवीत्येवंवदत्येवचन्द्रापीडेऽभ्यागतेनेव प्रविश्य वेत्रहस्ता प्रतीहारीकृतप्रणाममवि
ज्ञपत् । देवराज्ञान्पवं देवी विलासवती समादिशति कुतः जल्पात्परिजनाच्छ्रुतं मया यथा
किलप्रभूतोविलम्बिता पत्रलेखापरागतेति नचमेत्वयस्याः कश्चिदपि स्नेहविशेषो विलासवती २४
ममेयं संवर्धिताच तथापि कियत्यपिवेला दृष्टस्यव्यतीता तदेनयासहितएवागच्छ मनोरथ
सहस्रदुर्लभमपि दुर्लभंतेमुखावलोकनमिति । चन्द्रापीडस्तु तदाकर्ण्यचेतस्यकरोत् अहो
सन्देहदोलाधिरूढं मे जीवितं एवमेवनिमेषमपि प्रपश्यन्ती दुःखमास्तेऽम्बा पत्रलेखागमनेनचैव
माज्ञापितमागमनाय मे निष्कारणवत्सलेन देवीप्रसादेन जन्मकमाद्वितो बलवान् जननीस्नेहो
वाञ्छानुकूलहृदयमशोच्य तान्तचरणशुश्रूषासुखप्रमाथीमन्मथहतकोहारिणीगुरुजनल
ज्जनाङ्कःसहासत्कारितानि अनवबन्धिनी बान्धवप्रीतिः जातहल्लेनन्याभनवप्रार्थनासुखावलोकि

गे॰
१४५

नः कुलक्रमागता राजानो जीवितफलं प्रियतमानां मुखावलोकनमन्तरङ्गाः प्रजागरीयानन्य
वेगाज्जन्मनस्तदनुरागोद्गमस्य जन्मभूमिः परिग्राह्या देवी कादम्बरी कालातिपातासहं मनोवह
एमन्तरं हेमकूटविंध्याचलयोरित्येवं चिन्तयन्नेव प्रतीहार्योपदिश्यमानवर्त्मा पत्रलेखाकारा
वलम्बी जननीसमीपमगात् । तत्रैव च तमनेकप्रकारजननीलालनासुखसुखावचेति इ विरह
हृदयोत्कण्ठो दिवसमगमयत् उपनतायां चास्तविन्नायामिवान्धकारितदशादिशि सार्वयाम
निवार्ये विरहवेदनोन्मथ्यमानमानमाकुलेषु कलकलमुच्चैर्व्याहरत्सु चक्रवाकयुगलेषु तेजि
तस्मरवाणैः समुपलक्ष्यमानेषु चन्द्रस्य च प्रकाशालधूलिधूसरालोकेषु ग्रहमण्डलेषु विजृम्भमाणकुमुदि
नीनिःश्वासपरिमलग्राहिणि मन्दमन्दमावासमाययौ प्रदोषानिले शयनवर्तीनिमीलितलोच
नो ग्रामनिद्राविनोदो हेमकूटगमनखेदादिव परिश्रान्तेनेव पादपल्लवच्छायाया जङ्घाद्वस
ग्राधिरोहणालसेनेव सुसंहतयोरूर्वोर्लिङ्गितेनेव विस्तारिणि नितम्बफलके मग्नेनेव नाभि
मण्डलमुल्लासितेनेव रोमराज्यामारूढेनेव त्रिवलिसोपानसारिणि मध्यभागे स्खलितपदेनेव
उन्नतविस्तारशालिनि स्तनतटे मूर्च्छितेनेव बाहोः स्वतावलम्बनेनेव हस्तयोरालिङ्गितेनेव ना
सिकाग्रस्थितेनेव समुन्मीलितेनेव लोचनयोः स्थितेनेव सर्वतो दिव्यघरविनिलावण्यपयसे मनमास

स्मारसस्मारायतनभूतस्य कादम्बरीरूपस्य उत्पन्नात्मीयबुद्धिरिव निर्भरस्नेहार्द्रचेतास्तेनएववा
मर्यादारम्भसां गृहीतरत्नापरिकार इव यत्नेनायतन एवमण्डलितमप्यारकार्मुकं मकरध्वजमस्याप्य
इवत्रमालोकितवांस्तेनएवमात्मानमर्पितवान् । एवमम्लानमालतीकुसुममकोमलतनो
निर्हृतांप्रहरत्नलज्जसे इत्युपलभमानयेव दिवसमुत्तरल्लनारयात्रवाष्पाद्र्वाईयाहष्टा कुसु
मचापेपुनः स्मरशरप्राहरमूर्छितां लज्जामिव लम्भयितुमवयवैरुवाह स्वेदजलमुत्ससर्ज
दीर्घदीर्घश्वासमसुचच्च । नचैतेनालम्बमुदितइव च सर्वाङ्गीने तृणमर्पितश्रमोचरोमाञ्च स
स्थाने हृदयवेदनानेतिमष्टुमेव चनियतेन मनसा शून्यतामयासीत् तत्प्रतिवार्ताकर्णनायेव
च गृहीतमानः सदैवातिष्ठत् तदानतांतरितमेवसर्वेनाज्ञासीत् ॥ चन्द्रमस्यपिनास्पृहीक्षिर
रमत तदालापसरितं श्रोत्रेन्द्रियइवनकिञ्चिदपि ग्रथरमन्त्रः कर्णोकृतवान् वीणाध्वनयोप्य
स्यबाह्निरेवतस्थुः सुभाषितान्यपिनप्रवेशमलभन्त सुहृत्कथाश्चोपिशुष्कगाथाइवाभवन् बालज
ल्पितान्यपिनसुखायन्त भावोपशममभीत्येवचयथापूर्वनदर्शनमदादनवरतमुज्ज्वलितामद
नज्वरभुजातत्रर्दह्यमानोपि ग्रंमजनत्रपयानसेवुः मस्तृणताईरविन्दशायनमभजत । नमौ
क्तिकक्षोदतारकितानि जलार्द्रपद्मिनीपत्राणि पार्श्वेप्यकारयत् । नचकुसुमपल्लवप्रस्तरावचर्ने

याम्यादिदेश नानवरतधारानिपातोच्छलितशिशिरशीकराबद्धदुर्दिनं ददर्श नापि धारागृहं नमक
रन्दशीकराभ्यन्तराणि हर्म्योद्यानलताभवनानि शय्यमेवित न नमलयजजललुलितपृष्ठेषु मणिकु
ट्टिमेषु पल्लवतटदिक्षु या न तुहिनकरनिकरसङ्क्रान्ति हृद्येषु ललनानिकरेह्णात् चन्द्रकान्तमणि
दर्पणेष्वपि ममज्जामयदात्मसंतापं । किं बहुना । नाभानहरिचन्दनचन्द्रकरनिकरास्वादापय
त् एवमेव केवलं रात्रौ दिवा चाहतनिवर्तनेन ज्वलयता दहनात्मकेनाप्यदहनात्मयस्तेहे
न्धनेनापि चक्षुःखोन्नभवनायेव भस्मसादकृतनामदनदहनेनान्तर्बहिश्चोत्क्वाथ्यमानदेहशोष
मगात् । शार्ङ्गिणोऽप्यन्तः प्रदक्षिणाधीयमानहृदिनात्याक्षीत् एवं चानिष्ठानि क्रियन्तपाङ्गस्य
ज्ञनयाचानिविसंस्थुलेनायस्यमानोऽपि मनसिजेनाकारमेव लोकलोचनेभ्यो ररक्षणाकुसु
मसायकसायकेभ्यो जीवितं । ननोरेवनानवमङ्गीचकार न लज्जयाः शरीरस्थितावेवानाद
रं चकार न कुलक्रमस्थितौ प्रज्ञापवादुत्थन्न मन्मथोत्कलिकाः शुरवमेवावधीरयामा
स न धैर्ये एवमेवास्य कादम्बरीरूपगुणावष्टम्भाहितप्राणेन बलवताऽनुरागेणाकृष्यमान
स्य पश्चाद्गुरुपरिबन्धहृदयानरेण महीयसा स्नेहेन च धार्यमाणस्य गाम्भीर्यप्रकृतेः सरित्पतेरि
व चन्द्रमसा सह हर्षोल्लाससमानस्यापि मर्यादावष्टम्भादात्मानं स्तम्भयतः कथं कथं कानिपयेषु

पिसहस्रसंतप्यमानेषु निक्रामत्सु वासरेषु एकदा दाक्षिणारण्यकसकाशादेव लब्धागमनावस्था
नो निर्गत्य नगर्याः स्तरङ्गसङ्गशीतलतरमरुति नर्मलिकतटे सिकताकलितविमलसलिल
लवनिलीकितकलहंसचक्रवाकचक्रवालाक्रान्तसरसमसृणसैकतानि सिप्रा
तटान्यत्र सरन्निति दूरमेव चरणाभ्यां बभ्राम भ्राम्यांश्च जीर्णकृशायतनेन रथेनागच्छतो वष्टब्धं
गत्यात्वरितखुरसञ्चारोत्सृज्यमानांश्च विरलीभवतः सद्धुःखमानाश्च विश्लिष्यतश्चोत्सहत
श्च लम्बमानांश्च परागच्छतश्चाविच्छिन्नपङ्क्तिव्यवस्थात्सव लतोऽपि पततोऽप्यवसीदतोऽपि च
यथाशक्तिसादिभिस्तत्पीडितान्निसहतया दूरागमनखेदमनिलवर्त्मयाचमानान्कार्यगौरव
मावेदयतो दूरादनुनिबद्धानिवर्तरङ्गमानद्राक्षीत् दृष्ट्वा चोत्पन्नजातकुतूहलस्तेषां परिज्ञाना
यान्यनममानायत्तप्राहिणोत् शाकृत्मनाप्युत्कृदद्वेन पयसोऽन्तीर्यसिप्रां तस्मिन्नेव भगवतः का
र्त्तिकेयस्यायतने तस्मात्निवार्तां प्रतिपालयन्नतिष्ठत् तत्रस्थस्य जातकुतूहलान्तस्मिन्नेव राजवृन्दे
निविम्नह्हिः पार्श्वस्थितेनाहूतस्तेनाकृष्टपत्रलेखावदासीत् । पत्रलेखेयमथ यथप्रश्रयपूर्वा
कैकरनिवारणोल्लासितया प्रेङ्खद्दालोललम्बशिखया मसृणपिञ्जमथ्याशाविकयाङ्गीवि
भाववदनाश्यावरोज्ञायते केयूरकोऽयमिति यावच्चन्तयामसहत्रिनिद्वेपतत्येवनावच्चस्मात्

ह्रितप्रकृष्टाङ्गपलत्रात्मावस्थानो हृष्टिपथमवतीर्यं तुरगादवपतन्तं दूराद्वृत्तागमनहृष्टलिखयामी
कृतशरीरं प्रविशन्तमिव नवाकारेणोज्झितानङ्गरागसंस्कारमलिनेन नवप्रणाविषादशून्येनच सर्वे
नात्मनः स्वसंभारपिशुनया च हृष्ट्याहृतनपवाहमपि काष्ठाकामपि कादम्बर्याङ्गुरवस्थामनः
त्वरमावेदयन्तं केयूरकमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च दर्शनप्रीतिविस्फारिताभ्यां हृदयसंसंभ्रममणायोपसृ
नमतिदूरप्रसारिताभ्यां दोर्भ्यां पर्यष्वजत अपसृत्य च पुनः कृतनमस्कारे च तस्मिन्ननामयम्
पृच्छत् सस्नेहवचसा च संवर्ध्य सर्वानेव तत्सहायानस्तुः स्थितं पुनः पुनः सस्पृहमालोक्य केयूर
कमवादीत् केयूरक त्वद्दर्शनेनैव भद्रं देव्याः कादम्बर्याः सपरिवारायाइत्यनेनदावेदितं आगमन
कारणमपि विश्रान्तस्त्वं वनः कथयिष्यसि इत्युक्त्वासम्भ्रान्तागतनारोहप्रोक्तिका करणीमात्रस्य
कृतोस्यजनस्य सह्याविनेत्यभिदधानमेव केयूरकं पृष्टनः पत्रलेखाचारोऽभवनमयासीत् त
त्र च निषिद्धाशेष निजराजलोकप्रवेशः प्रविश्य वल्लभोद्याने सपरिवारेण केयूरकेन सहोपविश्य
ना चैनमाचेतिनमेव दिवसकरणीयं निर्वर्तयामास निर्वर्त्य च पत्रलेखाद्वितीया सहद्वितासादित
परिजनः केयूरकमाहूयाब्रवीत् । केयूरक कथय देव्याः कादम्बर्याः समदलेखायाः महाश्वे
तायाश्चामन्दसन्दिमित्यभिहितवति चन्द्रापीडे प्रवः सस्याश्रयमुपविश्य केयूरकोव्यज्ञापयत् । देव

का॰
टे॰
१५८

नास्तिमयिसन्देशलवोपिदेव्याः कादम्बर्याः समदलेखया महाश्वेतया वा यदेव पत्रलेखामादाय
प्रतिनिवृत्त्यागतेन मया यद्देवस्यागमनवृत्तान्तान्निवेदितस्तदैवार्धमवलोक्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य
सनिर्वेदमेवमेतदित्येतावदभिधायोत्थाय महाश्वेताश्रमस्तपस्विवेषमेवाश्रमपदमाजगाम दे
व्यपि कादम्बरी झटिति हृदये ज्वलनेनेवाभिहन्यमाना किन्तापतितेनेन शुष्काशनिनेव मूर्ध्नि ताडितान्तः
पीडाकुलितेन निमीलितेनेन चक्षुषा महाश्लिष्टेनेव मूर्छितेनेव वञ्चितेनेव परिभूतेनेवोन्मत्तेनेव चान्तः
करणेन चेतितेन महाश्वेतागमनवृत्तान्ताचिरमवस्थितोन्मीलितनयने विलक्षितेव लज्जितेव विस्म
यतस्तदुदृष्टिमहाश्वेतायाः कथयेति सासूयमिव समादिष्टा मदलेखाभिमुखं वलितमुखी
मविलक्षस्मितं कृत्वा मदलेखोक्तिकेनाविदग्धेनान्यकृतं करिष्येवायत्कुमारेण चन्द्रापीडेन
न्यभिदधत्येवोत्थाय निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा शयनीये निपत्योत्तरीयेणोत्तमाङ्गमवगुण्ठ्य
निर्विशेषहृदयवेदना मदलेखामप्यनालपन्ती सकलमेवतद्दिवसमस्थात् । अपरेद्युः प्रात
रेव मां प्रेक्षितनमेकं दृष्टनरशरीरेषु ध्रियमाणेष्वेव भवत्स्वेव महमीदृशामवस्थामनुभवामी
त्युपलभमानेव न मे भवद्भिः पार्श्ववर्तिभिः कार्यमिति निर्भर्त्सयन्ती किं मे प्रलपितैरमीत्यावर्जय
न्तीव च बाष्पपूरवेगोत्कम्पमानाञ्जलया दृष्ट्याचिरमालोकितवती तथादृष्टस्वाङ्गं विनयादेवी

शे॰
१५८

दिष्टमेव गमनायात्मानं मन्यमानो निवेद्यैव देव्यै देवपादमूलमुपागतोस्मि तत्त्वदेक-
शरणजनजीवितपरित्राणकुशलमनेः केयूरकस्य विज्ञापनाकर्णनावधानदानेन प्रसादं
कर्त्तुमर्हति देवः श्रूयतां यद्देव तेन प्रथमगमनेनामोदितामलयानिलेनेव चलिते समस्त-
तत्त्वकल्पकालतावने तद्देवसकलभुवनमनोभिरामं भवन्तमालोक्य वसन्तमिव रक्ताशोक-
तरुलतामिवाधिरूढमन्मथरकेणानन्तरं । इदानीं तु महान्तमायासमनुभवति कादम्ब-
री त्वद्दर्शनस्याह्नि दिनकरोदयादारभ्य दिवसकरकान्तोपलानलस्येव निःशाहपवनेरि-
तस्याधूमस्याभस्मनः प्रज्वलतो मकरध्वजकृतभङ्गेन परिजनकरकमलकलितकपोल-
पल्लवलास्यलीलया प्रसरभङ्गेनोन्नालनालहस्तवातजडजलकणिकासारसेकेन निहु-
त्रिः तमरसहरिचन्दनरसच्छटाच्छुरणेनोपशमः त्रुविदलितमुक्ताफलवालुकापटलो-
द्धूलनेनमुपरमो नोत्कीलितयन्त्रमयकलहंसपंक्तिमुक्ताम्बुधारेणाधारागृहेणप्रशमो
स्ति यथा यथा प्रचलितजलयन्त्रविगलिता विरतशीकरनिकरकोरकिताभिः स्रम्बुधारा-
भिराहन्यते तथा तथा वेष्कृतानलसन्दोह इव परिस्फुरति मदनपावकः स्तनतटाचार्षीपि
रजन्दकलिकाकलापमञ्जरीव विकसितस्वेदजललवजालकमन्तराति चित्रं यन्मदनजु-

का॰
पू॰
१४९
149

तभुजादृश्यमानमप्यग्निशौचमंशुकमिव नितरांनिर्मलीभवति लावण्यं मन्येच मृदुस्वभावम
पिजलमिव मुक्ताफलतामुपगतं कठिनीभवत्युत्कालिकेन हृदयमबलाजनस्य यत्नाद्दृशोना
पि सन्तापेन विलीयते बलवतीवल्लववल्लभजनस्य सङ्गमाशा यत्तथाविधमप्यनलवेदना
विह्वलितप्राणमपि कष्टंप्राप्यते किंकरोमि कथय कयाप्राप्स्यावर्ण्यते कीदृशोनोपाये
नदृश्यते केनप्रकारेणबोध्यते कयाफलकयाप्रकाश्यते कयावेदनयोपमीयते तदुत्कंठ
स्वमेषु विगतचेतनः स्फुटं प्राणिनः प्रतिदिनं दृश्यमानीताहृशीमवस्थां कस्य पश्यति यच
एतस्मद्दृष्टिकिरणानपासद्धानि कमलानि शायनीकृतानि म्लानानि शुपनयन्त्यादिवसकरस्य
तिरपि निर्जितानि शोभनयानिष्करुणेन चाकारणवामेन कामेन मथ्यमाना तालास्तुवेषः
करोति । तथाहि मांसोत्कमदनवेदनेत्वमतिकठिने मनसि निवससीति मृदु निजस्य
मपायने कथमपि सखीजनेन निपात्यते । उत्सृष्टमपायनगताच सन्तापविगलितचरणात
लालक्तकलवपाटलितेस्तु शाय्याकुसुमैः कुसुमशरेणशरतामुपनीयते रिव हृदयात्य
तिते र्भयमुपजनयति सर्वाङ्गीनमनङ्गबाणनिवारणाय कवचमिव भवदनुस्मरणाजं रो
माञ्चमुद्वहति । रोमाञ्चितिनिजचर्यगले स्नानसगलितमंस्युकेनिदधानात्वत्पाणिग्रहण

श्री॰
१४९

त्वस्मिकयाकण्ठकषायनवनलीलामिवदक्षिणंकरकमलमत्रभावयति वामेनत्ववाम
कपोलभागजस्रंगुलिप्रहलसल्लोलपद्मरागवलयांशुरज्यमानं ज्वलितमदनज्ञानवह्निलक्ष्य
माणामिव हस्तकिसलयंधुनाति नलिनीदलव्यजनपवनविक्षिप्यमाणकर्णाञ्जवलयदल
वदनमङ्गस्त्वस्त्वदस्त्रभय पलायमानलोललोचनमिवबिभर्ति । प्रदक्षिणत्वामनोव्रज
न्तीकेवलं महूलवलयं पतनभयेन दोलायमानहृदयमपि मुहुर्मुहुः पाणिपल्लवेननिक
णद्धि । शिशिरवारिसेकदक्षिणयैलीलाकमलमालयेव विनिहितयामस्वीजनहस्तप
रम्परयापिनाम्यति । चरणयुगलेनरसनाकलापनितम्बविस्तारेणमध्यंसङ्कुःमामायाहृ
दयं हृदयेनभवन्तं मनसाबिसिनीपलाशैःप्रावरणंकण्ठेनजीवितं करकमलेन कपोला
स्यनीत्वदालापनासृङ्गपानेललाटफलकेनचन्दनलेखिकामेसेनवीणालतामधत्ताधारय
ति । त्वहृदयाविघटमानंहृदयमभिवाञ्छति । गोत्रस्खलितेनेवजीवितेनलज्जते प्रिय
स्खेव मूर्च्छासुमुहुर्मुहुः संस्थापने परिजनेनेव रणरणकेनज्ञसमनायनात्यरवशोत्थाप्यते
परिचारकयेवारत्यास्वस्त्राङ्गीसञ्चार्यते । मुहुःपवनमोङ्कितम्भ्रूकण्ठापवनव्यजनसङ्कुः
भयकम्पितमिवललनामएव्यमधिवसति मुहुरवगलितम वि सरवलयसंरक्षणरञ्जिता।

का° दे° १५° 150

ज्जलिपुटमिवस्थलनलिनमधिशेते । मुक्तकुहुन्थनभयादिव निरन्तरं किसलयाच्छादितनल
नापाशोद्यानमासेवते मुक्तनिःश्वासाविरतरोदनानामनयनघनप्रतिबिम्बप्रस्तरास्तरणात्त्रं
सतिमज्जत्कमलमिवोपवनसरोजवनमवगाहते । तस्माद्गत्वायतनमालवीथिकामुपैति
तस्याः शाखावलम्बिनो हस्तौ सन्तभुजलतानिह्नितनिमीलितलोचनवदना चम्पकदलमा
लिकयोद्बन्धनशङ्कामुपपादयन्ती मुहूर्तं विश्रम्य सङ्गीतगृहमाविशति । ततो मधुरमु
रजरवलयगलितलास्यलीलया दोलायमानभवनमयूरविमुक्तरवं धारागृहमभिपतति
ततोपि च्युतजलधारासीकरपल्लवपुलकितकाया कदम्बलतिकेव कम्पमाना शृङ्गारक
मलिनीतीरमुपसर्पति । तस्माच्च भवनकलहंसरवमसहमाना प्रास्थिता तत्कालावतारि
तनूपुररवकगलानि शुण्यपेक्षामिव तामसनामभिनन्दति । वलयरवचनाम्लायितमृणालम्
ऊपितैरिव भवनवापीचक्रवाकमिथुनैः कूजितेन खेद्यते । मायाविलासमृदितक्रम
समन्वयासमर्पितैरिव कामकारिभिराकृतसहकारकोकिलकुलैः कलकलेनाकुली
क्रियते मदनपाण्डुरगण्डपरिभूतगर्भपत्रकान्तिभिर्वा वेडेवोद्यानकेतकीसूचिभिरुद्वृ
तवेदनाभवति । एवंप्रायश्चैव मदनज्वरोष्पितायास्तस्याः परिणाममुपैति दिवसः चन्द्रोदये

गे° १५°

चास्यास्तिमिरमयीवापैति धृतिः । कमलमयमिव हूयते हृदयं कुमुदमयइव जृम्भते मकर
केतनः चन्द्रकान्तमणिमयमिव प्रस्रवति लोचनयुगलं उदधिजलमयानीव वर्धन्ते श्वा
सितानि चक्रवाकमयाइव विघटन्ते मनोरथाः शीतज्वरेणेव माणिक्यहिमोदर संक्रान्त
प्रतिबिम्बस्य तुषारकिरणस्य मण्डलोपरिवेषच्छ विगलितनरलाङ्गुलितिकां करयुगा
लं प्रसारयन्ती शशिसन्तापमनन्तरं कथयति । सीत्कारेषु दशनांशुव्याजेन मन्मथशर
जर्जरितहृदयप्रविष्टानिन्दुकिरणाङ्कुरानुद्गिरति वेपथुव्याजेनोत्कृन्तकदलीदलकम्पापुदे
पामिव स्पृशति जृम्भिकायामुत्कण्ठागतजीवितनिर्गममार्गमिवोपदिशति गोत्र
स्खलितविलक्षस्मितेषु हृदयनिपतितमदनशरकुसुमधूलिमिवोद्वमति । बाष्प
मोक्षेषु स्थूलाश्रुसन्तानवेणिकावाहिनीविलीयतइव शशिमणिदर्पणेषु स्फुरिताने
कप्रतिबिम्बकनिभेनेव शतधेव विदलति कुसुमशयनेषु परिमललालसागतालिमाला
कुलिता धूमायतइव कमलप्रस्तरेषु किञ्जल्करजःपिञ्जरिताज्वलतीव स्वेदप्रतीकारे
षु विषदकर्पूरक्षोदधूलिधवलिता भस्मीभवतीव । नज्ञायते किमुन्मथनया किं विलासे
न किमुन्मादेन संगीतकमृदङ्गध्वनितेषु केशपाशकया धारागृहमरकतमणिमयमयूरे

का॰
दू॰
१५१

151

रवाणि स्थगयति दिवसावसानेषु विश्लेषभीता मृणालसूत्रैरिव चित्रभित्तिलिखितानि चक्रवाकमिथु
नानि संघट्टयति चित्रारचनारम्भेषु मणिप्रदीपवर्तीं सोत्पलैस्ताडयति । उत्कण्ठालेखेषु सङ्कल्प
समागमाभिज्ञानानि लिखति दूतीसंप्रेषणेषु स्वमापराधोपलम्भान्सन्दिशति स्वपिति च तस्य
स्पर्शनपरिमल इव दक्षिणानिले सह्यागच्छति मोहस्वप्नाकाङ्क्षापदेव निद्रयासह्यापतति
प्रजागरत्रासप्रतिकृतानीव वलभीकपोतकूजितैः सह्याविभवन्निरुद्धैःरवाणि मधुकररवोपन
तकुसुमामोदेन सह्योपसर्पति मरणाभिलाषः । तथा च । जलकणिकेव नलिनीपलाशस्थि
ताकम्पते प्रतिच्छायेव स्फटिकोपलसलिलमणिदर्पणकुट्टिमतलेषु दृश्यते नलिनीशीत
करस्पर्शेन म्लायति हंसीव सलिलमृणालिकाहारव्यतिकरेण जीवति । शारदिवकुसुमक
मलकुवलयसम्पर्कमनोहरगन्धवह्यामकुसुमबाणविजृम्भेन चन्द्रमूर्तिरिवकमलप्रक
रस्खलितपादपल्लवा सञ्चरन्ती निशामनयति कुमुदिनीव रजनिकरकिरणकृतप्रजागरादि
व समलीकनिद्रयातिवाहयति सुरभिजलशयनलीलेव मन्दोच्छ्वसितशेषानिमीलितलो
चना किमपि चिन्तयति मलयानिलमिव सरससहरिचन्दनकिसलयलाञ्छितेषु शिलातलेषु
भिपतति कुन्दकलिकेव तुषारसिक्तपल्लववर्तिनी वनानिलेनायास्यते भुजङ्गीवास्यस

शे॰
१५१

घ्रसन्नापालिङ्गितचन्दनशाखोशिशिविङ्गलकोलाहलेनत्रास्यति हरिणीवकेसरिकाननं
परिहरति कुसुमधवलितमालीगुल्ममनोहरान्मदनचापादिवप्रमदवनात्रस्यति पीतर
क्तेभ्योरजनिचरेभ्यइव चम्पकाशोकेभ्योबिभेति उषेवस्वप्नसमागमेपिकृतार्थतामेति
ग्रीष्मलक्ष्मीरिवात्रदिनमतिहतश्यामाभवति। सर्वथानस्याःकन्दर्पवेदनायाङ्गानिद
वसेस्साधारणावस्थानि वलयरचनया हस्तकमलिनीमृणालानि उपदेशोःसखीजनव
चनानि शाय्यापरिकल्पनेकृपवनकुसुमान्यनवरतमोहेन मदनायकथानिःशेषतीणा
नि किंबहुना। सम्प्रतितस्यास्त्वन्नाम्नासर्वसखीजनस्त्वत्सम्बन्धानि सर्वरहस्यानित्व
त्समागमोपायान्वेषिणःसर्वसमवायाः त्वद्वार्तोपालम्भनत्पराःसर्वप्रश्नाः त्वद्वृत्तान्त
श्रवणःसर्वजनः त्वदालापनिर्मिताःसर्वविनोदाः त्वदाकारमयश्चित्रकलाभ्यासः त्वदु
पालम्बनिर्भरामागधीमङ्गलगीतयः त्वद्दर्शनस्वनतत्पराःस्वमाः त्वत्परिहासमायामद
नन्वरदाहविप्रलापाः त्वन्नामग्रहणेकोपायगम्यप्रबोधामोहावेगाः इत्यावेदयन्नेकेयूरके
भवत। सम्प्रतितवाक्यमतःपरश्रोतुमित्यामीलनादनसंज्ञेन कादम्बरीव्यथाश्रवण।
वेदनासम्भावात्रकम्पयैव चन्द्रापीडमाक्रामन्तीमृत्सुकान्यवारयन् नक्षत्रवस्यानिवेदन

का॰
दू॰
१५२

152

परिसमाप्तिः । तथा मूर्च्छानिमीलितस्य तामेवानुध्यायतइव मे ससंभ्रमप्रतिपन्नपार्श्वचरेण केयू
रकेण संभावितस्तालवृन्तया पत्रलेखयाच भाव्यार्थमज्ञयाच नियन्त्या संज्ञां लम्भितश्चन्द्रा
पीडः स्वपीडाकृतेनापराधेन भीतमिव लज्जितमिव विलक्षमिव नितान्तमास्थितं केयूरकमः
न्तर्बाष्पोपरुध्यमानकण्ठः कथमपि स्खलिताक्षरं [illegible] प्रत्युवाच । केयूर
क येन प्रकारेणैव मे कान्तनिष्ठुरहृदयमात्मन्यनुत्पन्नानुरागमेवं मां संभाव्य देव्या कादम्ब
र्यादूरीभूतस्तेन मङ्क्ष्वमनसंभावनया न त्वमागमनायादिष्टो न सन्दिष्टं वा किञ्चित् । महा
श्वेतया वा समुपसंहृतानुबन्धया तन्मुखेन नोपालब्धोऽस्मि । तथा मम पत्रलेखया सर्वमाख्या
तेतदभिज्ञातया च स्वभावस्यात्मना न कल्पयति देवी कादम्बरी चन्द्रमूर्तेरालोकनेना
विद्धेन नास्य चन्द्रात्मकस्य पाषाणस्येवाद्रस्याद्रीभावोपगममायाति न पुनस्तत्कराकर्षणे ।
पक्षपातिनो मधुकरस्याभिगमनमेवाधीनं मकरन्दलाभस्तु कालिकाश्रयिणीच्छयैव प्र
भवति । दिवसस्तापप्रकाशेन चोन्मुखता कमलाकरेण करणीया विकासयति पुनस्तेजो
त्साभिरामा रजन्येव निर्भरमन्तःसदमनायां सत्यामपि मधुमासलक्ष्मीपरिग्रहात्विनापल्ल
वाङ्कुरागोद्भेदेन स्पृहयते किं कुरुतां पादपः तत्र देव्याः कादम्बर्याः प्रवादपराधिना ययाधरस्य

गे॰
१५२

न्दिमात्रकमनीयोपिपुरुषःस्थायिनि दासजनेनिष्कारणमात्मानमव्यापारयन्त्यामुखपतिपस्विनी
दुःखदानैक निपुणा परहृदयपीडानयेहिणी लज्जावीडितानजीवितसन्दोहदायिनी देव्याः
समवस्थावास्यजनस्य । देव्याइवममापिकोयमेवं विधोव्यामोहयदनिच्छन्त्यापिबलान्नासो
व्यापारिता कीदृशीचरणतलबद्धस्यदासजनस्योपरिलज्जा कीदृशंवागौरवं कोवाउपरोधो
विश्वस्तचित्तेनावाकेयमीदृशी यदेवमात्मनःशरीरमुग्धकोमलस्यघसनिदारुणापीडाङ्गी
कृता । प्रकृतार्थिनोमेमनोरथोथवाक्रमागतमत्रथितं वामलोचनानांविशेषतोपरित्यक्ता
निःशेषबालभावानां ग्रभिनवप्रबोधमुग्धमनसि पायानांकन्यकानां लज्जानपारिनानास्मि
जनेस्वयंदेव्याः परित्यक्तोमदलेखोहितीयं हृदयमस्यास्त्वयाकिमेवमपहारितं स्वयमथने
मुनिभिरप्यरक्षितक्रियापहारेण निर्ग्रासचौरेणाग्रचिभिरप्यपरिस्पृष्टेन बहिर्ऋकार्यचण्डा
लेनभस्मीकृतापर्यवसानप्राणसहचरेणानिर्वाप्य पमपानाग्निनासर्वदोषाश्रयेणशरी
रव्याधिना रूपप्रहारिणा कामव्याधेन मर्मभेदिनालीकधन्वधरेण सद्यःप्राणापहारव
मेणाकालमृत्युना निर्दापितस्थानास्थानमहाग्निना सर्वप्रकारहृत्रात्रेन हृदयवासना
परप्रत्ययेन स्वयोनिनानन्यजेनदुरात्मनायासमानंदेवीशरीरमुपपादितं किमितिनत्रस्य

का॰
दं॰
१५२
15h

स्येवमेकाकिनावेदितमथ नापि ज्ञात्वा दिवसक्रमगम्यो ध्वनि किं करोमि मलयानिलाहृतक
स्मरमपानस्याप्यसहत्व देवीशरीरं वज्रसारकठिनहृदयैरपि दुर्विषहाः स्मरेषवो न ज्ञाय
ते निमेषेणैव किं भवतीति प्रायेण च देव्या प्रत्यनुभवनीयमेवायमर्थो यथा चास्मत्तः खे।
कदानव्यसनिनोद्वेटघटना परिहरनस्य याकिञ्चनकारिणो निष्कारणकुपितस्य हृतवि
धेः सर्वतो विसंष्ठुलं समारम्भं पश्यामि तथा जानामि नैवायमेतावता स्थास्यतीति क्व।
निष्प्रयोजना स्वस्तृविमिथुनानुसरणेनामानुष्यभूमिगमनं क्व नवत्तटोषितस्याच्छोददर्शनं
क्व नन्तटे विश्रान्तस्यामानुष्यगीतध्वनेराकर्णनं क्व नज्जिज्ञासागतस्य महाश्वेताश्रमगमनं क्व तत्र
नरलिकया सहैवागमनेन उद्गमनप्रस्तावः क्व महाश्वेतया सहहेमकूटगमनं क्व तत्र दे
वीवनदर्शने क्वानुरागोत्पत्तिरस्मिञ्जने देव्याः क्व चापरिसमाप्तमनोरथस्य मेपितुरलङ्घनी
यागमनज्ञानन्तस्वहूरमारोप्यपानिर्नः खेल्ल वयमनेनाकार्येणाप्मत्वमेबालिनियोगदैवेण
स्थवेदमा तथापि देवीसंभावयितुं प्रयतामहे इत्यभिदधत्येव चन्द्रापीडे निनदामयमनेनै
वकाटस्वरीप्तवात्रेन सन्नापितस्तत्किमपरमहसात्मतेजसा सन्नापयामीत्युत्पन्नदयइवभ
गवान् तिग्मदीधितिस्तन्नमकनकद्रवस्फुलिङ्गपिङ्गलगलच्छति दिक्प्रकीर्णाभूर्जांदिजदाम

गे॰
१५२

ण्डलानुकारि संजहार करसहस्रं । तदनुसारेण चैव वासरोपि ययौ छिन्नकमलिनीवावल

म्बिनो रक्तानपङ्कच्छेदनाकर्षन्नपससार । क्रमेण च सञ्जातकरुणान्नबन्धयेव सन्ध्ययाप्युपरि

जलाञ्जलिप्रदानमिव प्रसार्यमाणे स्वरागेपटले निशागमेनाध्येव मस्यस्तून्यता विलुप्तवस्य माम्भूदि

यं न मिन्यामेनेव सर्वतो नीलपरिवस्त्रायामिवेव परिभ्राम्यमाणायां तिमिरलेखायां कमले

ष्वपि दुःसहत्वाच्छेदकारिणः सन्तापस्य तल्पककल्पनाभीतेष्विव संकुचत्सु कमलेषु जाग्रदे

ष्वपि सहचरीविरहविधुरेषु कादम्बरीसमीपगमनोपदेशादानादेव कलकरुणामुच्चैरुत्कूज

त्स्वप्याहूरत्सु चक्रवाकमिथुनेषु चन्द्रमस्यपि भगवति समस्तभुवनैकातपत्रे स्वधारजतकल

शे सर्वदिग्वधूवदनचन्दनतिलके गगनलक्ष्मीलावण्यह्रदे सकललोकाह्लादकारिणि स्वधा

द्विषैः करैरिव मृगाङ्कस्पृष्टा सहेत नाञ्जलीन्दुराजलेनेव च सेकुमुदयागिरिशिखरमारूढे प्रौढे प्रदो

षसमये चन्द्रापीडस्तस्मिन्नेव वल्लभोद्याने चन्द्रातपस्पर्शादर्शितविषदजललवच्छेदहारिणि

चन्द्रमणिशिलातले विमुच्याङ्गानि चरणसंवाहनोपस्थितं केयूरकमवादीत् । केयूरक कि

माकलयसि यावत्तद्दयं परायद्भमस्तावत्प्राणान्मन्धारयिष्यामि वा तस्मिन्नः समाश्वासनाय

महाश्वेतानाम्नपरिचयोपार्जिताप्रतिपत्स्यतेवा शरीरस्थितये नयोरभ्यर्थनांऽद्रक्ष्यामि वापुनस्तत्

का॰
दे॰
१५४
157

स्मरस्यहं किंप्रांतमालोलतारकमश्रुसंततहृदयेण श्रावकायतनत्वं शृणुमिति सत्त्वमज्ञापयत् देव
धैर्यमवलम्ब्य गमनाय यत्नः क्रियतां तिष्ठतु तावदासन्नवर्ती सखीजनः परिजनो वा तस्याहि
त्वदालोके नैव स्त्रीवाल्मेख्यानि मेघायितमपि न ददाति समागमाशयैवावष्टब्धं हृदयं श्वसितमेव सु
खेवहितं रोमाञ्च एव त्राणमपि शरीरं न मुञ्चति दिवानिशं बाष्प एव लोचनपदस्थायी प्रजाग
र एव रात्रावपि दत्तदृष्टिररतिरेव नैकाकिन्याः त्वामन्य एव स्याने जीवितमेव कण्ठस्थानान्नाप
सरति इत्येवमेव वदन्त्या नादिदेशाविश्रान्तये केयूरकं । आत्मनापि गमनचिन्तां प्राविशत् य
दि तावदकथयित्वा निपत्य चरणयोस्ताताम्बायाः शिरसि घटिताञ्जलिरागीः सहसोत्कलित एव ताते
नाम्बया वापक्रम्य गच्छामि गतस्यापि किं मे स्यात् खेदज्ञतः श्रेयः जनो वा फलवासिः कीदृशी वा हृ
दयनिर्वृतिः अथवा तिष्ठतु तावदियमत्र्वरलगामिनी चिन्ता अपक्रम्य गत एव कथमहं तातेनत्र
तत्रवावाणीवोत्तरणमहासेतुबन्धादवन्ध्यवाञ्छितफलप्रदानकल्पद्रुमाद्दाहितविक्रान्तियशो
निष्कान्तिद्वारार्गलाद् एतद्देशोपभवनभवनोत्तम्बनेकस्तम्भात्स्वभुजाद्वरोप्य मय्येव राज्यभारः
समारोपितः । तदनाख्याय पदमपि निर्गतेन मयाव प्रथममपरिचितकृतघ्नवगरस्य गमनसंभ्रान्तो
भितधरानलैरालोलकदलिकाकाननाङ्कलीकृतभास्वत्भातिभिरूर्ध्वध्रियमाणाथवलातपत्र

गे॰
१५४

च्छायाद्भिरिनवासव्यानिकौरैरतिबहुलरेणुलक्ष्माविच्छेदनिरुच्छिन्नभुवनजङ्गमैः प्रवःप्रवहनजव
नवाजिभिरन्नमज्ञानलग्नवेगदाएडप्रायसाधनैः श्रान्तैरपिबुभुक्षितैरपि अक्लान्तपरिलम्बैरापयो
धरघ्राभ्योदृश्यमानोराजभिरनुयातव्यं । तिष्ठन्तुतावत्ममवापरराजानः सुखपरिभुक्तप्रवरदाराः पु
ष्टुतोलसज्ञीतिचेतसिमेपिचतातस्यापिचकोपरोस्ति योस्मिन्ममदीयस्नेहसङ्कटःमय्यापक्रान्ते॰
घात्रुकिमनेनगतेनागतेनवाइत्यविनयकोपितोवहृम्भेकृत्वा स्तोकस्यवाप" रस्यप्रावमालो
कयन्तीमुखायमानहृदयामम्बात्याननयनायकृतान्द्रपलापानमेवाङ्गीकरोत्यम्बा । तातेच
पृष्ठतोलग्नेष्टादशद्वीपमालिनीमेदिन्येवचलति तदामयाकृगतेनकुप्रस्थितेनकविश्रान्तेनक्वा
दितेनकुपीतेनक्वस्वप्नमेक्वापस्नातेनक्वात्मगोपयितः समामादितेनवात्रमयाकथंवदनंदर्शितमेहे
नवाकिमन्तरंदत्तं । अथापितत्कथञ्चिद्दैवयोगानिसृष्टतोस्मि तथाप्यनयासतीयं तातमेवं॰
महीयस्यायासे तातप्रसादादहृष्टदुःखामम्बांवानिजापक्रमणशोकार्णवेपातयताकिंकृतंभ
वति अनुएपवनायिच स्वबन्धदिवसप्रवासोपतप्तमःस्कन्धावारोपिमेद्यापितपरापतति तेनापि
रममेविधानादधमस्मादेवनिवृत्त्यप्रनयोविनव्यं । अथावध्यतातस्याम्बायावातान्यावितसर्जितः
सेविधानेनगच्छामि तत्रापिकिंकथयामि किंमदुःखोचितागन्धर्वराजपुत्रीकादम्बरीमात्र

हृदयस्य मकरकेतुनायास्यमानाद्दुःखं तिष्ठतीति किं बलवान्मे जीवितनिबन्धनहेतुस्तया या महाश्वेतया
त्यविग्नमनाय मे सन्दिष्टमिति किं वा नतदुःखमपारयन्मोक्तुमयं केयूरकः न दृष्ट्या मां नेतुमाग
तोमित्यपरोपि कश्चिदुपदेशो न शक्यत एव पुनर्गमनाय कर्तुं समग्रान्येव समधिकाद्विवर्षत्रयात्यस्मा
यवस्तथा मत्यागतोस्म्ययापि साधनमेव न परायणमिति एवं कथयित्वा च कथमात्मानं मोचयामि कथं
वा मुञ्चतु तातो मां वा तत्स्वहस्ताथ्योस्मिन्नर्थे न श्यापनिनः तत्किं करोम्येकाकी वैशम्पायनोप्यसन्निहि
तः पार्श्वे मे किं पृच्छामि केन सह निरूपणमेतन्निरूपयामि को मे सत्पदं दर्शयतु को वा परो निश्चयाथार
नं करोतु मे कस्य परस्य विवेकिनी प्रज्ञा कस्य वान्यस्य प्रज्ञा ते को वा परो वेत्ति वक्तुं कस्य वा परस्य मय्य
साधारणः स्नेहः केन वा परेण सह समानदुःखो भवामि को वा परो मया दुःखितेन दुःखी सुखितेन
वा सुखी को वा परो दुःखस्यावेदनास्थानं कस्यापरस्योपरि कार्यभारमवतार्य निर्वृतात्मा तिष्ठामि
कस्यापरस्य मत्कार्ये पर्याकुलता को वा परो मया न गत्वा मयि तातं मम्बां वा परिबोधयमानो नेतुमानइत्ये
वं चिन्तयन्नेवास्य साधु पाद्दुःखदीर्घोपि त्वयमगमत् । प्रातरेव च किंवदन्तीमशृणोत् । यथा कि
ल प्ररेयावत्परागतः स्कन्धावार इति तां श्रुत्वा सप्रणिपत्य नदोत्सुकारचेतसि । अहो धन्योस्मि अहो
भगवतो विधेरनुग्राह्योस्मि यस्य मे त्वध्यानानन्तरं एवं परागतोऽद्वितीयं हृदयं वैशम्पायन इति प्र

हर्षपरवशास्तु प्रविशन्तमालोक्य हसन्नेव कृतनमस्कारं केयूरकमवादीत् सकलदाकर्ण्य ग
मनपरिरम्भचिन्तयान्तः शून्य एव भङ्गकिमायनिते महती हृदयनिर्हितिर्देवस्य ज्ञानेत्यभिदधा
न एवोपसृत्य पदिशयनवापार्श्वे वैशम्पायनागमनालापमेवानुबध्य अङ्गुतैमिव सज्ञोत्सारि
तपरिजनस्तु स्नापीडं व्यज्ञापयत् देवसर्वतो विस्फुरन्ती तडिदिव बलाहकोन्नामसमयानुरूपश्यं
मिकामेघलेखेव सलिलगमनमहर्षिणा पाण्डुच्छविः प्रभेव चन्द्रोदयपरिमलग्राहिणी मल
यानिलागतिरिव वसन्तमासावतरणस्तम्भिनमकरध्वजमथ लक्ष्मीरिव पल्लवोद्भेदम्भुल्लसित
रागा पल्लवोद्गतिरिव कुसुमनिर्गमस्तन्तुकामा कुसुममञ्जरीव चफलारम्भमवश्यं वेयमावे
दयति देवस्यानिःसंपाद्यं गमनं । एवमपि च देवीमास्था भवितव्यं । केन कदावलोकितो ज्यो
त्स्नारहितचन्द्रमाः कमलाकरो वा मृणालिकया विना उद्यानाभोगो वाललतास्तृन्यः । अपि च ।
नताज्ञत एव मकरकारस्कुसुममञ्जरीपरिग्रहमन्तरेण सर्वजनस्य खभोगोपि कुसुममासः प्रस
भाविनदानलेखा लक्ष्मीः किंकिंवावदतन्तु स्याधिपतेः किं तु यावद्वैशम्पायनः परापतति
यावच्च गगने गमनसंविधाने निरूपयति देवस्तावत्तावद्दूरमपो कालक्षेपेण भवितव्यया हर्षी
वाकालक्षेपक्षमा देव्याः शरीरावस्था ता हर्षीनिवेदितैव मया सर्वस्य प्रत्याशायाथार्यन्ते

का॰ दू॰
१५६
156

देव्यास्तु पुनर्देवदर्शनेः यथावन्निष्क्रान्त्यामेव हृदयं केनाप्यासेव वर्तते महाश्वेतोपलम्भादेव तु
त्यक्ष्यते चेतसि । यथास्य कारणं जीवितेन न तदुःखान्यपि सहन्ती धारयाम्येतादृशि यतो वि
ज्ञापयामि चेन सा त्वयानीता न एव देवः शरीरेणाप्युपदेशच्छलितेन एव किमपरमत्र मयास्थि
तेन साधनीयं न हि देवागमनोत्सवावेदनाय गमनाभ्यनुज्ञाया प्रसादं क्रियमाणमिच्छति मे प्र
णयप्रसाददुर्ललितं हृदयमिदानीमेवेति विज्ञाप्य तेनेकेयूरकेणानन्दः परितोषविकसितनयावि
कचनीलोत्पलशुगडमालयेव हृष्टा दर्शितप्रसाद इन्द्रापीडः प्रत्युवाच । किमुच्यते कस्यापर
स्येह प्रोद्दुःखामहिम्नश्च रनयेत्विन स्वशरीरप्राज्ञिकृतसाहः कस्यापरस्येहशी देवकालज्ञता
को वा परो मम स्वेवं निर्व्याजभक्तिः न तत्साथकचित्तेन गम्यतां देव्याः प्राणसन्धारणाय मदाग
मनप्रत्ययार्थं च पत्रलेखा त्वयैव सह यातु देवीपादमूलं इयमपि प्रसादभूमिरेव दे
व्याः इयमप्यालोक्य कियन्त्यपि दिनानि वसपञ्चत्वमथने इति चेतसि मेपि चास्या अपि देव्यामल्प
व स्नेहो भक्तिश्चेत्यभिधाय पुनः समुपदिष्टामिव नेति पत्रलेखामद्राक्षीत् । सा तु किञ्चि
द्वदनमितमुखी निजाज्ञान्तराणामपश्यन्त देवइति विज्ञापयत् कृतगमननिश्चयायाचितस्या
मेकं नादाज्ञानाय प्रतीहारीमादिदेश । आदेशानन्तरमुपगतं च हृदयमेव प्रणनमाज्ञाप्रती

गे॰
१५७

हूं स्वयमाहूयसमीपगृहमादिदेश मेघनादयस्यांभूमौपत्रलेखानयनायत्वामयात्वंस्था
पितः तांभूमिंयावत्पत्रलेखामादायकेयूरकेनसहाग्रतोगच्छ । अहमपिवैशम्पायनमालो
क्यानुपदमेवतुरङ्गमैः परागत इत्यादिश्ययथादिशति देवइतिकृतनमस्कृतौ त्वरितग
मनसौविनाविश्रान्ते मेघनादेच किमपरं परिविलम्बेनेत्यभिधाय मेघनादगमनानन्तरमेव
गमनप्रणामाय स्थितं केयूरकं स्नेहमाहूय सवाष्पयादृष्ट्या पुनः पुनरालोक्य परिष्वज्यच
पुनः पुनः सपुलकाभ्यांदोर्भ्यां आत्मकण्ठादपनीयानेकवर्णरुचिरं सन्देशमिवकर्णाभर
णमस्य कर्णेदत्त्वाकण्ठगतवाष्पगद्गदिकावष्टभ्यमाणाक्षरमिवादीत् । केयूरकत्वया
मेदेवीसन्देशोनानीतएव नत्विंनवहसीतदत्रद्वयंसन्दिशामि पूर्वंविज्ञापयितव्यादेवी
तत्रापि किमलीकानेकजालभारेह्हृदयेनत्वामायासयामि यात्येवपत्रलेखादेवीपादमू
लमियंविज्ञापयिष्यतीत्यभिदधद्देवानांकिंतोपननान्मविरहपीडोन्मीडितामममङ्गलपाङ्गया
कृतप्रयत्नामपिवाष्पवेगमपारयन्तीं सन्धारयितुमशक्नुवन्तो बहलत्वमुपगतदृष्टिसञ्चारो
चरणपानाभिमुखीं पत्रलेखामभिमुखोभूत्वाबद्धाञ्जलिरभाषत । पत्रलेखेसाञ्जलिब
न्धेन शिरसाप्रणम्य मदीयेनविज्ञाप्यादेवीकादम्बरी येनसर्वखलानाथविलेखनीयेनत

का॰
टं॰
१५७
157

याप्रथमदर्शनेपिवत्सलत्वात्स्वभावस्य दर्शितप्रसादितयायां देवीप्रणामेनापि असंभाव्यमागच्छता
माज्ञानजडतयाज्ञाने मौग्ध्येन धीरतानाटल्येन स्निग्धतारौक्ष्येण गौरवे लघुतया प्रियंवदता पारु
ष्येण मृदुहृदयता नैष्ठुर्येण धैर्यं चपलतया दयालुता निस्त्रिंशत्वेनार्जवमनार्जवत्वेन सत्यवादि
तालीककाकुसम्पादनेन दृढभक्तिताविज्ञानेन पेशलता कौटिल्येन लज्जाधार्ष्ट्येणौदार्यं क्षु
द्रतया दाक्षिण्यमसद्भावतया मनुष्योभिमानेन ह्रीतज्ज्ञताकृतघ्नतया शीलं पौरोभाग्ये
न सर्वगुणा एव दोषाः परिवर्तिताः । सकलमिवापरं गुणलवमवलम्ब्य पुनः परिग्रहाय वि
ज्ञापयतु । केनवाल्पीकरोतु देवी किं प्रहितपत्तालीकाल्मार्पणानन्नमतारितं. देव्या हृदयमि
ति किं प्रकृतिपेशलं हृदयमपहृत्य नातिक्रान्तोस्मीति किमेवं प्राणसन्देहकारिणी निष्करु
णेन शरीरावस्थानापेक्षितेनेति किमहममस्थानकरणामिस्रुत सर्वदोषाश्रयेण पञ्चहृत्याचरणा
वाराधिताविति नदेवमात्मना सर्वगुणविरहितस्यापि मे देवी गुणपक्षावलम्बनमियमेव तत्स्व
भावसरसाहृदयस्यमपि मदनकृतभुजादह्यमानेरक्तात्येवसरलता प्रकृष्टस्नेहाक्षयत्येव स्नेह
लतानयत्येव स्थिरप्रकृतितालोकयत्येव दाक्षिण्यनाभ्युपपद्यत एव वत्सलतानाचरणपत्तितेन
निर्भर्त्सयत्येव मृदुहृदयतोत्थाप्य सम्भावयत्येव महानुभावतालपत्येव प्रियलापमोददात्ये

गं॰
१५७

वचमेहृदयावकाशमस्मदागतो यश्च। तथापिगत्वानिर्लज्जहृदयः पुनर्देवदर्शनेनात्मानं सम
श्लीकरोमि अत्रापिमन्नकृतयोदेवी प्रसादायकारणमेतद्धि विषादत्वाद्दारभावात्मङ्गतत्वाच्च
त्तणपरिचिता अपिसमारोपितजीवितप्रत्याशानकिञ्चिदकारयन्ति सेवाचातथैवप्रपदिशेत्वा
नाथनोपायोऽस्त्वङ्गीकारोभवेसकृदाज्ञापयन्त्येवं स्थीयतेइतिस्वयमेवोपदिशन्ति शिक्षयन्ति अवा
वलोकितानामकालोपसर्पणकोपेननयन्ति परितोषावसरेष्वस्तान्ति नान्यत्रत्वणमपिदद
त्यवस्थातुं। अपिचैतेनग्राह्यकत्वादेवालङ्घनीयाः प्रभुत्वादेवापरित्याज्याः गुरुत्वादेवा
कृतावष्टम्भाः विस्तीर्णत्वादेवालङ्घनीयाः तदेभिरस्ङ्गैविनाप्यागमनाज्ञयानियन्त्रणमाह्वाङ्गेतो
द्भूमितिविज्ञापितं सेववाणीविज्ञाप घाति यथाचमेनिष्फलमागमनं भवतिजगद्धास्यं तथा
देव्यात्मसन्धारणायात्मनैवयत्नःकार्यइति मान्द्यमपुनराह। पत्रलेखेत्वयापियावत्प्राणधनिम
हिवहृपीस्तनभावनीया नशरीरसंस्कारेनादरःकरणीयोनाज्ञावेलातिक्रमणीयानयेनकेन
विदाज्ञानेन पथ्यायातव्यं नयत्रक्वचैवानिभृत्यावस्थातव्यं भाषितव्यं वानयस्यकस्यचिदपरिज्ञाय
मानस्याभ्यन्तरं दातव्यं सर्वथायाशरीरेः प्रमादिन्याभवितव्यं। किङ्करोमि त्वन्नोपिमेवल्लभतरा
देवीप्राणायैनवमेकाकिनी तेषामन्यारणायविसर्जितासि अपि च मज्जीवितमपितवेवदहः।

सैवर्तनेन तदात्मायत्तनोद्वत्तेणीय हस्ताङ्गुष्ठामस्नेहं परिष्वज्य केयूरकं पुनः पुनस्तथैव यानदानाय
संविधाय महाश्वेताश्रमे यावत्पुनः त्वयैव मन्द्रयुनायागन्तव्यमित्यादिश्य विसर्जयेत् । निर्गते
चाच केयूरकेन मद्दपत्रलेखायाः किमेवमीदृशमेनया स्थितमिति नेत्यन्तरावाग्गह्वनापरिलम्ब्य उत्थस्य
ज्ञेनवेति किंयह्निर्वासितैः पत्तपत्रमञ्जीति पुनरपि चिन्तया शून्यहृदयः क्षणमिव स्थित्वा स्कन्धा ।
वारवार्तास्फुटीकरणाय पत्रवार्तां विसृज्य बहुदिवसान्तरितदर्शनस्य वैशम्पायनस्य प्रत्युज्ज
मनायात्मानं मोचयितुं पितुः पादमूलमगात् । तत्र चोदयनः संभ्रमोपहृतमतीहारमाङ्गल
विस्तीर्णे विस्तीर्णेवलोकनदत्तमार्गोऽदूरादेव सज्यजानुकरावलम्बिन विमलजाह्निमोदर मञ्जु
न्नप्रतिमाह्विग्गणायमानजन्तलकलापः प्रणाममकरोत् । अथ समनारापीडः तथा निहृतां वि
वहतनप्रणामं चन्द्रापीडमालोक्यानिर्भरस्नेहगर्भेण सलिलभरमधरेणेव जलधरध्वनिनावदत् ।
मेस्नेहीत्याहूय समन्त्रमप्रधावितमपि संभावितशुकनामप्रणाममङ्ग्पहृत्य पार्श्वस्थमावृपीव
शान्तमाकृष्य हठात्पादपीठे समुपाविष्णापरिसमासावालोकनस्पृहेण चन्द्रमालोक्यानितिवि
रोपाहृढयौवनभराभिरामनवान्यङ्गप्रत्यङ्गानि पाणिना स्पृष्ट्वापश्यन् शुकनासमवादीत् । अ
कनासपश्येयमाकस्मान् चन्द्रापीडस्योत्सर्पिणी महानीलप्रभेव कनकाशीखरिणोमाहया ।

स्योङ्गासिनी मदलेखेव गन्धद्विपस्योपाहितकान्तिपरभागा लक्ष्मच्छायेव चन्द्रमसो विका
सशोभापहारिणी मधुकरावलीव कमलाकरस्य मृणालेखेवोन्मीलनकालाञ्जनवर्तिका ना
रायभास्वज्जलधरोत्रामसपामिकोज्ज्वलकन्दप्रदीपकज्जलशिखेवास्फुरदत्यतापानलधूमराजि र
मकरध्वजोपवनतमालवल्ली मनोभवविकारप्रदोषारम्भबालतिमिरोद्गतिरुद्वाहमङ्गलगृहेषु
मङ्गलमन्त्रा सम्मुखरागलेखा समन्तान्तसङ्गिन्ना विवाहमङ्गलयोग्यां दशामारूढेयं तदेव्या वि
लासवत्याः समं त्वामभिजनरूपाग्ररूपाभिरूपिता कादम्बरी जगति राजकन्या दृष्टैहि लेभदर्श
नेवत्सस्य वदनं सम्प्रति वत्सस्यादर्शनेनानन्दयाम हृदयमित्युक्तवति तारापीडे शुकनासः
मन्युवाच साधु चिन्तितं देवेन प्रथमेनैव तद्धृदये समारोपिता एव सर्वविद्याः समारोपिता एव स
र्वाः कलाः स्वीकृता एव सर्वप्रजा गृहीत्वा एव सर्वदिग्बन्धनोपायाः स्थापितेव निजलोकादा
नीपदे राज्यलक्ष्मीरूढैव चतस्रुदधिमेखलाकलापभूषणा भूमिः किमपरमवशिष्यते यत्र
परिणीयते इत्यभिहितवति शुकनासे लज्जावनम्रवदनः चन्द्रापीडस्सुकारचेतसि ग्रहीसंवा
दो येन मे कादम्बरीसमागमचिन्ता समकालमेव दर्शितानस्यमतिरत्यन्ता तद्व्यते ग्रन्थका
रप्रविष्टालोको वनगहनप्रविष्टस्य दैशिकदर्शनं महार्णवपतितस्य यानपात्राभ्यागमनं मि

यमाणस्यानभ्युपपत्योपदेशमूहत्वाहर्षितिति नदेनदापतितं मयि सर्वथा वैशम्पायनदर्शनमात्रकान्त
विनावनेनेमे कादम्बरीप्राप्तिरित्येवं चिन्तयत्येव चन्द्रापीडे पत्तनिपतिकृत्रयो उत्थायैतमेव विनया
वनम्रपूर्वकायं समवलम्ब्य प्रदेशो सकलमेदिनीभारोद्वाहनगुरुणा दोर्दण्डेन शनैः शनैः सब
दन्तरूकनासेनानुगम्यमानो विलासवतीभवनमयासीत् । गत्वा च ससंभ्रमकृत्वाभ्युत्थानामि
न्दूदयावलोकविलोलामिव महासमुद्रवेलां विलासवतीमूर्धस्थितपयावादीत् । देवि प्रश्रेयं
त्वमहमिव वधूमुखावलोकनप्रवृत्तस्य ह्यतेनोन्नाम्यासि इत्युपलभमाना इव देवी वत्सस्यैव
नारम्भसूत्रपातरेखानाकुण्पकृतलिनेत्राविनिवर्तनान्ताविजृम्भमाणामुम्मत्र्वरागशोभा ।
विवाहमङ्गलसंपादनायादिशानित्वमपरं किमादिशामीति । सहर्ष्वानंदादिशातु देवी कथ्य
माने किमपरं प्रपञ्चहरसिवत्समन्यानोद्भीडयाहष्टवाकर्णेव्धा नान्तापयसिप्रभवनानासिसंह
त्राज्ञानामि चन्द्रापीडस्योपयंमीतिरेषाय देवमेतत्कार्यं एषनाददेवावधारणाचेत्येवं विविधैन
मौलापैः स्त्रावायमानचे नास्थिरमवस्थित्वा शरीरस्थितिसंपादनाय निरगमत् । चन्द्रापीडे
पिशुकनासुभवेन वैशम्पायनप्रसङ्गमनमात्मानं मोचयित्वा जननीभवनएव निवर्तितंशा
रीरस्थितिवैशम्पायनप्रसङ्गमनसंविधानविनेदेनैव तं दिवसमनयत् । अवनीं अगाचया

मित्यां स्फुरहर्षो नोत्कण्ठेन शयनगतोपि जाग्रदेव समधिकमेव यामद्वयं स्थित्वा पिबन्निव यन्नि
विव स्वकान्त्या नीलिमानमम्बरतलस्यापहरन्निव हरिन्मनांसि गाहमानानामथ तस्मादपि चिन्त्र
यित्वेव प्रविशन्निव निवासयन्निव नमालगन्धायोदरीणकुहरकुञ्जोदरेष्वपि निलीनं तिमिरम
त्याज्ञेव प्रविशत्पाटयन्निव विवरप्रवेशव्याजेन च रसातलमपि प्रवेष्टुमारब्धैरिव अन्यथाप्रनर्व
लयन्निव कर्पूररेणुना दिग्मुखानि धवलतां सौधानामुज्ज्वलयन्निव अञ्जलिम्भयन्निव यो
मेत्तिपतन्निव नागानन्तत्रयस्तुमण्डलानि विस्तारयन्निव सौरभ्यलिनानि पृथक्पृथगुत्पी
स्त्रकमलवनानीव धारयन्निव कन्यामिनाविकासानेकीकुर्वन्निव कुमुदाकरान अपि च पृथे
स्तेष्विव शिवाविशिखरेष्ववजिनैरिव प्रासादमूर्धसु पिण्डीभूय वहन्निव सैकतस्थलेषु हंस
माथैः महैकीभूतेनेव संविभक्तैरिव चन्द्राश्रयप्रमनकामिनीकपोललावण्येन क्षालितैरि
व चन्द्रकान्तप्रस्रुतजलधारासहस्रैः तथाच गर्भगृहेष्वपि अविहितप्रवेशैः दन्तवलभ्योपि
लब्धपरभागैः पद्मिनीपत्रषण्डेष्वप्याविर्भूतनथवलिमभिरामेष्वपि दिवसबुद्धिं जनयद्भि
श्चि: अपरस्परकमेणोज्झिताद्भिरिव किरद्भिरिवावर्जयद्भिरिव प्रवर्तयद्भिरिव सर्वतो ज्योत्स्ना।
प्रवाहात्कादम्बरी समारागमनाय दानाय सर्वमाप्नोमान्निवर्ज्जवद्भिश्च रूपादशिगुणैः।

का॰ दं॰ १९॰

क्रमगमनोत्साहो गमनसंज्ञाशंखे दानाघातादिदेश । अथ गगनतललङ्घिविसर्पतो विजृम्भमाण
इव दिक्कुञ्जरदन्तवेष्टावर्तमानइव अभ्रंलिहनगरीप्राकारमण्डलाभ्यन्तरेषु समारोहन्निवाट्ट
ह्रे॰गोपुराट्टालकशिखराणि चलन्निव हर्म्यान्तरालेषु विकसन्निव चत्वरेषु प्रसरन्निव राजमा
र्गेषु परिभ्रमन्निव भवनसङ्कटेषु प्रतिसरन्निवोद्यानगह्वरेषु संमूर्छन्निव प्रासादकुक्षिषु न
न्नप्रतिबोधितानांच गृहहंसकोकिलानां मारसतामनुवर्तमानइव नादादीर्घेणनुरासिनेनावछि
द्यमानइव मृदङ्गस्वभावगम्भीरेण कलहंसानां कलरवेण निवार्यमाणइव श्रोत्रप्रवेशायाम
न वेलामुपगतमसंभ्रान्तस्य वाराङ्गनाजनस्य चलद्वलयमणिनूपुररशनाकलापरणरणा
कलकलेन नादवदीर्घशङ्खध्वनिरुदतिष्ठत् । अनन्तरं चोत्क्रम्यमाणैश्चोत्थितैश्चाकृष्यमाणैः
चाकृष्टैश्चारोप्यमाणैश्च पर्याणैश्च विलम्ब्यमानैश्चानीयमानैश्चागतैरङ्गैश्च युज्यमानैश्च
युज्यमानैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च वहद्भिश्च निर्गच्छद्भिश्च प्रतिपालयद्भिश्च निष्पतद्भिश्चापर्याणराजद्वा
राङ्गने समस्तैः चतुरङ्गैर्निःस्वाच्छिन्नसकलरथ्यान्तरतयान्तर्बहिश्च पर्यटायमाननगरीविस्ता
रैस्तुरगसहस्रैः स्तम्भनानाकृतवनमिवान्तरितं कृतवत्स्वमयीमिव मेदिनीं हेषास्वनमयानीव
श्रोत्रविवराणि फेनपिण्डस्तबकमिव कृतवराजभवनद्वाराङ्गनमयानवमभ्यइवदशादिशो

श्री॰ १९॰

स्यालङ्कारमय्य इवाभवञ्ज्योत्स्नाशाङ्कुरसमयः नचिराच्च गृहीतसमायोगोऽङ्गनगनमिन्द्राकथ
माकृष्य प्रबलाच्चलितेनालोक हेतोर्द्वितीयचन्द्रमण्डलेनेव हंसधवलेनामङ्गलातपत्रेणा
वेद्यमाननिर्गमो यथादर्शनमितस्ततः तुरगगतैरेव प्रणम्यमानो राजपुत्रसहस्रैः प्रसुप्तप्र
जनतया सम्बाधेनापि राजवर्त्मना बहुत्वात्तुरगबलस्य कृच्छ्रलब्धसञ्चारः कथंकथमप
निर्जगाम नगर्याः निर्गत्य चातिदूरवनपद निर्भरत्वात्ज्योत्स्नाप्रसरस्याच्छनयाचन्द्रविभाव
पानीयामुपरि कालकृज्जिनात्रमीयमानत्वमन्तःसमस्तार्थोन्यनननव्यतिकरं गलितनायमानमि
व सर्वतो जलमरक्षानिलस्पर्शमात्रोपलब्धसलिलसन्निधिप्रसृतीर्थीसि ग्रामसीमप्रसूतत्वाद
संकटत्वाच्च वर्धयतेव गमनोत्साहमतिविस्तीर्णेनापि प्रतनविस्तारितेन चन्द्रमादैदर्शग्र
रगामिना मार्गेण प्रावर्ततगन्तु ॥ प्रयोऽस्यमानैरिव वाहिनासकलदिग्व्यापि प्रहतेन ज्यो
त्स्नाजलस्रोतसावेशम्यायनालोकन त्वरितस्य चन्द्रापीडमानस्येव तल्पवहतो जङ्घा
निलेन्द्राकथस्य कृष्यमाणैर्वाजिभिः उपेत्यापररात्रवेलायां योजनत्रितयमेवालङ्घ्य त
प्रयाधस्त्रमापहरणायेव प्रहृतेवात्ममज्जनकारिणि निर्मलज्योत्स्नाजलावगाहं नाईद्र
पृष्ठेवमपायशीकरसारवर्षिणा वल्गलितविविधवनोपवनानिलवीजिते विनिद्रऊम्रादे

नीपरिमलाह्लादितजाङ्गम्निरजनीविरामपिशुने मातरिश्वनि क्रमेण चापरदिग्वधूवदनचुम्बिनि
तदाकल्यकेनेव दुर्विषहशर्वरीविरहचिन्तये वासन्नदिवसकरोदयविषादेनेवा प्रप्रदोषाद्गन्ता
नितम्रखैः ऊप्रदूताशिभिरापीयमानस्य धाम्नः परिक्षयेणेव सर्वाम्बरसरः पायिपयोदविभ्र
मास्त्र राजसेवानोपधानेनेव च नातिदूरमुपगतवति चन्द्रबिम्बेऽत्यन्त गगनलक्ष्मीवियोग
सन्तापोज्झितधवलोत्तरीयांशुक इव शशाङ्काकलक्ष्मीवियोगसन्तापोज्झितलग्ने गलति च
न्द्रिकालोके अपरजलनिधिपातिना ज्योत्स्नाप्रवाहेण महाफेनबुद्बुदावलीष्विव नभस्तलात्
तारकापङ्क्तिषु गलदवश्यायसलिलक्षालनादिव शनैः शनैर्दलितमुक्ताक्षोदरज्योत्स्नात्र
भवत्स्नह जरठीषाशास्र पुनर्विभज्यमानसन्ध्यप्रणामकान्तिप्रवाहाद्रिसलिलादिवोन्मज्जत्सु
नक्षत्रनाविटपेषु समुल्लसति सर्वदिग्वधूकर्णपूररक्ताशोकपल्लवे म्बरसरसामरसे दिवस
मुखकरिकुम्भसिन्दूररेणौ नवरुणरथरक्तध्वजांशुके समानेषु दिवसपादपेषु समीपनिश्चल
मैवनिचिरमसारणाह्विनदज्जेयात्रिहृदाकृष्टिदीर्घेन रपदसञ्चारिभिः मृगकदम्बकैः स्नु
म्ब्यमानस्तकरिशाख्याम्बिष्ठावस्थितेनोत्पर्णेन पल्लवलोपात्रमवहुद्भमूलाग्रान्येषु मज्जनैर्दिनमल
लोधवलायमानासु श्यामसीमन्तासु अरण्यस्थलीषु आलोक्यमानजनपदनिर्गमेषु मस्थूयमानेष्विव ग्रा

मेषु यथार्ककिरणालोकोच्छ्मनसच्छन्नम्यमान इव पूर्वदिग्विभागे समुन्नार्यमाणास्विव वायव्र
हसर्पत्निव वारणेषु विस्तार्यमाणास्विव ग्रामसीमासूत्तानीभवत्स्विव सलिलाशयेषु उद्भिद्य
मानेष्विव शिखरिषूद्भिद्यमानायामिव मेदिन्यामस्पष्टतामिवोपयात्स्वपि उत्पदिनीषु नि
रोधानकारिणी नीलानिरस्कारिणीमिव कोटरान्तर्गतानिमिरं तिरस्कारिणी ग्रान्तविरहविधुराः
कमलिनीरालोकयितुं हृदयगिरिशिखिरमारूढे भगवति समस्तभुवनैकचक्षुषि समस्तसौवि
ह्राय स्खलच्छन्नाम्बु दिगन्तरान्तःश्च मयन्त्यपि सकलजगद्दीपिकासु दिवसकरदीप्तिषु हाहेष्प्र
रत्नमायां वेलायां सहसैवाग्रतोऽर्धगव्यूतिमात्र एव गतिप्रियाणां कायामन्न:स्तोभभीतेन समान
लेनेवाक्षीर्यमाणमसोढसमुद्धातभरया मेदिन्येव विक्षिप्यमाणमपर्यन्तमपरिमाणरजोनिबोधा
शाक्षिं तेन गीर्वाणवर्त्मनेव चावकीर्यमाणमर्ककिरणालोकेनेव सहसा विस्तीर्यमाणमनिर
जीवभूभृच्छन्नसहस्त्रकाल्पितावष्टम्भं द्वितीयमिव मेदिनीसन्निवेशं सजलवाहिनीप्रवेशगंभी
रं प्राणिमयमपरमसमारमिवाष्टमममिव महासमुद्रमुद्दकाङ्क्षः समन्ततो स्मिन्हुरनयाचापरि
स्फुटविभाव्यमवेष्टनान्तमपीनस्तनोवलितधवल कदलिकोज्ज्वासितानेककरिघटा सहस्त्र
मेऽजूलमविरलबलाकावलीविभाजितामोदसद्यान स्थितिमन्नमिव घनसमयारम्भामावा

का० दू० १५२

सम्भ्रमितग्रहगणमसंभ्रमाभिधाविता संख्यकरितुरगनरपदम्परैरूर्मिसम्बाधनया मन्दमन्दमास्फाल
नविलुलितकल्लोलजालाकुलस्य महाजलनिधेर्वेलायामिव निविश्यमाने स्कन्धावारमद्राक्षीत्
दृष्ट्वा चाकरोच्चेतसि ॥ अहो भद्रकं भवति यद्यचेतितागमनमेव प्रविश्य वैशम्पायनं पश्या-
म्यनीव चिन्तयित्वा छत्रचामरादिभिः स्वचिह्नैः सह निवारितनिःशेषराजपुत्रलोको जवविशे-
षयायिभिस्त्रिचतुरैरेव तुरङ्गैरनुगम्यमानो मूर्धानमावृत्योत्तरीयेण तथाविशेषयाहिणान्दोय-
धेन नानाव्यापारव्यग्रसकललोकमचेतित एव स्कन्धावारमाससाद । प्रविश्य च प्रत्यावास-
कं व्रजन्नेकस्मिन्प्रदेशे वैशम्पायनावास इति पप्रच्छ । तत्सन्निहिताभिश्च स्त्रीभिरविज्ञातत्वादस्य
त्वभिज्ञाय यथावृत्तमेवाख्यातिकातराभिरेवोद्बाष्पवदनस्तूष्णीमभिहितः किं पृच्छसि कुतोऽत्र वैशम्पा-
यन इत्यावेद्यमानेऽपि अहः किमेतत् समुत्पन्नं किं वा प्रलापमेवाय इति चिन्तयन्नन्तर्भिन्नहृदय-
त्वाच्चापरावृत्तस्तत्रैव मेवोत्तस्थे इव हरिणशावको यूथपरिभ्रंशाद्विलोल इव करिकलभो यू-
थविरहाकुलः कुर्ण इव चतुर्णकोणं किञ्चित्पश्यन् किञ्चिद्वदन् किञ्चिच्चालयन् किञ्चिदा-
कर्णयन् किञ्चिच्चिन्तयन् क्वचित्तिष्ठन् किञ्चिदाकर्णयन् क्वागतोऽस्मि किमर्थमागतोऽस्मि
कोऽवलितोऽस्मि क्व गच्छामि कं पृच्छामि किमारब्धं मया किं वा करोमीति । सर्वमेवाचेतयमानो

गे० १५२

16

ऽन्ध इव बधिर इव मूक इव जड इवाविष्ट एव कटकमध्यदेशं यावत्प्रहर्षेणैव वेगेन वह
न्नेवं तावत्कथमप्यभिज्ञानाद्धावद्भिरेव प्रधावितराजपुत्रलोकदर्शनाच्च देवश्चन्द्रापीडश्चन्द्रा
पीड इति समसम्भ्रान्तसंभ्रमप्रधावितानामचेतितोत्तरीयस्खलनानामग्रहाभ्युन्नहर्षीणां ह
रादेव लज्जया प्रणाममक्रियया च सममेवावनमतां राजपुत्रसहस्राणामग्रतोन्यवलोक्य
क्व वैशम्पायन इत्यप्राक्षीत् । ते तु सर्वे सममेव परिवार्यास्मिंस्तरुमूले वर्तते देवः ना
वन्नतो यथावस्थितं निवेदयाम इति विज्ञापयन् । चन्द्रापीडस्य तेन तेषामस्फुटाख्यानादति
कष्टतरेण वाचमतः शल्यगर्भं स्फुटितमिव हृदयमासीत् । केवलं तत्कालप्रणयिनी
मूर्च्छा केवलमाधारमकरोत् तुरगादवतारितं च जङ्घोपविष्टैः पितुः समवयोभिरनतिक्रमणी
यैर्मूर्धाभिषिक्तपार्थिवैर्विधृतात्मानं चेतितवान् । उपलब्धसंज्ञोपि वैशम्पायनस्यादर्शनाद्द
र्शनादात्मनश्च दर्शनात् किमेवं क्वाहं वर्ते किं वा मयैतच्छ्रुतं इति भ्रमाहत इव सुहृद्भिरि
ङ्गितैः सर्वमेवात्रान्प्रेक्षमाणः केवलस्कन्धावारागमनादन्यदसंभावयन् दुर्विषहपीडा
भिहतेन चेतसा किमावदामि किमवष्टभ्य हृदयं तूष्णीमासे किमात्मानमाहत्य हठा
त्प्राणैर्वियोजयामि किमेवमेव काञ्चिद्दिशं गृहीत्वा व्रजामीति कर्तव्यमेव नाध्यगच्छ

११

का॰ दू॰ १६३

163

त यन्त्रइंव भ्रिव भ्रष्यन्निव दह्यमानइव स्फुटन्निव सहस्रधा दुःखेन चकार चेतसि । अहो मे रम्योप्य
रम्यः सञ्जातो जीवलोकः वसन्त्यपि शून्यीभूता पृथिवी सर्वत्र घोषप्यन्धाः ककुभो जाताः ॥ इति
प्यन्नमपि हृतं जन्मसहवासिना मापि प्रथितजीवितफले किं पश्यामि किमालपामि कस्मै विश्र
ब्धं कथयामि केन सह सुखमासे किमद्यापि मे जीवितेन कादम्बर्योपि वैशम्पायनस्य कृते क्व
गच्छामि कमर्थये को ददाति मे नाहं यामि वरं तत्र कथं मया तातानुशुकनासस्यैवाम्बा वैशम्पायने
न विना दर्शयितव्यं किमभिधाय वा ततः प्रशोकविह्वलाम्बा मनोरमा मा समाश्वासयितव्या । किं भूमिः क
दाचिद् दृष्टसिद्धानां साधयितं स्थापितइति उतनरपतिः कश्चिदसंवर्धितस्तस्यैवहननाय पश्चात्य
विलम्बित इति ग्राह्योस्विद्दिग्याकाचिद् दृष्टहीनानानाग्रहीतमया ततोत्कालितइत्येतानि चान्या
नि चात्मनात्मना चिरमिवाथो प्रलयस्येव विलप्य हृदयस्फुटनाद्विलतइवापराधीव कृतमहापा
तकइव चलज्जमानो वदनं दर्शयितुं पानैः कृच्छ्रादिव पुनस्तानब्रवीत् मयागते किं कश्चिद्दे
वं विधो व्यवासमनुत्पन्नः व्याधिर्वा कश्चिदाशुकार्यः साध्यरूपः समुत्पन्नो जाने येनैतत् दूनो किं न मे
व महावज्रपतनसमं पतनमिति नैवैवं तेषां सर्वं ममैव कर्तुं यापि हितनष्टतयोव्यञ्जाप
यन् दैवमाज्ञापयदैवशरीरमिवमायैवविशानध्रियते वैशम्पायनमित्येन दाकर्ण्योज्जीवि

गो॰ १६३

तद्दृष्ट्वानन्दवाष्पनिर्भरः संभाव्यमानामृतं वो नेव कण्ठग्रहेणावादीत् जीवति वैशम्पायनस्यात्रत्वण
मपि प्रवृत्त्यान्तमसंभावनया मयैवं पृष्टाभवन्तः तज्जीवतीत्येतानि तु नावत्कर्णेऽह्न नान्यत्तु वाणि
पृष्ठनाकिंहुन्नमेव प्रष्टुमासौ नागतः क्व वास्थितः केन वा प्रसङ्गेनास्थितः कथं वा तमेकाकिनमुत्सृ
ज्यायाता भवन्तः किमर्थं वा वदद्भिः बलादपि नानीतोसौ इत्येनं देवगतं प्रश्नाम्पाति मे हृदयमिति
तेनैवं पृष्टा व्यज्ञापयन् देव श्रूयतां कथाहन्ते पृष्टेन स्कन्धावारमत्र पालयद्भिः शनैः शनैर्वैश
म्पायनेन सह वर्त्तद्भिरागन्तव्यमित्यादिश्य गतवति देवे तस्मिन्नेव दिवसे तमसंगृहीतत्वाङ्गासेन्ध
नादिकस्योपकरणजातस्य न दत्तमेव प्रयाणकं स्कन्धावारेण अन्यस्मिन्नहन्यागृहीतायां प्रया
णानान्द्यां समग्रीक्रियमाणसाधनान्यानेवास्मान्वैशम्पायनोऽभ्यधात् अतिपुण्यस्थानमच्छोदाख्य
सरः पुराणेषु श्रूयते तस्मिन्स्नात्वा प्रणम्य चास्य तीरभाजं सिद्धायतने तस्मिन्भगवन्तं भवाभव
पन्नं विशेषं व्रजामः । दिव्यजनसेवितं केन कदाचिन्नः स्वप्नेपि दृष्टमिदं यमालोकितेन तदभिधा
य चरणाभ्यामेवाच्छोदसरस्तीरमयासीत् तत्र चातिरम्यतयैव सर्वतो दत्तदृष्टिः सञ्चरन्
मरकामिनी श्रोत्रग्रहिवरारोहणप्रणयोचितैर्लताकुञ्जानिलविलोलपल्लवैरिभिरविरलकुसुमम
करन्दलोभभ्रमितानां च मत्तमधुलिहां मञ्जुना शिञ्जितरवेणाहूत इव वनदेवताभिर्यन्नामिव मरकत

का॰
द॰
१६४
164

मणिश्यामया प्रभयाञ्जलिमयत्नमिव समयमहृषान्दिग्भागानदत्तदिवसकरकिरणप्रवेशतया
दिवाप्यन्तर्निशोपिनी बिभ्राणं चिरपरिचितेनापि मेघोद्गमाशङ्कया मुक्तकण्ठमथकरवकेकारवैर्व
नशिखण्डिभिरुत्कन्धैरवलोक्यमानं पादमिव जलदकालस्य प्रतिपन्नामिव सर्वसत्त्वापानां
निजावासमिव जडिम्नो निर्गमनमार्गमिव स्मराभिरामस्याश्रयमिव मकरध्वजस्योत्कण्ठाविनो
दनस्थानमिव रतेरास्पदमिव च सर्वरमणीयानां अनवरतचलितस्मरभिषीतललतराच्छोदसर
स्तरङ्गः मारुतानाभिवीजितनाभ्यन्तरशिलातलेलतामण्डपमद्राक्षीत् दृष्ट्वा च तमतिचिरान्त्रविनद
र्शनेनान्तरमिव स्मरहृदमिवानन्यदृष्टिर्विस्फारितनिमेषेण चक्षुषा विलोकयन्तमभिनवलिखित इ
वोत्कीर्ण इव स्तम्भ इव सुचिरमूर्ध्वं एव स्थित्वा अपादर्यन्त्रिवाङ्गानि धारयित्नमाक्रम्यमाण इव मूर्च्छ
याचोत्कृष्यमाण इव चेन्द्रियैर्भगिसमुन्मत्काङ्कः समुपविश्य पृष्टमो किमयमत्रन्तरात्मनास्मरवेत्रिवात्र
ध्यायन्निव निर्विकारवदनो गलितलोचनपयोगलसीमथो ग्रीवस्तस्थौ तथास्थितं च तमवेला
क्यास्माकमुत्पादिचेतसि । येनकेनचिदपाङ्क्रियेण तत्पवरसिकहृदयः परिणामधीरमनसोऽपि
किं पुनः कुतूहलास्पदे प्रथमे वयसि वर्तमानानामस्त्रियतमतिमनोहरां भूमिमालोक्य भावय
ति हृदये विहरति हृदयीजानेति तमप्याविदामहृष्टादर्शनीयानामवधिरेषा तन्नत्रिष्ठ सम्प्रति वर्त

गे॰
१६४

यामः स्नानविधिं प्रति महती वेला सञ्जीभूता साधयमपायाणामभिमुखः सकलएव स्कन्दावारस्त्वांप्र
तिपालयन्नास्ते किमद्यापि विलम्बनेनेति सत्येव श्रुत्वोऽप्यस्माभिरज्ञातास्मदालापइव जडइव मू
कइव शिक्षितेन एव वचनं न किञ्चिदप्युत्तरमादत्तम् तमेव केवलं निर्निमेषपक्ष्मणा निश्चलतर
तारकेण सत्वरतास्रुतेनास्रसलिलेनेव चक्षुषा लिखितमालोकितवान् पुनः पुनश्चास्माभि
रागमनायानुबध्यमानस्तेन ग्रन्थिनवाहिवेवास्मान्परिच्छेद निष्ठुरमाह सयाहंनायानव्यमेवाः
स्मात्प्रदेशात् । तदुत्थाय भवन्तः स्कन्दावारमादाय तथक्तं भवनं चन्द्रापीडभुजबलवर्द्धितं सर्वं
साधनं गृहीत्वा स्थां भूमौ तत्रागमनस्थानं कर्तुमिच्छुर्वक्तुं चनं कस्मात्रामि किंस्विदस्य देवादेव वै
रागप्रकरणमुत्पन्नं इत्याशक्य सानुनयमागमनाय पुनः पुनः प्रबोध्यमानो हर्षेनासम्बन्धातद्धानेन
ज्ञानपीठानिष्ठुरमप्यभिहितवन्तोवयं । एवमयुक्तमस्माकं स्थातुं भवतः पुनर्देवस्य तारापीडस्य
नत्वरादायशुकनासस्य जन्मनो देव्या विलासवत्याश्च पालितस्य च देवेन चन्द्रापीडेन सहैकत्र
संवृद्धस्य तथाविधगृहे महता प्रयत्नेन शिक्षितस्य न युक्तमिदं यज्ज्येष्ठे भ्रातरि सुहृदि वत्सले
भर्तरि जगन्नाथे गुणवति च समर्पयित्वा गतेनत्यागिनियोगेनात्रावस्थानं कस्यचिदपरस्येह शोभा
यत्नायत्तपरिच्छेदः तिष्ठतु तावदस्माकमपि पितृस्नेहो भक्तिर्वा अस्मिन्नेतच्छून्यारण्ये भवन्तमेका

किनपुनस्त्वज्ञयगताः सन्ते देवेनचहर्षोन्नलप्रकटितेना चन्द्रापीडेनकिंपृष्टावयं किमर्थं देवस्त्वन्द्रापी
डेनयोभवांस्त्वनन्मच्यतो संमोहोगमनायबुद्धिराधीरतामित्यभिहितोस्माभिरीषद्विविलक्षहा
सितावदनेनास्मानवादीत् किमहमेतावदपिनवेद्मि यदहमनाय मोभवत्नः परिबोधयन्ति अपि
च चन्द्रापीडेनैव विनात्क्षणमप्यहमन्यत्रनपारयामि स्थातुमेषैव गरीयसी परिबोधना तथा
पि किंकरोम्यनेनैवक्षणेनसर्वत्रविगलितं मेप्रभुत्वं। तथाहि। स्मरादेवकिमपिमनोन्यत्रप्र
वर्तते पश्यतीवकिमपिनदृष्टिरन्यतोवलत्यासक्तामिव च मेक्वापिहृदयं विगलितमिवान्य
तः पदमपिदातुंनचरणाबुत्सहेते कीलितेवचास्मिन्स्थानेतनुः तदद्याहममसमर्थो यातुंबला
द्वेतोमामानयेयुः तत्राप्यस्मात्स्वलितस्यात्मनेनजीवितमेवमसंभावयाम्यत्रत्वप्रवृत्तिक्षतो
यदेतदन्तर्हृदये किमप्यविज्ञायमानं परिवर्ततइति येनेवंनिरुद्धोस्मिनेनैवावश्यंधार्यन्ते प्राणा
इतिचेतसिमेनदृष्टंनिबध्यते उरहाङ्गभवतोत्रभवेत् यावज्जीवमाल्दमेत्वंचन्द्रापीडदर्शनसुखम
नुभूयस्व यत्नमेप्राप्तमेवकरतलासंवलितमिनीतमित्यभिदधानस्त्वं कौतकात्किमेतदेनेवंभा
षसेनयामत्वंदेवस्यचन्द्रापीडस्यसमीपमित्येवमस्माभिः पुनः पुनः पृष्टोभ्यधात् लज्जेहमेवं
वक्तुंतथापिपापामिव यस्यचन्द्रापीडस्य जीवितेनयदि किञ्चिदपिवेद्मिकेनकारणेनतथापिको

मीतो गंतुमित्यपि च भवनाश्रयपि मन्यत एवायं वृत्तान्तः तन्न जातु भवन्तः इत्यस्तु न्नातु स्वीमभ्द्
ते सुहृन्नीदेवचोत्थाय नेषु नेषु रम्यतरेषु नकमूलेषु लतागहनेषु सरस्तीरेषु तस्मिंश्च
शिवायतने किमपि हृष्टमिवान्विष्यन्तस्तन्त्यहर्दीर्बभ्राम । भ्रान्त्वा च चिरमिव विज्ञातवार्तास्मा
भिर्निर्वेदमूढ़ैरतिः स्वस्थानयनमस्मिल्लतागहने पुनः कपाविश्यमानस्यो वयमपि हृततज्जदीवीत
त्से विधानान्यपरिबोधप्रत्याशया स्थिता एव यानवतिच समधिकपव यामद्वयेन शरीरस्थिति
करणायास्माभिरभ्यर्थितः मस्त्रवाच वयस्य चन्द्रापीडस्य स्वल्प प्रमील स्वजीवितादपि वल्ल
भतराः प्राणास्तु यदि बलादपि परित्यज्य मामागच्छन्ति तथा प्यबाधारणमयायत्नः कार्यः ।
किं पुनरागच्छतामेव चन्द्रापीडदर्शनेनैव चाहमर्थीन मूलस्नानात दम्भर्थेनैवात्र निष्कलेन
स्यायस्नात्वा कन्दमूलफलैर्वनवासोचितां शरीरस्थितिमकरोत् । निवर्तने शरीरस्थिती
तस्मिन्वयमपि कृतवन्तः । अनेन च क्रमेणाविस्मृतमात्मानो रात्रौ दिवा च किमेतदिति
न्तान्तमत्रभावयन्तो दिवसत्रयं स्थित्वा निष्प्रत्याशास्तदागमनान्नयनयोः हृतबलस विधा
नेन तस्य विकारस्यापरिचित्वा गता वयं । यत्तु चायुष्मता न प्रेषितस्तदेकाकिना राज्ञा देव देवस्यासेन
पर्यायत्त्वेवेति अपरं च न चिरात्प्रतिष्ठमात्रस्यैव देवस्य माऽपुनर्गमनपरिलङ्के शोभ्युदिति

का॰ टू॰ १६६

चन्द्रापीडस्यानन्तं स्वमेव्यनुत्तरीत्रणीयं वैशम्पायनश्चैतन्नमाकर्ण्यैकगपद्वेगाविस्मयाभ्यामः
निश्चान्तहृदयस्येदमपदमानि चेतसि किं तु न तस्येदृशस्य सर्वपरित्यागकारिणोरण्यवासैक
शरणस्य वैराग्यस्य कारणं भवेदात्मीयं तत्र न पश्याम्येव किञ्चित्स्वलितं नेतातप्रसादान्न माभि
चितमपि चरणनवलग्नितनृपचूडामणयोर्वर्तयत्येव राज्ञा नो ममैव तस्यापि अज्ञानविहृत्यनन्यव
ग्रहमिव सोऽपि प्रसादान्करोत्येव मत्तएवतस्मादपि बिभेत्येवापराधिनः मयीव तस्मिन्नपि
सर्वाः सम्पदो ममैव तस्यापीच्छादिकेषु सर्वभोगेषु न किञ्चित्परिहीयते तमप्यालोकमाः
निवोत्पद्यते स्पृहा लोकस्य श्रृयगञ्जेस्तातेन वाम्बया वार्थश्रुकनासेन वा किञ्चित्पीडाकर
मभिहितस्ताडितो वा तत्रापि नामावेव सस्नेहं लपितुं न स्वभावेवाग्रजन्मजनभक्तोवा गुणोपा
दानमप्रवेशो वा न वलविज्ञो वायत्किञ्चनकारीयः कश्चिदिवत्वत्सप्रभृति राज्यप्रवर्तनाय विनी
तः शिक्षितस्तातर्विनीतः अम्बाप्रवर्तनाद्लालितस्त्वयोजनः प्रभृति सर्वप्रकारोपकारिणोग्रजन्म
नस्योपरि खेदमेवमत्रबन्धाञ्जुत्वनस्येद्वापश्यामस्यापि ईदृशस्यैव कालो यस्मे सो विहङ्गि
जजनोचितो गार्हस्थ्यपवननिविशाने देवपितृमनुष्याणामानृण्यमेवनोपयाति अगत्यावा
न्ताण्यमृणत्रयेणबद्धः कनातः तेनतमत्रपौत्रसत्रनाथावशः प्रतिष्ठां नीतेनानानन्दादितोमे

166

गे॰ १६६

ह्लाकान्तिभिरिहैं न चात्र स्कृतप्रपाप्रासादतडागारामादिभिः कीर्तिर्नैरल्लं कृता महीन कल्पस्थाय
यशोविप्रकीर्णं नगरवोत्तरत्न्यास्वस्वं स्थापिताः नास्ति ग्रन्थबन्धनाय पक्षतां न प्रणयिनोऽश्यात्मनि
विशेषं संविभक्ताः न दृष्टश्रुताभ्यागताः कृता निस्पृषः न ज्ञानेन जीवलोकस्वखोन्यत्रभूतानि
नैतेन प्रकृष्टार्थसाधनानां धर्मार्थकामानामेकोऽपि प्रामः किमेनेन कृतमित्यादिमचेनाखिन्नं
स्थिरमिव तस्मिन्नस्तकृतनलेस्थित्वा सून्यहृदयोऽपि यथाक्रियमाणप्रमादसम्माननसम्भावनासम्भा
वितं विसृज्य सकलमेव राजलोकमत्याय तत्क्षणकृतसत्रसम्मिन तद्रूः तोरणबन्धनमालमभयया
संस्थापिनोत्यक्लवरसं स्वर्णसार्वे हेमकलशमानासम्भनिस्मिन संम्रष्टभूमिभागमन्तर्बहिस्सु विप्रकीर्ण
स्वरभिस्रजसमप्रकारमितस्ततः मञ्चवनाकर्मान्तिकलोकेन गृहीतभृङ्गारचामरमाणिना लह
न्नयाङ्कायापकरणाभिवारवनिताभिस्त्राकीर्णं वितानानलवर्तिना सदामोदादिवासितदिगानने
नयामहाल्लितागन्धमादनेन मनाथीह्यनेकपार्श्वमपरपार्श्वोपकल्पितेन न्द्रायकथावस्थानउपवास्यक
रेणुकाक्रान्तबाहाफ़ नमशोषद्वारावहिनबकृवेत्रलोकं महत्वाङ्गम्भीरतयानेकसत्वमारणनयाचम
ह्लाजलनिधेरत्नकवीणं नथाहि सवेलावनमिव यामोक्षितानेककरियहपरिकरेणान्त्रः प्रविष्टम
ह्लाशैलमिव गन्धमादनेन सकल्लोलमिव मञ्चवनमस्यानकमान्तिकलोकामिपरम्पराभिः सा

वर्त्तिमिव प्राहृतिकजनमण्डलावस्थानैः सलभीकामिव वराङ्गनाभिः सरत्नमिव महार्घप्रकर्षैस्स
ह्रस्समालमिव सितचनाकाभिः सफेनपहलमिव धवलकुसुमप्रकारैः हरिमिवानन्तभोगिपरि
करं ख्याप्यमानमिव च प्रविश्यापृष्टहीतप्रतिकर्मनया मलिनवेषाभिरुत्थितदीनशुचीभिरितस्ततो
वराङ्गनाभिर्यामिकलोकेन कर्मान्तिकेषु प्रणम्यमाणा सहस्रीमेवालोककारकेणैव महामोदनावेदि
तेनिस्पृष्टशून्यहृदयोगन्धमादनेयानैःशनैर्वासभवनमायासीत् । तत्र चापनीतसमायोगो विश्रव्या
ह्णानिशायनीयेन तनानालवृन्तानिलेन वीज्यमानोऽङ्गसंवाहिकाभिः शनैःशनैरपनीयमानाङ्गम
स्वेदः समस्तरजनीप्रजागरोद्भवेनाप्यप्रासनिद्रासुखं सुखोसिकया पुनर्वपितः खेदनाय हृतोवि
न्द्राप्राविशत् । यदि तावदप्रतिपन्नकल्पितेनानया वाङ्मिति शोकार्णवे निक्षिप्यते ततय विरहशे
कविक्लवेनात्र शुकनासममम्बां च मनोरमामतायास्या एतस्मादेव प्रदेशाद्गमिष्यामि ततो मयावैश
म्पायनस्यैवात्र हृतं भवति निर्ह्रिया पुनर्गमने चाग्रहिप्रमालम्बते मे हृदयं । तत्किं करोमि
अथवा स्थानएवापतितप्रज्ञाशाङ्का मे प्रियसुहृदा त्वात्मानं मां च परित्यजतामप्यनेन प्रकारेण ग
मने समस्थादचनाकाद्ववरीससमीपगमनोपायचिन्तापर्याकुलमतेरुपहृतमेव ततदर्धताबै
शम्पायनवियोगदुःखमपि परिहासमस्य खमोषधमिव बहुमन्यमाने शुकनासेनमिवायित्वा विश्रा

त्रिभागविनैव हृदयेन धारिते तृतीये च यामशेषे शरीरस्थितिकारणायोदतिष्ठत् । उत्थाय च तेनैवमेका
दृष्टकीनत्रैव वैशम्पायन इति स्वधैर्यावष्टम्भेनैव संस्तभ्य हृदयमसूत्यान्तरात्मा प्रजनेष्वेव संवर्धि
तावशेषराजलोकः शारीरस्थितिमकरोत् । कृताहारश्चान्तर्ज्वलतो मदनानलस्य वैशम्पा
यनविरहशोकाग्नेश्च बहिरपि सन्तापदानात्सहायकमिव कर्तुमुपरिस्थितस्यातिकष्टमुष्ण
स्यापि दिवसकरगभस्तिनिकरः करोम्ययत्नेनैव सन्तापमित्याकलय्यैव गगनतलमथा
रुरोह सवितरि । प्रातप्रयाणाज्ञजनरूपमिवोन्नमद्भिरविरश्मिजाले निर्भिद्य विशन्तीष्विव
शरीरमातपकणिकासु दृश्यमानपाणिसंघातासु तलप्रवेशास्विव सङ्कुटायमानासु पादच्छाद
यासु बहिरालोकयितुमप्यपारयन्तीषु हरिद्रुरालोकेषु दिक्प्रान्तेषु मण्डूदर्शासु भूमिष्ववनिः
सरन्ध्रेष्वपायिषु सङ्कुटमयाकटकरीरोदरानिकुञ्ज्यवनेषु प्रधन्वेषु नातिन्धमस्यासान्नरेषु
नीडावस्थायिषु पतत्रिषु प्रल्वलान्तर्जलप्रवेशिषु महिषवृन्देषु अरविन्ददलशकल
किञ्जल्कविच्छुरितमिवावचोटितविसकाण्डच्छेददन्तुराननाः सरःपङ्कमाहरत्सु करिषु
घोषे रक्तकान्तिषु ललनाकपोलोपान्तेषु दलितमुक्ताफलद्योतकारिणीषु विराजमा
नासु घर्मजलकणिकावलीषु सन्दृश्यमानायां ज्योत्स्नायां ह्रस्यमानेषु तपाक्षरागमण्डलेषु

का° दं° १६८
168

वर्णमानेपयोदवृन्दलावण्यमेव गृह्यमाने दिवसपरिणामे प्रदोषदर्शनाकांक्षिणा उत्पाद्य सरस्तीर
कल्पितमनवरतं तटानि जलासारमेकतो निर्वापितोष्णकरकिरणसन्तापमेकतः सन्नालीकपरि
वर्षवेगवाहिन्या निर्जरिण्येव जलव्ययापरिक्लिष्टमज्जनिर्वालाभिनजलजस्तम्बवालाहितान्धका
रमत्स्मरसमपल्लवलतागृहेन्द्राहतनाखिलस्तम्बासिचयमतत्रुहारिचन्दनचर्चार्द्रं मरकतश्यामप
द्मिनीपत्रास्तीर्णसमस्तभूतलमनन्यामोदमानमनसमस्तस्फटिकनारविन्दारोपणपत्रप्रकरमा
कीर्णसरसबिसकाण्डकल्पितप्रान्तहल्लालमेवेतस्ततो वहन्तीभिः शैवालप्रवालमञ्जरीभिर्जल
देवताभिरिव सद्यःस्नानार्द्रविकीर्णहस्ताभिरुपदृष्टहीनसुरभिकोमलजलार्द्रिकाभिरनावान
हरिणीरूप्रतारिणीभिः हारवलयमात्राभरणाभिरनवरतं सितबालशैवालप्रवालाभिः मृणा
लनाललतालहनकर्णपटवासहारिचन्दनचन्द्रकान्तमणिदर्पणोपकरणपाणिभिरतिब
हुलीभिर्वाराङ्गनाभिरुपेतं परिभवस्थानमिव निदाघसमयस्य निधानमिव शीतकालस्यानिवे
शमिव वारिवाहानामावासस्थानमिव विभावरीणां प्रत्याख्यानमिव दिवसस्य तिरस्कारमिव
रविकिरणानां हृदयमिव सरसः सहोदरमिव हिमगिरेः स्वरूपमिव जलधिस्रोजलमण्डपम
यासीत् । नच चातिरम्यतया दृष्टाभितमकरध्वजोत्कलिकासहस्रविषमं जलासारशीशिरत

गें° १६८

याचोद्रुत्विन सुहृद्वियोगशोकानलं महासमुद्रमिव तं दिवसमेकाकी कथंकथमपि स्वधैर्यया
नपात्रेणालङ्घयत् । लोहितायमाने तपे च सायाह्ने निर्गत्य बहलगोमयोपलेपहरिते म
न्दमन्दमारुतान्दोलायमानधवलध्वजसमप्रकरशोभिनि वासभवनाङ्गणे क्षणमिवा
स्थाने समासन्नैः पार्थिवैः सह वैशम्पायनालापेनैव स्थित्वा द्वितीयायामेव चालितव्यं गृहसा
धनमित्यादिश्य बलाध्यक्षमस्तोदय एव विसर्जिताशेषराजलोको वासभवनमविशत् ।
अथानिचिरात्रौ र्तितोज्जयिनीदर्शनोत्कको विना प्रयाणनान्द्या सकल एव कटकलोकः सज्जीभू
य प्रावर्तत गन्तुं । आत्मनाप्यलब्धनिद्राविनोद अवनतत्येव द्वितीये यामे तूर्यरवकारिणी प्रा
यवाह्निनेनाति बहुना राजलोकेन सहाविरलकटकसंमर्देनैव वर्त्मनावहत् । अथाधनेव
मन्दीयमानायां यामवत्यां रसातलादिवोन्मज्जन्त्सु सर्वभावेषु उन्मज्जन्तीष्विव दिक्षु प्रतीति
वान्यथा समस्त्यमाने जीवलोके विभज्यमानेषु निम्नोन्नतेषु विरलायमानेष्विव वनराजिनेषु
संकुचत्स्विव नक्षत्रतारास्तमेषु गगनतलमारोहयन्त्याः पादस्वबहलमलक्ताररसालोहिते
दिवसश्रियोवशपायसेकान्तवपल्लवइव चोद्भिद्यमाने पूर्वाशाललनायाः कमलिनीरागदायि
नि दिवसकरबिम्बे विस्पष्टे प्रभातसमये कटकलोकेनैव सह पताकिनिनवाज्जयिनीम् ।

का॰
दे॰
१९५
169

अथ तत एव प्रभृति दुःखदुःखाःस्थितैः परिजनैस्त्वाबद्धमण्डलैस्तूर्ध्वैस्तूपविष्टैस्तु दत्तकतिपयस्तूत्थाय
दैस्तु विवर्तमानैस्तु गच्छद्भिस्त्वोन्मुखैस्त्वावाङ्मुखैस्त्वोद्बाष्पदृष्टिभिस्त्वाविषण्णदीनवदनैस्तु हाकष्ट
शब्दमुखरैस्तु दुःखाधिक्याद्गृहीतमौनैस्तु मुनिभिरपि अप्रमत्तैरपि वीतरागैरपि योगिभिरपि
निस्पृहैरपि उदासीनैरपि दुर्जनैरपि स्नेहपरवशैः पितृभिरिव भ्रातृभिरिव सुहृद्भिरिवाति
व्यथ्यमानैरभितस्त्व नगरीजनैस्त्वायत्या पृच्छ्यमानं चाकर्ण्यमानं च विचार्यमाणं चात्र भाव्यमान
च वैशम्पायनवृत्तान्तं समग्रमाशुश्राव । श्रुत्वैवं च चकार चेतसि । बाल्यस्य नावज्ञानस्येयमीह
शी समवस्था किं प्रनष्टेनासा मदङ्कलालितः संवर्धितो वा बालचापलवोऽस्यात्र भूताः तदति
कष्टमेव वैशम्पायनेन विना नाते शुकनासस्याम्बायावा मनोरमाया दर्शनमित्येवाचिन्त
यामास । अथाह्निनोद्बाष्पदृष्टिः सर्ववृत्तान्तमेव विवेशोज्जयिनीं अवतीर्य च राजकुलद्वारि वि
शन्नेव शुकनासभवनं देव्या विलासवत्यागतो राजेति शुश्राव । श्रुत्वा च निकृत्य तत्रैव ज
गाम गच्छंश्च समीपवर्ती ज्ञातवान् वैशम्पायनाद्यापि मदङ्कलालनाबाल एवासि कथं त्वमे
काकी म्लानमानसहृदभीषणो निर्मोत्रच्छेशून्यारण्यप्रस्थितैः केन ते सर्वसत्वव्याघ्रानकारिणी
शरीरनाहूतनाकेन वैशम्पायन परिपन्थिनी शरीरस्थितिः सम्पादिता केन निशा सुखदायिनाय

गे॰
१९५

नीयमुपकल्पितं कस्त्वयि स्थितेऽपि नेतुमुचितो मृत्युमिति वादं दुःखं स्थितः ममोत्सङ्गमुत्सृज्य स

मानसं स्वदुःखावधूतोऽपि न पुत्रक त्वयोपात्ता आगतमात्रस्यैव तेऽपि तत्सम्पूर्ण्यं देवस्तत्र स्वमवलो

कयिष्यामि इति यन्मया न चिन्तितं केवलं तन्मे मन्दभाग्यायाः सम्पन्नं पर्यन्ते नवापि वदनद

र्शनं दुर्लभीभूतं वत्स तत्रैव ते स्थातुं रुचितं दयायतन त्रैव न यमामपि पितरं विज्ञाप्य त्वामपश्य

न्ती न जीवामि जातं न त्वयाहं शोषावेपि दुःखस्यापिता जनस्त्वमेव यमीदृशी निष्ठुरता जाता ज

न्मतः प्रभृत्येव न दृष्टं यस्य जनापि न मानितं तस्य जनोयमेवं विधो मय्यकस्मादेव कोपोयदेवं

परित्यज्य स्थितोसि गतोप्यागच्छ शिरसा प्रसादयामि त्वन्नः कोपपरोऽस्ति मे देशान्तरपरिचर्ये

न्मज्जोनामास्मासु स्नेहः त्वामपश्यन्त्यादिन दर्शनस्य वत्सस्य चन्द्रापीडस्योपर्विन वेदृशी निःस्ने

हता जाता जाता जातेनाभद्रकेन समारोपितं सर्वमेव तस्यापि तादृः खंक्वापि न जानाम्येव कथं त्वं

किं त्वया प्राप्तव्यमित्येतानि चान्यानि चात्र भवनगतो मन्ययन्तनयो विरहशोकविक्लवा वा स्व

यं देव्या विलासवत्याः संस्थाप्यमानामपि मनोरमां प्रलपन्तीमश्रौषीत् तेन चातिकरुणेन

तत्प्रलापेन विषविक्लव इव निद्रागमे निश्चेतनतामेवानीयत कथं कथमपि सहजसत्त्वा

वष्टम्भेनैव संस्तम्भितात्मापि विषण्णतरोपि जज्ञमानो वदनमुपदर्शयितुं मथोत्सवेणैव नि

का॰
दू॰
१२॰
170

स्पन्दसर्वाङ्गः नमन्दराद्रिणेव शुकनासेन सह मथनावसानस्तिमितमिव महार्णवं पितरंपश
म्पहूरनपवोपाविशात् । उपविष्टं च तं चरणामिव स्थित्वा राजा ऽनवीय्यभरगद्गदेन ध्वनिनाभि
न्नवर्षे इव जलधरोऽभ्यधात् । वत्स चन्द्रापीड जानामि ते निजजीवितादपि भ्रातृस्य परिप्रीति
पीडा च स्वहेतोर्वल्लभजनादेवादसंभावयामास सुत्यघाते नयैवनाकिञ्चित्क्रियते तत्रा
स्मनः स्नेहस्य वयसः ज्ञानस्य गुरुजनानुशासनस्य च सर्वस्यानुचितमिमं भावः स्वहृदय
ते हृत्वा आत्मा कर्णयन्त्वहो स्वमाशङ्कन्ते मे हृदयमित्येवं वादिना तातपादेन वचनमात्रेण कगय
दन्यकारितः शोकामर्षाभ्यां प्राह सारम्भ इव तलिलताड्यमानावसृजितेन स्वरेणाम्ब
रेणाशुकनासोऽब्रवीत् । देवयदि चन्द्रमसः प्रभादेह्नेनवा शीतलत्वमस्य मालिनि वातमः
तमसि वा दिवसः महोदन्वति निवासोप्यः दिनेरथारणं वापरार्थोऽप्यसौ वा साधारणमियव
चन निर्गमो वा स्वजनस्य वात्संभाव्यते । ततोऽकवराजोऽपि दोषः तत्रैवमेवानिह्नुष्य तस्या
नात्महानस्य स्नेहच्छमहन्ते जोऽनस्य राजापथ्यकारिणो मित्रद्रुहः हि तत्रास्य कर्म च एलाल
स्य महापातकिनो हतेहतकगावतारयोऽस्य मात्मनो गुणवर्तमास्तुदारचरितं शुनिव
दाटज्जनकं जगति चन्द्रापीडमेवं संभावयति देवो तस्यतः परमपरं कष्टतरं किञ्चित्काचि

गं॰
१२॰

द्पिपीडाकारणं विघ्नेयक्रुणेष्व वर्तमानो दोषैरुपसम्भाव्यते इतरजनेनापि किंपुनर्गुरुजनेन योग्यगुणैरेवा
राधनीयो कस्यापरमस्यात्मनमग्रणगाज्ञापनीयोपि च । जन्मतः प्रभृति देवस्य देव्यापि विलासवत्या दुः
लालनाद्याद्योनरहीन स्तस्य मकृतइव वर्धते प्रकृतिनेमुन्द्रापीडोपि किं करोतु स्वयमेवोत्पद्यन्ते एवं
विधाः शरीरसम्भवा महाक्रमयः सर्वदोषाश्रया महाव्याधयोन्नविषा महाज्वाला विनाशहेतवो।
महोत्पाता भुजगहेतयः महावातिकचक्रधारिणो महाग्रहग्रहग्रस्ता स्तमोमयाः प्रदोषाः मलि
नात्मकाः कलपांसवो निःस्नेहा खला निर्लज्जाः कृपणकाः निःसज्ञाः पशवोपि च । काष्ठदहना निर्गु
णाजालिनो तीर्थजलाशया निर्गौरवाः खरमरुत प्रकृतयोः शिवमूर्तयो महाविनायकाधिष्ठिताये
सकलङ्काः कृपणा इव स्नेहोनेव पात्रमध्यं भजन्ते मलिनस्वभावाः करिकपोला इव दानेनैव नवल।
ताम्रुपयान्ति अनिहन्नयो मणिप्रदीपा इव प्रसादेनैव ज्वलन्ति अङ्कुलग्राभुजगा इव दाक्षिण्यपरिग्रहे
णैवेतरेवामाः प्रजायन्ते गुणाश्रकाः सायका इव सपक्षाश्रयेणैव फलेनैव दूरं विक्षिपन्ते सोपरागाः
पल्लवा इव दिवसातृष्ठैवापरज्यन्ते भूमिपरामृष्टादर्पणा इवाभिमुखेनैव सर्वं प्रतीपं दर्शयन्ति स्वच्छ
हृदयः सलिलाशया इव गाहनेनैव कालुष्यमुपगच्छन्ति येचान्निर्गयेषाम् हृदाऽत्यन्त षपिवक्राः सा
ह्रषपि असाधवो गुणवन्तोपि ङः प्रकृतयः भर्तर्यपि असूयात्मनः निरागसोपि क्रुडानिरीहादय

दिनस्यवोमित्रेष्वपिद्रोहिणः विश्वस्तानामपिघातकाभीतेष्वपिप्रहारिणः प्रपन्नेष्वपिद्वेषिणः प्रणतेष्व
पिदारुणा येषांविपरीतानां गुरवोपिलघवोनीचाएवोच्चा अगम्याएवगम्याः अदृष्टिरेवसन्दर्शनमका
र्यमेव कार्यमन्यायएवन्यायः अस्थितिरेवास्थितिः अनाचारएवाचारः अप्रकृत्तमेवप्रकृत्तमविद्यैववि
द्या अविनयएवविनयोदोः शीलमेवशीलं अधर्मएवधर्मोऽनृतमेवसत्यं । येषांचदुःशाणांश्रा
न्नायताभिसन्धानायनज्ञानाय स्फुनमालजालायनोपशमायपराक्रमः प्राणिनामुपघातायनो
पकारायतस्माद्धोथनार्जनायनयशसेस्थैर्यमात्यन्तिकवैराय नाचिरसङ्गतायपरित्यागः कार्याय
नधर्माय किंबहुना सर्वमेवयेषांदोषायनगुणाय नदत्तावपीदृशाएवकोप्युग्रणएवानेवोत्पन्नोय
मेवंकुर्वनोमित्रमहं चन्द्रापीडस्यकथं तस्यद्रोहमाचरामीत्येतन्नोपपन्नं चेतसि एवहृतेचलित
कृतान्तानांशासिनावश्यंदेवस्तारापीडः पीडितात्रतात्मा मयिकोपंकरोत्येतन्नाशङ्कितं मनसाप्यात्र
कृतमेवेकोजीवितनिबन्धनकथंमयाविनासावर्तिष्यत इत्येतदपिन्दर्शनस्यनापीतितंहृदयेपि
एद्रदोवेशसज्ञानार्थमहमुत्पादितः पिशाकथमज्ञानतस्तेनसर्वपरित्यागंकरोमीत्येतदपिवृथा
ज्ञातस्यनबुद्धोसज्ञानं तदेवममत्युग्रप्रदृष्टेनननष्टात्मनामहदुदृष्टात्मनेन दुर्दर्शनमपि अदृष्टेनहा
ह्ये येनतस्याज्ञानतिमिरान्धस्य किंक्रियतामपरमसौ नियेश्वहमनाप्रयत्नेनशकटवपाटितः अ

ह्स्व देवेनाथवा विनोदार्थं निरस्तामपि सफलपवसितातृणायासो भवति तेऽपि मोषिताः स्नेहमा
बध्नन्ति तेऽपि कृतं जानन्ति परिचयमनुवर्तन्ते तेषामपि सहजः स्नेहो मातापित्रोरपरिहार्यपतन प
व मम पुनरस्यानपोभव लोकस्य पापकारिणो दुर्जातस्य यस्य सर्वमेवाधर्मात्कृतमपि चेष्टाचरितेन
तेनाप्यधर्मादेव कस्यांचिदेव तिर्यग्योनौ पतितव्यं । येन दुरात्मना ज्ञानेन केवलमात्मा स्थावनस्था
पितः सर्वमेव वयमेवं दुःखार्णवे निपातिताः सर्वमेवास्मनाद्विमचेतनाः प्रवर्तमानः स्वहिताय प
रिहृतं किं तेनैतदात्मदुःखीकृतमिति मतिरेव नाववोधपदवीमधिरोहति सर्वथा दुःखायैवा
स्माकं तस्य पापकर्मणो गर्भोपगृहस्य जन्मोत्पत्त्या हेमन्तकालोन्यालिनीमिवोद्धाप्या हे शिशु
हृदयत्रे हे पितः धवो बाहिरवलम्बा निर्गमेन तस्फोटदिव वाग्मन्त्रप्रभवेण नदवसितं च तेनावमाडं म
स्वाच । यत्तवल्पप्रदीपेनाद्ये प्रकाशानं वा सवालोकेन भास्वतः सम्भावन श्रवणायप्रायलयो ।
राज्ञादनमस्तृतांशो मेघाम्बुबिन्दुभिरापूरणं पयोनिधेर्व्यजनानिलेनाभिवर्धनं प्रभञ्जनस्य यदस्म
द्विधैः परिबोधनमार्यस्य तथाहि प्राज्ञस्यापि बहुश्रुतस्यापि विवेकिनोऽपि धीरस्यापि सत्ववतो
व्यवस्यमेव दुःखाभिपातेन विशुद्धमपि वर्षसलिलेन सर इव मानसं कलुषीक्रियते सर्वस्यैव
कलुषीकृते च मानसे किमिदमिति सर्वमेव दर्शनेन पश्यन्ति चित्रमालोकयन्ति न बुद्धिर्बुध्यते

का॰ टी॰
१७२

नाविवेकिनो विविनक्ति येन ब्रवीम्यन्यत् अस्मत्तो लोकवृत्तान्तमाचार्य एव सुतरां वेत्ति किमस्ति कश्चिद
मावित्तिजीवलोके यस्या निर्विकारं यौवने अतिक्रान्ते यौवनभारोहितेशैशवेन सहागलति गुरुजनस्ने
हो वयसैव सहारोहति अभिनवपीनिर्वत्तसैव सह विस्तीर्यते वाञ्छा बलेनैव सहोपचीयते मदो
दोहदयेन सह स्खलनामापद्यते धीर्मध्येनैव सह कार्श्यपथमुपयाति क्षमम्बुरुचयोगेन सह सम्मिश्रयते
हृदयमविनयैः सह मग्नं क्षान्तिभेनोज्झ्यते मलिननाहेतमोहः आकारेणेव सहाविर्भवन्ति विका
राः । तद्यथा एवमप्यपरागमेव सर्वथा दीर्घं भवदपि नदीवेगपयाति चञ्चलनपहन्तेपि न प्रविशा
न्ते गुरूपदेशाः श्रोत्रे स्त्रीवाणिण्यपि नाविघान्तरं विन्दति हृदये स्थैर्यमास्थिरमहान्तो नवलनायांप्रवृत्तौ
जेष्ठवसनेषां सहाविकाराणां च कारणं प्रायः मदमनामा च सर्वमेव जलमायकुर्वाणाव धीमिह
श्चैव जायते । अपि च । दिवसादोषागमनाय दोषागमो नालोकाय आलोकेः सहृशीनाया सहृशो
नमाविवेकाया विवेको सन्मार्गप्रवृत्तये सन्मार्गप्रवृत्तं मोहान्धं चेतेभ्यामप्यवश्यमेव स्खलितस्य
स्खलिते च चेन मित्तल लघ्नापतत्येव लज्जात्रपावरणशून्ये च चेतसि प्रविश्य मदेकुर्वन्केन निवारि
तोऽजुर्वारः सर्वाविनयहेतुः कुसुमधन्वा विलसति वक्रसममार्गेण केन संवार्यो गणाभिरुद्ध सहस्राणि
यैः सत्त्वमेवाधस्ताद्व्रजति अधोगते च सत्त्वे किमाश्रित्य न गलन्तु शील किमवलम्बनं विनयस्य किं

गो॰
१७२

करोत्वनाधारं धैर्यं क्वपदमाधत्तां धीः क्व समाधानमाबध्नातु वयस्यः केनावष्टभ्य वा निश्चली
कृतं मनो विप्रतिपद्यमानानि यन्त्रितानीन्द्रियाणि जगति निन्द्यानि केन निवारितानि दुश्चरितानि
केन वालोकभूतेन न मोभिहृद्धिहेतस्तस्मादितो दोषाभिषङ्गो हि हेतस्य पहन्तो किंवा दर्शयता मम
निबद्धदर्शित्वे बद्धदर्शित्वं चलत्वात्तः कालस्यैवासम्भवात् ज्ञातो भवतः प्रथमे वयसि येनान्वय
व्यतिरेकाभ्यां निश्चित्यानार्ये तो मलिनमपि च परिणामे प्राप्यवतां केषांचिदेव हि केशैः सह
धवलिमानमापद्यन्ते चरितानि न मोहान्धो विषममन्दो मदविकारा गम्यमानेऽनङ्गेऽनङ्गविल
सितेनैकाराज्ये रतिनिद्राविलासवेश्मनि तारुण्यावतारे सर्वस्यैव विषमनन्तरं विषयाभोगोपभि
नस्य मवलिनमापन्नानि किमेवमार्येण लालनीयस्य पालनीयस्यापि शिशुजनस्यापर्याव
लोकनीयानन्दहीनो यदत्रचिन्तमपत्यस्नेहस्याक्रोशागर्भमेवमस्रं । स्वमायमानानामपि
यद्गुरूणां शुचिभ्यो निष्क्रामति शुभमशुभं वा शिशुजनदर्पणे फलति गुरवो हि देवनेबाला
नां यथैवाशिषो गृहजनविनीर्णा वनारमापाद्यन्ते तथैवाक्रोशाः शापनानहैशास्यायनत्र
हि मम कोपावेशादेव मतिप्रकृष्टमभिदधत्यार्ये महती मे मनःपीडा समुत्पन्ना स्वयं तोपि नेश्व
नकष्ट यावद्गम्यते स्नेहः किंत्वनवरुद्धः सम्भवेषपत्यस्नेहस्यानामयं घ्नमघोवेषांवेषा

म्पायनस्योपरि विद्रूपकं त केन किञ्चिदप्याचरितं सर्वपरित्यागं कृत्वावस्थित इति एतदपि कार
णमविज्ञाय किमेवमेव दोषपक्षे निक्षिपामः कदाचिद्गुणो भवत्येव नायमाविनयनिष्पन्नो दोष
एव आनीयतां तत्तावदसौ पृच्छामहे किमर्थमयमेवंविधस्तस्य वयसोऽनुचितः संवेग उत्पन्न इ
ति ततो यथाश्रयकृत्यं करिष्यामः इत्युक्तवति तारापीडे पुनः शुकनासोऽभ्यधात् । अस्तु तावत्तय
वत्सलत्वाच्चैवमादिशति देवोऽन्यतरं भवदपि किमिवास्य विद्रूपकं भवेत् एव राजपुत्रस्य
त्वणमप्यन्यत्रावस्थानमात्मेच्छया वा चेष्टितमित्युक्तवति च शुकनासे कथयत्येवात्रस्लाडितं
दोषसम्भावनयानयापितं कर्णाह्याहतिरूपविषमेवेषहत्य शुकनासे चन्द्रापीडः शनैः समा
वादीत् । आर्य यद्यपि निरुक्तं नो वेद्मि न मदीयेन दोषेणानागतो वैशम्पायन इति तथापि
तातेन न सम्भावितमेवं केन चापरेण सम्भावनीयोऽस्मि सम्भावना च्छेत्तव्यात्र मिथ्यापि न यथा यथा
गृहीतेन लोकेन विशेषतो गुरूणामपि सिद्धिरवाप्यते मे दोषगुणाश्रया फलवती परत्र फलदा
यिनी काशोपकल्पने परमार्थतः तदस्या दोषसम्भावनायाः प्रायश्चित्तमार्योपदेशयतमेवै
शम्पायनानयनाय गमनाभ्यनुज्ञातो तातेन मे दोषशुद्धिर्भवति अनागते त्वं वैशम्पायने न ता
तस्यानया सम्भावनया नागन्तव्यं । आगते च मयि वैशम्पायनेन नागन्तव्यं यद्यसावन्येन

नान्येन तमेवं प्रार्थ्येत तदा नानस्याप्यनुल्लङ्घनीयवचनैरेभिरेव निपतितसुहृत्स्नेहवानीन एव स्यात्तदा
र्घएवकाश्यतमे गमनाभ्यनुज्ञया प्रसा दनचतुरकृमैगं गच्छतो मे हृदयाया भूमोस्य मोपि गमन
परिक्लेशो वैशम्पायनमादायागतमेवावधारयितमामार्थः । अपिच बाष्पवेदसंसोनतः
दः एवमेतदिति योग जन्मात्रपदमेवस्कन्धावारमादायागच्छतीत्यनुज्ञातो वितानेनागच्छतो न्य
दाहं जन्मनः प्रभृति कदाम यागतं स्थितं कथितं क्रीडितं हसितं पीतमशितं सुप्तं प्रबुद्धम
सुसितं वा विनैव वैशम्पायनेन यत्त्वं कस्मात्तस्मादेव पदयोर्नुगतोऽस्मि तन्मातैनेव वत्सल्याः
वामीति तदयानुग्रहोरगमनदोषाइतं तत सामार्येइत्यभिहितवति चन्द्रापीडे तत्रः पीडायप्र
गाढज्ञातामरसात्रकारिणी एव संसपदत्तपातो घटपदालीमिव हृदयविनश्येपेव गमनाय विज्ञा
पयति एव राजः किमाज्ञापयति देव इति शुकनासः राजानमब्रवीत् तथा एवमुक्तोनशुकना
सेन किञ्चिद्दिव ध्यात्वा चन्द्रापीडः प्रत्यवादीत् । आर्ये समाज्ञापनमेषैव दिवसेऽत्र समुपागम
एडलसेन्दोर्ज्योत्स्नामिव करावलम्बिनी वत्सस्य वर्षं इदद्यामीति यावदयमत्र विनाशप्रयो
जेलदकालमिव प्रत्यूहकारी वैशम्पायनवृत्तान्तो विलोलप्रकृतिना विधात्रा नरापातितो
यथाचार्यप्रसादाभिहितमेव देव तत मन्यः शक्नोत्यानेतुं नचतेन विनायमत्रस्यात्तेप्राज्ञः न

दृष्टमेवतातदेवनिस्सृतेनव्योव्यसनार्णवोत्तुङ्गनापोतेन वैशम्पायनमत्यानयनाय चावश्यं देव्यापि ।
विलासवती विसर्जयिष्यत्येव न मामिति निश्चयो मेतस्यात् किन्त्वनिहृत्य वत्सेन न गन्तव्यं तत्क्षणकैः सहा
दारादार्यो दिवसं लग्नं वा गमनाया स्थानं प्रत्युपयति संविधानेकारयत्विन्त्य भिधाय शुकनासस्तु बाष्प
लोचनः चिरमिव चन्द्रापीडमालोक्य आहूय च विनयावनम्रं शिरस्यंसदेशे बाकोष्णपाणिना
स्पृशन्नादिदेश । वत्स गच्छ त्वमेव प्रविश्याभ्यन्तरं मनोरमा संहितायामातरावेदयन् सगम
नमित्यादिश्य चन्द्रापीडमात्मना शुकनासमादाय स्वभवनमयासीत् । चन्द्रापीडस्तु तामस्कि
स्तवर्णीकादम्बरीवरणस्रजमिव गमनाभ्यनुज्ञां हृदयेनोद्वहन्मकस्थानान्ता शुकनासस्य गृहं
प्रविश्य कृतनमस्कारो मातुः समीपे समुपविश्यात्मदर्शनद्विगुणीकृतवैशम्पायनविरहदुःखां
कविलक्षवां मनोरमामवादीत् । अम्ब समाश्वसिहि वैशम्पायनानयनाय तातेन गमनमत्र
ज्ञातं तत्कतिपयदिवसान्तरितं वैशम्पायनाननदर्शनमत्र कमप्यत्यम्बेति । सान्त्वेवमभिहि
तामस्तुवाच । तात किं गमनावेदनेन मां समाश्वासयसि कः खल्वमेतावेतस्मिन्नुद्विशेषस्त
देकथातमेकं न पश्यामि कठिनहृदयं त्वयि प्रयाते यदपि तस्यादर्शने जीवितमासीत् बन्धहेतु
भूतं त्वद्दर्शनं तदपि दूरीभवति तत्र गन्तव्यं वत्सेन पक्वेनापि वायवो रावा प्रवत्स्यो हि प्रपिनाग

तेनामासौ निष्क्रा[illegible]न्त्यां मनोरमायां विलासवती सधैर्यमुवाच । प्रियसखि त्वमेव ममै
वचैवमेतद्यथा त्वयोक्तं मयैतन वैशम्पायनेन विना कं पश्यन्तु कथं तिष्ठतु नार्हमेनं निवारयि
स्मि वारितेनाप्यनेनैव स्थातव्यं मन्ये च । पित्राप्ययमेतद्देवाकलय्य गमनायाज्ञप्तस्तद्यात्ववर
मावाभ्यामेव कतिपयान्दिवसाननयोर्द्वयोरप्यदर्शनकृतां पीडामनुभूतानन्तरं स्यैव वैशम्पा
यनानवलोकनदुःखोत्पत्ते दिने दिने वदनमीक्षितुं तदुत्तिष्ठ गच्छामो गमनसंविधानाय व
त्सस्य चन्द्रापीडस्येत्यभिदधत्येव मनोरमाकुलेषु हृदोत्वा उत्थाय चन्द्रापीडेनानुगम्यमाना
निजवासमगमत् । चन्द्रापीडो मातुः समीपे गमनालापेनैव दक्षिणामिवास्थित्वा राजकुलमगा
त् । तत्र चोपनीतसमस्तयोग्यगमनायोज्ञाम्यता हृदयेन गणकानाहूय रहस्याज्ञापितवान्
यथा विना परिलम्बेन गमनं मे भवति तथा भवद्भिरार्य शुकनासाय पृष्टेनेतानाय वादिनमावे
दनीयमित्येवमादिष्टास्तेनाज्ञापयन् । देव यथा सर्वे पूर्वग्रहाः स्थिताः तथास्मिन्नेन देवस्य
गमनमेव वर्तमानेन पश्यन्ते परं तु कर्मानुरोधाद्राज्ञैव कालः तत्रापि न कार्यमेवाहुर्निरूपण
यात्राकालस्य कारणमिति यस्यामेव वेलायां चित्तनिष्पत्तिः सैव वेला सर्वकार्येष्विति वि
ज्ञापिते मौहूर्तिकैः पुनस्तानब्रवीत् । नातेनैवमादिष्टमिति ब्रवीम्यनया दान्यायिकेष्विकार्येषु

कार्यपराणांप्रत्यहगोगोत्सादिषु दिवसमनिर्वाहपतोव कीदृशीमनन्नशाकयोऽयेष्य यथास्वपवमेगमनंभ
विषाति नेयिदेवः प्रणाममभिस्थमभिधाय निर्गतेषुचतेषु यारीरस्थितेस्व प्रविश्य पुनस्तेमोहूर्तिकाः
प्राणैर्न्यवेदयत् । हृतोस्माभिर्देवादेशः सिद्धस्त्वननयविरहविक्लवत्तवार्थस्तकनासस्य नदनिक्रा
न्तेस्वस्तनेहृनिरात्राविनः मस्थानव्यदेवेनेन्मवेदिनेतैः सार्धकृतमितिश्रदिनचेनास्तानभिहृत्य
हृष्टिविषयवर्तिनीमेव कादम्बरीं वैशम्पायनं च मन्यमानः प्रविष्टायामिव पत्रलेखायां परायणा
मित्यग्रतोधावितेनावधारयंस्त्वेन साश्वतसग्रहसारमूतानि द्वाकथरयात्र गामिन स्तव गान्ताण
यन्नविगणितान्तरगमनखेदात्रस्माहितेनाराजपुत्रांस्तु निहूपयन्ननन्यकर्मा न मध्येर्थे दिवसमे
कांचयामिनीकथंकथमप्यध्यस्यात् । अथात्ररक्तकमलिनी समागमप्रासिसन्नापादिवस
मेदिवसेनास्तशृपगनवति तेजसांपत्यौ तेजस्पातिपतनाश्चिनानलमिव सन्ध्यारागमपराशाया
सहविशाति पश्चिमेगगनभागे सन्ध्यानलस्फुलिङ्गः स्फिकवहुवस्फुरतिनारागणे दिवसाविरा
मान्त्ह्यागमेनेव तमस्तानिमीलमानेषु दिक्मुखेषु निवासाभिमुखेषु खगेषु विरहियोगउदर्खे
दिवकृतान्नमलापेषु वयःसमूहेषु प्रजानितमकाशांजनमेव दोषागमनात्निरालोकं गर्भमिव तु
मःप्रविष्टे पुनर्जीवलोके निज्ञालोकाविकासितस्वर्वदिगवधूवदने जन्मान्तरागतइवोदयवति

तिनत्वत्समागमसुखमत्र भवति भूयोपि भूयस्तः कान्तैर्भरान्निष्कलङ्क इव भगवति निनदत्वनाथे
विस्पष्टायां निपीयमानायां प्रस्थानप्रणामायोपगते चन्द्रापीडे पीड्यान्तर्विलीयमानेव वाष्पोत्पी
डमपारयन्ती पातुमत्यायतनाभ्यामपि नेत्राभ्यां कृतप्रयत्नात्प्रमङ्गलशङ्कया विलासवती मन्द
न्दमावेगगद्गदिकोपरुध्यमानाक्षरमवादीत् । जानक्त्यनेस्वाङ्कपालितस्य गर्भरूपस्य
प्रथमगमनेन गरीयसी हृदयपीडा यस्मिन्नाथस्येनाङ्कादपयाते मम सुतनीदृशि प्रथमगमने
पितेपीडा समुत्पन्ना यादृशी दीर्घेण प्रव मे हृदयमुत्पाट्यन्त इव सन्धिबन्धनानि उत्क्वाथ्यन्त इ
वशरीरमुत्प्लवन इव चेतनो निर्यान्तीव प्राणा न किञ्चित्समाददाति धीः सर्वमेव शून्यं पश्यामि
न पारयाम्यात्मानं धारयितुं धृतोपि बलादागच्छति मे वाष्पासरः समाहितापि मङ्गलसम्पा
दनाय नेचलितमतिः न जानाम्येव किमुत्पश्यामीति किंनिमित्ता चेयमीदृशी मे मनःपीड
त्येतदपि न वेद्मि किं बहुभ्यो दिवसेभ्यः कथममागतो मे वत्सोऽकाण्ड इत्येव पुनर्गच्छतीति
किं वैशम्पायनवियोगाद्द्विगुणस्य गमनमेकाकिनः समुत्पन्ने नेत्रुन वैशम्पायनहेतोरागतादात्म
नपवङ्गः खिन्नयाइतिन चैवं विधायापि पीड्या वैशम्पायनानयनाय गच्छन्तस्ते गमनं वारयितुं
न पारयति वाणी हृदयं पुनर्तिष्ठन्त्येवत्वद्दीर्घं गमनं न दीदृशी मे पीडां विज्ञायय यथाप्रवासितः

का० टी० १२९

170

नु ४

ततस्तथा कथंचिदासङ्गमाबध्य दीर्घकालमात्मना स्थातव्यमस्य चार्थस्य कृते मामञ्जलिबन्धेन शि
रसाभ्यर्थये वत्समित्यादिशन्तीं च मातरं स्नेहदुरापसारिणा वनम्रमूर्तिः स्तनप्रदेशे व्यज्ञापयत्
अम्ब न तदा दिग्विजयप्रसङ्गात्स्थितोऽस्मि प्रथमनागमनदियानेवमेकालं क्लेशो यावद्बहूंश्च परागतोऽ
स्मि तस्मिन्नचिरागमनकृतापीडामेन भावनीयाम्बया इत्येवं च विज्ञाप्य चन्द्रापीडेन सन्निकृष्टवा
ष्पवेगा च कथंकथमपि संस्तभ्यात्मानं निवर्तितागमनमङ्गलागलनाश्रुस्रवेण सिञ्चन्ती शि
रस्याघ्राय गाढंगाढं सुचिरमालिङ्ग्य गच्छद्भिः प्राणैरिव कष्टान्मोचते माता । कृतत्वसमा
ज्ञापितः प्रणतयेन ह्वासभवनमयासीत् । प्रविश्य च देवगमनायनमस्करोति कवराज इत्या
वेदिते द्वारदेशाद्दूरादेव तल्लनिवेशितशिराः शयनवर्तिनो नतमहत्त्वात्स्थित एव पितुः पादा
ब्जः । तथा प्रणाममालोक्य किंचिदुन्नमितपूर्वकायः शयनगतनवबाहुर्यते पिता स्नेहद्रवविस्तं
रितेन चक्षुषा पिबन्निव प्रेमार्द्रं गाढं प्रोच्छ्य सहसोत्थाय विलग्नबाष्पस्वरदयपर्यङ्कालाद्वीन्नः
न्तोऽभवेगाविहस्तिमात्रस्वरमवादीत् । वत्स पिता हन्देशोऽम्ब सम्भावितः इत्येषा मनागपि वृत्तेनेङ्गः एवं
सिकानुकार्यो विनयादानाप्रभृति मेरीतिस्तितोऽप्यस्माभिः परीक्ष्य च गुणैकाधिगम्यो राज्यभा
रस्त्वय्यारोपितोऽपि ततश्चैषा देवराज्यं हि नामैनमत्स्पृष्टीभवेणेवा निरुद्धस्त्वहं महीमस्य स्वाधन

गं० १२९

येवानिमहकृतं जटिलनीतिप्रचारेणेवानितइः सञ्चरं चतुःसमुद्रपर्यन्तभुवनव्याप्येवानिमहत्व
महासाधनप्रसाधनयेवानितइःसाधमपर्यवसानकार्यनन्त्रजालेनैवानितइधरं । अपिच ।
ममहृान्निनयेवानिविषममनीकनीर्थकल्पनयेवइवनरेकाएकशोधनेनैवइगोहं अवि
लप्रजापालनव्यापारेणेवइवीरंसर्वाशाप्राप्स्येवचइ ष्णपेनामहासत्वेनस्थिरप्रकृतेनानदात
विना स्थूललक्ष्येनाश्रुचैानविक्रान्तेनामहोत्साहेनाप्रियवादिनि नामत्यसन्धेनाप्राज्ञेनावि
वेकिनिनाधर्मकचैनोच्छास्त्रव्यवहारिणानाशरण्येना शास्त्रएवेनाकृपालोनामित्रवत्सले
नावाच्यात्मनिनिर्जितेन्द्रियेणापदमेवददाति । यःखलुममग्रेशेणराज्ञाधबलात्मनिव
न्यमस्य चञ्चलप्रकृतेः कर्तसमर्थः तत्रात्तग्रवोप्यपगतस्खलितभीतोयस्त्वैवसमा
पितृत्वेनत्व आलोचितपरावारारासदानेनैवबोद्धव्यमिदंवत्सेननास्तिमयिदोषइति । अपिच
कस्मिन्भारमविनिध्याहमपि दोषमाचरामि त्वयेवसकललोकवञ्चनेयतितव्यं । तत्कृतःख
लुकालोस्माकं अस्खलितेनाचिरंपदेस्थिते नपीडिताःप्रजालोभेननोद्वेजितागौरवोमानेन
विमुखीकृताः मत्तेमदेननोत्रासिताः मार्गणाः क्रोधेननावहासिताः स्वात्महर्षेणतहृतः प
रलोकःकामेनराजधर्मोत्रकृतद्रोहदृशाःसमासेविताःनव्यसनानिसदाचरितानि अनुवर्तिता

नितेन्द्रियाणि धनस्पृहापितं न मनो दूनं रक्षितं न शरीरं वर्धितं न भीतं मरणाज्जपभ्रष्टानि च स्वर्लोके
पि दुर्लभानि सर्वविषयोपभोगसुखानि यौवनेच्छया पर्याप्तमकार्यपरिहारात्कार्यानुष्ठानाच्चो
पार्जितः परलोक इति चेन्नास्ति त्वज्जन्मना कृतार्थ एवास्मि उदयमेव मे मनोरथो यद्दारपरिग्रहा
त्प्रतिष्ठिते त्वयि सकलमेव राज्यभारमासज्य जन्मनिर्वाहलक्षणा हृदयेन पूर्वराजर्षिसेविते
पन्थानमनुयास्यामीत्यत्र च मे व्रतं किं तवैवायमत्र नः प्रतिरोधको वैशम्पायन दुर्नयः स्थितः
मत्येच । न सम्यगनुष्ठितमेवानेन कृतं वैशम्पायनेन कृते चैवंविधमस्य स्वप्नेऽप्यसंभावनीयं समाचेष्टि
तेन तत्तेनापि तथापि कथाकर्तव्यं वत्सेन यथा न चिरकालमेव मनोरथोऽत्र हृदय एव परिवर्तितः इत्य
भिधाय किञ्चिदुन्नानि नेन तूर्यै नैव संपिण्डितं स्वहृदयमिव ताम्बूलमर्पयित्वा व्यसर्जयत् च
न्द्रापीडस्तु तथापित्रा संभाषणया सुदूरमुन्नमितो वैशम्पायनस्मृतिरपहृत्य प्रवृत्तनः प्रणाममेतो न्नमि
तात्मा निर्ययौ । निर्गत्य च शुकनासभवनमयासीत् तत्र च न नयविज्ञापरीतमप्रत्यक्षमिव वाहृदयैः
शून्यशरीरं शुकनासमविरतास्रुपातोपहतमुखीं च मनोरमां प्रणम्य ताहृष्टाभ्यामेव ताभ्यां स
भाव्याशिषा समारोपयन्तामिव स्वदुःखभारमनुभवतो विवर्तनायतयोर्निवर्तितानन्तोऽस्रुवा१
हारनिर्गते गत्वा यत्नेनावलोकितमपि कृतापसर्पणमकृतहर्षहेषारवमनुलोकणीकोपामस्हमन

स्कमनाविच्छिन्नगमनोत्साहं दीनदीनमिन्द्रायुधमालोक्य पुनर्निर्वारणाशङ्कया वैशम्पायनालो
कनत्वरया कादम्बरीसमागमौत्सुक्येन चाकुलमपरिम्लानोमनागप्यात्मनः रयेणैव निरगान्नग।
र्य्याः । निर्गत्य च सिप्रातटे प्रस्थानमङ्गलावस्थानायोपकल्पितामुपकार्यां प्रविश्य बहिरेव
गतो यौवराज्योपकरणराजहंसनिर्जानितकोलाहलेनातर्कितत्कालागमनसम्भ्रान्तेन परिजनेन
राजपुत्रलोकेन चेतस्ततो धावतानुगम्यमानो गत्वानिविस्तृतमेव गत्वा स्थलम् ` यवसमयविम
देशो निवासमकल्पयत् । उन्नाम्यता च हृदयेनाप्रभातायामेव यामिन्यां उत्थाय पुनरेव हृत
वहं स्थान्तस्मादेव वासरादागत्य समुत्कलिकाप्रहीनहृदयः स्वमेव वाञ्छितमनुभावमुज्झाय
यन्नज्ञानन्नन्यथाभाविनं वैशम्पायनविधानमगणयन्नात्मपरिक्लेशं विसहमानान्यविज्ञिनाः स्वार्थसि
द्धिमहत्त्ववर्तिनी विचारयन्नैव विधानिमतो रथ्यमानान्याचिन्त्यदेव च । तथा च । परापल्पकान्त
रपया पृष्ठतोऽनुगम्य बलादानक एव ग्रहः क्वापरं निष्क्रमणमेव मे कौतुकं त्यास्मान्विरहव्यपला
यन्त इति वैशम्पायनस्य वैलक्ष्यमपनयाम्येवं महाश्वेताश्रमसमीपे पुनः स्थापितो मोषत्रवा
सैन्यनया सह हृन्नेमकूटं गमिष्याम्येवं तत्र मत्यति ज्ञानसमम्भ्रमपधावितेनेन स्तनः कादम्बरीपरि
जनेन प्रणम्यमानः प्रविश्य मे दागमननिवेदनोत्कृष्ट सर्वोजनोपक्रियमाणपुण्यपात्रो कासो

का॰
दं॰
१२८
128

केनकथितं कियद्दूरेवावर्तते तदिति निन्यस्त्रोक्कं खीनन्दनेनान्यत्र योपशान्त्यात्रपयाचककगपङ्कसिनिहि
तोपविष्टनीपत्रमपनीयोत्तरीयांशुकाञ्चलकुचाभरणानाशुपनयन्ती श्रावभरणानानीतानिमृणालान्य
पास्य भूषणेभ्योप्यधिकांस्वशरीरशोभामेव सर्वाभरणस्थानेषु धारयन्ती तापसोपशमायिनह्रास्रम
त्राभरणामस्तकुसुमणहरिचन्दनचर्चाविरतिलावण्यधानान्यङ्गानि करपरामर्शप्रयत्नेनकमनीयं
न्यपिकमनीयतरतांनयन्ती मङ्गलग्रानि शायनीयीकृतकमलकुमुदकुवलयकिञ्जल्कदलशा
कलानिपुलकोद्गमेनैवापास्यन्ती कपोलासङ्गिन्येव मणिदर्पणानलेविहसितालिज्ञालामसि
तचामरीमंसदेशसन्निवेशयन्ती मानन्दजन्मनानेत्रप्रवाववर्जितेन बाष्पसलिलेनैवमकरध्वजान
लसन्तापोपशमायजलाञ्जलिमिव प्रयच्छन्ती प्रच्छन्नहृदयशोषेणस्थानमलयजरसेनाङ्गलग्नेनभस्म
नेवमदनकृतभञ्जोनिह्नुत्रमावेदयन्ती मभ्युत्थानप्रसङ्गेनैवकम्पमशाय्याह्रीकुर्वन्ती कादम्बरी
मवलोकयन् दर्शनीयावलोकनफलेन वञ्चयीकृतार्थयामित्येवं मदलेखांसाञ्जलिप्रणाम
नकादयन्नेणसम्भाव्य चरणपतितांपत्रलेखां उत्थाप्यकेयूरकचतुनःपुनःपरिष्वज्यनिर्भर
मेवमहास्वेतोपपादितोद्वाहमङ्गलस्त्वदिनसर्वोहृन्दानिवर्तितेनवैवाहिकमङ्गलस्नानविधेर्भव
द्गुवर्षाभिसञ्जायाःकरग्रहणदेव्यानिर्वर्तयाम्येवमतिबद्धलज्जास्तमामोदाहीपिनहृदयोवासम

शे॰
१२८

वनशायनवनीमत्समीपे समुपविश्य तत्तामिव कृतनर्मालापायां निर्गतायां मदलेखायां त्वपाव

नमत्प्रसुप्तो मन्निकटे किल बलाद्दोर्भ्यामादाय शयनीयं शयनीयादङ्कमङ्कात्च हृदयं देवीकाद१

म्बरीं समारोपयामि । एवमुत्सङ्गगतां नीवीग्रन्थिहरणव्यापृतपाणितया लज्जया समुपानिमीलिते लो

चने त्वत्स्तबनवञ्चितनात्मा चिराद्भवामि एवं सुरैरपि दुर्लभं नवदधरामृतमात्मेसं निपीय संजीवि

तमात्मानं करोमि । एवमप्यतिकोमलतनया त्वं विलीय विशन्त्या इवाङ्गमङ्गे गाढालिङ्गितया सु

खसमन्वेण मकरध्वजानलदग्धमशेषमपि निर्वापयामि शरीरं । एवं परवत्यापि स्वेच्छातेद्य

येव निष्प्रयत्नयाप्यभियुक्तान्त्येव अपमर्षेत्यापि कृतात्मार्पणयेव सङ्गोपितरहस्यया प्रत्य

दर्शितभावयेव देव्या कादम्बर्या संगतः किमपि सर्वजनदुर्लभयोगोकस्य स्पर्शविषयमपि

हृदयग्राहि मोहनमपि प्रसादकरमिन्द्रियाणामुद्दीपनमपि मदनज्वलनभञ्जनोनिर्वाणकर

मुपाहितसर्वाङ्गस्वेदमप्याह्लादकं उपजनितविषमोच्छ्वासश्रमस्वेदमपि ससीत्कारप्रल

कजननमनुभूयमानमपि उत्पादितानुभवस्पृहं सहस्रत्ववारानुभूतमप्यननुभूतमानिस्य१

र्शमप्यनिर्देश्यस्वरूपमचिन्त्यमसमानमतुलस्पर्शमन्त्रपमरसमनाख्येयमीतिपरमं परमध्यान

मत्स्वाधिगतं निर्वाणमिवापरप्रकारं सुरतनाख्यसुखात्तरमनुभूयनिमेषमप्यकृतविरहस्त

येव मह्यं रम्यनवेष्वनेष्वनेष्व हृदयो ष्ठ रममाणः स्वभावरम्यमपि रमणीयतरतां प्रापयामि । एव
मुक्त्वा विरतेऽभोद्देवीमेवाभ्यर्थ्य वैशम्पायनस्यापि मद् लेखया मदुच्चदन्तो करवामीत्येना निवार्य
निवर्तितचित्तयत्नचेतनस्तु त्यिपासा उपशमो जागरव्यथो दिवा रात्रौ चावहत् । एवं च वहतोऽस्य
दवीयस्तयाध्वनोऽध्वपथ एव कालसंयोवर्ष्मनो प्रबलपङ्को ग्रीष्मस्य निःशागमो गभस्तिमनःस्वभा
वरम्यनदीधिते धूमोद्गमो वज्रानलस्फुरितानां महागमो मकरध्वजगन्धकुञ्जरस्य मदान्धतां
मसप्रवेशो विरहातुराणां प्रमोदकालपाशावाग्रवोल्काण्डनहरिणानामभेद्यलोहार्गला दि
ग्वारणानामाक्षीघ हिञ्जीरस्पृष्टलावाहृनामनिमोच्य निगडबन्धोऽध्वगानाम लेख्यकान्ताव
लेखा प्रोषितानां कल्पायसपञ्जरोपरोधो जीवलोकस्योद्गर्जन्नलिङ्गलगवलमलिनघनघ
टाभोगभीषणो निस्फूर्जितध्वनिविषमनरनाडिन्दुणकर्षी माण्डलिनविकटकार्मुकोन वेनव
धारासारासारवर्षमहाहारी प्ररोमार्गमज्जरन्ध्रदुर्वान्धकारितनभस्त्वो निशि शशानष्टप्रत्यो त्विणि
प्रतिज्ञानिवास्तगमनविघ्नकारी बभूव जलदकालः । तस्य प्रथममेवास्य चेतोहारिभिर्मूर्छाव
गैरन्धकारतामानीयन्त दशादिशास्ततनो जलधरैः । अथ तः मज्जनस्तनेन चेतसा स्यन्दका प्यगम्य
नतनोहर्षैः । प्रशान्तान्यतिमलोत्पलवनकान्तिनघनफगलमस्य सलिलप्रान्तसर्जे चरम

मम्बुमुचामुन्नतं । आदावापूर्यमाणमहोद्वेगोत्कलिकासहस्रपर्याकुलं मनोऽस्याभवदवसाने
ह्रोतस्विनीनां पात्रं । अपि च । उत्तरैर्नदीपूरैरेव सहावर्धत मन्मथोन्माथः वर्षजलल्लुलिते
कमलाकरैरेव सह ममज्ज कादम्बरीसमागमप्रत्याशा धारावृष्याऽसहैः कन्दलैरेव सहाभिद्य
त हृदयं । सवेगवातान्दोलितैर्धाराकदम्बकुसुमैरेव सहाकम्पतोत्कम्पितान्तरः घनवनेज
लपतनजर्जरितपत्रैर्भिः नलिनैरेव सहाम्लानतामधत्त नयनयुगलं उत्फुल्लसलिलो
त्प्लवमानैः सरित्तटैरेव सहापतत्प्राणाः परिमलवाहिमालतीमुकुलैरेव सहाजृम्भत
रणकः तथाग्रकमभिघनैरेवाभज्यन्त मनोरथाः तीक्ष्णाकरकोटिभिः केतकीसूचिभिरेवा
दृश्यन्त गात्राणि अन्धकारितदिशामेघतमसैवावर्धत मोहान्धकारः निरुद्धनधात्रेण न
ष्टिदातपेनैवानन्यनसन्तापः तथा च गम्भीरगर्जितैकसत्त्वानोत्कम्पितधैर्यपीठबन्धेन भ
स्तिनवघनैर्घनजललवाचान्तिरभसवाचालचञ्चुभिरुन्नतालचातकैः उद्दाममदारावह्ला
दिभिरवनिमण्डलेषुबहुलैः घनवनरयकाङ्क्षारितथाराम्बुभिर्ताणाञ्जलदानिलैरुन्मत्तम
दकलकेकाकोलाहलैः काननेषु कलापिभिः असमांसलवेपलस्खलितकलकलमुखरै
र्गिरिविभ्रनिर्झरैः कल्लोलास्फालनविस्फारितविषमनिर्घोषमनिर्घोषझाङ्कारिभिः सरित्ता

पृषतैः सर्वतस्त्वविरतेन स्थलेषु संहतेन कन्दलेषूच्चण्डेन शाखिषु कालेनाम्बुषु पङ्केनाकदम्बफलेषु
स्फुटेनाशाद्वलेषु सान्द्रेणाशाखिषु नम्रेणात्मणापल्लवेषु ल्लवनेन तालीवनेषु । तथा च । धारा
पतनमाकर्ण्य चानेन सर्वप्रकारमथ्यरेण हृदयप्रवेशिना धारारवेणोत्कलितेन रात्रौ न दिवा
न ग्रामे नारण्ये नाद्रौ न बहिर्न वनोपवनेन वर्त्मनि न यानेन वहन्नातिष्ठत् वैशम्पायनः स्मर
णेन कादम्बरीसमागमाध्यानेन च कथंचिद्दीपित निर्वृत्तिमध्यगच्छत् ॥ अनधिगतनि
वृत्तिस्थानिकष्टतया वज्रानलस्येव जलदसमयेन्धनस्य मदनकृतभुजो भस्मसादिवकर्तु॰
प्रयतस्य धीरस्वभावोपि समुन्नतावितसकलभूतलेथो राजलेखप्यशोष्यत । येन तदा र
दिगाशानतदालोके नापि मूर्छान्धकारोवलिप्यत आह्लादितसर्वलोकैर्जलदानिलैरप्यद
ह्यत पयोभारमेदुरैः घनैरपि नत्रनामनीयत पाटलितशाद्वलेषु क्रगोपकैरप्यापाण्डुतोम
निपात्यत कुसुमधवलैः कुटजैरपि परवशीक्रियत तथा सकलजगज्जीवनहेतुषु सरित्सु
वेषु चोत्प्लवमानोनवदननवजलजनितेषु मूर्छागमेषु पङ्कपाटलेषु च निमज्जत् । जल
भरस्वागीने वर्त्मनि विलोचनेन च स्खलत् अन्त्रबन्धिषु गमनं विघ्नेषु जलधरध्वनितेषु च स्म
स्यत् अन्तर्हृत्कृप्तवेगाभ्यस्तन्काण्डतानि सहस्रपाः स्त्रोतांसि चोल्लङ्घयत् घनोपाहितहृदि

ना कादम्बरीसमागमनोत्सुक्येन पयःस्रववर्षेण चोद्यमानो जीवितसन्धारणासमनिर्वहन्नस्त्व
द्गमोऽस्य परित्यजन् आनन्द्यमान इव नीडिडिबिरिव क्षुभ्यमान इव जलधरैर्निर्भर्त्स्यमान इवावा
स्फूर्जितैः शकलीक्रियमाण इव शतशोऽनिरुद्धमाहूतिभिर्धारासारैरनिरुद्धाश्चापि जलद
कालेनैतदागमनहेतुर्भूतास्य आशास्य कादम्बरीसमागमाशास्य स्तनितेनाकथ्यनामय
तादृशोऽपि निर्गलितसमस्तप्राणानिव प्रावृट्काले कथमप्यकृतपरिलम्बो नीयत तथा रागाद्धृतिवि
कूजिताद्वेणचम्रकुण्डकुविवलितानमितानननेत्र च्योतदासक्तिसेपिपीडितकेसरमग्रेणैव सन्नत
कर्दमाक्रान्तमार्गखुरेणाहृष्यनिम्नोन्नतस्खलङ्घतिना निषीद्यमानबलजवोत्साहेन राजन्यैः
स्नेनानुगम्यमानो जीवितसन्धारणाय यथानयथानिवर्तिना शतमात्रकोऽभ्यर्थितराजलोकव
चसाप्यप्रतिपन्नशरीरसंस्कारो दिवसमवहद् देवकेवलं । वहंश्च त्रिभागमात्रावशिष्टे ध्वनि
वर्तमानो मेघनादमशब्दीत् दृष्ट्वा च हर्तनप्रवक्त्राननमस्कारं वनमप्राक्षीत् निष्ठुरेनाव
स्मरस्तान्यत्रलेखागमनहेतुनात्रपश्चात् वैशम्पायनहेतुनात्रमेव पृच्छामि अपि दृष्टस्त्वयाच्छोदस
रसि वैशम्पायनः दृष्टो वा वसन्तकारणं पृष्टेन कथितं किञ्चित् न पत्त्राज्ञापि वास्मत्परि
त्यागेन स्मरति वास्माकं दृष्टोऽसि वानेन किञ्चित् परिबोधितो वान्वयागमनाय वेदितं वास्य

मदीयमागमनमुपलब्धवतीनोवाभिप्रायेणापयातिवानस्मान्यदेशाद्वास्यतिवादर्शनंग्रहीष्यतिवा
स्मदन्तरेनयमागमिष्यति वाप्रत्नंमयासहकिंकुर्वन्दिवसमास्तेकोवाविनोदोस्यास्तिष्ठतइति ।
सत्वेवंपृष्टोव्यज्ञापयत् । देवदेवेनत्वद्गमेघवैशम्पायनमालोक्यात्रपदमेववनेतद्गमेता
गतोस्मीत्यादिष्टपत्नचाज्ञयाप्येषाद्यापिदस्माकंवार्तोपजाता यथा वैशम्पायनः प्रतीपमन्वे
दस्तदपवागतइतिचिरयति देवजलदसमयारम्भमालोक्य कदाचिदेषोदिवसेषुदेवेनता
रापीडेन देव्याविलासवत्यार्थेशुकनासेनचकृतप्रयत्नोपिनप्रत्यागतएवाचागतं देवश्चन्द्रापीडः
त्वयाचैकाकिनानस्थातव्यमस्माभिःसमीपयागनप्रायाच्चवयंनिवर्तेस्वाः स्मात्प्रदेशात्कित्याभिधे
य पत्रलेखयाकेयूरकेनचाविचलैः प्रयाणकैरक्षोदं यावद्दूतान्निवर्ततेनोस्मीत्यावेद्यविर
राम ॥ विरतवचनं च तं पुनरपृच्छत् । किमाकलय्यस्याद्यनेननाज्ञायावन्यरायतिनापत्र
लेखेनेति स तव्यज्ञापयत् देवयदाकिञ्चिदन्तरायोनभवति विलम्बकारी तदाविनासन्दे
हेनपरायतनमीत्येवमगच्छतिमेहृदयामिस्त्रकृवति मेघनादेचनसमर्थमिव वितताभोगमकर
धजार्णवमध्यपातिनीं स्वात्रमानात्कादम्बरीस्त्रेहत्योमेव्य विक्लवीभवनः पर्येवर्मत्रीवास्य
जलधाराः कालप्रकृष्टैः नाडिनोमदनानलापिवाभिरवस्फूर्जितं मेनपटहृस्वनेनासारधा

ताः स्मरेषुभिः ग्रामस्वगर्जितं मकरध्वजधनुर्ज्यागुञ्जिताभोगेन कलापिकेकाः कालहलाहला
पैः केतकामोदो विषपरिमलेन खद्योताः मलयानलस्फुलिङ्गराशिभिरलिवलयानि काल
पाशैः बलाकाश्रेणयः प्रेतपताकाभिरापगाः सर्वक्षयमहाप्रस्रवैर्दुर्दिनानि कालरात्र्या
कृतज्ञनरवः कृतान्तहासैः । अपि च । शरीरेपि सत्त्वं कारनयाबलं त्रामनया कान्तिर्वैव
र्ण्येन मतिर्मोहेन धैर्यं परिवादेन हासितं अश्रुचा नयनं अस्वस्थेन वचनं मौनेनाहान्याः सर्वत्र
या कारुण्यानिपाटवेन सर्वमेव चारुत्या दिवसैश्चोल्लिख्यमानमिवानवरतरयवाहिना स्वेद
रसप्रवाहेनापरज्यमानमिव सन्ततैर्निःश्वासप्रभञ्जनैरुत्तव्यमानमिव मदनदुःखोल्कालिका
सहस्रैरजस्रपातिभिरनिलसन्तापज्वरीक्रियमाणमिव मकरध्वजशरासारैर्वेद्ध्येव च सह
स्रीयमाणमिव स्वल्पावशेषमेकल्यं निर्विशेषहृदयेन कादम्बरीशरीरेणैव सहकण्ठ
लग्नं कथमपि जीवितं सन्धारयन्त्या राजकन्याः नीरनलिनमालाविनापार्श्वाहल
मसेव्यन्तः दलनावनमवनरतनलोधो जलप्रवेशाकलुषप्राप्त्रमवशीर्यमाणोहृदयदलगाहन
मामग्रकमलषण्डगृहनस्तवमानापण्डवाकिञ्जल्कदलपाकलमाजर्जरितकल्हारबहवल
यमुड्डीनहंसमसार्थमनवस्थानमारसारसितकरुणमवशिष्टदलनलिनीलीयमानोत्सुक।

लिनचक्रवाकयुगलस्तनकस्यकादम्बकादम्बकाश्रीयमाणोपकूललतन्तुलस्रत्वालकलाविरलब
कबलाकाश्यामितोपान्तपादपस्रपहृतं प्राहृषान्यदिवाहृष्टपूर्वमिवादृष्टहृष्टिरहरवमत्रत्यादि
तहृदयज्ञादमज्ञपार्जितमानसप्रीतिस्तदेवाच्छोदसपाह्निनहिरण्यः एवमसमासमाद । श्रार्स
यंचाप्यसपन्नेव सर्वांस्ववाराणादिदेशा कदाचिदसौवेलक्षण्यादस्मानालोक्यायसमेत्यैव न
चतुर्थेपिमास्यैषवृद्धिताभवत्र भवन्नइत्यादिश्यात्मनापितद्गगनपथविवर्तो ध्याविन्नपथवि
चिन्वहृतनागहृतनानि तरुमूलानिशिलातलानि लतामण्डपकोसम्मसमत्रान्वभ्राम भ्रमंश्च
यदातकश्चित्किञ्चिदवस्थानस्य पलभ्यपृथमतरमेवायज्ञात्रो येनावस्थानाविज्ञमात्रकम
पिनोपलक्ष्यते निरूहे शंगतश्च का स्वामिरेवमेवान्विष्टोहृष्टश्च नत्वकृष्टतरमायातिनं वैशा
म्पायनमहृष्टाः स्मत्स्मदेशान्यदमपिगत्वपादाविवनोलक्षत्ते मेमनश्चष्याद्वत्तनविक्षनाच्चका
दम्बरीदर्शनमात्रकावलम्बनाः क्षणमपिविलम्बमत्र राकर्तमक्षामाः क्षामनयाप्राणाः
सर्वथानष्टोस्मि नदृष्टादेवीकादम्बरीनापिवैशाम्पायनइत्येवगुरुत्वत्रनिश्चयो ध्यपरिच्छेद्यस्व
भावत्वात्स्वस्पाशायाः कदाचिदस्यहृत्त्रात्रस्याभिज्ञा महाश्वेतापिभवत्येवं नावल्पश्यामितनतो
यथाफलंमयतिपद्यते इत्याशेष्यहृदयेयदाश्रमस्यैव नातिदूरे निवेशितन्तुरगसैन्यः समावो

गमयनीयनिर्मोकपटिलघुनी ज्वनोज्झितज्योत्स्नाभिरामे परिधाय वाससी यथास्थितेन पर्याणमे
वेन्द्रायुधमारुह्य महाश्वेताश्रममुपजगाम । तत्र च प्रवेश एवावतीर्य महाश्वेतालोकनजातकु
तूहलात्पश्चादाकृष्टेन्द्रायुधेन परिजनेनानुगम्यमानो विवेश । प्रविश्य च गुहाद्वार एव शिला
तले समुपविष्टां अथोग्रशोकसमस्यमन्युवेगोत्कम्पितसर्वावयवामनवरतनयनजलवर्षिणी
मुक्तावर्षिणीमिवानाहतां लतामिवार्तिदीनदृष्ट्याकण्ठेकण्ठमपि तरलिकया धृतशरीरां महा।
श्वेतामपश्यत् । दृष्ट्वा च तां नाहमस्यामपादि हृदये मा नाम देव्याः कादम्बर्या अप्येव
मतिदुःखमुत्पन्नं भवेद्येनेयमीदृशीमवस्थां दृष्टेनावपि मदागमनेन भ्रूयते महाश्वेतयेत्थं
माकुलाभिन्नहृदयस्त्रोट्टैरिव प्राणैः पदेपदे पतन्निव स्खलन्निव गृह्यन्निवोपसृत्योपविश्य
तस्यैव शिलातलस्यैकदेशे सोद्वाष्पविषमहृदयः वदनः किमेतदिति तरलिकामपृच्छत् ।
सा तु तद्वदनमाया अपि महाश्वेतया एवमुखमालोकितवती । अथोपसंहृतशोकावेगा।
पिङ्गादिकावर्ण्यमाणाकर्णा महाश्वेतैवमभ्यवादीत् महाभाग किमियं श्रावयति वरा
कीमया दुर्वृत्तामभिज्ञानकठिनहृदयया पुनरपि दुःखं श्रवणाद्योऽपि दुःखमात्मीयं श्राव्यतम्
वभवान् अहं मन्दभाग्या मन्दभाग्यजीवितत्वमसनिनी निर्लज्जा निष्करुणा दुःश्रवमपि श्रावये

का॰
उ॰
१८
183

मि । श्रूयतां अथ केयूरकाद्वैशंपायनागमनमाकर्ण्य विदीर्यमानमानसमयाचित्ररथस्य मनोरथैः
पूरितो न मदिरायाः श्लाघ्येनाकृतार्थेनानात्मनः समीहितेन सम्पादितेनापि गृहाभ्यागतस्य च
न्द्रापीडस्य प्रियमत्र तिष्ठतं न चापि हृदयवल्लभसमागमनिर्वृतेन प्रियसखीकादम्बरीवीक्षि
तेस्तन्त्यन्नानेकवैरागारागाढबन्धात्कादम्बरीस्नेहपाशान्निपिष्ठित्वा पुनः कष्टतरतनपस्वरेण
यात्रैवायाता यावदत्र महाभागस्यैव यस्मात्कृतिमत्रमपुनर्भक्तिमिवान्तःकरणेन शून्यशा
रीरस्त्रन्नरत्नमुखस्मृत्तनातमबद्धलब्धयाहृष्याप्रणष्टमिवेनस्तनो विलोकयन्तेब्रह्मणाक
वानमपश्यं । सत्तमाम्रयमस्मत्याननन्याहृष्टिरहहष्टवोपिप्रत्यजानन्निवसत्क्रमेणापि चिरपरिचि
नइवासंभाविनोपुण्यपात्त्युढप्रणयइवास्त्रिग्धोपि परवानिवप्रेमणा शून्योपि किमप्यन्तरस्मरन्नि
वङ्गःविनाकारोपि स्मयमानइवाभिनन्दन्निवाश्रुशोचन्निव हृष्यन्निव विषीदन्निव बिभ्य
दिवाभिभवन्निव क्रोधनइवाकाङ्क्षन्निव विस्मृतनिमेषनिश्चलबद्धपक्ष्मणा नरवहाष्पपूराङ्केण
कर्णान्तभ्रामिणा विकासितेनाऽशुक्रनासेन चक्षुषामन्त्रइवाविष्टइव वियत्कइव चापिव
न्निवाकर्षन्निव प्रविशन्निव सुचिरमालोक्याब्रवीत् । वत्स न तत्र सर्वएव हि जगति वयसस्त्रा
क्तेनस्त्रमहृत्परामाचरन्नवचनीयतामेति । नवपुनरेकान्तवाममत्कातेर्विधेरिव विसदृशानुष्ठा

गैं॰
१८

नैकोयंप्रयत्नः यदियमस्मिन्दृष्टमालतीकुसुमानां मालेवकण्ठप्रणयैकयोग्यानन्तरत्नविनेना
मृणालकष्टनरत्नपञ्चरण्याञ्जैशोनमज्ञानिमुपनीयतेन कुपवयसोरञ्जरूपेण कुसुमनोहारिणी
लतेवरसाश्रयिणा फलेन संयुज्यते पतस्याहिरूपगुणविहीनस्यापि जन्मान्यवशप्रतिनं
ति जीवलोकस्त्वेभ्यः परांमुखोनपमाल्लैशयस्यात्मानं नदाहप्रथावह्लति धन्त्ररापिञ्चपुञ्ज
कुसुमकाशेकोनिष्कारणमुद्रेति चन्द्रमाव्यर्थोवसन्तसमभ्यागमो निष्फलानि कुसुमञ्जव
लयकमलाकरविकासितानि निष्प्रयोजनोजलदसमयाडम्बरोनिरर्थकान्युपवनानि किं
ज्योत्स्नाकिंलीलासरस्त्रालिनेर्मलयानिलेनवेति । ग्रहंतदेवस्यपुण्डरीकस्यैवदृष्टान्तादि
पेतकोनकासर्वेत्रनत्थावदन्नमपि नकस्त्वज्ञतोवा किमर्थेवामामेवाभिदथासीन्मष्टहुवानु
तोगच्छम् । गत्वाचदेवतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वती तरलिकामाहूयाब्रुवम् । तरलिके को
ऽयंयोवा कोपिब्राह्मणाकृतिरस्यावलोकयतो वदतस्त्वान्याहमाङ्गवायायोपलक्षितः तन्निवा
धनामयं यथापुनरत्र नगच्छति अन्यथास्यैव भङ्गकमापद्यतइति । सतुनिवार्यमाणोपि
कुनिवारहतेनमदनहतकस्य दोषैर्भविनव्यानयाज्ञनात्यालीदेवात्रबन्धम् ग्रतीतेषापिदिव
सेष्वेकदाविगाढायायामिन्याम्क्षिरतिविवभवोणादीपिनासमरानलजेपान्न्नामसूर्यमिन्दुमहावे

का॰
दे॰
१८४
184

प्रलब्धनिद्रायां तरलिकायां अप्राप्तनिद्रा सुखासन्नापान्निर्गत्यस्मिन्नेव शिलातले विच्छुरिताङ्गी क
ल्हारसुरभिणा मन्दमन्देनाच्छोदानिलेन वीज्यमाना वांगावस्थाहं चकोरैरिव करैर्धवलितदृशं
शामुखे चन्द्रमसि निहितदृष्टिरपि नाथ मेभिरमृतवर्षिभिरखिलजनाह्लादकारिभिः करैः
तमपि हृदयवल्लभमेव मे देहीति तस्यैव देवस्य सुगृहीतनाम्नो मम भर्तुः पुण्डरीकस्य कथम
भाग्यैर्मे मन्दभाग्यायास्तादृशस्यापि दिव्याकृतेर्महाप्रभवस्य भाषितमलीकमुपजाते जा
तानुकम्पेन चाथवा यथा कण्ठाञ्जिजीवत जीवितं प्रियानपास्यिनीत्येवमेव समाश्वासितास्मि
येन पुनर्दर्शनमेव मे दत्तं किं वा करोतु देवः सुगृहीतनामा पुण्डरीको नाम मयः अस्तु देवोत्ति
प्यनीतः कपिञ्जलस्तु जीवन्नानं कथमियता कालेन तेनापि मे निष्करुणेन वार्ता न सम्पा
दितेत्येतानि चान्यानि चालजालानि दुःखविकारस्पृहीना चिन्तयन्ती जाग्रदेवातिष्ठं ॥ अ
थ निभृतपदसञ्चारणमादराङ्गुत्काण्ठितमनवरतमदनशरशल्यनिचितमिव शरीरमुद्व
हन्तं उद्धिकासकेनकरञ्जः पटलधवलतनुमप्यमनरमेव भस्मसात्कृतमिव मदनकृता
भुजाभरणकुण्डलीकृते मृणालमपरिक्षिप्तमासनवलयमिवावपमवाणाय सकलज
गदप्रतिहतशासनेन कुसुमधन्वना विसर्जितं नन्दैव तमहं न साध्वसोत्कम्पनस्खलितया केन

शे॰
१८४

कीर्णमिव स्मृत्याच्छायापरंगम्यते हृतोस्मि मयेति मन्मथप्रथमसहायस्य चन्द्रमसः करग्राहयेव
कर्णोत्पलमयानज्यमानस्नेहे गावर्जितेन नयनसलिलस्रोतसा सात्मने जलमिव प्रयच्छन्तमात्मे
च्छयैव मत्करग्रहणाय निवर्तितेन स्थानमिव स्वेदाम्भसानयन्तमेव मेवते परमहृदयमविज्ञा
घोपगोत्तमिति पदेपदे निवार्यमाणमिव गुरुणोरुस्तम्भेन हृतनमेवमदालिङ्गनालीकाम
याप्रसारितभुजयुगलं उत्कर्णिकासहस्रविषमं रागसागरमिव प्रतरन्तमनवरतप्रवृत्तेन वा
कृष्यमाणमिव प्रवृत्ताहीर्घदीर्घैर्निश्वाससमरुद्भिरुह्यमानमिव दिक्षुवल्लाविना ज्योत्स्ने
पूरेण रागकस्तूरन्यस्तुच्छाकाननस्रक्मते सत्वेन प्रतिपन्नकृपणेनतया विसर्जितं लज्जयावधी
रितं धैर्येणासंस्पृष्टहीनं तरलतयाधिष्ठितं धार्ष्ट्येन दूरीकृतं परलोकभीत्या:रक्षीकृतं स्वत
च्याविमुक्तं कृत्याकृत्यविवेकेन सङ्कल्पेनात्मन एव केवलस्य वशीस्थितं प्राविष्टमिव म
त्नमिव चोन्मादादापतन्तं हृतोपि दिवसनिर्विशेषेण चन्द्रानपेनाविभाव्यमानं तमेवक
वानमशरणम् । दृष्ट्वा च तं ताहशीं निस्पृहामात्मानि परभयस्रुपगतेचेतस्य:कारवं । अहो
कष्टमापतितं यद्ययमेवोन्मादादागत्य पाणिनापि स्पृशति मां तदा मयेदमङ्गुष्ठमपहृतं कः
शरीरमुत्सष्टव्यं । नचिरादेवास्य पुण्डरीकस्य पुनर्दर्शनप्रत्याशयाङ्गः स्वोन्त्रमङ्गीकृतं

का· दं· १८५

185

व्यथितो मे यातं प्राणसन्धारणमिति । सत्येवं चित्रयज्ञीमेव मामुपहृत्याब्रवीत् । चन्द्रश्रीविहङ्गस्य घतें
मामयं क्रमम्मया रसह्याय स्त्वन्नूमाः तच्छरणागतोस्मि रक्ष मामनाथमानं ममपत्नीकादनं ममात्मनात्व
दायात्तज्जीवितं शरणागतपरित्राणं हि तपस्विनो धर्म एव तदिदानीं ममात्मप्रदानेन नाथ सम्भाव
यिष्यसि तदाहृतोहं माभ्यां कृष्णमापारशिशिकिरणाभ्यामिति । ब्रह्मेत्तन्तदाकर्ण्यपिधिपिस्तत्र
माङ्गनिर्गतज्वालेन रोषानलेन निर्दहन्निव तप्ताग्निपिण्डादिव स्फुलिङ्गं याहृष्यानदा तत्तर्जनायैवं
पादतलाङ्गुल्काम्पितशरीरयष्टिराविष्टवान्मनमचेतयानारोषावेशाद्दुन्तानरमवदं । आः पापक
थमेवं गदतो माशुतन्नमाङ्कनेन निपतितेन वज्रेण श्रवणीर्णिवा सहस्रधा न जिह्वा गलिता वा वाणी
नष्टानि वा नाद्यराणि । मन्येच तेन सत्येवास्मिञ्छरीरे सकललोकशुभाशुभसाक्षी महाभू
तानि पञ्च येनैवं वदन्नाग्निना भस्मीकृतोसि न वायुना पहृतोसि नाम्भसा प्लावितोसि न धरित्र्या रसा
तलं प्रवेशितोसि न तत्क्षणमेवाकाशेनात्मनि विशोषितान्तीतोसि व्यवास्थिते स्मिंल्लोकत्रये ज्ञातत्व
मन्यादितं एवंविधात्राकेनाशुभदर्शितवदनरागः स्वपक्षपातमात्रप्रहृष्टिरनिहुपितस्यानार्थ
नवादी शुभ एव वक्तुमभिप्रवृत्तः तेनाकिमितितन्नस्यामेव जातो छिन्नोसि येनैकान्तहाससहेतवे
वं वदन्क्रोधमपि नोत्पादितवानसि । तद्गच्छेस्तावदहन्तेसंविभागमिमं करोमि येनात्मवच

गें· ८५

नानुरूपां जातिमापन्नो नैवमस्माद्धिया: कामयमसङ्स्त्वल्का चन्द्राभिमुखी भूत्वा कृताञ्जलि: पुन
रवदम् । भगवन्परमेश्वरचूडामणे लोकपाल यदि मया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति
मनसाप्यपर: पुमान्न चिन्तितस्तदायमनेन मे सत्यवचनेनायमलीककामी मदीरितायामेव
जातौ पतत्विति । मत्स्वस्य वचसोनन्तरमेव न वेद्मि किमस्य हृदये मदनज्वरवेगादुत सद्योविपा
कस्यात्मदुष्कृतस्य गौरवादाहोस्विन्मद्वचस एव सामर्थ्यादिति छिन्नमूलस्तरुरिवाचेतन एव क्षि
तावपतत् । अतिक्रान्ते जीविते च तस्मिन्हा तातेत्याक्रन्दानन्तपरिजनत: कृतवती यथास्य महाभागस्य
वामित्रमिस्त्वत्कृतपावतमस्यश्रावी मह्यो महीयसाश्रुलवेन तूष्णीमेवासाविनवन्त्यवर्ती । च
न्द्रापीडस्य तु न दाकर्ण्यैव कर्णान्तायतलोचनद्वयामीलनभग्नहृदयेनैव वचनमोहवस्य ह्यत:
मयत्नायामपि भगवत्याम प्राणभाजास्मि तज्जन्मनि न मया प्राप्तं देव्या: कादम्बर्याश्चरणपरि
चर्यासुखं तज्जन्मान्तरेपि तन्मे भगवती सम्पादयत्री भूयादिति गत एव कादम्बरीसमागमप्रा
सिद्ध: स्वैनैव भेदोन्मस्ते व प्रज्ञलमिव शिलीमुखाघातात्स्वभावसरसं हृदयमस्फुटत् । अथ
महाश्वेतानामानीवरत्नतहज्जसम्भ्रममपातेपुनु चन्द्रापीडशरीरगाया भर्तृदारिके किं लज्जयापश्य
सावदन्यथैव कथमप्यास्ते देवश्चन्द्रापीडोयं भग्नेवास्य ग्रीवा न मूर्धानं धारयति शिथिलासमस्थितो

का॰
टे॰
१८६

186

पि न किञ्चिद्दपि चेतयते नान्तः प्रविष्टतारके लोचने समुन्मीलयति नाप्यथास्थितानां गात्राणामी
षन्नोच्छ्वसितमिव हा देव चन्द्रापीड चन्द्राकृते कादम्बरीप्रियकैवल्यया विना गम्यते इत्युन्मत्ताने
वचसि तरलिकायां तिर्यगाभुग्न चन्द्रापीडमुखविनिहितनिश्चलस्तब्धदृष्टि निश्चेष्टायामेव महा
श्वेतायां ग्राः पापेन्द्र हतापसि किमिदं त्वया कृतमपाकृताखिलजगत्पीडस्य तारापीडस्य हृ
लग्नस्माद्दितमनाथीकृताः प्रजाः सह्यास्माभिर्भग्नाः पन्थानो गुणानामर्गलितानाः कञ्जभोर्थिलो
कस्य कस्येदानीमङ्कं त्यक्ता लक्ष्मीः कोवावलम्बने भवतभूमेः कं सेवन्ते सेवकाः त्वया विना
समाप्ता व्यसनमेव सेवा सहृद्भावस्त्वत्समानशीलत्वं प्रत्यभिज्ञापरिजनस्याद्यालम्बभूतोभृत्यं
दरोहितं गतानि प्रियालापितानि समासमापरित्यागकथा कथं कथावशेषीभूतोसि भृत्यपूर्वाः
केसमाप्तानि सत्रपयाद्य समाधयः साधूनामर्थनाथ्यर्थवत्त्वाय विपन्नेकः समुद्रहस्तव देव नता
तापीडेन धृताधरं धीरस्यापि तेकथं कातरस्य वज्ज्रचाभिन्नं हृदयं दयालोरपि ते कीदृशीयम
घनिर्दयतास्मास्वजाता देव प्रसीद सकृदप्याज्ञया विधेहि भक्तजनाभ्यर्थनां प्रतिपद्यस्व
प्राणान् न त्वया विना क्षणमपि प्राणिति पुत्रवत्सलो देवस्तारापीडः न देवी विलासवती ना
प्यार्यः शुकनासः न राजानो न प्रजाः परित्यज्य सर्वानेवैकाकी क्व प्रस्थितोसि उत्तस्वेयमीह

गे॰
१८६

णी एकपदपवननिष्ठुरताजानात्यकस्मा ग्रुरुजनस्योपरिभक्तिः यदेवं नन्दनपेन्द्रः प्रयासीत्यवनि
तलविप्रकीर्णात्मन्यारटति परिजनेनदाकर्णनोत्कर्णो ह्याकिमेनदिसम्भ्रान्तमनसि समापतति
राजपुत्रलोके समुत्पन्नबोधिम [illegible] निचन्द्रापीडवदनं निवेशितहृष्टिदीननतरल।
ह्रेषारवव्याकुलनाक्रन्दे स्वचैवपर्यायोत्तिमस्तुराद्भुतत्वमानले प्रकृष्टप्रकृतरात्मोन्मोचनायेववोच्च
हितविलीनकनकशृङ्खलायोगेनेवयतामुन्मुग्रनतीवेन्द्रायकथेपत्रलेखा निवेदितचन्द्रा
पीडगमना चन्द्रोदयोह्लंवसिनी वेलेव महोदधेः मकरध्वजाध्यासीकृत्य महाश्वेतादर्शनमा
नापित्रोः पुनः प्रतिपन्नस्पृक्कारवेशाभरणारणानूपुरेण प्रवरमेखलाकलापेन रम्योज्ज्व।
लाकलापेन विकसितानङ्गबलविभ्रमेन घ्राणहृतसुरभिमाल्यानुलेपनपटवासाद्यु।
पकरणेन नातिबहुना मम परिजनेनानुगम्यमाना पुनः केयूरकेणोपदिश्यमानमार्गा पत्रले
खाहस्तावलम्बिनी मदलेखया सह कृतालापा मदलेखे पत्रलेखा कथयतीत्यन्यदेहे तन्न
स्यैकान्तनिष्ठुरहृदयस्य प्राणमनेनिर्घृणस्यागमनमेव नश्चहृथे किंन स्मरसि तत्तदस्य मद
वस्याम गृह्दानस्य हिमगृहके मुहित्वसम्भाय तु विदग्धग्रदवैकान्तभाषितं यत्र सास्मिनमा
लोकितया त्वयैवास्मै स्तनतामेव सम्प्रायकारिमन्त्र दत्तं नदसौ मरणेपि मेघदात्यवमाम

वस्यां । अन्यच्च यदिदमदर्थे दुःखमियमत्रभवती त्येतदस्य चैनस्य भविष्यन्न दातयागमनमेव ना।
कारिष्यत् तदागतोऽप्यसौ यत्किमपि वक्तव्यं तत्त्वयैव मयापुनर्हृदयेनापि नलपितव्यो नोपालब्धव्यो
नचरणपतितस्याप्यनुनयो ग्राह्यः नाहं प्रियसख्या प्रसादनीयेत्यभिदधानैवा चेति नागमनखे
दाकादम्बरी चन्द्रापीडदर्शनायोन्नामयता चेन साजगाम । आगत्य चोद्धृतामृतमिव रत्नाकर
मिन्दुविहितमिव निशाप्रबन्धमस्तमिततारागणमपचितफलकुसुमशोभामिवोपवनमुत्तवा
नकर्णिकामिव कमलमुत्तरवाङ्कुरमिव मृणालमवलूनतरलमणिमिव च हारमुन्मुक्त
जीवितं च चन्द्रापीडमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च सहसा किमेतदिति उथ्याथवतलमायान्ती कथंकथ
मपि मुक्ताक्रन्दया मदलेखया धार्यत पत्रलेखयाप्यनुकम्प्य कादम्बरी तथैव मूर्छेव निस्त्र
लस्तब्धदृष्टिराविष्टेव स्तम्भितेव निष्प्रयत्ना निःश्वसितमपि विस्मृतेवान्नमन्दभागा निस्पन्देव
चन्द्रापीडवदनमन्दानिलताडी यथामाकृष्यमाणनना यदृहापरक्तेन्दुबिम्बेव पौर्णमासीनिशानिशान
परशुपातोत्कम्पिनीलतेव वेपिताधरा किसलया बालालिलिखितेव स्त्रीस्वभावविक्लवेन चेतसा
तस्थौ । यथास्थितान्ता नाम्नुक्रान्तेनादासमपादपतनं मदलेखाब्रवीत् । प्रियसखि प्रसी
दोत्सहजे मे मन्दसभाग्यायादिव बाष्पमोक्षणे क्रियमाणे नियतमतिभरोन्मीडितेन शोकामि

व सरसमङ्ग सहस्रधा स्फुटति ते हृदयमिदं अपेक्ष्य देवीं मदिरां देवं च चित्ररथं त्वया विना ।
कुलहृदयमपि तन्नास्तीत्युक्तवती मदलेखा विहस्याब्रवीत् । अप्युक्तमत्र केऽजतोसि मेवञ्च सा
रकाठिनस्य हृदयहृन्तकस्य स्फुटनमालोक्यैव यन्न सहस्रधा स्फुटितं । अपि च । या जीवति
तस्याः सर्वमिदं माता पिता बन्धुरात्मा सखी परिजन इति मयाऽप्यनिन्द्यमाणाया कथं कथम
पि समाश्वासितं प्रियशरीरं यज्जीवदजीवद्वा सम्भोगेनात्र मरणेव वाञ्छितापि सर्वदुःखानामु
पशान्तये न त्विति देवेनागच्छता मदर्थं प्राणात्रसृजता हृदयमारोपितं अस्मृताचनीत मा
त्मानमस्त्रपानमात्रेण लघुह्वानत्ययानयामि कथं च स्वगमनेनान्यस्य देवस्य तद्दिने नामङ्गलं
करोमि कथं वा पादधूलिरिव पादावपगम्य रचयता हर्षस्थाने रोदिमि किं मे दुःखमिदमेव
विधे अधन्ना मे सर्वाणेव दुःखानि दूरीभूतानि किमपि कथ्यते यत्प्रियदर्शनं कलङ्कमोनाराणा
नः नापेक्षिताः गुरवः धर्मो नात्रसृष्टः जनवादान्न भीतं लज्जा परित्यक्ता मदनोपचारैः सखी
जनं वेदितं दुःखिना मे प्रियसखी महाश्वेतानातस्याः कृते मया निज्ञानमन्यथा मयैवान्यैनदपि चे
तस्मिन्कृते तस्मिन्मदर्थमेवोक्तं न प्राणे प्राणेश्वरी प्राणान्यत्र पालयन्ती त्वयैव किमुक्तम
स्मिन्नसमये मरणमेव सर्वप्रकारेण लज्जाकरं जीवितं अन्नमरणमेव न यदि मम मोपरि स्नेहः

का॰
द्वे॰
१८८
188

करोषि वा मत्प्रियेष्वाहितं च नदात्मनि स्नेहमारोप्य तथा करिष्यसि यथा न तातो ऽम्बा च न महाशोका
दात्मानं परित्यजतः यथा च मया वाञ्छितं मनोरथं त्वयि स्थरयतः येन परलोकगताया ऽपि मे
जलाञ्जलिदायी पुत्रको भविष्यति यथा च मे सखीजनः परिजनो वा न स्मरति वा शून्यं वा मद्भ
वनमालोक्य न दिशो ऽश्रूणि तथा करिष्यसि पुत्रीकृतस्य मे ऽङ्गनसहकारपोतकस्य तया माद्वि
त्रिनयैव माधवीलतया सहोद्वाहमङ्गलं स्वयमेव निर्वर्तनीयं मच्चरणतललालितस्य बाला
शोकविटपस्य कर्णपूरार्थमपि न पल्लवः खण्डनीयाः हस्तसंवर्धिताया मे मालत्याः कुसुमा
नि देवार्चनायैवोच्चेयानि वासभवने मे शिरोभागे निहितः कामदेवपटः पटनीयः स्वयं स्वयं रो
पिताश्च मे चूतलिका यथा फलं बध्नन्ति तथा संवर्धनीयाः पञ्जरबन्धदुःखाद्वराकी कालिन्दी शा
रिकाश्च कश्च परिहासोऽद्यापि मोक्तव्यौ । मदङ्कशायिनी नकुलिका स्वाङ्क एव शाययितव्या
पुत्रको मे बालहरिणकस्तरलः कञ्चित्तपोवने समर्पणीयः पाणिद्वयसंवर्धितं मे जीवञ्जीवक
मिथुनमनाथं यथा क्रीडापर्वतकेन विपद्यते पादसंचारी हंसमिथुनो यथा न हन्यते केनचिद्
परिचितेह वसति एवमेव तपस्विनी बलाद्धिधृता वनमानुषिका वन एवोत्स्रष्टव्या क्रीडापर्व
तकः कस्मैचित्प्रशान्ताय तपस्विने प्रतिपादयितव्यः शरीरोपकरणानि च मे ब्राह्मणसात्कर्त

श्रे॰
१८८

यानि वीणापुनरात्मन एवाङ्कः प्रणयिनी कार्या परमपि यत्नेरोचनेन तदपि स्वीकर्तव्यं ग्रहं पुन।
रिमं ग्रन्थनाकिरणरश्मिभिः स्नानपानचन्दनचर्चाभिरनवरतधारागृहासारसेकैरेकमत्रान।
नह्निनकरनिकरनारकिननारद्वारार्पणैः मणिदर्पणप्रणयनेन मलयजजलार्द्रपद्मिनीपत्रा
स्तरणेन मरसकिसलयप्रस्तरैरकठोरमृणालनालतल्पकल्पनयोद्दिकास कमलकुम्
दकुवलयशायनैस्तुदग्य शोषप्रज्वलेचिताज्वालामालिनि देवस्य कण्ठलग्ना निर्वापयाम्या
त्मानमित्यभिदधानैव कृतविधारणाग्रबन्धान्मदलेखामवष्टभ्योपसृत्य महाश्वेताकण्ठे
गृहीत्वा निर्विकारवदनैव पुनरवादीत् । प्रियसखि कोहमपि न वास्मि प्रत्याशायथात्रराग
परवशा पुनः समागमाकाङ्क्षिणी तृणेतृणे मरणाभ्यधिकानि दुःखान्यनुभवन्ती जीवितम
लज्जाकरमशोच्यमनुपहसनीयमवश्यं धारयामि । मम पुनः सर्वतोहताशायाः सा नास्ति
नदामेत्रये प्रियसखी पुनर्जन्मान्तरसमागमायेत्यभिधायोत्सृज्यमानपुलककेसरोद्भासित्य
सममसाधु मानिलोल्कम्पोत्तरं चोत्पद्यमानानन्दवाष्पवेगोत्तरलासङ्गच्छत्स्वेदमकरन्दबिन्दु
विष्यन्दिनी मुकुलायमाननयनकुमुदाकुमुदिनीव चन्द्रापीडचन्द्रास्तमयविषण्णानदवस्येपि
हृदयेवल्लभसमागमसुखमिवानुभवन्ती सरभसमुपरिपर्यस्ताविजगद्दृस्ताद्धात्रेक्कसमति

का॰
दे॰
१८९
189

वहेन मूर्ध्नि चुम्बयित्वा चन्द्रापीडचरणौ स्रवन्त्येवामृतमिव वार्द्राभ्यां पाणिभ्यामालिङ्ग्याङ्केन धृत
वती । अथ तत्करस्पर्शेनोच्छ्वसितमिव चन्द्रापीडदेहतो उद्गतं तुहिनमयमिव सकलमे
वनप्रदेशमूर्ध्वदृश्यमानरूपं किमपि चन्द्रधवलं ज्योतिर्दिवमुज्जगाम । अनन्तरं चान्तरिक्षादुत्त
द्रीवामृतमयशरीरा वागश्रूयत वत्से महाश्वेते पुनरपि त्वं मयैव समाश्वासितासि तेन तत्पुण्डरीक
शरीरं मल्लोके मत्तेजसाप्यायमानमविनाशमेव त्वत्समागमाय तिष्ठत्येवेदं अपरं मत्तेजो
मयं स्वत एवाविनाशविशेषतो मनाकादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायमानं चन्द्रापीडशरीरं शाप
दोषाद्वियुक्तमात्मना कृतशरीरसंक्रान्तेर्योगिन इव शरीरमत्रैव भवत्योः सम्प्राप्तिपर्यन्तं मास्म
परित्याजयतां नैतदग्निना संस्कर्तव्यं नोदकेन वा क्षेप्तव्यं नोत्सृष्टव्यं वा यत्नेन परिपाल
नीयमासमागमप्राप्तेरिति । तां श्रुत्वा तु किमेतदिति विस्मयाक्षिप्तहृदयाः सर्व एव गगन
तलनिवेशितनिर्निमेषदृष्टयो लिखिता इव पत्रलेखावर्जमतिष्ठन् । पत्रलेखा तु तेन तस्य
ज्योतिषः स्पर्शेन शीतलेनाह्लादहेतुना स्पर्शेनालब्धसंज्ञा सत्वराया आविष्टेव वेगाद्धावित्वा परिव
धकहस्तादाक्षिप्य इन्द्रायुधमस्मात् स्थितासनात् यथावस्थानमेव प्रनवेवमेकाकिनी विना
वाहनेन हरं प्रस्थिते देवे त्वरमाणा माऽपि तिष्ठन्तमसत्याभिधाय तेनैव सहात्मनमच्छोदसरसि

गो॰
१८९

द्विपत् । अथ तयोर्निर्मज्जनसमयानन्तरमेव तस्मात्सरःसलिलात्क्षेवालोत्करमिव शिरसि
लग्नं गलज्जलबिन्दुसन्दोहमयथालम्बिदीर्घशिखावशेषपरिपरम्परामज्जरसंस्कारमलिनत
याचोपस्थितचिरोर्ध्वबन्धजटाकलापमग्रहस्तलग्नलाइदेहासनेन बिसतन्तुसञ्चयेनेव
वक्षस्थलेणोद्भासमानोऽस्त्रमालामरबिन्दिनी पलाशाषष्टमाएष्टुना जीर्णमन्दारवल्कलेनाबद्ध
परिकरः करेणाननावबोधिनी जटाः सशस्त्रसारयन्नस्तसलिलेनाच्छोदसरःसलिलमिवा।
न्नः प्रविशमानान्नायतनाभ्यां लोचनाभ्यामुद्धहन्नपि विग्रहकृतितप्तायसम्भ्रमारकः सहृत्सेवोद
तिष्ठत् । उत्थाय च हस्तेनपवोद्भासमवाष्पजलयाम्याबद्धलग्नया दृष्ट्या विलोकयन्ती महाश्वे
तानस्त्रुपसृत्य शोकगद्गदमवादीत् भगवन्कपिञ्जल वे वियात्वद्गुमण्डपसुमवती यात्वया।
घ्यात्मनः कारणादेव सम्भाविता अथवा कान्तेवेयमीदृशी मयानान्मज्ञायो सम्भावनाया
हमेकाकिन एव व्यामोहहृता स्वर्गेऽपि च देवे पुण्डरीके जीवामि तत्कथयके नाऽसाबुत्ति
प्तनीतः किमर्थं वा किं वा तस्य वृत्तं क्व वा वर्तते किं वा तवोपजातं येनैतावता कालेन वा नाम
पि न दत्तवानसि उतो वा त्वमेकाकी देवेन विना ह्यागतोऽसि इति । सत्वेवं पृष्टो महाश्वेतया
विस्मयोत्फुल्लेनकादम्बरीपरिजनेन चन्द्रापीडानुगामिना राजपुत्रलोकेनोपर्युपरि पतिताऽवी।

का॰ दं॰ १९॰

190

दृश्यमानः प्रत्यावदीत् । गन्धर्वराजपुत्रि श्रूयतां । अहं हि तनयाह्यनार्त्तप्रलापामपि त्वामीकाकिनी
मन्तर्हृदयव्यथस्य स्नेहादाबद्धपरिकरः क्व मे प्रियसुहृदमपहृत्य गच्छसीत्यभिधाय तेनाहमनुब
भ्नन्जवेनोत्पतते । सततमेव प्रतिवचनमदत्त्वैव गीर्वाणवर्त्मनि विस्मयोत्फुल्लदृष्टिभिः अवलोक्य
मानो वैमानिकैरेव गृहीतस्त्रीभिरभिसारिकाभिरलोलतारकेक्षणाभिर्वितन्यमानः प्रणम्यमान
स्तारकाभिरम्बरसरः कुमुदाकरेणाराणामतिक्रम्य चन्द्राभिरामसकललोकं चन्द्रलोकमगा
त् ॥ तत्र च महोदयाख्यायां सभायां चन्द्रकान्तमये महति पर्यङ्के तत्पुण्डरीकमवरोप्यायमयि
त्वा मामवादीत् । कपिञ्जल जानीहि मां चन्द्रमसमहं एवमूर्ध्वदयतो जगदनुग्रहाय स्वव्यापा
रमनुतिष्ठन्ननेन ते प्रियवयस्येन कामापराधाज्जीवितमुत्सृजतानिरपराधः शप्तः । दुरात्म
न्निन्दुहतक यथाहं त्वया करैः संताप्योत्पन्नानुरागः सन्नप्राप्तहृदयवल्लभासमागमः प्राणैर्वियो
जितः तथा त्वमपि कर्मभूमिगतोऽस्मिन्भारते वर्षे जन्मनि जन्मन्येवमेवोत्पन्नानुरागोऽप्राप्तसमाग
मस्त्वमीक्षन्ततीव्रहृदयवेदनो अनुभूय जीवितमुत्स्रक्ष्यसीति । अहं तु तेनास्य शापेनाकुलभुजा
ङ्गिगास्त्रदीपित इव निवसन्निकमर्थमनेनात्मदोषान्धेन निर्विवेकबुद्धिना शप्तोऽस्मीत्युत्पन्नकोप
स्त्वमपि मत्तुल्यसुखदुःखो भविष्यसीति प्रतिशापमस्मै प्रायच्छं । अपगतामर्षस्तु विवेकमारा

मो॰ १९॰

तया ब्रह्मा विसृष्टा तन्महाश्वेता मन्मथस्य सम्भवादप्सरसः कुलाल्लब्धजन्मनि गौर्यामुत्पन्ना तथा चा
येस्त्वयेद्य्यन्नोनेन सम्प्राप्तिस्त्वयैक्तदादेवशापदोषान्मया सह मर्त्यलोके वासेद्ध्यमेव सम्प्रत्यत्र
व्यमन्यथाजन्मान्तिजन्मनीत्येषा वीक्ष्यैव चाविनार्थाय न भवति तदयं यावच्छापदोषो व्यपैति ताव
दस्यात्मना विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशोऽभूदिति मयेदमत्र निक्षिप्तानीतं । वत्साच महाश्वेता
समाश्वासिता तदिदमत्र मन्त्रैर्जप्याप्यायमानमाशापदघातिन्यं तमथ कन्यातां गत्वा तस्य देहस्ता
न्वेष्टेन केन वे निवेदय महाप्रभावोऽसौ कदाचिदत्र प्रतिक्रियामपि कांचित्करिष्यति इत्युक्त्वा
माविसर्जयत् । ग्रहत्तविनाहृतनोवयस्येन शोकवेगान्धा गीर्वाणावर्त्मना थावत्तन्यत्तममति
कोथन वैमानिकमलङ्घयम् सत्तमां निर्दहत्विव रोषकृत भ्रजाभ्रकुटिविकरालेन चक्षुषा नि
रीक्ष्यब्रवीत् । दुरात्मन् मिथ्यातपोबलगर्वितैर्विमानितिवितीर्णोऽपि गगनमार्गोपधत्त्वयस्मै उद्दा
मचारिणा त्वया मेनैवोल्लङ्घितस्तस्मात्त्वरगाप्यवभूत्वा मर्त्यलोके वहेति ग्रहत्तनसन्ध्याप्युपक्षा
कृताञ्जलिरवद । भगवन् वयस्यशोकान्धेन तत्त्वमयोपलक्षितो नावज्ञाता तत्प्रसीदः
पसंहरमेशापमिति सत्तमांऽपुनरवादीत् । दत्तापघसम्प्राप्ति मयानान्यथाभवितमर्हति
तदेतत्तत्करोमि कियत्तमपि कालं यस्यैव वाहनत्वमुपयास्यसि तस्यैवावसाने स्नात्वा वि

गन्तव्यायोर्भविष्यसीत्येवमुक्तः स पुनरवदत् । भगवन्यद्येवं ततो विज्ञापयामि तेनापि मे प्रियव
यस्येन चन्द्रमसा सहप्रणयदोषान्मर्त्यलोक एवोत्पत्तव्यं इत्येतावन्मपि भगवान्प्रसादं करो
तु मे दिव्येन चक्षुषावलोक्य यथा तुरगत्वेपि मे तेनैवमह्वायोगेन सह समायोगो भूयादिति ।
स त्वेवमुक्तोऽनुकम्पमान इव ध्यात्वा पुनर्मामवादीत् अनया स्नेहललनया तेन ममार्द्रीभूतहृदयेन दाः
लोचितं मया उज्जयिन्याममयमप्यहं तोक्तस्यैव तारापीडनाम्नो राज्ञः सुतनिर्दर्शनेन चन्द्रमसा तनयत्व
मुपगतेऽथ वयस्येनापि ते शुकनासेन तन्मात्रिण एव शुकनासस्य तनयस्येव परमोपकारिणा स्व
ह्यात्मनो राजपुत्रस्य वाहनतामुपयास्यसीति । अहं तु तद्वचनानन्तरमेवाधः स्थितेन महोदधौ न्य
पतम् । तस्माच्च तुरगीभूत एवोदपतं संज्ञातमेतत्तुरगत्वेपि नापनीयाता येनायमयास्यार्थस्य
कृते किन्नरमिथुनानुसारी भूमिमेतामुपनीतः तदेष चन्द्रमसोऽवतारश्चन्द्रापीडः योऽप्यसौ प्रा
द्युनादेवानुरागसंस्कारादभिलषन्त्वाजानन्त्या त्वया पापया शापेनानिर्दग्धः सोऽपि मे वयस्यः पुण्डरीक
स्यावतार इत्येतावच्छ्रुत्वा देवपुण्डरीकजन्मान्तरेऽप्यविस्मृतमदनुरागमस्यानिबद्धजीवितं म
च्छरणमनुस्मृत्यावलोकिन्नन्मय सकलजीवलोककण्ठं लोकान्तरगतस्यापि तेऽहमेव राक्षसीवि
नाशायोपजाता दग्धप्रजापतेरियदेवनिर्माणे दीर्घजीवितप्रदाने च प्रयोजनं निष्पन्नं यत्पुनः

प्रनस्तेव्यापादनेस्वयंकृत्वाचपापकारिणीकस्त्रपलाभे किंब्रवीमि कस्मैकथयामि कमाक्रन्दा
मि कमुपयामि शरणंकोवाकरोतु मयिदयां याहमधन्यात्मनैवदेवप्रसीदत्वं तदयां देहिम
तिवचनं इत्येतानन्यत्तराण्युच्चारयन्ती अपिनमन्येतज्ञेच नवापिचोत्पन्नमेव मन्दभाग्यायां म
यिवैराग्यं येनैवमापिविलपन्त्याः प्रतिवचनोददासि हृतास्यनेनैवात्मनोजीवितस्योपक्रंप
येनिर्वेदेनेस्त्रन्मुक्तार्तनादाश्चेरस्ताडनमवनावात्मानमपातयत् । कपिञ्जलस्तु तथाकृत
प्रलापांतामवादीत् गन्धर्वराजपुत्रिकस्तवात्रदोषोयेनैवमनिन्दनीयमात्मानं निन्दावादे
योजयसि । कोवाधन्यास्त्वेवमात्रकेत्रिभुवनेयेदुःखस्यावसरोयदेवेश्वचात्मानंव्यापादय
सि यदस्मसंनत्त्वयानिसृष्टं हर्षोत्कानहृदययावयस्यस्यैव समागममनुपाश्रयायथाच मा
पदोषादिदमुपनतं द्वयोरपिभवत्योःदुःखमेवमयाकथितं । अपिच चन्द्रमसोपिभारतीभव
तीभ्यांस्कृतेवतन्मयाचना आत्मनोवयस्यस्यचाश्रेयस्करोयपोकाङ्क्षबडः द्वयोरपिश्रेयसे
यदेवभवत्यङ्गीकृतं तदेवात्रबध्यतां व्रतपरिग्रहोचिततपः तपसोहिसम्यक्कृतस्यनास्तिसा
ध्यंनामकिञ्चित् । देव्यास्तुगौर्यास्तपःप्रभावादेवातिदूरासदस्मरादेरपि यावदिदंदेहा
र्थेममामादिनपदनत्वमापि नचिरात्रैवैव वयस्यस्यमेकृते निजतपःप्रभावात्पदमाप्स्यसीति

का॰
द॰
१९२

192

महाश्वेतांपर्यबोधयत् । उपशान्तमन्युवेगायांच महाश्वेतायां विषमदीनमुखी कादम्बरी कपि
ञ्जलमवादीत् भगवन्पत्रलेखया सख्यात्वया सहास्मिन्सरसि जलप्रवेशः कृतः तत्किंतस्याः
वृत्तमित्यावेदनेन प्रसादं करोतु भगवानिति । सतु प्रत्यवादीत् । भगवति सलिलपातादनन्तर
न कश्चिदपि न वृत्तान्तो ज्ञातः तदधुनाह्वा चन्द्रात्मकस्य चन्द्रापीडस्यात्मा कपुण्डरीकात्मकस्य
वैशम्पायनस्य पत्रलेखायावृत्तान्तमिति सर्वस्यैव वृत्तान्तस्यावगमनाय गतोऽहं मर्त्यलोक
त्रयस्य ज्ञानस्य श्वेतकेतोः पादमूलमित्यभिदधान एव गगनमुदपतत् । उत्पतितेचतस्मि
न्विस्मयानुवृत्तिशोकवृत्तावपि चन्द्रापीडमालोक्यालोक्य गलितनयनपयसि यथावस्थान॰
मपहृत्यास्थितवति सपरिजने राजपुत्रलोके कादम्बरी महाश्वेतामवादीत् । प्रियसखि
तुल्यदुःखतानेन यातनाचिरात्त्वल्लब्धस्नेहस्यापिनाम्नाभिभवता विधात्राशरीरः सन्त्यादि
तं श्रद्धयावदनेनेदर्शीयन्ती प्रियसखीतिभाषमाणा नलज्जेनवाप्यद्यैवाहं प्रियसखीजनालास
म्प्रतिमरणे जीवितं च न दुःखायमेतत्कोपरः प्रष्टव्यो मया केनवापरेणोपदेष्टव्यं तेनैवंगता
यायत्करणीयं तदुपदिशतु प्रियसखी नाहमात्मना किञ्चिद्वेद्मि किं कृत्वा श्रेयस्तस्कुर्व
ती कादम्बरी महाश्वेताप्रत्यवादीत् । प्रियसखि किमत्र प्रश्नेनोपदेशेन वा यदेवेयमनतिक्र

गं॰
१९२

मरणीयाप्रियतमसमागमनप्रत्याशा कारयति तदेव करणीयं प्रणडरीकहस्तात्रस्यापकपिञ्जले
न स्फुटीकृतः तदत्र वागाश्वासकेनैव समाश्वासितया मयानपारितमन्यत्किञ्चिदपि कर्तुं त्वम
न्यत्करोषि यस्मात् मन्ये यस्यानमिदं चन्द्रापीडशरीरमङ्क्षु पवासते । तदन्यथात्वस्य करणीया
विज्ञायावदिदमविनाशितिष्ठति तावद्देवनवज्ञस्यात्र वृत्तिश्रुत्वा किमन्यत्करणीय । अ
प्रत्यत्वाण्ण हि देवतानां सुदृषमकाष्ठादिमय्यः प्रतिमाः श्रेयसे पूजापुरस्कारेणोपचर्यन्ते
किं पुनरियं प्रत्यक्षादेवस्य चन्द्रापीडनाम्नारिनस्य चन्द्रमसो मूर्तिरनाराधितमसत्रेस्तुक
वत्याता महाश्वेतनायाताम्मीमेवोत्थाय तरलिकयामदलेखयाच सहोत्थापिताम वेदाहृत्य च
न्द्रापीडतत्रमन्यस्मिन् शीतवातातपवर्षादिसर्वदोषस्तृन्ये शिलातलेशानैरवेदयन्नोत्स्याप
यित्वा अपनीतसूक्ष्मावशेषाग्रहणामेसगलमात्रकावस्थापितैककरशोभाभूषणा स्नाता अ
चिरंभुत्वा परिधायधौतश्राचीनांशुकूले मन्दालयपुनः पुनर्गाढलग्नमथवाकेसलय [illegible] ।८
[illegible] वाष्पधारातरलिततलोचना अन्यदेवाकिमप्यचिन्तितमत्रमन्त्रावितमनभ्यु
सिमनगापतनसूपबलाहालाविलोमप्रकृतिनालीक पाण्डुतेनदग्धवेधसा कार्यमाणयान्ये
वमङ्गविभ्रमसमधूपाल्लेपनानि मुरतोपभोगायानीतानि नैवेद्य देवतार्चनासपर्याचित्ते समुपाय

का०
द०
१९३
193

चन्द्रापीडमूर्तौ मूर्तिमतीव शोकवृत्तिरात्तरूपा रूपान्तरमिव तत्क्षणेनैवोपगता गतजीवितेव सुस्तना
मुखोन्मुखावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडास्योडीकृतहृदयापि दूरवर्त्ती बाष्पमोक्षमहामहत्तेः शो
कादपि मरणादपि च कष्टतरामवस्थामनुभवन्ती तथैवाङ्के समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया
हृदयान्नमनागपि विचलितेनापि भ्रूभृकुटितेनापि श्रमनिपन्नस्नानभोजनेन मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन तस्य
परिजनेन सह निराहारैव तं दिवसमशेषमनयत् । यथैव च तं दिवसमशेषं तथैव तां गम्भी
रमेघघोषरोधभीमामनवरतगर्जितधानकम्पितहृदयबन्धामाबद्धकलकलकलापिकुलके
काकोलाहलाकुलितचेतोहृत्प्रहासमनुरागरहितविधवितस्रोत्रेन्द्रियानुदर्शननवतताडि
तस्मयानपीडितहृदयमशानिनिर्ह्रादनर्जिनापादितभुवनज्वरां ज्वलत्खद्योतनिकरजर्जरितनव
हलतमः प्रसरभीषणतमां तमस्विनीमपि हरीकृत्य बलाबलात्सहस्रभुवं भीतिमपवित्य च चन्द्रा
पीडचरणकमलाचेतितस्वशरीरावेदाजागरती समपविष्टेव क्षणमिव क्षपितवती । प्रातश्च
तदुन्मीलिते चित्रमिव चन्द्रापीडशरीरमालोक्य शनैः शनैः पाणिना स्पृशन्ती पार्श्वस्थितां म
दलेखामवादीत् । मदलेखे न वेत्सि किं सचेव शान्ततनिर्विकारतयैवेत्यन्ततनाहृशीमेवेर
मीतत्त्वमावलयामि तत्क्षमपि तावदादरतो विलोकयेत्यस्त्वा तमदलेखानामन्यवादीत् ।

गे०
१९३

प्रियसखि किमत्रानिरूपणीयं अनुगतात्मनो विरहव्यापारमात्रकमस्यापहृतमन्यत्तादृशमेवे
दमशेषं कपोलाद्याकारसौन्दर्यं स्निग्धावर्तं यथा तथैवायं वदनाश्रयभागः स्निग्धकुन्तलकलापः त
थैवेयमिन्दुशकलाकारिणी कान्तिर्ललाटस्य तथैवेदमाकुञ्चितनीलोत्पलयुगलमिव
कर्णान्तायतं लोचनद्वयं तथैव चेदमाबद्धमनोऽपि मद्दृष्टिमिनाविवोल्लासितकपोलमूलो ह्याधि
माद्रौ तादृशापवचायमम्लानकिसलयच्छविरधरस्तथैवेदं विद्रुमलोहितनखाङ्कुलित
लं पाणिपादं तदेवेदमविगलितसहजलावण्यसौकुमार्यं गात्राणां सौष्ठवं तदस्त्यासा
भावती कापिञ्जलोऽस्य शापहृतात्रस्थेति सम्भावयामीत्युक्तवत्या मदलेखया मानेदं निभ
रा महाश्वेतायै दर्शयित्वा चन्द्रापीडस्य चरणतलनिबद्धजीवितनाय राजपुत्रलोकायापि दर्शितं
वती सत्त्वविस्मयोत्फुल्ललोचनः सर्वएवावनितलनिवेशितशिराः प्रणम्य चन्द्रापीडचरणौ
स्थित्वा कादम्बरीमज्ञापयत् । देवि त्वत्प्रभावोऽयं देवमस्मान् प्रापितः परित्यज्य हृद्गते
स्यापि देवस्य तादृशमेव प्रसन्नमिन्दुमण्डलयुक्तनिद्राविवदनमीक्ष्यते । तथैवेदं चरणाक्र
गलमविकारि प्रणम्यते तथैव च मनःप्रसादोऽत्रभवमत्यापालालसं हृदयमन्यदेव तन्मा
त्रकेषु केन कदाचिदाहृष्ट स्फुतमत्र भूतं वा यदस्माभिर्निर्जीवस्य देहस्य सजीवलिङ्गानि दृश्य

भिहितवति राजपुत्रलोके ससखीजना सपरिवारा च कादम्बरी स्वयमेवोत्थितानांचेन क्रमसमास्त्वं
त्वा निर्वर्तितचन्द्रापीडचरणस्नानसंस्कारा शरीरस्थितिकरणायादिदेश सकलमेव राजलोकं
निर्वर्तितस्नानाशने च तस्मिन्नात्मनापि महाश्वेतोपनीतानि तथैव सपरिकराफलान्युपयाते
वती कृताहारा च पुनस्तथैव चन्द्रापीडचरणावङ्के नोद्वहन्ती तमपि दिवसमनयत् । अन्ये
द्युश्चोपजातहृज्जनरमत्यथा चन्द्रापीडशरीराविनाशप्रतिमदलेखामवादीत् प्रियसखि देव
स्य शरीरमिदं सम्यगुपचरन्तीभिरवश्यं शापापगमयावत्स्थातव्यं । तदिदमस्मद्वृत्तं त्वत्रा
त्रैतानयाम्बयैव च गत्वा निवेदय येनान्यथा मा न सम्भावयतः दुःखमदर्शनेन तिष्ठतः यथा वा
मामेवंविधां दुःखभागिनीमागत्य न पश्यतः तथा करिष्यसि न शक्नोम्यहं तातानम्बां च द्रष्टुं
शोकावेगं धारयितुं यथा चोपवनमपि देवमालोक्य न कुथितं सा किमर्थमथत्ना निःसमायित
जीवितव्ये देवे प्रतिपन्ननियमा रोदिमीत्यभिधाय च तं विसर्जयत् । गतागतयाचनया प्रियस
खि सिद्धं तेभिवाञ्छितमेव सन्दिष्टं तातेन चित्ररथेनाम्बया वा मदिरया गाढं गाढं पुनरालिं
ग्य शिरस्युपाघ्राय च वक्तव्या वयोवचनाद्वत्सा । कालमेतावन्तं मनस्येव नैतदावयोरा
सीद्यथा जामातृरहितावत्सा द्रक्ष्यतीति । तदद्यमेवावयोः परमश्चानन्दो यद्वत्सायाः स्वयं ज्ञा

तावृतः तत्रापि अवसरे भगवतो लोकपालस्य चन्द्रमसोऽवतारः तद्दर्शनादेव शापावसाने जा
मात्रैव महानन्दबाष्पनिर्भरमाननारविन्दं द्वयावप्यावेदिते निहितेनान्तरात्मना देवेन व
द्यपचरन्तीं तं चन्द्रापीडशरीरमतिष्ठत् । अथापगतवति जलदसमये वननिरोधाद्वन्त्यादि
व निश्शङ्के जीवलोके प्रसरन्तीषु शरत्सु फलभारावनम्रकमलवनपिञ्जरासु ग्रामसीमा
स्वङ्काशधवलास्वरण्यस्थलीषु सेव्यतामुपगतेषु वप्रपादतलेषु कल्हारहारिषु जरस
मामोदपीनलासु यामवतीषु शेफालीपरिमलवाहिषु निशावसानमारुतेषु सहचन्द्रप
ह्लमानेषु नमेषु हासप्रफुल्लेन्दीवररजोवाससुरभिषु सलिलापसरणाक्रमनवेगमानेषु पाण्डुर
षु स्फुरमारुतीरसेकतन देवाम्रवल्लीच्छन्नानामापन्नास्वापगासु पङ्कपरिहरणाक्षेषु तिसृ
ष्वापक्छन्नेषु मन्दायमानकर्दमोद्धियमानाभिनवपदवीकेषु पुनरपि पान्थलोकेन प्रवर्तित
नेषु प्राग्जलवर्त्मसु जम्बालविरामात्सर्वतस्तरङ्गाढ्ये सहृद्यासु सज्जानासु भूमिषु कदाच
न्द्रापीडचरणमूलोपविष्टां कादम्बरीमुपसृत्य मेघनादो व्यज्ञापयत् । देवि देवीयुवराज
स्त्रियसन्तोत्सवनाम्ना देवदेवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्या शुकनासेन च वार्त्ताःप्र
प्रेषिताः ते च देव्याः प्रवत्ते शोकमाल्यं वहन्तो परिहरन्ति यथावृत्तं सर्वमाख्यायास्माभिर्विभ

का॰
उ॰
१९५
195

हितः भवन्तं च प्रहिण्वता देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चिदपि सन्दिष्टं नापि देव्याः कादम्बर्या नन्दकेन
विलम्बाय प्रगल्भा हृद्रामखिललोकार्तिहरावनिततलक्ष्ये देवदेवाय नारायणाय यावेदयन्त्य
भिहिता स्तने अस्मानमनुनिर्भर्ताः प्रत्यवदन् यथा भवद्भिः कथितं तत्र यातिष्ठत तावत् क्र
मागतस्नेहो भक्तिरनुवृत्तिर्वा कार्यगौरवं कृत्वाज्ञातकुलमेव देवाय लोकनं प्रतिबलात्कारय
त्यस्मान् । यदि च भवतामपि वार्तामात्रकोपलभ्यप्रवायमर्थः ततो कथ्यतेस्माकं भवद्भिः
समुपलभ्य प्रतिनिगमनमथ चोत्तरयनविषयगामी तदा वयमपि तेनाहृष्याप्रवके ष्वणपकर्मा
णोद्येन प्रसाद्य देवं अस्माभिरपि चिरन्तनं चरणपरिचर्या देवस्य पवित्रितप्रवात्मा अस्माक
मपि सर्वदा दर्शनगोचरावस्थानेन प्रसादं कृतवानेव देवः किमद्य ज्ञातेनैव देवस्य पादार
विन्दवन्दनाप्रसादेन संविभज्य विसृज्यामहे तएव वयं पादलग्नाः स्वावरणैरेव तद्विज्ञाप्य
देवीं देवस्य कथं राज्ञस्य पादप्रणामेनास्माकं सफलयतु भवानागमनपरिश्रमं । अन्य
थाभ्रमिमेतावतीमागत्य सम्भवे सत्यप्रत्यादिष्टकवराजशरीराः सन्तो देवदेवेन तारापीडेने
व सृष्टाः वयं किमस्माभिर्देवो विज्ञापित इत्यावेदिते देवीप्रमाणमिति विज्ञाप्य तूष्णींस्थि
तवति मेघनादेन कालसमुचितेनानाश्वासमश्रुजलवेल्लव्या विनीयमानेव सख्या अत्र:

गे॰
१९५

मञ्चितं वाष्पं आकुलनयनतारकाभ्यामापिबन्तीव विलोचनाभ्यामक्रन्दन्दिकारणमाणकण्ठी क
थंकथमपि कादम्बरी चिरात्तस्त्ववाच । अस्थान एव ह्रिणैर्गमनमङ्गीकृतमनालोक्य देवमेव
मेव यातः सत्त्वः किमुच्यन्ताम् । अपि च वृत्तान्तमेवायमेवं विधो लोकातीतो यत्रावलोकने
नापि न सम्प्रत्यय उत्पद्यते किं पुनरालोकनेन परं चैकेनैव मात्रकोपदर्शितफलाभावो वल्लभत
मञ्जीवितावयमपि तावत्त्यपयामः तदनयोर्हितप्राणहृत्तयः स्नेहस्य भाविताः समुत्थानय
स्यन्तीत्यघटमानमिदं । तदपरिलम्बितं प्रवेष्टव्याः पश्यन्तु देवं सफलयन्त्वागमनम विश्रमेण
साधं लोचने तावत्तन्तोयास्यन्तीति आख्यातानन्तरं मेव नातेन प्रवेशितानन्तरमेव समं वाष्पपातेन
पञ्चाङ्गालिङ्गितमहीतला चन्द्रापीडवदनविनिहितोन्मन्मान्तिभूतदृष्टौ ध्यानन्त्यहृषीश्चि
त्रमिवालोक्य कादम्बरी स्वयमेवाभाष्यत । भद्रास्त्वं परित्यज्य नामयक्रमागतः स्नेहस्य
वस्तलभः शोकावेगोयत्त्वल्वनालोचितावधि दुःखावसानमेव दुःखं तत्स्मरणभीतो भवत्त्वाम्
शोकावेगामयस्तनः सखोदकेन तस्तनः स्थितया सखे प्रत्याशयातिर्तितात् नापनान्निहृदये नदेव
वृत्तान्तं एवं विधोनकेवलमत्र निरवकाशमया शोकस्य प्रस्तूनस्य हृदभिन्न हृत्तो विस्मयस्यावसरः
किं वात्र परिबोधनादन्यत्रदृष्टं च पुनरेवानन्ततनो देवस्य वदनसम्भावनापि यादेवाह्निनानस

का॰ उ॰ १९६

म्भवति सापि सम्भाविनैव तत्कस्यनामधनावानौत्सुकमनेदेवस्यपादमूलं नचायंप्रत्यवहर्षे
प्युपरतमार्योराविनाशाद्भाग्यः प्रकाशनीयः इहप्योस्माभिरव्योदमवसि निष्टुन्नित्येनावदेवावेदनी
यं । कारणान्तरमपरतिः खल्वविनाभाविनी प्राणानांनकथञ्चिदपि प्रत्ययमुत्पादयति शरीर
विनाशः पुनः प्राणैर्विनाकृतानां दृश्यमानोप्यश्रद्धेय एवतदस्यावेदनेनहृदयस्यतमपि गुरु
जनं मरणसमये निष्प्रवर्तमाने प्रयोजनमेवनास्ति प्रत्यागतजीवितेस्वे स्वयमेवायम(
स्तुनभूतोयोगुरुजनेप्रकटीभविष्यतीति । एवमादिष्टास्ततेव्यज्ञापयन् देवकिंविज्ञापया
मो ह्वाभ्यामेवापरिज्ञानमस्यवस्तुनः सम्भवेद्गमनेनवास्मदीयेन कथनेनवा नदस्माकंतु ह
स्तेहृदयमप्येतन्नास्ति एवंराजवैशम्पायनयोर्वार्त्ताविनादुःखदुःखेननिष्ठुरता देवेनतारापी
डेन देव्याविलासवत्याशुकनासेनच संभाव्यप्रोषितानामनागमनेनहृदयेन गत्वापि चेतोद
यितंतमननयवानाश्रवणाल्लालसस्य राज्ञोदेव्याश्चायंशुकनासस्यवदुःखस्तनाडीपुत्रहीदय
वदनानिनिर्विकारवदनानामप्यवस्थानुमशाक्यमेवेति विज्ञापितेतैरेवमतादिस्वयन्त्रकाकादम्ब
रीमेघनादमवादीत् । हे मेघनाद किंनवेत्सिसंस्तुतजनस्नेहनदन्तरविनाशमिति तथापिग्रहणम
वेक्षमाणयामयैतदभिहितं इतरदपिनावत्दुःखमायाते कीदृशोभवति किंपुनरिदंमहाव

गो॰ १९६

ज्वमानसहस्रं नदेनावदयितावज्रवत्पत्रैः सहायपरः कश्चिदाज्ञेयवचः प्रत्यक्षीकृतसकल
वृत्तान्तः समग्रस्यापनायव्रजत्विति । एवमादिश्य मेघनादो व्याज्ञापयत् देवि राजलोके त्वका
कथा भृत्यवर्गोपि सकल एवायं कन्दमूलफलाशीनिस्स्वयं हत्वा स्थितो यथास्माकं मध्यादेके
नापि देवाद्विना नयनीयं गन्तव्यमिति भृत्या अपि त एव ये सम्पन्नोच विपन्नौ वा विशेषसेवन्ते स
मुन्नम्यमानाः स्तनरामवनमान्ति उपालभ्यमाना अपि न समानालापा जायन्ते स्तूयमाना नो
त्साद्यन्ते क्षिप्यमाणा नापरागे दृष्टानि उत्पद्यमाना न प्रभाष्यन्ते दृष्टाः प्रियाहिते विज्ञापय
न्ति अनादिष्टाः कुर्वन्ति कृत्वा न जल्पन्ति पराक्रम्य न विकत्थन्ते कथ्यमानेन्येनापि लज्जामुद्व
हन्ति महाहवेष्वग्रतो ध्वजमूलाल ढपन्ते जीवनाद्गुरोमरणमभिवाञ्छन्ति गृहात्स्वामिपाद
मूलेस्वर्गेवतिष्ठन्ति येषां चतस्मात्र चरणपरिचर्यायां प्रमत्तो मोहहृदयाराधने व्यसनमानताव
लोकेनवाचालता गुणग्रहणे कार्पण्यमपरित्यागे भर्तृ ये च विद्यमानेपि स्वात्मनि अस्वाधीन
सकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोप्यन्धा इव शृण्वन्तोपि बधिरा इव वाग्मिनोपि मूका इव जानन्तोपि
जडा इव अनुपहतकरचरणा अपि कुणपा इव पङ्गव इव क्लीबा इव चाकिञ्चित्कराः स्वात्मनार्थ
मिचिंतादर्शनेन प्रतिबिंबवद्वर्तन्ते तत्सर्वमेवायमेवं स्थितो भृत्यलोकः देवस्य च स्थाने देवीवर्तन्ते

तदाज्ञापितेन क्षणमवधारयन्तु देवीत्यत्रान्तरे मेघनादस्वामिनिकानामानं कुमारसेवकमाहूय तैः सह त्वा
मर्जयत् । स्वल्पैरेव दिवसैरागमेव वार्त्तया विनोदितो स्यहं देवी चन्द्रापीडस्यैवागमनायोपयाचितकं कर्त्तु
मवन्तिनगरीदेवतानामवन्ति मातृगणमायतनानि निर्गता विलासवती देवि दिष्ट्या वर्धसे प्रसन्नास्ते
वन्तिमातरः परागतो लेखवाहकः वार्त्तेति सह सैव च सम्भ्रमप्रधाविता परिजनेन उपसृत्या मन्दवा
ष्पजलप्लवितयाञ्जलाइन्दीवरदलस्रजेव विलोचनदीर्घेन रया दृष्ट्वा चेयन्नीव चिरदृष्टः कञ्जभोग्य
दर्भनेव परिभ्रष्टबालपोतापोत्क्षिप्तमाक्षते वात्सल्येनेदं मेमन्ते वाञ्छा लादृष्टं कस्मात्क
स्यास्मिन्जनेजाना केन दृष्टः क्व वा दृष्टः कियद्दूरे वर्त्तते किं वा तेन कथितं कुशलमेव तस्य
तिष्ठत्वन्येवाश्वासितो दिनस्तनः । यथाऽदर्शनेन सङ्कुलाः प्रधावितेन नवपतिबद्धेन चोज्जयिनी
वासिना जनेनायातो लेखवाहः कियद्दूरे पवित्यक्तो भवद्भिर्दिवसैरेष क्व वा वर्त्तते क्व वा भव
द्भिर्याता दृष्टः क्व वानिकष्टेनेनातिवाहितः वाहनमात्रसाधनेन थाराथरागमः मन्ये तत्र गृह
ष्टगतस्य वहति पवासानि क्रान्तः त्वरितकपनहोत्रि किमनेन निवेदनेनापि पतत्कथय य
दर्थं मयेक्षेमाः कृतो लेखवाहेन सह सप्तोवैशम्पायनः प्रत्यानीतिवा मिलितो वास्य पत्रलेखया
सहितो मेघनादो दत्तः कथं कश्चिद्दापि सन्देशो देशवर्धनेन मेन मे मित्रमेवासावद्याप्यागमि ।

कतयैव मे विनाशाम्बलाढुलाह्नतस्य बालचापल्याद्विभेम्येव वार्त्तां प्रष्टुं जीवत्यस्तावस्यवाजिवरोऽश्व
राजेन प्रसादीकृतः प्रसीदप्रसादितानां प्रथमस्य पृथ्वीवर्मणो मातुलस्य मे वार्त्तां कथयेऽस्मभ्ये ज्ञास्यामहे ।
महानसवारैरन्नभृतः क्वचिद्रातिजपाले महाश्वपतेरश्वसेनस्य सम्यग्रोमावस्थाकां विस्मयःकृतो
स्मात्पात्रायघृष्टिनाकमपि भवता हृतेनाकिञ्चित्प्राहितमाहितभारद्रव्यवासौ एकवराजभवने दृष्टोऽभ
वद्भिः श्रीनामे भवन्तसेनः सपरिजनस्य भद्रसेनापतेर्भद्रसेनस्य सेवाव्यसनी सन्नग्नैमेस्नकमात
वर्मा नत्रैवावगलति बलाधिकृतस्य कावार्त्ता वाग्निषेणस्य रोषितस्तेनासी ज्ञासी राष्ट्रे एकवरा
जः राजकुले कः प्रसादविघ्नो वर्तमाने मान्यते वा केन वा किं लब्धमेतावद्भिर्दिवसै राजा वनक
बहवः खेल्वभिनवसेवकायाताः यात्वतावत्सर्वमेवान्यत् । येन हृष्टः सकथयन्तु शार्वसेन
सूनो वीरसेनस्य का वार्त्ता पितृकपरते प्राथम्येनेव प्रविष्टो याज्ञामात्रास्यनङ्कुःखोद्भावितप्रत्य
ग्रपातिमरणशोकया शरीरक्रियैव परित्यक्ता न वेद्म एव कथं सा जीवत्येतानि चान्यानि च प्रति
पदं पृच्छ्यमाना तान्यपदं न प्रतिवचसो नाम्ना प्रश्नयिनमस्य गर्भहृष्टीनाविष्टानि वाष्पगमनतिः
सह्याङ्गानपि पदाहृष्टि संभावितो द्यमायासितया गत्यागच्छतोच्छानमलिनतवपटस्थवाह्या
दिना संस्कारमलिनकायान्धावनोद्धद्धाधूलिप्रकमम्हर्थजान्बुजानिवाधक्के मास्माश्रयाति

का० द० १९८

198

वश्रमस्यावासानिव प्रवासस्यपदन्यासानिव दौर्मनस्यस्य समारम्भानिव च दुःखानामप्रहृतनयव
समवेतानां स्तोकस्तोकाह्लेखहारकानालोक्य पवनस्पन्दमेव माल्यगृहप्राङ्गणे स्थिता तेषामागतानायादिदे
श । अनन्तरं चानतिकालापतितदर्शनोत्पादितहृदयानङ्गःखवेगाक्षिप्तानिवोन्मत्तानिवेन्द्रियैः
दारुमयानिव च शून्यशरीराणि निर्जीवानीवोपसर्पतः प्रवृत्तान्यनन्तमीव बाष्पान्धा साध्वसस्खलित
चरणानि पञ्चषाणि गत्वा पदानि सोत्कण्ठं दूरादेव तत्प्रणाममानेवावादीत् । भद्राः कथयतामे
अवन्तस्य वार्तामात्रेणेमिदमन्यथैव कथमपि करोति मे हृदयं प्रियतमेमेवनामोहष्टोवाभवद्भिरि
त्येवं पृष्टास्तेनेसहसागतं बाष्पवेगमवनितलनिवेशितलोचनमानुः प्रणाममात्रदेशोनोनहृत्पत्र
कादिवाभिप्रायसुखमन्नमितवदनाव्यज्ञापयन् । देवि दृष्टोस्माभिः शोषं त्वितनकएव निवेदयतीत्य
भिदधतएव तान्प्रवृत्ताबाष्पप्रसरस्तीमसुवाच किमपरमयं तव पत्री स्वैर्निवेदयति । इदतःप्रभृत्यप्रहर्षा
प्रसर्पणेन प्रतिलेखमालिकाश्रुभिः शिरोभिरिव विषमदीनैर्वानतैः प्रयत्नसंवर्धिताश्रुदुःखाः
स्थितनाभ्या लोचनाभ्यामश्रु खेदमवधारणेन च हृदयेदावेदितव्यं तद्भवद्भिरावेदितमेव । हाव
त्सजगदेक चन्द्रापीड चन्द्रमुखे चन्द्रानन चन्द्रशीतलस्वभाव चन्द्राभिराम ग्रणलोचनानामा
नन्दभूत किं स्तनयेननायातोऽसि तान चन्द्रापीड पीडितानाब्रवीमि नकोपाद्यापालभमानेनयका

गं० १९८

मेनत्तव अम्बपरिलम्बं मनागपि करोमीति मे पुत्र तः प्रत्यङ्गयान्यत्र क्वाप्येवं स्यात्तं वत्स गच्छन्नेव
नेमयानेस्यहृन्त हृदयस्याशाङ्कयेतज्ज्ञाने उक्ष्कं मे पुत्र नर्म्ब्रावावलोकनं वत्सस्येति बलाङ्कतोपि मे
किं करोमि कोवात्र दोषो वत्सस्य भन्दभागधाया ममैवाः पुत्र एव विलासिना त्येतानि भवत्पुत्र एव
त्वोपि लोकेन पुत्र नमेया सहृशी पापकारिणीयस्यात्स्वमेव मकाण्डप्रवाह्वि घक्कापिनीतो विप्र
लब्धास्मि दग्धवेधसा वत्स हृदङ्गतस्यापि नेपतामि पादयोः निवर्तस्वैकवारं अम्बेत्याल
पनस्तेवदनमालोकयितुं सपुत्रकोऽपि तेनेमे हृदय ज्ञातं दुर्लभनज्ञानात्स्यैव किमात्मजन्म
नः शोचावृतेस्तत्वां शोच्यामि ममात्मानमत्र शोच्यामि उन्नयौवनाभोगहारिणी रूपशोभाप
प्रपन्नाः हा स्विदवष्टम्भधीरा प्रत्येकेन्यात्स्वेन्द्र प्रभृतामित्येवं प्रलपन्ती मामालोक्य हृदयास्थि
तो मैवं कुथाश्चेतसि पुत्र यथा मया जीवन्त्येव विलासवतीति ज्ञातं त्वया विना जीवन्त्यापि तद्दे
व नेकथं मया वदनं दर्शितं न वेद्मि किमिति प्रियतयातेकि माह तेः प्रत्ययादुत्त स्त्रीजनसह
भवो मूकभावादेवेन्दुशापि मे हृदयमलिखं नेयेन सहस्रधा स्फुटति स्फुटीकतं नेवातांव
रितकाङ्क्षीत्येव नेच्छामि वरमनाकर्णितमवाश्रणीयस्य प्रवचनास्मि इति तात किं ब्रवीमि. तथापि
किमम्ब नास्त्येहं न चितेन लोकलज्जाकारणवैलक्ष्येनेति पश्चाद्यितास्मि वत्सवचनाहृतलोनरोदिमी

त्यभिदधानैवासन्नसखीजनावलम्बितशरीरा मोहमगात् । अथैकदेशत्यनेनेन सहसा ससंभ्रमेण प्रधाव
ता विलासवती परिजनेनावेदिते तस्मिन्वृत्तान्ते मन्दमन्दवास्फालनोद्वेल इव महोदधिरभ्यागन्स
त्वचेताः ससम्भ्रममुत्थाय शुकनासद्वितीयो यामवस्थितामज्जविनीं करेणुकामारुह्य त्वरया दापि
वन्निव प्रतोराजमार्गे किमेवमितस्ततक्रान्तेनादाकलकलेन सर्वतः प्रधावता जनपदौघेनाकर्ण्य
त्रिवावर्जयन्निव पर्याकुलयन्निव च पृष्ठतः सगोपुरगाहप्रकारभवनतोरणामुज्जयिनीं निर्जगाम नरप
तिः उपेत्य चावन्तिमातृगृहमवनीयं निर्याखिवषमोहाध्मातवदनेन मलयजजलैस्त्वमिञ्चता कदली
दलैस्त्ववीजयता जलार्द्रैः पाणिपल्लवैस्त्वसंवाहनं कुर्वता सखीजनेन कथं कथमप्येवनाप्रतिपद्य
मानामुन्मीलितलोचनामग्रतः कमलिनीमिव विलासवतीमपश्यत् ॥ दृष्ट्वा च सहसा प्रवृत्ते
न नेत्राम्भसामृत्तौ विशोषापनयनायेव सिञ्चन्नुपविश्य पार्श्वे स्पर्शामृतवर्षिणा करेणाललाटे
वक्षसि कपोलयोरास्ये बाहोश्च स्पृशन् शनैः शनैर्बाष्पगद्गदमवादीत् । देवि यदि सत्यमेवान्ये
दृष्टं किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ततो जीवित एव किमस्थेमघवत्सस्य हाने सकललोकसाधा
रणेनामुनावैक्लव्योपगमनेनेनरुमहत्त्वमुत्रीयते इयन्ति शुभानुपात्राणि कर्माणि किमयाक्रियते
वात्तोधिकस्य सुखविभाजनवयमपात्रमपि हृदयताडनामपि कुर्वाणैरनम्बनयवात्मेच्छया

विधिनापरः कोप्यस्त्रातास्ते यत्र मे रोचते नत्वदोमिनासौ कस्यचिद्दायायत्रः एवंचापगतेन वत्सेनासर्व
स्मिन्वत्सेद्विवास्माभिर्लब्धं प्रथमं वत्सस्यातिदुर्लभो जन्मोत्सवः संभावितः प्रवृद्धः गतस्य मुखमवलो
कितं उत्तानशयस्योत्समाङ्के उच्चभ्रूप्राचरणो जानुसञ्चारिणो रेणुधूसरमार्गो वत्साङ्के उपलभतः स्व
स्पर्शमनुभूतमव्यक्तमनोहारिणि प्रथमजल्पितानि श्रोत्रेकृतानि विवेष्टमानस्य बालचाटवो
नुभूताहृष्टा गृहीतविद्यस्य गुणवर्णनयानन्दितं हृदयमुपारूढयौवनस्य मातुर्मे हृष्टशोभा
सक्तिरुपलक्षितायौवराज्येभिषिक्तस्य च मित्रैः समाख्यातं दिग्विजयगतस्य प्रणमनैः परिष्व
क्तान्यङ्गानि एतावदेव मनोरथशतानवाञ्छितं तस्य वत्सेनानेन मम यत्रेयच्छ्रद्धस्य मे तस्य निजपदमति
ष्ठापितानपोवनं गन्तुं सर्वाभिवाञ्छितमप्राप्तिमुपहतः प्राणपरार्थोः फलं प्रपरमपिकिंनिव
नेवत्समेव्यन्यथापि न परिस्फुटं केनचित्कथितमेव एतावत्तु मयाव्यक्तमेव नवैवपरिज्ञातं कथ
यतः कर्णीकृतं प्रसंमतव्यादिनेतेलेवहारकैः महापातोवत्सस्य मे बालसेवक एवैतिनकप्रायातः
सर्वेज्ञिसर्वेहृतात्रे सोपिमयानप्रष्टव्येतितत्तनावत्पृच्छामः ततोजीवितमरणयोरन्यतरमङ्गी
करिष्याम इत्येतदभिदधत्येव राजनि परिजनात्रितिमाहूय प्रतीहारस्तौवितकमारान्महीत
लनिवेशितोत्तमाङ्गः लोकयन्नदेवदृष्टदर्शितवान् राजाप्तनथातमालोक्य चन्द्रापीडस्ते हृदेसे

का॰
उ॰
२००
200

गृहीत्वा हृदयहस्तेनोत्तमाङ्गे स्पृष्टुमष्टवान् । भद्रक कथय किं वृत्तं वत्सस्य मे येनागमनाय मयात्र चालि
खितेऽपि नायातो नागमनकारणं वा किञ्चित्प्रतिलिखितवानिति । स त्वेवमादिष्टो राज्ञागमनतः
प्रभृति यथावृत्तं कथयितुमारेभे । राज्ञा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनहेतुं ज्ञातुं यावदाकर्णितं त्वभिनवार्क
एवाक्रान्तिविह्वलः प्रसार्य करमात्तेस्वरत्वारेनकमवादीत् । भवतु विदितं मम सर्वमनिकथितं त्वया
कथनीयं मयापि श्रुतं श्रोतव्यं पूर्णो मे मनोरथो हृदो निवृत्तं श्रवणकौतुकं हृतनाथीहृतनाङ्गतिरान
न्दितं हृदयं गतमन्यनाप्रीतिः हा वत्स स्यापि लोऽस्मि हा वत्स कथं त्वयैकाकिना स्फुटितो हृदयस्यान्तः ।
भूतो वेदनावत्स निःकृपेणात्वयावेशमस्यायतस्योपरि प्रीतिः । वयं दुःखभागिनो निस्त्रिंशास्तु एतस्मा
येषां तवापि हृदयस्फुटने निर्विकारमेवेदं वज्रमारतोपि कठिनं हृदयमावयोर्न स्फुटितं न चा
पि मरणं दुःखभीरवो मे वत्स मनु गच्छन्ति प्राणाः । तत्तिष्ठ यावदेव नातिदूरं प्रयात्येकाकी वत्स
स्तावदेवानुगमनाय प्रयतामहे । सर्वथा कृतकृतनाम किमद्यापि स्वस्यायं लोकः । स्तेह स्य महाका
लायतनसमीपे समादिशाशु परिचारकान् चितारचनाय । रचयन्तु झटिति काष्ठानि काष्ठिकाः
किं तिष्ठत्येव संज्ञाचिनाः कञ्चुकिनो गत्वा निष्क्रामयन्तु जनाः सामवेशोपकरणानि निष्क्रमणाय

गे॰
४॰

दिनेन किमधुनाविलम्बाहिनामतिपादयाशेष द्विजेभ्यः कोशं कस्य कृते नयापि पाल्यते पालना

दिवंकरणीयमेवाधुना क्षीणं क्षीणप्रायस्य मे यानय यथाभूमिभूमिपनयो हृष्टाः स्युर्यथा च नाथै
वानाथता दुःखं जानन्ति प्रजाः तथा करिष्यथ कथावशेषीभूतो मे वत्सः कमुपदेशं विधापयामी
त्येवं मातृप्रलापिनं च तारापीडमवीतिनात्मयीरस्यां विलासवत्यैव क्षुतन्नाशरीरमानं तत्र दुःखदिन
कोव्यज्ञापयत् । देव यथास्फाटितोपि हृदये ध्रियते शरीरेण यक्षराजः पापदोषाहैरस्मा
घनस्य च यथा जन्मन यथानिरवशेषं क्षीणोऽत्र नाव हे वहति । तारापीडस्तु नदस्तुनमाकर्ण्य कौ
त्रकान्नरिन शोकावेगविगलितनिमेषेण चक्षुषा ध्याविष्टइव दत्वावधानस्तेन कथ्यमाने यथा
दृष्टं यथाश्रुतं यथाभूतं च निरवशेषं च तत्सर्वमशेषीत् । श्रुत्वा च तमनेकाविज्ञोत्पादितम
त्ययं चाश्रुद्धेयं च निरतिशयशोककारणं चाविस्मयास्पदभूतं च दुःखवचके अनेककारं च यक्ष
वराजानवैशम्पायनयोर्हृन्नात्रमीषदिव विवर्तितानननो विमर्षोत्तमिरतारकादृष्टिं निर्विशे
षावस्थे शुकनासमुखे विन्यस्यमानयत् । स्वहृदयस्तम्भयंतं दुःखविनात्रमिनिरुस्यात्म दुःखमस्युहृदुः
खोपनयनायेव यतनेयतः शुकनासस्तदवस्थोपि स्वस्थवदवनिपतिमुवाच । देव विदितेने
स्मिन्नसंसारे ससरत्नमखदुःखमोहमयेषु देवतिर्यग्योनिमानुषेषु त्रिगुणात्मनः प्रधानस्य
वापरिणामान्यरमाणवाद्देवं ब्रह्मादिपर्यन्तस्योत्पत्तिस्थितिलयकारणस्येश्वरस्येच्छया वा धर्मा

का॰ टी॰ ६२ ५५ २०१

धर्मसाधनानामिष्टानिष्टकर्तृफलसंबन्धकारिणां कर्मणां शुभाशुभानां विपाकात्स्वभावाद्वा स्वय-
मेवानेकप्रकारमुत्पद्यमानस्य निष्टतो विनश्यतश्चानियतहेतोः स्थावरजङ्गमस्य न कदाचिदवस्थे-
मायान संभवति तद्धेतोऽयं दैवस्यात्रवस्तूनि विमर्शो यदि फलानि विचारात्कियन्त्यत्र फलानि दृष्टि
नान्यागमप्रमाणाद्देवाभ्युपगतानि अविसंवादीनि दृश्यन्ते । अश्वबन्ध्यादानाद्वा विषप्रस्व-
मस्योत्थाने वा कीदृशी फलाशिः अथ यस्मात्तेन वायसः समाकर्षणे भ्रमणे वा मन्त्राणां वा वैदिका-
नां चानेकप्रकारेषु कर्मसु सिद्धौ नानाविधद्रव्यसंयोगानां वा मरणममाद्योत्पादनापहरणावि-
द्वेषणादिषु शान्तेः समुत्पादादन्येषां च बहुतराणामेवंविधानां तदत्र सर्वस्मिन्नेवागमः प्रमा-
णं । आगमेषु च सर्वेष्वेव पुराणश्रीरामायणमहाभारतादिषु सन्त्यनेकप्रकाराः शापवार्ताः
तद्यथा महेन्द्रपदवर्तिनो नहुषस्य राजर्षेरगस्त्यादजगरतां सौदासस्य च वसिष्ठशापान्मानुषा-
दत्वं अप्सरसो रम्भायाः शापाद्ययातेस्तारुण्यप्रवजराभङ्गः त्रिशङ्कोश्च वसिष्ठशापाच्चण्डालभा-
वः श्रूयते स्वर्गलोकवासी महाभिषो नाम राजास्मिंल्लोके शान्तनुत्वमुत्पन्नः तत्पत्नीत्वमप्यापारा-
तायाश्च गङ्गायाः शापदोषाद्वष्टानामपि वसूनां मनुष्यमुत्पत्तिः निष्टत्ववानावदन्य एवायम्
आदिदेवः श्रीभगवानजः स एव भगवतो जमदग्नेरात्मजतामुपागतः श्रूयते तथा च तद्धात्मा

टी॰ ६२

नं विभज्य राजर्षेर्दशरथस्य तनयैव प्रतमंथकरायां वसुदेवस्य तस्मान्मत्रश्छोभूतं देवानामत्यत्रिर्नैवास

स्माविनीन च सर्वे प्रकृतेभ्यो गुणैः परिहीयते देवो न चापि श्रीभगवतः कमलनाभेरतिर्विद्यते चन्द्रमाः

किमत्र संभावनीयं । अपि च । गर्भसंभवारम्भ एव देवेन देव्या वदने विशन्निव चन्द्रमा एव दृष्टः तथा

च ममापि पुण्डरीकस्यैव दर्शनमुपजातं तदन्यापित्रिप्रतीतिनयोर्नास्त्येव सन्देहः विनष्टयोः कथं च शरी

रस्याविनाशः कथं वा पुनर्जीवितप्रतिलम्भः इत्यत्रापि अखिललोकप्रख्यातप्रभावमस्मत्तमनेन का

रणमावेदितं तच्च चन्द्रमसि विद्यते इत्येषाप्यस्त्येव वार्तान्तं सर्वमेतद्देवमित्यवगम्यतां देवः । अन्यच्च ता

दृशस्याकारस्य कान्तेरखिललोकाह्लादकारित्वस्य चान्यत्र एव संभवो नास्ति न तत्कल्याणैर्विरच्छाया

वसाने निर्वर्तिते गन्धर्वसुतो ह्याहमङ्गलस्य गलत्त्रयनपयसो दर्शनेन तज्जन्मकृतमेव संनापत्यन्यति

देवः । तत्रैषामयं शापोऽस्माकं पुनर्वर एव तदवश्यं तेन मनागपि देवेन देव्या शोकः कार्यः मङ्ग

लान्यभिधेयान्यभिमतदेवताराधनेन धनानि सर्जनेन चान्यजन्मोपार्जितं कुशलमभिवर्धतताम् । अ

कुशलमपि यमनियमकष्टतनोपवासादिना तनुः परिक्षीणोऽनन्तकामानामुपनीयतां अपरमपि यद्येव

गते श्रेयस्करं श्रूयते ज्ञायते वा तदन्देवाप्यारभ्य क्रियतां कार्यं तेनाच किल नलिन वैदिकानामवैदिका

नां च कर्मणां मासमात्रेण नामकिञ्चित् । अपि चोन्यात्रिरापनयोः कुशलयोरहस्यैवं प्रकारे

णोपजातेस्मिन्नवृत्ते शुकनासे सशोक इव राजानमवादीत् । सर्वमेवैतद्यथार्थेनाभिहितं कोन्यो बुध्यते
केन वा परेण वयं परिबोधनीयाः कस्य वा परस्य वचनमस्माभिः करणीयं किन्तु नष्ट तस्य वैशम्पाय
नदुःखात्स्फुटद्धृदयस्याग्रतो हितोपि लग्नं सर्वमेवान्यदन्तरयति न देवं पश्यामि न देवं शृणोमि न देवं चो
त्प्रेक्षे नैतदप्रत्यक्षिते वत्सस्य वदने संस्तम्भमेवात्मनो न शक्नोमि कर्तुं यत्र च मामयमीदृशः प्रकारस्त
त्र देव्याः परिबोधनं दूरापेतमेव न तु गमनादृते अन्य उपाय एव नास्ति जीवितसन्धारणायेत्येवमवधा
र्य यदार्यः प्रमाणमित्युक्तवति तारापीडे चिरागमनपीडयापत्यस्नेहपरित्याजितालज्जा विलासवती कृ
ताञ्जलिरुद्वेगात् । आर्यपुत्र यद्येवं तथापि किमपरं विलम्बनं निर्गन्तुमेव युक्तं यत्र प्राणाः उत्ता
म्यति मे हृदयं वत्सस्य दर्शनाय यद्यपि दुःखापनोदार्थं स्फुटमेवास्याश्वासितं हृदयस्य तदपि सम्प्रति
दर्शनाकाङ्क्षिततया न रोचत एव जानामि च वरं दीर्घकालमपि दुःखान्यनुभवन्ती सकृदपि वत्सस्य दर्श
नाय जीवितास्मि न पुनरस्य दुःखोपशान्तये सम्प्रत्येव मृतास्मि इति तदस्य दुराशानिवर्तितसर्वा
न्यनिर्वाणोपायस्य वत्सानन्तालोकनोन्मुखस्य गमनमपि नावष्टिनो दमाद्यजीवितं वदन्तीमेव वि
लासवतीमन्यतम शुकनासवेश्मन्यासनमः परिणतवया मामसम्बद्धो नोपहन्य स्वास्तिस्थवेकं ख्यज्ञा
पयतु । देवि सर्वेणैव स्फुटेनाप्रनावानीकलेनाकुलितहृदया मनोरमा स्वयमेवधावन्त्यागत्य ।

राज्ञो लज्जमाना नोपगतास्थानमिदं । न देशमात्रं गृहस्यापृच्छतां ते इति पृच्छति च देवी किमेभिः
कथितैर्जीवति मे वत्सो वैशम्पायनः स्वस्थशरीरो वा कच्चित्किं नो वा पुनर्वैव राजस्यैव वावर्तते न वा
आगमिष्यति वा कियद्भिर्दिवसैरिति । राजा तु तत्पर्यवसितोपायैकस्तु तमसाकर्ण्य दीनं च वत्स
चास्य तद्गुणीभूतशोकोपस्तब्धां विलासवतीमवादीत् देवि न ज्ञातं किञ्चिदपि वत्सयोः क्षाते
प्रियमाख्याते प्रत्यन्तस्थ ज्ञात्वा कदाचिज्जीवितेनैव वियुज्यते उद्विग्नस्वयमेव धैर्यमवलम्ब्य
सर्वं हृन्नाज्ञात्र कथनेन स्थापय प्रियसखी । तया प्यार्य शुकनासेन सह गमनसंविधानमका
र्येत । अथ तया प्रस्थिते राजनि राजाज्ञया गाढं प्रत्यापीडस्नेहाच्च प्रार्थ्य दर्शनं च त्वत्कुलाच्च प्रथ
मगतपितृपुत्रभ्रातृमित्रसम्बन्धस्वजनदर्शनाय गृहं त्वलकवर्जं स्कन्धायितव्याः सकलएव लो
को गतमुद्दचलत् । राजा तु शीघ्रगमनहेतोः न्यसमामामान्येव निवर्तयन् त्यलक्ष्यपदिक्कः पिपत्ति
वयस्यानमेकदिवसेनैव प्रयाप्रयाति तमीहमानः स्तोकतया वाधतः प्रभृति उत्ताम्यता हृदयेन
कियत्यध्वन्यद्यापि वर्तते कियद्भिर्दिवसैः प्राप्स्याम इति च गुरुशोकः पुनस्तु वक्तुं माववोपि
तं त्वरितकमाहूय पृष्ट्वा तद्विज्ञैः प्रयाणकैर्बहुभिरेव दिवसैरामसमादाक्षोदम् । आसा
द्य च विकल्पमानो नेत्वाधिष्ठितेन त्रुशयितेनात्मना हृत्वतएव प्रथममासनमानस्कन्धावारान्

का॰
द॰
२०३

203

नोक्त्वैव प्रणयत्वरितकेनु सार्धं प्रस्थितवान् । अथ तैः सह गच्छद्भिरुज्झितात्मसंस्कारमलिनकृशशरीर
मवनितलनिवेशितोत्ताप्यदीनतरदृष्टिं जीवितलज्जया रसातलमिव प्रवेष्टुमीहमानमहमह
मिकाया परस्परावरणेनैवात्मवदनं दर्शनमभिलज्जमवनतमपिहृतमिव सपरिच्छदमपि सु
खिन्नमिव जीवितमपि मृतमिव संभ्रममकृतागमनमपि प्रतीपमाकृष्यमाणचरणमिवाङ्गै
रेव सह चलितेनोत्साहेनेव बाष्पेणेव सह प्रज्ञात्मानं कैवल्येन सह्योपसर्पन्तं मेघनादपुरःसरं स
कलमेव चन्द्रापीडचरणतलनिबद्धजीवितराजपुत्रलोकमालोक्य समुल्लोलितनयनशोको
र्मिवेगाक्रान्तोऽप्युच्छ्वसित इव हृष्टोऽभूत् चन्द्रापीडशरीराविनाशप्रत्ययोऽन्तरात्मना विहस्य सा च
रणपर्यन्तवर्तिनीं विलासवतीमवादीत् । देवि दिष्ट्या वर्धसे ध्रियते ते सत्यमेव शरीरेणावत्सो
येन सकलपतत्त्वरणाकमलानुजीवी राजपुत्रलोकस्तत्पादमूलादागत इति । सा तु तदाक
र्ण्य किञ्चिदात्मपाणिनेवोत्सारितावरणा निश्चलतया हृष्टा चिरमिवालोक्य तं तनयनिर्विशे
षं राजपुत्रलोकमविच्छिन्नास्रधारापिधीयमानमन्युच्चोच्चैरारटितवती । हा वत्स कथं सह पांसु
क्रीडितस्यैतावतो राजपुत्रलोकस्य मध्ये त्वमेवैको न दृश्यसे इति तथा रटन्तीं तां समाश्वास्य
राजा हतमेव समं सर्वलोकेनावनितलनिवेशितोत्तमाङ्गः मेघनादमितो ष्णोकस्वेन्यादिशत्

ग्रं॰
२३

वादीत् । मेघनादकथय कोऽहन्नाम्नो मेवत्सस्येति सत्त्वविज्ञापयत् । देवि चेतनाविरहाच्छ्वासमात्रक
मेवोपरतं शरीरे पुनर्दिवसे दिवसे भ्यधिका कापि कान्तिः समुपजायते इति राजा तच्छ्रुत्वा जी
वितप्रतिलम्भापि समुपजातप्रत्याशः कृतं देव्या मेघनादस्य वचनेन देहि विरास्त्वं नः कृतार्थया मे
दर्शनेनात्मा ते पश्यामो वत्सस्य वदनमित्यभिदधान एवाभिवर्धनगतिर्विशोषयाकरे गत्वा महाश्वे
ताश्रममगमत् । अथ महाश्वेवनच्चन्द्रापीडस्य जनागमनमाकर्ण्य पुनः प्रकीर्णितारपुत्रकाश्रुका
विनयनजलबिन्दुसन्दोहाहाहतासि मन्दपुण्या इदं वैकभागिनी नजानाम्येव विस्मृतमरणा ।
किमद्य यावदहमनेनानेकप्रकारसन्तवलोकारदानेकपीडितेन दग्धेव दग्धसावरदग्धव्यात्यभिद
धानेव धाविल्वा महाश्वेताङ्क्रियाग्रहाद्वरमविशात् । चित्ररथतनयापि सत्वरोपसृतमखीक
दम्बकावलितशरीरा तूष्णीमेव मोहान्धकारान्नविनानदवस्थैव नस्थौ । शुकनासावलम्बिता पु
नः प्रधाविनोपस्नतायतनतरलहृष्टिः कमेवन्माइति एव्वाहा विलासवती प्रविश्य च सहजयाका
न्तैवाविहितोपरतं सर्वप्रयत्नपुत्तमयामिव नेपुत्रवत्सलाश्रे च ननयमालोक्य यावन्नपतापतं
त्येव तावत्पीडलावहितलासवती विथावयन्नीमापि मनोरमामवदिष्य हृदनपवबाऊलनाहय
प्रमाथ्य रयोन्मक्रजर्जरितनाभिः नयनजलधाराभिः मस्नवेणाचासिञ्चन्नीमहीतलमोहमेजा

का॰ हृं॰
२४
२०५

नद्दलंभविदान्नहृष्टोसि देहि मे प्रतिवचनमालोकय सकृदपि मामनचिंतमवस्थानं नानैव त्वय्यायो
क्तोपगमनेन सम्पादयतनयोचितमनाकर्णितपूर्वं बाल्येपि तथा मद्वचनं । अद्य किमेवं विलपन्त्या
अपि न शृणोषि ज्ञानकेन रोषितोसि पश्चात्तापयामिव त्वत्पादयोर्निपत्य चन्द्रापीडप्रणाममनाव
त्मन्तु कस्य त्वत्स्नेहादेवमतिदूरमागतस्य पितुः पादौ क्व सा तेगतागस्तु भक्तिः क्व ते गुणाः क्व स्ने
हः क्व सा धर्मज्ञता क्व तत्पितृपक्षपातित्वं क्व सा बन्धुप्रीतिः क्व सा परिजनवत्सलता कथमभा
ग्ये मे एकपद एवोत्सृष्टैव मौढ्या मौनमवलम्ब्यास्थितोसि अथवा यथा तेमुखेन तथा निष्ठुवयेन त्व
मुदासीनहृदया त्वयीति कृतान्तप्रलापासमुपसृत्यागतः स्तनंगौ ज्ञमालिङ्ग्याङ्गानि शिरः समाघ्रा
य कपोलौ चुम्बित्वा चन्द्रापीडस्य चरणावुत्तमाङ्गे कृत्वा मुक्तकण्ठमरोदत् । तथा कदलीव
मनोरितनिज्ञपीडस्तारापीडश्चन्द्रापीडं परिष्वज्येव सर्वप्रजापीडापहरणक्षमाभ्यां भुजाभ्यामव
लम्ब्याब्रवीत् । देवि ययमावयोः सहूतेरपत्यतामुपगतात्तानयापि देवतामूर्तिरिव अयोवनी
यानन्मुच्यते अयं महालोकोचितः सोचितव्यस्त्रातः अस्मात्तु च शोकेहातेन च किञ्चिदपि भव
ति केवलं गलमेव स्फुटति रटतो न हृदयं निरर्थकं प्रलापितमेव निर्याति वेदनया न जीवितं निरासङ्कः
मेव नयनजलं पतति न शरीरं अपि च वत्सस्य दर्शनमात्रकमेव पीडाकरमावयोः तच्चैवमालोकयमा

गे॰
२५

नेत्रद्वयेस्य वत्सहृदयापेतमेव प्रपरमस्पर्शाभ्यां हिताभ्यामपि निःस्वावस्थान्तरमवष्टभ्य कृत्वा मनोरमाङ्क
कनामैतौ सन्धारणीयौ ययोर्लोकान्तरितो वैशम्पायनः निष्टप्तावं तावत्प्रियस्याः प्रभावात्तु नरप्य
नुभवनीयो वत्सस्य जीवितप्रतिलम्भाभ्युदयमहोत्सवः सैवेयं गान्धर्वराजतनया वधूस्ते प्र
स्मदागमनशोकोर्मिसमाक्रान्तिमूर्छासमानयहणाश्रुम्नक्राक्रन्दाभिः सखीभिर्याश्यमाना
पि संज्ञामद्यापि न प्रतिलभते तदेनां तावदुत्थाप्याङ्के कृत्वा चेतनालम्भयतेतां यथेच्छं रोदयिष्य
सि इत्यभिहिता राज्ञा विलासवती कृत्स्नामेव वत्सस्य जीवितनिबन्धनं वधूरित्यभिदधत्येव समस्त
म्भ्रमसमुपसृत्य प्रतिपन्नसंज्ञामेवाङ्केनादाय कादम्बरीं करेणास्याः कवरीं संस्थाप्य सहसोन्मी
लनाहितहिरण्यनरतनयमुखाभवदनमालोक्यानवरतनयनसलिलस्नानाङ्गं सिन्दूरणाकलशी
तलं स्वकपोलयोर्ललाटे लोचनयोश्च निवेशयन्ती चन्द्रापीडस्पर्शाभिमिरेण पाणिना हृदयेस्य
पात्री समाश्वासितहिमेवत्सेत्वयैव सन्धारितमेव वत्सस्य चन्द्रापीडस्य शरीरं यतस्त्वत्स्नेहनमयीजातं
येन पुनर्वत्सस्य वदनमालोकितमिति । कादम्बरी तु तेन चन्द्रापीडनामग्रहणेन तेन च तातिवे
गोपहृत्विना विलासवतीशरीरस्पर्शेनेन लब्धसंज्ञा लज्जावनम्रमुखी प्रतिपन्नमूर्छा मदले
खयाङ्कादवतार्य पादवन्द्येव च यथाक्रममकार्यतवन्दनाग्रहणाम् । प्राकर्षन्ति दीर्घकालम

का॰
द॰
२५

205

॰वितथा भवेति कृत्वा शीर्णापि च तैरस्याप्यनातिनिकटे विलासवत्याः ह्रदतः सम्प्रवेशयाधार्यत तथाप
न्यागतचेतनया तात चित्ररथतनयायां चन्द्रापीडमेवोज्जीवितं मन्यमानो राजा चिरमेवास्या मङ्गलमङ्ग-
मालिङ्ग्य चक्षुर्म्बेऽप्युपशयं स्थित्वा मदलेखामाहूयादिदेश । दर्शनसुखमात्रकमस्माकं विधीय
मानेन त्वयास्माभिरामादितं तथाहर्निशं नैवोपचारेणावनोदिवसमात्रमपि चिन्तवती वत्सस्य शरी
रे सपवोपचारो नास्मद्गृहमतोऽथालज्जयावामनागपि परिहासनीयः वयं निष्प्रयोजना इदृशाः केव
ले किमस्माभिर्विद्वेषियितैर्गतैर्वा यस्याः करस्पर्शेनाप्यायितमेतद्विनाशि सेव वत्साबधूः पार्श्वे स्यप
तिष्ठत्त्वियादिश्य निर्जगाम निर्गत्य चोपकल्पितं निजावासमगत्वैव तपस्विवासोचितेऽन्यतमस्मिन्ने
सत्रपवाश्रमस्य प्रविशालातलसनाथे नफलनामण्डपे समुपविश्य निर्विशेषदुःखं सकलमेव ।
राजचक्रमाहूय सबहुमानमवादीत् नभवद्भिरेवं मम नैव यथा यथा शोकावेशादेतदहमङ्गीकरोमि
इति एवं चिन्त्रयत्नितपवायममार्थः यथावत्समेतस्य चन्द्रापीडस्य वदनमालोक्य संक्रामितनि
जनिजभावेण मयाऽकचिदाश्रमपदे पश्चिमे वयः त्रपितव्यमिति सत्वायमे भगवता कृतान्तेन
प्रवत्कृतैरत्नद्रूपैः कर्मभिरेवमुपनमितः किमपरं क्रियते नातिक्रमणीया नियतिरुपापनीयं
नाग्रभूतं यचेष्टा कृतं वत्सस्य सखफलं भवद्भुजेष्वेव मन्त्रितेषु वाहितमस्त्येव अन्यथापि हि चेष्टे

शे॰
२५

मानेषु प्रथमस्मासु सर्वमेषैवावस्थितं । न दिक्षामि चिरकाङ्क्षितं मनोरथं पूरयितुं धन्यास्ते जरापीत१

मा तनन वस्तनयेषात्मभर मा भज्य लक्ष्मः शरीराः परलोकगमनं साधयन्ति । तत्त्व बलाङ्गले पादमाद

यानिच्छन्तोप्यार्च्छियन्त एव कृतान्तेन न यदि पात्रे वा चित्याय्यपयित्वा निजपदं जरापरिभग्नशेषेण नि

घायोजनांस्थितिना सर्वसुखवासेन मांसपिण्डेन परलोकसुखान्युपार्जितं लाभ एवायम् । तदस्य

वत्सनः कृते भवन्तो मया प्रार्थिता इत्स्वल्पास सन्निहितान्यपि परित्यज्य सुखान्यन्यचिन्तानि चाङ्गीकृत्य

दुःखानि तथा च हर्म्यपृष्ठेषु तल्पेषु मूलेषु तनः प्रस्तरशीलानि लतासु संसक्तजन्तु लेखैः हरिणेषु निवस

नरुचिं चीरवल्कलेषु अन्नलरचनाभियोगं जटासु ग्राह्याहारं हार्दे कन्दमूलेषु गार्हस्थ्यरणव्यसन

त्वमस्तूत्रे प्रजापरिपालनशक्तिं समित्कुशकुसुमेषु नमालापं धर्मसंहृतयासु समरवसस्त्रप्रश

मे जयेच्छां परत्रकोशस्पृहां तपसि प्रज्ञामोने सर्वोपभोगरागं चवैराग्ये ननयस्नेहान्मंस्कक्रमध्यान

ध्यानपरिस्विजनोचितान् क्रियाकर्वन्नान्यैवं लोकोचितानहहरहरुपचारान्कादम्बर्याकथमपि समस्तस्

हृल्लज्जया महाश्वेतया च क्रियमाणान् निजभिन्नविक्षेदात्मायं प्रातः स्नात्र भूत चन्द्रापीडदर्शनसु

खदुःखान्यगायन्नगणयन्नरपतिपरिवारः समं देव्या शुकनासेनैव च तत्रातिष्ठत् । इत्येवं कथयि

त्वा भगवान् जाबालिर्जराभिभवविज्ञाये स्मितं कृत्वा हारीतप्रमुखान्सर्वानेव तान् शोत्हृष्टमा

का॰
दू॰
२९

206

यस्माद्भिरिदमन्नः कारणज्ञाविणः कथारसमाक्षेपस्य मामर्थ्यं यत्कथितं प्रवृत्तोऽस्मि तत्परित्यज्यैव क
थारसात्कथयन्नतिहृदयमतिक्रान्तः स कामोपहतचेताः स्वयंकृतादेवाविनयाद्दिव्यलोकात्परिभ्र
ष्टः मर्त्यलोके वैशम्पायननामा शुकनामा समुत्पन्नः स एव पुनः स्वयंकृतेनाविनयेन कोपित
स्य पितुराक्रोशान्महाश्वेतायाश्च मर्त्याधिष्ठानाच्चास्माच्छुकजातौ पतित इत्येवं वदत्येव भगवति जा
बालौ बाल्येऽपि मे सुप्तप्रबुद्धस्येव जन्मान्तरोपात्ताः समस्ता एव विद्या जिह्वाग्रेऽभवन् सकलासु च
कलासु उपदेशकौशलमुपजातं मनुष्यस्येव चेयं विस्पष्टवर्णाभिधाना भारती संवृत्ता विज्ञाने च स
र्ववस्तुविषयं स्मरणं च किं बहुना मानुषशरीरादृते सर्वमन्यत्तत्क्षणमेव वैशम्पायनस्योपपन्नं
स एव चन्द्रापीडस्योपरि स्नेहः सैव कामपरता स एव महाश्वेतायामनुरागः सैव तद्वार्ताप्रवृत्त्युत्सुकता
केवलमेवासञ्जातपक्षतया मे नास्मिन्समये सर्वजन्मोपात्ता शरीरस्य चेष्टा नासीत्। अथैवमावि
र्भूतसकलान्यजन्मवृत्तान्तः समुत्सुकान्तरात्मा किं मातापित्रोः किं तारापीडस्य किमम्बया विला
सवत्याः किं वयस्यस्य चन्द्रापीडस्योत प्रथमसुहृदः कपिञ्जलस्याहोस्विन्महाश्वेताया इति ना
नाविधमेव कस्य कस्य कष्टमस्ततवानस्मीति। तथा चोत्ककान्तरात्मा महीतलविनिवेशितशि
रास्थिरमिव स्थित्वा भगवन्तं जाबालिं निजानयनश्रवणलज्जया विलीयमान इव विमान्निव चयानाल

ग्रे॰
२९

तत्तेकं पृच्छकथयमपि प्रसादेन विज्ञापयं । भगवंस्त्वत्प्रसादादाविर्भूतज्ञानोऽस्मि संवृत्तः स्मृताः खलु म
या सर्व एव स्वे बान्धवाः स्मृतिभाजश्च मे तथैव स्मरणेनैवोत्तानमासीत् यथा विरहपीडयाऽधुना तु न
स्तान्स्मृत्वा स्फुटतीव मे हृदयं तथा चन्द्रापीडं च स्मृत्वा तत्रस्यापि जन्मान्तरेऽनेन प्रसादं कोऽपि ह
भगवान्येनायं तिर्यग्योनिवासोऽपि मे तेन सहैकत्र वसतो न पीडाकरः सञ्जायत इत्येवं च विज्ञा
पितो मया सास्मितमिव मामालोक्य भगवाञ्जाबालिः सस्नेहकोपगर्भं मामवादीत् । दुरात्म
न्नेनैतावतीं दशां प्रापयितोऽसि कथं तामेव तरलतां हृदयस्याद्य भस्मायायापि पतावेवत्तेनोद्वि
येते तत्सञ्चरणात्वमस्तात्सञ्चरणात्वमस्तावद्भवतो मां प्रेत्य सोत्येवं पृष्टः स्मृतेन भगवान्
जाबालिरमलाभिः पापमलमिव प्रक्षालयन्दशनदीधितिसलिलधाराभिः प्रत्यवादीत् वत्स
विस्पष्टमेवाश्रुकारणं हि कामरागमिश्रमयाद्दल्पसारात्स्त्रीवीर्यादेव जन्तुः संभवति स खल्वभा
वात्सारभूतस्य स्थैर्यहेतोः प्रजीवतीति तदयमत्यन्तमेव हि पौ येनास्य ताहशी कामपरता जाता
मरणं च मदनवेगासञ्ज्वरासहिष्णोस्तत्तु पतनं ते ग्रथितायितां हि पाप्वायमल्पायुः शापावसाने
तत्कालं च यस्याद्यं येनायुषा योगो भविष्यतीत्येतच्च श्रुत्वा पुनरप्यवनितलनिवेशितशिराः
प्रणम्य भगवन्तं व्यज्ञापयम् । भगवन् त्वत्प्रसादेन स्मृतास्तिर्यग्जातौ वर्तमानः स्वयं सर्वे स्व

वाहमोक्षागामि मे भगवतः प्रसादात्सम्प्रत्येवानेन संभूतानाभूतपूर्वं च ज्ञानमत्रैवात्मनि शरीरं प्रतनवायुः
संवर्तकमेघोरगं भगवतः प्रसादादन्यस्मिञ्जन्मनि यदि भवेत्केन चित्प्रकारेणानयेत्तन्मे महाकर्मसा
ध्यमाविर्भविष्यतीत्येनदाज्ञापयतु भगवानित्येवं विज्ञापितस्तमयादेव विनिर्दिशमवदत्स भगवानाज्ञा र
पितवान् । एतदपि यथा तथाज्ञास्यस्येवेति एतावती चेयं कथा रसात्तेपादचेति तेवास्माभिः प्रभा
तप्रायायां रजनी प्रभाविरहादनुरक्तहृष्टर्जनदर्पणाभामिदमपराम्बरान्तरावलम्बि वर्तते रजनिकरबिं
म्बमेषा यथोक्तमेन विस्तारिणीजरन्नाम्रसमप्रवालकणापाण्डुच्छविरकल्पत सीमन्तयन्तीनमः केश
मकुन्तलमिव पूर्वस्याः ककुभो कणाग्रकरावलोकवर्तिनि समोषतिमिरतया मध्ये काण्डकल्पसंभाव्य
त्प्रभालोके ग्राववाः क्रमेण यथास्थं दमनारकाः प्रवेष्टुं । पञ्चपञ्चमासरशायिनां प्रबोधयामी समुच्च
रतिकोलाहलः श्रोत्रहारी विहङ्गमानाम् एतेचरति शीथिनी परिमलतनथीनलाम्बुलितवनक्षम
मपरिमलग्राहिणो वातप्रवृत्ताः प्रभातपिशुना वायवः प्रत्यासन्नान्निविहरणवेलेत्यभिदधानप
व गोष्ठीभङ्गो दतिष्ठत ॥ प्रथोदिते भगवति ज्ञाबालो वीनरागापि निष्क्रान्तकापि मोक्षमार्गाविस्थ
ता समस्ते वसानपाश्विपक्षेत्कथारसाद्धिस्मृतनग्रहा चिन्तप्रतिपत्तिः स्मरणवन्तीवोत्कण्ठितकाया
विस्मयोत्फुल्लमखीफगपदागलितपोकानन्दजन्मनयनसलिलाहाकष्टपाहाञ्जबन्धिनीपराधी

नीपराधीनेव तस्मिन्नेव चिरमिव स्थित्वा यथास्थानं जगाम । हारीतस्तु मां सन्निहितेऽपि मुनिकुमा
रकजने निजकरेणैवोत्क्षिप्यातपवर्णशालां नीत्वा शनैः स्वशयनीयैकदेशे स्थापयित्वा प्राभातिक
क्रियाकरणाय निर्ययौ । निर्गते च तस्मिन्नहमेनेन सर्वकार्याक्षमेन तिर्यग्जातिपतितेन पीडितान्त
रात्मा चिन्तामाविशम् अस्तु तावदनेकसुकृतशतसहस्राधिगम्यं मानुष्यमेव दुर्लभं तत्रापि प
रं सकलजातिविशिष्टं ब्राह्मण्यं ततोऽपि विशिष्टमासन्नामरपदं मुनित्वं तस्यापि विशेषान्तरं दि
व्यलोकनिवासित्वमिति एतावतः स्थानात्स्वदोषैरात्मा पातितः तेन कथमधुना सर्वक्रियाविही
नेनास्मात्तिर्यग्जातेः समुद्धृतः कथं वा पूर्वजन्माहितस्नेहैः सह समागमसुखमनुभूतम् ।
अत्रभवतस्तु तन्निष्प्रयोजनेनामुना जीवितेनैव किं मया परिरक्षितेनेति ॥ इति श्रीमत्पण्डितबा
णकविना विरचिता कादम्बर्यां द्वितीयः खण्डः समाप्त ॥ १ ॥ समाप्तेयं कादम्बरी नमः शिवायास्तु ॥
श्रीविक्रमादित्यभूपसंवत् १९०२ मार्गशुक्लत्रयोदश्यां संपूर्णं समाप्तीकृतमोंतत्सत् ॥ ॥ ओं ॥

कादंबरी काव्य